

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД, 2016

U N I V E R S I T É D E B E L G R A D E

**ANNALES
DE LA FACULTÉ
DE PHILOGIE**

TOME XXVIII
2016

Volume I

BELGRADE
2016

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXVIII
2016

Свеска I

БЕОГРАД
2016

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Чланови уређивачког одбора

др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАДМИЛА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ПЕТАР БУЊАК, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОШКО СУВАЏИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ (секретар уредништва), доцент, Филолошки факултет у Београду

Издавачки савет

др СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДУШАН ИВАНИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду

Рецензенти

др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАРИЈА БУДИСАВЉЕВИЋ ОПАРНИЦА, редовни професор, Arizona State University
др АЛЕКСАНДАР ДИМЧЕВ, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈУЛИЈАНА ВУЧО, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АНЂЕЛКА МИТРОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОШКО СУВАЏИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ИРИНА АНТАНАСИЈЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ, доцент, Филолошки факултет у Београду

САДРЖАЈ - TABLE DES MATIÈRES

Милица М. Спремић Кончар	
Сродност сижеа и ликова у „Причи жене из Бата“ и <i>Венчању</i> <i>сер Гавејна и њосје Рајнел</i>	11
<i>The Similarities of Storylines and Characters in “The Wife of Bath’s Tale” and the Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle</i>	27
Ивана Д. Петковић	
Елементи барокне поетике у стваралаштву В.В. Мајаковског	29
<i>Элементы поэтики барокко в творчестве В.В. Маяковского</i>	49
Sandra S. Šumonja	
Istorija i fikcija u diskursu romana <i>Deca ponoći</i>	51
<i>Historical and Fictional Discourse in Midnight’s Children</i>	62
Jovana M. Srećković	
Elementi popularne kulture	
u romanu Tomasa Pinčona <i>Objava broja 49</i>	63
<i>Popular Culture in Thomas Pynchon’s the Crying of Lot 49</i>	82
Исидора Д. Ђоловић	
Елементи гротеске у уметничким бајкама Андерсена и Вајлда	83
<i>The elements of the grotesque in Andersen and Wilde’s artistic fairy tales</i>	95
Кристина Ж. Виштица	
Истина и фикција у роману Маргарет Атвуд <i>Слушкињина прича</i>	97
<i>The Truth and Fiction in Margaret Atwood’s Novel The Handmaid’s Tale</i>	114
Zorica P. Tomić	
Trač i nova ekonomija znanja	115
<i>Gossip and the New Economy of Knowledge</i>	129
Marina V. Jović Djalović	
Fudivara Џиен и Гуканшо - počeci japanske historiografije	131
<i>Fujiwara Jien and Gukansho Beginings Japanese Historiography</i>	153

Сања В. Раденковић, Милица Д. Јотов, Кристина З. Њаради	
Каизен Концепт	155
<i>Kaizen Concept</i>	165
Јелена Р. Јовановић Симић	
Инструктивни 'начин излагања' у примењеним техничким струкама	167
<i>Instructional Types of Texts in Applied Technical Disciplines</i>	190
Danijela D. Đorđević	
Stavovi poljoprivrednih stručnjaka prema anglicizmima/prevodnim ekvivalentima u naučnoj terminologiji na srpskom jeziku	191
<i>Attitudes of Agricultural Experts Towards Anglicisms/Translation Equivalents in Serbian Scientific Terminology</i>	205
Dragana M. Đorđević	
Adaptacija pozajmljenica u standardnom arapskom jeziku	207
<i>The Loan Word Adaptation in Standard Arabic</i>	225
Ivana R. Mali	
Arapski jezik – stručna terminologija	227
<i>Arabic Language – Professional Terminology</i>	239
Jelena R. Drljević	
Konsekutivno prevođenje u akademskom kontekstu:	
Iskustvo sa srbofonim studentima italijanskog kao LS	241
<i>Interpretazione Consecutiva Nel Contesto Ccademico:</i>	
<i>Esperienza Con Gli Studenti Serbofoni D'italiano Ls</i>	252
Jasmina M. Lazić	
Las Ideas Traductológicas De Mita Rakić	253
<i>Traductological ideas of Mita Rakić</i>	274
Ivan T. Milošević	
Suprotstavljanje i približavanje značenja fraznih glagola sa partikulama su- protnog značenja <i>in-out</i> i <i>on-off</i> u savremenom engleskom jeziku	275
<i>The Antonymous and Synonymous Semantic Relations between the Phrasal Verbs Containing Opposite Meaning Particles in-out and on-off in the Contemporary English Language</i>	292

Војкан Б. Стојичић, Ана С. Елаковић Ненадовић Интралингвистички приступ у изучавању имперфекатских облика у класичном и модерном грчком језику	293
<i>The Contrastive Analysis of Imperfect Forms in Classical and Modern Greek Language – an Intralinguistic Approach</i>	304

Đorđe Božović Artikulacione baze u kontaktu: sociofonološki aspekti	305
<i>Articulatory Settings in Contact: Sociophonological Aspects</i>	325

Borko Kovačević Imenice sa značenjem argumenta događaja u savremenom srpskom jeziku	327
<i>Argument-denoting Nouns in Serbian</i>	336

Jasmina D. Moskovljević Popović O korelativnim konstrukcijama u južnoslovenskoj lingvistici (I)	337
<i>On Correlative Constructions in South-Slavic Linguistics (I)</i>	347

Приказ / Review

Laura Fekonja Stogodišnjica slovenistike na Karlovom univerzitetu u Pragu: Pedagozi i naučnici u senci istorijskih promena	347
--	-----

Библиографија / Bibliography

Срђан Р. Петровић Библиографија магистарских радова о руском језику одбрањених на Филолошком факултету Универзитета у Београду од 1960. до 2015. године	351
--	-----

СРОДНОСТ СИЖЕА И ЛИКОВА У „ПРИЧИ ЖЕНЕ ИЗ БАТА” И *ВЕНЧАЊУ СЕР ГАВЕЈНА И ГОСПЕ РАГНЕЛ*

Чосерова „Прича Жене из Бата” и *Венчање сер Гавејна и ѿсје Рајнел* анонимног аутора су витешки романи који имају сродне сижее и лик вештице која се претвара у младу и лепу жену пошто јој супруг препусти „оно што жене највише воле” – власт. Овај рад истражује сличности и разлике између два артуријанска дела и поставља тезу да Чосер у „Причи Жене из Бата” користи артуријански амбијент само као позадину за изношење ставова Жене из Бата о браку и да суштински пародира жанр витешког романа, док је *Венчање сер Гавејна и ѿсје Рајнел* артуријански витешки роман *par excellence* у којем Гавејн испољава врхунску лојалност краљу Артуру и углађеност према дами.

Кључне речи: артуријанска легенда, витешки роман, Чосер, *Венчање сер Гавејна и ѿсје Рајнел*

У западноевропској средњовековној књижевности од оригиналности и инвентивности много се више ценило приповедачко умеће у преради постојећих извора. Истински великим ауторима сматрали су они способни да од штурих назнака у изворима створе пунокрвне јунаке или да прошире и обогате сижее, понекад им мењајући атмосферу, тон и жанровске одлике. Дobar пример „преговарања” међу средњовековним ауторима пружа историја енглеске гране артуријанске легенде, која почиње *Историјом британских краљева* Џефрија од Монмута (Geoffrey of Monmouth, *Historia regum Britanniae*, око 1136), прозном, псеудо-историјском хроником на латинском језику, у којој је први пут у енглеској књижевности испричана леген-

* Филолошки факултет у Београду, Катедра за англистику, Студентски трг 3, 11000 Београд, електронска пошта: mspremic@eunet.rs

да о краљу Артуру. Џефријеву хронику са латинског на нормански дијалекат старофранцуског језика препевава Норманин Вас, даје јој наслов *Роман о Брују* (*Wace, Roman de Brut*, 1155) и у причу о Артуру уноси витешки дух, описе дворске љубави, Округли сто - симбол једнакости Артурових витезова - и „британску наде”, односно веровање да ће се Артур једнога дана вратити са Авалона исцељених рана да поново буде краљ. Последњих година дванаестог века или на самом почетку тринаестог, Васов *Роман о Брују* са норманског дијалекта старофранцуског језика на средњоенглески препевава и значајно проширује енглески песник Лајамон и даје му наслов *Бруи* (*Layamon, Brut*). За разлику од Васовог октосилабичког куплета и префињене дворске атмосфере која наговештава појаву витешког романа, Лајамон бира староенглески алитеративни стих са цезуром, поетске формуле и епску атмосферу упоредиву са оном у *Беовулфу* (*Beowulf*). Дела ове тројице утемељитеља артуријанске легенде у енглеској књижевности посредно и непосредно су присутна као извори код свих каснијих аутора, укључујући и најзначајнијег – Томаса Малорија - јер су у њима уобличене главне наративне нити легенде, испричани најзначајнији догађаји из каријере славног краља и пустоловине његових најпознатијих витезова, а кроз судбину краљице Гиневере дотакнуте су теме женске лепоте, дворске љубави, брачне оданости и неверства.

Осим мноштва сижеа, средњовековна књижевност је располагала и значајним фондом мотива и типизирних ликова које су аутори преузимаи и обрађивали у складу са својим поетикама. Један од типизирних ликова који се јављају у енглеској грани артуријанске легенде јесте лик вештице (*Loathy Lady, hag*) која се под одређеним условима претвара у младу и лепу жену. У овоме раду ће бити анализирана два артуријанска песничка дела која садрже врло сличне сижее и лик вештице – Чосерова „Прича Жене из Бата” (“*The Wife of Bath’s Tale*”) и анонимна поема *Венчање сер Гавејна и Јосје Рајнел* (*The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*) – уз настојање да се укаже на њихове особености, међусобне сличности и разлике.

„Прича Жене из Бата”

Овде најпре треба рећи да се Џефри Чосер (Geoffrey Chaucer, око 1340-1400) само условно може сматрати артуријанским аутором.

Отац енглеске поезије и највећи енглески средњовековни песник памти се по алегориским поемама из прва два периода његовог стваралаштва – француског и италијанског - *Књига за војвођињу* (*The Book of the Duchess*), *Дом славе* (*The House of Fame*) и *Птичија скупиштина* (*The Parliament of Fowles*), и по спеву *Троил и Кресига* (*Troilus and Criseyde*). То су дела која сведоче о његовом постепеном израстању у изузетног песника, врсног познаваоца домаће и европске традиције – античке, италијанске и француске - и аутору који, за разлику од својих савременика, пише искључиво на енглеском језику. Чосерова слава почива на *Кентербериским причама* (*The Canterbury Tales*) насталим у последњем периоду његовог стваралаштва – енглеском – периоду у којем напушта стране узоре и конвенције и пише дело о људима и догађајима свога времена.

Причање прича као наративни оквир познато је у светској књижевности од *Прича из хиљаду и једне ноћи* до *Декамерона*. Код Чосера се група од око тридесет ходочасника једног пролећног дана окупља у крчми у лондонском предграђу Садерк (Southwark), пред полазак на ходочашће, на поклоњење моштима св. Томаса Бекета (St Thomas Becket, ?1118-1170), кентербериског надбискупа убијеног по налогу краља Хенрија II. На предлог крчмара, ходочасници се договоре да прекину пут тако што ће свако да исприча по две приче на путу за Кентербери и две у повратку, а онај ко исприча најбољу причу добиће бесплатну вечеру као награду. По тој замисли, збирка је требало да има око сто двадесет прича. *Кентербериске приче* су, међутим, остале недовршене – Чосер је написао „Општи пролог” и двадесет четири приче – али и постојећи обим и разноврсност ового делу обезбеђују епитете једног од најзначајнијих остварења енглеске средњовековне књижевности и праве антологије средњовековних књижевних жанрова. *Кентербериске приче* одликује и формално богатство – писане су у херојском дистиху, али и у сложенијим облицима, какви су тзв. Чосерова строфа и француска балада, а две приче су у прози.

„Општи пролог” *Кентербериских прича* је без сумње најзначајнији део збирке. У њему је постављен оквир приповедања и дат упечатљив приказ енглеског средњовековног друштва. Чосерови ходочасници потичу из готово свих световних и клерикалних слојева друштва и представљају комбинацију типова и индивидуа. Жена

из Бата је један од најупечатљивијих ликова. Из „Општег пролога” сазнајемо да је по занимању ткаља и да по умећу надмашује чувене ткаче из Ипра и Гана. Одећа јој је јарко црвене боје. Као ревносна ходоčasница обишла је Јерусалим, Рим и друга света места. Удавала се пет пута и много зна о љубави. Весела је, уме занимљиво да прича и да даје проницљиве љубавне савете.

У критичкој литератури о Чосеру, у којој постоје различите поделе његових прича, подела по жанровима се намеће као најподеснија. Ова подела приче сврстава у четири велике групе. Прву групу чине витешки романи, у другу групу спадају комичне приче – фаблијои - и сатиричне анегдоте о корумпираним представницима цркве, трећу групу чине приче патоса и религиозне приче, а четврту - егземплуми и басне. Чосер је написао пет витешких романа - „Витезову причу” (“The Knight’s Tale”), „Причу жене из Бата”, „Причу о сер Топазу” (“The Tale of Sir Thoras”), „Штитоношину причу” (“The Squire’s Tale”) и „Земљопоседникову причу” (“The Franklin’s Tale”) – али његови витешки романи, по речима Џона Бароуа, одударају од стереотипа артуријанског витешког романа као приче о храбром и племенитом витезу и његовој борби против суровог непријатеља, борби у којој стице славу, пружа заштиту дами и подиже углед свога краља. „Изгледа да се Чосер, коме су толико одговарали фаблијои, Богородичина чуда и житија светаца, нешто мање комотно осећао управо у оном жанру који сматрамо најкарактеристичнијим за његов период, у витешком роману” (Burgow, 2010: 143).

„Причи Жене из Бата” претходи обиман „Пролог”, скоро дупло дужи од саме приче и изразито личан. У овој својеврсној исповести Жена најпре износи ставове о девичанству, а потом говори о свом приватном животу и искуству са петорицом мужева. Најважнија ствар коју је у браковима научила јесте да жена мора да има сву власт у кући и да поседује сву имовину. Тврди да је са првом тројицом мужева то лако постизала јер су били богати и доста старији од ње, па су јој без противљења удовољавали. Памти их као добре, али их није волела. Четвртог мужа јесте волела, али он је њу варао, а пети муж - кога је највише волела - чак ју је и тукао. Заслепљена љубављу и спремна да му угоди, петом мужу је предала новац и имање, али је због те непромишљености убрзо зажалила. После једне оштре свађе

у којој је од мужевљевог ударца остала наглува, он јој се извинио и замолио је да му опрости, уплашен јер се сукоб умало није кобно завршио. Враћа јој и новац и имање, после чега њихов брачни живот постаје далеко мирнији и хармоничнији.

„Прича Жене из Бата” једино је Чосерово дело смештено у артуријански амбијент. У време краља Артура, док су још виле и вилењаци ходили земљом, на његовом двору је живео један неименован млад и чио витез који је, јашући једнога дана из лова, спазио лепу девојку и напастовао је, немоћан да укроти пробуђену пожуду. Вест о злочину стиже до краља Артура, по чијем је закону витез требало да буде погубљен. Међутим, краљица замоли Артура да њој и њеним дворским дамама препусти одлуку о витезовој судбини. Краљица потом витезу каже да му је живот и даље у опасности и да се може спасити једино ако нађе одговор на питање шта је то што жене највише воле. Даје му рок од годину и један дан да се врати на двор са одговором. Витез креће у потрагу – обилази села и градове, куца на свака врата, али нигде не добија исти одговор. Једни кажу да жене воле богатство, други част, трећи благо, потом задовољство, радост, лепу одећу, мужа који је добар љубавник; неки тврде да жене воле да постану удовице да би могле да се преудају, неки да воле слободу, а неки да воле да их сматрају поузданим. Година дана полако истиче па витез, не нашавши одговор, тужан и преплашен креће на двор, свестан судбине која га очекује. Јашући уз обод шуме, изненада угледа вилинско коло и упути се ка њему, у нади да ће од вила нешто мудро сазнати. Међутим, пре него што им се приближио, све виле су нестале – остала је само једна ружна старица која га је упитала шта га је довело у те крајеве. Витез јој исприча своју невољу, а она му каже да не брине и да му може помоћи, ако се закуне да ће и он њој учинити прво што од њега буде затражила. Витез пристане и њих двоје одмах крену на двор, где он краљици даје одговор – жена највише воли да има власт над мушкарцем, био он њен муж или љубавник. Краљица и дворске даме се сложе да је витез нашао прави одговор и да заслужује да му живот буде поштеђен, али у том тренутку се јави старица која краљици каже да је витез одговор чуо од ње и да сада не сме да заборава обећање које јој је дао када су се срели – да ће за њу учинити оно што од њега прво буде затражила - и затражи му да је узме за жену.

Витез је пренеражен, нуди јој сво своје имање уместо брака, али она жели само њега. Пошто је приморан да одржи дату реч, њих двоје се венчају кришом у рано јутро, без славља и весеља.

Прве брачне ноћи витез је тужан и утучен због зле судбине. Жена га пита да ли је у краљевском дому међу витезовима то уобичајено понашање и шта је узрок његове одбојности према њој којој има да захвали што је жив, а он одврати да је ружна, стара и ниског рода. Жена тада одговори на његове замерке својеврсним трактатом о племенитости. Племенитост је, каже, у човеку, а не у титули коју наследи, о чему сведочи чињеница да међу племићима има пуно зликоваца. Сиромаштво није срамота, напротив, онај ко га прихвати богат је иако нема ни кошуљу, а сиромашан је свако ко чезне за оним што не може да има. Сиромаштво је и корисно јер сиромасх не изазива лопове и непогрешиво зна ко му је прави пријатељ. Старост је вредна поштовања, наставља жена, и подсећа га да баш господа попут њега тврди да старима треба одати почаст. Штавише, он би њену старост требало са сматра за врлину јер је старост „чувар поштења”. Међутим, пошто је свесна његових „световних жеља”, пита га да изабере да ли би радије да она и даље буде ружна и стара али да му је верна, или пак да буде лепа и млада уз сталну опасност да је изгуби. Витез дуго размишља и на крају јој каже да њој препушта да одлучи. Жена жели да се увери да ли то значи да је она главна и да може да бира шта да ради – да је добила сву власт - а када јој витез потврдно одговори, она реши да га двоструко награди – претвара се у лепу и младу жену и обећа му да ће бити верна и поштена. Витеза чудесан призор његове супруге испуни блаженством, после чега они постају срећан и складан пар.

Венчање сер Гавејна и госпе Рагнел

Венчање сер Гавејна и ѱосје Рајнел је наративна поема од нешто преко 850 стихова, написана око 1450. године. Сачувана је само у једном рукопису – Oxford Bodleian Library MS 11951 – којем недостаје један лист, са описом догађаја између свадбене гозбе и прве брачне ноћи. Сматра се делом анонимног аутора, мада је Питер Филд (Peter Field) изнео претпоставку – која није широко прихваћена - да ју је написао

Томас Малори (Thomas Malory, ?-1471).¹ Поема је написана у строфама од по шест стихова – прва четири стиха су тетраметри а пети и шести триметри, са схемом риме aabccb (Lipack, 2013: 476-477).

Венчање сер Гавејна и јосје Рајнел почиње вишеструким позивом песника публици да саслуша занимљиву причу која се збила у време Артура, изузетног владара и највећег поштоваоца витештва. Приликом једног лова са витезовима у Инглвуду (Inglewood) Артур је, стојећи у заклону, угледао јелена, сам почео да га следи и после пола миље га устрелио. Тада пред њега излази необичан витез по имену Громер Сомер Џаур (Gromer Somer Joure) и каже Артуру да је у опасности због невоље коју му је нанео неправедно поклонивши његову земљу Гавејну. Громер Сомер хоће да убије Артура који је сам, без заштите својих витезова, али Артур га уверава да би га то убиство осрамотило за сва времена пошто би га убио ненаоружаног и само у ловачкој опреми. Громер Сомер Артуру каже да се за ту неправду не може искупити ни земљом ни златом, већ само повратком без пратње витезова на то исто место по истеку године и једног дана са одговором на питање шта је то што жене највише воле. У противном ће изгубити главу. Артур се обавезује да ће испунити договор, а потом дуне у рог и окупип своје витезове који виде да је забринут, невољан да о томе говори и жељан да се што пре врати у Карлајл. По повратку у двор остаје у истом расположењу, али ни тамо не открива шта се догодило, све док не види Гавејна и њему се једино повери. Гавејн му каже да не очајава, да спреми коња и крене на пут на једну страну краљевства, а он ће на другу, да свакога кога сретне пита шта је то што жене највише воле и да сваки одговор записује у књигу.

Обојица крену у потрагу и добију мноштво различитих одговора – неке жене воле лепу одећу, неке да се са њима лепо поступа, неке

1 Питер Филд као аргументе за ову претпоставку наводи неке значајне сличности између *Венчања сер Гавејна и јосје Рајнел* и Малоријеве *Смрти Артурове*: необично име антагонисте у *Венчању* - Громера Сомера Џаура – које се јавља на само једном месту у Малорију; песникову молитву Богу на крају дела за избављење из затвора, којом се завршава и Малоријева *Смрт Артурова*, слична употреба појединих речи и израза, и могући заједнички извори. Види P. J. C. Field, Malory and *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnell*. In Field, P. J. C. *Malory: Texts and Sources*. Cambridge, D. S. Brewer, 1998, pp. 284-294.

заљубљеног мужа који их држи у наручју и љуби. Када се врате на двор, Артур је забринут јер је до истека године остало још свега месец дана, а сви одговори које имају су различити и не зна који је прави, али Гавејн га увери да нема разлога за страх, да крене у Инглвуд и да ће се све добро завршити јер један од тих одговора мора бити тачан. Наредног јутра Артур одјаше у Инглвуд где угледа необичан приказ - веома ружну жену на лепом, богато опремљеном коњу. Песник до детаља описује њену пренаглашену, монструозну ружноћу – била је црвена у лицу, широких уста и жутих зуба, великих очију мутног погледа и огромних образа. На леђима је имала грбу. Врат јој је био дугачак и дебео, коса скупљена у клупко, рамена широка скоро метар, а груди превелике. Поглед на њу је изазивао гађење. Она се обрати Артуру и каже му да треба са њом да разговара јер је његов живот у њеним рукама – ниједан од одговора које има неће му помоћи осим оног који му она дâ. Међутим, од Артура тражи да направе такву погодбу да ако му њен одговор сачува живот, Артур мора да јој омогући да се уда за Гавејна. Артур је запрепашћен, али јој ипак обећа да ће замолити Гавејна да јој испуни жељу. Она му каже да је племенитог рода иако је ружна и да се зове госпа Рагнел. Гавејн је први кога Артур види по повратку у Карлајл. Све му исприча, а Гавејн одмах пристане на необичан услов јер нема тога што не би учинио за свога краља коме дугује велику захвалност и јер му је дужност да заштити његов живот.

Заједно крећу ка Инглвуду, али се растану на месту одакле Артур мора да настави сам. Артур убрзо сретне госпу Рагнел и тражи јој да му каже одговор на питање шта је то што жене највише воле пошто је Гавејн пристао да се ожени њом. Она набраја оно што мушкарци мисле да жене воле – да воде љубав са вештим љубавницима, задовољство у кревету, честе удаје – а истина је да воле власт, како над мушкарцима нижег тако и над онима високог рода. Шаље Артура да каже одговор Громеру Сомеру и упозорава га да ће овај бити љут када га чује. Када се сретну, Артур му прво покаже одговоре које је током потраге записао у својој књизи, а Громер Сомер се већ радује што ниједан од њих није први и што ће Артур изгубити главу. Међутим, када му Артур саопшти одговор да жене највише воле власт, витез се разбесни јер зна да му је помогла госпа Рагнел - његова сестра - и јер је свестан да је пропустио прилику да науди Артуру, прилику која му се више никада неће указати. После тога Артур са господом Рагнел одја-

ше ка двору и успут јој предложи да се венчање обави тајно, али она то одбије. Артур се осећа осрамоћено, а читав двор је запрепашћен њеном ружноћом. Гавејн и она се вере, а све даме плачу због Гавејнове судбине.

На дан венчања Гиневера моли госпу Рагнел да се венчање обави тајно, али она то не жели, облачи скупочену венчаницу и уследи јавна церемонија после које се младенци и гости врате у двор, на гозбу. На овом месту песник још једном описује монструозност госпе Рагнел, овога пута за свадбеном трпезом. Она једе на чудовишан начин – прождире количину довољну за шесторо гостију, храну трга дугачким ноктима, може да поједе три петла и три препелице, тако да све што буде изнето пред њу убрзо нестане. Прве брачне ноћи Рагнел тражи од Гавејна да буде прави племенити витез и да је бар пољуби, свесна да би се понашао другачије да је лепа. Гавејн јој приђе, пољуби је, и одједном угледа прелепу жену. Она му каже да њена лепота не може да буде трајна и пита га шта више жели – да њему буде лепа ноћу а ружна дању, или да буде лепа дању, да је сви виде, а ружна ноћу. Гавејну је тешко да одлучи јер је правилан избор практично немогућ, па њој даје и да изабере каква ће бити и да загосподари његовим телом и његовим имањем. Пошто јој је тиме дао власт - оно што жене највише воле – Рагнел га награди тако што постаје лепа и дању и ноћу, и пред светом и за њега. Каже Гавејну да ју је маћеха зачарала и претворила у наказу и да је знала да ће то трајати док се не буде удала за најбољег човека у Енглеској, за онога ко ће јој дати власт над својим телом и својом имовином. Обоје су срећни, прву брачну ноћ проводе у љубави, а у постељи остану и наредног јутра, све док Артур – забринут за Гавејнов живот – не дође са свитом пред Гавејнове одаје и види чудесну промену. На двору одмах завлада весеље, а Артур тек тада исприча Гиневери како му је Рагнел спасила живот у Инглвуду.

Рагнел се заветује да ће Гавејну бити добра жена, а Гавејн је искрено воли. Имали су сина Гинголина који је касније постао витез Округлог стола. Гавејн је, каже песник, много времена провео водећи љубав са Рагнел, што га је одвлачило од витешких борби и збуњивало Артура. Рагнел је замолила Артура да буде добар према њеном брату, сер Громеру, и он је обећао да хоће, због ње. Гавејн и Рагнел су живели у срећном браку пет година. Када је Рагнел умрла, Гавејн је био дубоко потрешен и практично је до краја свог живота жалио за њом.

Иако се касније још неколико пута женио, ниједну жену није волео као Рагнел. Овим се поема завршава, а аутор каже да ју је написао у затвору, где је неправедно смештен, и моли Бога да се избави, предајући његовој милости тело и душу.

Једно могуће поређење

Сижее „Приче Жене из Бата” и *Венчања сер Гавејна и ѿсије Рајнел*, као што је показано, одликује значајан степен подударности, а вештице које се претварају у младе и лепе жене да би наградиле своје мужеве такође су на много начина упоредиве. Ипак, разлике које између ова два дела постоје чине се значајнијим од сличности за разумевање приповедних поступака и односа аутора према артуријанској традицији. Могло би се рећи да Чосер артуријански амбијент користи само као подесан оквир за илустровање ставова Жене из Бата о брачном животу изнетих у „Прологу” њене приче и да заправо пародира жанр витешког романа, док је аутор *Венчања сер Гавејна и ѿсије Рајнел* артуријански аутор *par excellence*.

Протагониста Чосерове приче је неименовани витез са двора краља Артура који због почињеног злочина оставља утисак човека недостојног Артурове витешке дружине јер се оглушио о једну од три витешке службе – службу дами – тиме посредно компромитујући и остале две службе – службу краљу и службу Богу.² У Артуровом свету казна за силовање је смрт и зато се краљ – када вест о немилостивој догађају стигне до њега – припрема да погуби преступника. Најчувенији пример кодекса витешког понашања и санкција предвиђених у случају његовог кршења јесте Духовска заклетва коју Малори формулише у *Смрти Артуровој* (*Le Morte Darthur*, 1469-70),³ али Артурови витезови имају ре-

2 О три витешке службе види у Beverly Kennedy, *Knighthood in the Morte Darthur*, Cambridge, D. S. Brewer, 1992, p. 67.

3 Артурова заклетва обавезује витезове „да никада не почине преступ нити убиство, да се клоне издаје и да пружи милост ономе ко милост тражи, под претњом трајног губитка положаја и поседа добијених од Артура; да увек притекну у помоћ дамама, девојкама, госпама и удовицама: да штите њихова права и да их, под претњом смрти, не смеју силовати. Такође, да ни један човек не ступи у борбу на страни неправде, ни за чију љубав и ни за каква овоземаљска добра” (Malory 1971: 75). Превод ауторке рада.

путацију заштитника жена и пре Малорија. Тако у *Сер Гавејну и Зеленом виџезу* (*Sir Gawain and the Green Knight*, око. 1350-1400), чувеном артуријанском делу насталом у време у којем је стварао и Чосер, Гавејн у својим одајама у двору сер Берсилака, другог дана искушавања од стране господарице, на њену примедбу да би, чак и када би га одбила, он силом могао да је приволи на љубав, одговара: “... threateners are ill thought of and do not thrive in my country” (*Sir Gawain and the Green Knight*, 1959: 83). Понашање Чосеровог витеза је стога невитешко, супротно свим очекивањима од припадника тог друштвеног staleжа, а његов злочин је сраман. Зато је помало необично то што управо жене – Артурова (неименована) краљица и њене дворске даме – инсистирају на томе да Артур њима препусти решавање витезове судбине и што му пружају прилику да се спаси ако испуни немогућ задатак.

Преступ у *Венчању сер Гавејна и ѿосје Рагнел* је правне природе и починио га је Артур, а не витез из наслова, Гавејн. У артуријанским делима краљ је често и делилац правде јер се његова држава и цивилизација везују за времена пре постојања правних институција. Бесправно доделивши земљу Громера Сомера Гавејну, Артур је испољио самовољу која га је умало коштала живота када се нашао очи у очи са оштећеним феудалним господаром који, једва одуставши од убиства, Артуру потом једнако самовољно поставља немогућ задатак. Ни Артур ни читалац у том тренутку нису свесни колико ће се још тај задатак искомпликовати, а ствари се на крају повољно разрешавају само Гавејновом заслугом.

У потрагу за одговором на исто питање – шта је то што жене највише воле - за коју имају по годину и један дан Чосеров витез креће сам, а Артур са Гавејном. Чосеров витез слуша и памти одговоре, а Артур и Гавејн их записују. Одговори које добијају у обе поеме су слични, али протагонисти су подједнако невесели будући свесни да вероватно ниједан није прави. Чосеров витез среће вештицу која му каже да не брине јер она зна прави одговор, али му и поставља услов да он њој удовољи кад то од њега буде затражила, услов који овај, не слутећи шта би то могло бити, без размишљања прихвата. У *Венчању сер Гавејна и ѿосје Рагнел* Артур среће вештицу која такође каже да му може помоћи, али помоћ одмах условљава конкретном противуслугом – да јој Артур омогући да се уда за Гавејна. Артур не поступа непромишљено, већ се враћа на двор да Гавејна пита за пристанак.

Ступањем на сцену Гавејн у дело уноси племенити дух витештва, уљудности и безрезервне одности своме господару. Забринут и осрамоћен, Артур Гавејну саопштава услов под којим ће ружна вештица бити вољна да спасе његов живот, а Гавејн га прихвата као сасвим обичну ствар и одмах пристаје на женидбу, “Even if she were as foul as Beelzebub” (*The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*, 2013: 488). Артур је, како каже, његов поштовани краљ који му је одао признање и наградио га у многим биткама и његова је дужност да му спаси живот, а то му увећава и славу. У противном, био би нелојалан и кукавица. Осим љубави и оданости заснованим на чврстој родбинској вези - јер Гавејн је Артуров сестрић – из његовог става имплицитно провејава и оданост витешкој дружини, ономе што Малори назива *fellowship*, а што подразумева заједништво, узајамну повезаност и братство које многи Артурови витезови претпостављају осталим сферама живота. И заиста, чини се да Гавејнов готово лаконски пристанак на женидбу, за љубав свога краља и увећање своје славе, упркос сазнању о монструозном изгледу госпоје Рагнел, сугерише да витешка каријера и слава коју она доноси имају прворазредни значај у Гавејновом животу.

Иако су оба витеза – и Чосеров и Гавејн – помало лакомислено дошла у ситуацију да се ожене вештицама, велика је разлика у начину на који они са својим женама поступају. Када му вештица саопшти свој захтев, Чосеровог витеза најпре обузме самосажаљење, а потом покуша да избегне дато обећање и преиначи га у нешто друго. Не успевши, венчава се тајно, а прве брачне ноћи према жени је груб и осоран. Чак и када добије прилику да бира да ли би радије да она и даље буде ружна и стара али да му је верна, или да буде лепа и млада али да има пуно удварача, „наш витез хукће, мисли се, колеба” (Чосер, 2015: 322).⁴ Тек када прихвати околности у којима се нашао, када жени каже да је воли, да се ставља под њену власт – и када жена провери да ли он заиста мисли оно што говори – тек тада витез завређује да га она награди и младошћу и лепотом и верношћу. Препуштање одлуке жени и спремност да ту одлуку уважи каква год била, први је (и једини) витешки потез овог Чосеровог јунака и прво оправдање витешке титуле коју носи.

4 Овај и наредни цитат из Чосерових *Кењерберџских џрича* је у преводу Бориса Хлебеца.

Гавејново држање је сасвим другачије. Пристанак на женидбу који је дао своме краљу подразумева веридбу а потом и јавно венчање по жељи госпе Рагнел, као и витешки углађен однос према супрузи прве брачне ноћи. У Гавејновој спремности да је пољуби када се нађу у својим одајама и када га она замоли да то учини има нечег истински људског, галантног и осећајног, па награда коју добија у облику чудесне трансформације госпе Рагнел делује заслуженије од оне коју добија Чосеров витез. Награда коју добија Чосеров витез јесте резултат обострано испуњених обавеза својеврсног пословног уговора – вештица му је поклонила живот, а он се њом оженио и потом јој препустио сву власт – док се Гавејнова награда, иако такође произилази из обострано испуњених обавеза врло сличног уговора, много више памти по његовом племенитом опхођењу према наказној супрузи и разговору који уследи пошто му се она прикаже у обличју лепотице. Чосерова вештица пред својим супругом изговара трактат о племенитости, а сер Гавејн и госпа Рагнел воде разговор из којег постаје јасно да су смело се упустивши у пустоловину, обома неопходну за постизање среће, једно другом помогли управо у ономе што им је било најважније – Гавејну да спаси живот свога господара и увећа своју славу, а госпи Рагнел да се ослободи чини своје маћехе и почне да живи животом достојним лепе и добре жене племенитог рода. Занимљиво је да Гавејнова репутација добија својеврсну потврду управо чином венчања са господом Рагнел јер пророчанство њене маћехе каже да се злих чини може ослободити једино удајом за најбољег човека у Енглеској.

Чосерова верзија артуријанског света и његов став према витешком роману могу се сматрати пародијским. Име његовог витеза није наведено, а оно по чему се памти јесте злочин силовања. Он дакле нема ништа слично са племенитим витезовима којима се у артуријанским витешким романима не наводе само лична имена, него често и имена очева и / или крајева из којих долазе, и који настоје да својим особинама, држањем и подвизима стекну славу и углед. Како примећује Бароу, у животу Чосеровог витеза пустоловине и јуначка дела не играју никакву улогу (Burrow, 2010: 143) – он се враћа на двор после једног обичног дана проведеног у лову и почини злочин обузет похотом којој не може да се одупре. На двору потом, уместо да, како то обичаји налажу, краљу и дружини исприча пустоловину из које је победоносно изашао, витез се најпре суочи са извесношћу

казне која му следи од Артура, а потом је - пошто краљ буде лишен улоге делиоца правде - препуштен краљичиној милости. У потрази за одговором који ће му спасити живот испољава страх и малодушност, а када се спаси, настоји да преиначи обећање дато старици. Зато се његово препуштање супрузи да одлучи да ли да буде млада и лепа или стара и ружна чини помало механичким, а награда коју за то добија незаслужено великом.

Чосеров став према витешком роману очит је у често цитираним стиховима из „Приче калуђеричког свештеника”:

Нек свако мудар саслуша ме сада.
Сва ова прича истина је жива
Кô књига што о Ланселоту бива,
А коју жене поштују у свему.
(Чосер, 2015: 247)

Под „Књигом о Ланселоту” Чосер веровтно подразумева *Ланселота* (*Lancelot*) - прозни француски витешки роман из прве половине тринаестог века, део чувеног циклуса витешких романа познатих под називом *Вулгаџа* (*The Vulgate Cycle*). Њу, а имплицитно и витешку књижевност уопште, песник очигледно сматра женском, дакле лаком литературом коју не треба узимати за озбиљно. А. К. Спиринг чак тврди да „морамо препознати у Чосеру, где год да гледамо, презир према свакој врсти витешког романа” (Spearing, 1985: 36). Зато је Чосеров артуријански свет невитешки, лишен сјаја и величине и не представља ништа више од пуког декора за „Причу Жене из Бата”.

За разлику од Чосера, аутор *Венчања сер Гавејна и ѿсије Рајнел* ствара типичан артуријански витешки роман чији се јунак са пуно разлога сматра најбољим енглеским витезом, а занимљиво је да је госпа Рагнел једина вештица која у оваквим делима има име.⁵ Поједини проучваоци *Венчања сер Гавејна и ѿсије Рајнел* додуше сматрају да и

5 Осим „Приче Жене из Бата” и *Венчања сер Гавејна и ѿсије Рајнел*, лик вештице која се претвара у младу и лепу жену јавља се и у балади *Брак сер Гавејна* (*Marriage of Sir Gawain*), као и у неартуријанским делима *Краљ Хенри* (*King Henry*), *Вилхелм и ѿсиширова ћерка* (*The Knight and Shepherd's Daughter*) и у Гауеровој „Причи о Флоренту” (John Gower, ?1330-1408, “Tale of Florent”) из његовог дела *Исјовесиј заљубљеној* (*Confessio Amantis*).

ова поема садржи хумористичне, па и пародијске елементе. Од хумористичних елемената помињу се Артурова стрепња приликом сусрета са Громером Сомером или пак раздраганост са којом инсистира на томе да његов непријатељ прочита све одговоре које је записао у књизи током потраге, као и чврст став госпо Рагнел да жели јавно венчање упркос Гиневерином настојању да оно буде обављено тајно (Withrington, 1999: 209). У пародијске елементе убрајају се троструки позив песника публици да чује његову причу (који указује или на невештог наратора, неспособног да наведе публику да се умири и саслуша га), и преопширан опис физичке ружноће госпо Рагнел, а наводи се да је и сам Гавејн на неки начин пародиран јер уместо рискантних двобоја, описаних у неким другим делима, са изазивачима као што су на пример Зелени витез или Карл од Карлајла, Гавејн овде Артуру спасава живот писањем одговора у књигу и женидбом са вештицом (Davis, 2001: 431-436). Елементи хумора нису страни витешкој књижевности – довољно је само присетити се проицљивих и заједљивих опаски Динадана, највећег хумористе међу Малоријевим витезовима, човека који неретко подрива две највеће витешке вредности – рат и љубав – а опет ни на који начин не угрожава чврсту структуру витешког романа. Жанровско опредељење и приповедни поступак аутора *Венчања сер Гавејна и госпо Рагнел* упоредиви су са Малоријевим јер хумористички елементи не представљају ништа више од занимљивог украса артуријанског витешког романа кога таквим чине препознатљиве личности, њихови поступци, идеали и вредности којима се руководе. Са друге стране, Чосерова „Прича Жене из Бата” је пародија на артуријански витешки роман јер његова интересовања несумњиво леже негде другде.

Литература

- Burrow, J. A. (2010). *The Canterbury Tales* I: Romnce. In P. Boitani and J. Mann (eds.), *The Cambridge Companion to Chaucer* (pp. 143-159). Cambridge: CUP.
- Davies, R. A. (2001). More Evidence for Intertextuality and Humorous Intent in *The Weddyng of Sir Gawen and Dame Ragnell*. *The Chaucer Review*, Vol. 35, No. 4, 430-439.

- Field, P. J. C. (1998). *Malory: Texts and Sources*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Kennedy, B. (1992). *Knighthood in the Morte Darthur*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Lupack, A. (2013). *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*. In N. J. Lacy and J. Wilhelm (eds.) *The Romance of Arthur: An Anthology of Medieval Texts in Translation* (pp. 446-500). London and New York: Routledge.
- Spearing, A. C. (1985). *Medieval to Renaissance in English Poetry*. Cambridge: CUP.
- Withrington, J. (1999). *The Weddyng of Sir Gawen and Dame Ragnell and The Marriage of Sis Gawaine*. In W. R. J. Barron (ed.) *The Arthur of the English: The Arthurian Legend in Medieval English Literature* (pp. 207-210). University of Wales Press: Cardiff.

Извори

- Malory, T. (1971). *Works*, Edited by E. Vinaver. Oxford: OUP.
- Sir Gawain and the Green Knight*. (1959). Translated by Brian Stone. Harmondsworth: Penguin.
- Чосер, Џ. (2015). *Канџерберџске ѓриче*, превод и објашњења Борис Хлебџ. Београд: ННК Интернационал.
- The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*. (2013). Translated by Alan Lupack. In N. J. Lacy and J. Wilhelm (eds.) *The Romance of Arthur: An Anthology of Medieval Texts in Translation*. London and New York: Routledge.

Milica Spremić Končar

Summary

THE SIMILARITIES OF STORYLINES AND CHARACTERS IN “THE WIFE OF BATH’S TALE” AND *THE WEDDING OF SIR GAWAIN AND DAME RAGNELLE*

Chaucer’s “Wife of Bath’s Tale” and anonymous *Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle* are Loathly Lady romances containing similar plots and the characters of hags transformed into beautiful women after their husbands yield to them “what women everywhere love best” – sovereignty. This paper discusses the similarities and differences between the two Arthurian romances, arguing that Chaucer’s “Wife of Bath’s Tale” uses the Arthurian setting only as a backdrop against which to present the Wife of Bath’s attitude towards marriage and in fact parodies the genre of romance, while *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle* is a romance *par excellence* in which Gawain displays utmost loyalty to King Arthur and courtesy to his lady.

Key words: Arthurian legend, romance, Chaucer, *The Wedding of Sir Gawain and Dame Ragnelle*

ЕЛЕМЕНТИ БАРОКНЕ ПОЕТИКЕ У СТВАРАЛАШТВУ В.В. МАЈАКОВСКОГ

Бројна су истраживања која потврђују везу између епохе барока и авангарде. У њима се наглашавају културно-историјске везе, сличности епоха у којима су настали (везаност обе епохе за „прелазне периоде“), коришћење сличних стилских средстава, као и сличности у њиховим поетикама. У раду ћемо настојати да утврдимо везу између њих, покажемо сличност како у културно-историјском контексту, тако и у одликама поетика обе епохе. Ову везу ћемо покушати да докажемо на примерима стихова руског футуристичког В.В.Мајаковског, који је у великој мери користио каламбур, метафору и друге стилске фигуре, али и сличну графичку и звуковну организацију стиха карактеристичну за барокну епоху.

Кључне речи: барок, авангарда, футуризам, В. В. Мајаковски, Симеон Полоцки, стилске фигуре, епоха

Једна од првих сличности, коју можемо користити као показатељ везе између барока и авангарде је културно-историјска повезаност ових епоха, чињеница да су и барок и авангарда биле граничне, кризне и „нестабилне“ епохе и да су настајале у таквим историјским околностима. Управо ће ова „нестабилност“ бити утемељена у поетикама оба правца. „У периоду кризе модерне, када у привреди, политици, социјалном животу настаје нестабилност, култ разума се доводи у питање, у први план избија трагичан доживљај реалности, који не дозвољава индивидуи осећање стабилности постојања. Барок се посматра, као духовно близак, „опипљиво-близак“ период. На

* petkovicivana1011@yahoo.com

1 Рад је прерађена и допуњена верзија рада прочитаног под истоименим насловом на 51. Скупу слависта у Београду, 9-12.1 2013. *Актуелне тенденције у проучавању словенских језика, књижевности и култура*

прелазу између XIX и XX века открили смо постојање епохе барока. Несумњиво признање барока као историјско-културне реалности—је супротна страна дубоке кризе „класичног модела културе“ (Васиљева, 2001:183). Ова нестабилност је условљена и историјским околностима у којима је барок настајао: „Ако призори смрти и медитације о пролазности људског живота преплављују барокну књижевност, у томе треба видети само одраз живе стварности“ (Сује, 1988, 25). Живот је био заокупљен смрћу, каже један савремени историчар. А Монтењ (Montaigne) у једном есеју пише: „Неизвесно је где нас смрт чека, очекујмо је свуда. Припремати се за смрт значи припремати се за слободу.“ Несигурност, стрепња и меланхолија обузимају духове. На сликарским платнима, појединачним и групним портретима, видљиво је колико ова атмосфера утиче на свакодневни живот, чак и на моду: „Читава барокна Европа је у жалости“, каже Сује. „Историја одевања указује на прелазак са блиставе одежде ренесансе на шпанску моду црнине“ (32). Посебно је важно истаћи то што „упркос националним разликама, цела Европа и сва њена књижевност с краја XVI и почетка XVII века изражавају исту трагичну и прилично безнадежну визију света“ (35). Та визија, коју обично називамо барокном, универзална је, заједничка како за католике тако и за протестанте већег дела Европе (Попов, 2007:6-7).“ Иако не можемо са сигурношћу говорити о непосредном утицају барока на песнике авангарде, као и о директном преузимању поетских одлика овог правца можемо уочити низ типолошких сличности између њих. То су наговештавали и представници формалног метода у руској књижевности.

„Основу „барокне“ парадигме објашњења авангардне књижевности поставио је Ј.Н.Тињанов, који сам, колико је познато није користио термин барок. Он је нпр. писао: „Руски футуризам је био отргнут од средишње стиховне културе XIX века. Он је у својој суровој борби, у својом освајањима близак XVIII веку, пружа му руку преко главе XIX века“ (Кацис, Одески: 1994:17).

Идентичне одлике поетике оба правца су: модерност, бунт против традиције, изразита интелектуалност, негирање емоција, негирање лирског ја, рационалан однос према стваралаштву, интертекстуалност, нарушавање правила, слабљење експресивне улоге поезије, одушевљење техником, иновацијама и науком, укључивање читаоца

у дешифровање књижевног дела. „Барокно књижевно дело је тако и устројено да привилегује примаоца уметничке поруке тако што рачуна на његову активну улогу у одгонетању и стварању смисла. И како су барокни песници подразумевали читаочеву способност схватања намерно компликованих књижевних порука (ово и јесте елитистичка, интелектуалистичка поезија, значи само за одабране), тако су и барокни писци трактата нашироко теоретисали о способности њеног декодирања. А читалац је, са своје стране, уживао у процесу и резултату дешифровања (који му се јављао као „блесак муње“), али и у потврђивању властитог *инџенијума*“ (Зоговић, 2007:19). Типске сличности између барока и авангарде Ж.Бенчић је свела на неколико основних одлика, сличних наведенима: модерност оба правца и рушење традиције, деаутоматизација рецепције уметничког дела уз помоћ метода „остранение“ и „*megaviglia*“, рационалност песника у коме он користи „ингениј“ тј. оштроумље и „спајање неспојивог“ као своје методе, чиме слаби експресивна и функција поезије, фокусирање на стилски, а не на тематски део текста, опадање знаковне вредности текста, тежња да се истакне графичка или акустичка страна текста (*Sagmina figurata* Симеона Полоцког у облику звезде, срца, крста, слични стилски поступци које су користили представници барока и авангарде тј. коришћење нпр. интелектуално поентираног стила (*stilus acutus*) и коришћење полиптотона, парегменона, антиметабола, парономазије, кончета, оксиморон. „Моменти подударности између барока и авангарде могу се објаснити типолошки као резултат њихове припадности истом кругу уметности који се у знаности о књижевности од Курцијуса надаље најчешће обиљежава термином „маниризам“. Манирист не жели мисли изрицати обично, него необично. Маниризам се схваћа као надвременска категорија, као „константа европске књижевности“ и „комплементарна појава класици свих епоха“, а оно је заједничко свим маниризмима и маниристима, па тако и у бароку и авангарди“ (Бенчић, 1991: 100). Ипак, мора се напоменути да је у различитим националним срединама, ова веза имала другачије мере.

„Веза европске књижевности XX века са књижевношћу барока, у различитим земљама је имала различите форме, које зависе од специфичности националних културних традиција. У неким случајевима, таква веза се огледала у свесној оријентацији на уметничко наслеђе XVII века, (нпр. рехабилитација Гонгоре од стране шпанских песника

1920-их година), код других је постојала скривено, није била потврђена и документована од стране самих писаца, као што је то био случај у Русији (са ретким изузецима; делимично одушевљење Хлебњикова идејама Лајбница и сл.)“ (Смирнов, 1979:335). Сам словенски и у оквиру њега руски барок је имао низ својих специфичности које су биле условљене низом чинилаца, међу којима се као најбитнији издвајају следећи: изостанак ренесансе у Русији и утицај православља које је давалоо смирености тон руском бароку. Ове две главне разлике у односу на западноевропски барок су дале и оптимистичнији тон руском бароку. Тема смрти и распадања није била опсесија руског барока. „Славенство је мјешавином оштроумља и мистике, виталности и меланхолије, весељења облику и страхопоштовања према њему (и према „умјетности“) увелике придонијело одуховљавању и поунутрашњењењу старих формалних маниризама и маниристичких облика, мишљења у Европи (Носке, 1984:107). Али, на смањену заинтересованост руских барокних песника за тему смрти су утицале и друге околности.²

Руски барокни песници су се ограђивали од националне старине и доживљавали своја књижевна дела као новину на руском тлу. „И барок и авангарда крше традицијом канонизирани поетске норме зато да би као највишу естетску вриједност истакли своју новину и управо тим квалитетом дјеловали на читаоца у чијој су свијести још увијек присутне поетске норме претходних формација“ (Бенчић, 1993:103). Величање значаја барокног и авангардног песника била је још једна од заједничких одлика оба правца. „Поређење света са резултатом стваралаштва-књигом, позоришном представом, сликом-отварало је могућност да се стваралц космоса упореди са уметником, чему је била наклоњена барокна мисао, или уметника са-творцем света и човечанства, као у XX веку, и прерасло је у убеђење, да владање речју или другим знаковним системом даје право на управљање догађајима (Смирнов, 1979: 341).

Унутрашња противречност обе епохе која се намеће као једна од њихових главних заједничких одлика, али је она ипак остала више симбол барока: „Маниризам је увек резултат снажних протусторежних напетости у односу према нуминозном, према друштву, према властима јаству“ (Носке, 1984: 59). Барок који је подразумевао контраст,

2 Овде првенствено имамо у виду религиозно-дидактичку функцију поезије и њен дворски тј. програмски карактер.

мада је наизглед деловао неорганизовано и хаотично представљао је свет који је унутар себе организован, и усредсређен да изазове одређено дејство на читаоца. Поред тога и барокни и авангардни (овде имамо у виду футуристе) песници, што је већ поменуто, били су усмерени на визуелну и звуковну страну својих дела и на узајамну међузависност уметности у својим делима: „Песници су у бароку и цртачи и гравери и архитекти“ (Павић, 1991:52). Емотивни набој, напетост коју је барок изазивао била је такође једна од првих уочљивих карактеристика: „Барок у нама у тренутку изазива снажно дејство, али нас оно затим убрзо напушта, остављајући за собом извесну празнину. Барок не пружа радост постојања, већ настајање, догађање. Он не пружа задовољство, већ незадовољство и неспокојство. Не осећамо избављење, већ увученост у напето стање ствари“ (Велфлин, 2000: 40).

У оквиру историјске повезаности обе неопходно је нагласити трагичан доживљај света као њихову основу: „Типске сличности између уметничких парадигми поезије авангарде и барока састоје се из блискости карактеристика основних модуса постојања, повећаном осећању за трагично, неразрешивим конфликтима и странама живота човека, које су изазване конкретном временском епохом са ратовима и социјалним ломовима. У складу са тим, код футуриста настаје трагични мотив „*omnia vanitas*“ облици свеопштег, неумољивог кретања ка вечности (Хлебњиков), пролазности човековог живота (Каменски), његове ништавности у поређењу са вечношћу. Представа смрти се развија на основу представе огромних катаклизми, које потресају целу планету и космос (земљотреси, поплаве), често изазивају у читаоцу потресне натуралистичке слике. Ово одговара са наглашеним натурализмом решења одговарајућих тема у поезији барока. Типске паралеле се прате у актуализацији устаљених начина и модела „свет књига“ „свет позориште“, „човек-свет у малом“. У поезији футуризма јасно је означена митологема (*poeta creator*), једна је од главних у поезији барока, заснована на представи о сакралној природи речи Логоса. Рад футуриста над речју, посебна пажња према његовој морфолошкој, графичкој структури, фоносемантици, узајамном односу конотативног и денотативног значења, етимологији имена дубоко је блиска тој коју је својевремено градио Симеон Полоцки, Е. Славинецки, М.Ломоносов, Г.Сковорода. У поетској пракси футуриста одража-

вају се принципи усложњавања форме које су они прокламовали, који су били парадоксално блиски начинима „усложњавања“ семантике и стилистике барокних текстова. Поново је актуализована стихија игре синтагме, користе се велики број стилских фигура међу којима су „оштроумна“ метафора која се темељи на спајању удаљеног, перифразе, антитезе, оксиморона, фигуре набрајња“ (Корзов, 2005). Додајмо и важност тежње ка изненађењу и необичном које су присутне како и у епохи барока, тако и у футуризму, са наглашеном тенденцијом ка „зачудном“. „Манириста неће да ствари каже нормално, него аномално. Он вештачком и извештаченом даје предност пред природним. Он жели да изненади, зачуди, засени. Док постоји само један начин да се ствари кажу природно, за неприродно постоји хиљаду начина. Стога је безизгледно и бескорисно покушавати да се маниризам споји у систем, као што се то стално чинило“ (Курцијус, 461: 1996). На сличну мисао наилазимо и код Носкеа: „Битан је елемент лијепога, оно не правилно, тј. неочекивано, само изненађење, зачудност. Изненађење (surprise) и оно неочекивано спадају у најважније потицаје данашњег пјесништва. А Марино је препоручивао stupore (запањеност) те *bizzarria della novita*“. „Модерна“ авангарда у „бароку“ види и признаје заправо маниристички изражен свијет, тадашње високо грађанство, узноситу, репрезентативну „снагу“ барока (wilhelminizam!). Марино хоће сјединити платонизам и аристотелизам, питагорејство и епикурејство, кршћанско учење о откупљању и магију, осјетилност и буђење побожности, очај и утјеху, свијетло и тамно, истинито и лажно, извијесност и неизвјесност. Све то не мора остајати у узајамној напетости. Човијек симбол управо свега што је проблематично, попут плиме и осеке у стању је вечног немира, у неком непојмљивом процесу, мијене између духа и природе“ (Носке, 1984: 63, 36, 126, 131, 139).

Барокна поезија је афирмисала зачудност која је била један од њених најважнијих начина комуникације. „Obscuritas јесте једно од основних својстава барокне поезије знак њене модерности“ (Зоговић, 2007: 65). Повратак речи, бављење њеном визуелном и графичком организацијом зближавају песнике барока и авангарде. „Футуристи поричу естетски принцип. Једина истина је стварање. Озаконити право уметника да живи у свету стварања. Ако су италијански футуристи „лудо заљубљени у материју“, онда су руски у реч“ (Богдановић, 1963: 95).

„Управо то давање велике пажње речи, њеном унутрашњем садржају и графичком обликовању, а такође огроман рад са речима, приближавају стваралаштво футуриста-В.Хлебњикова, В.Каменског, А.Кручоних, В.Мајаковског са поетским искуством епохе барока. Познато је да је у XVII–XVIII веку Европа била захваћена својеврсном поплавом теоријског и практичног рада о прављењу трактата о реторици, правилима структурирања поетске речи. То је нашло одјека у различитим националним варијантама у стварању стихова и прозе, проповеди и ораторских речи- Б.Грасијана, Е.Тезаура, И.Галатовског, М. Ломоносова. Ипак, уместо обимних дела са обиљем илустрованих сентенци и цитата представници авангарде предлажу чланке малог обима, манифесте и декларације. Уместо широких спискова метафора, епитета и другог помоћног материјала, које су у изобиљу нудили мајстори прошлих епоха и које су улазиле у састав теоријских трактата, футуристи праве спискове и речнике својеврсне парадигме речи, које су засноване на актуализацији семантике звука и слова (у том смислу и њеног графичког приказа) исто. То је и илустрација сопствених дела и што посебно зближава стваралаштво футуриста са поезијом барока, искуства визуелног прављења стихова и цртежа са шифрама, словима, редовима, фонтовима, (Мајаковски, Кручоних, Аксјонов, Олимпов, Игнатјев). Могуће је једним словом дати графичку слику текста. На тај начин при дијаметрално супротном садржају емблема, који припадају разним историјским епохама, сличним се представља алегоријско-знаковни принцип уметничког уопштавања“ (Заряная, 2005: 1-2). Фигуре понављања, каламбур, метафора, оксиморон биле су поново у употреби: „Каламбури су се у руском употребљавали и прије него што се та ријеч појавила у рјечницима. Барокно пјесништво обилује поступцима који доводе до каламбурских спојева и облика (парономазија, макаронски стихови, *versus sancrini*, *carmina gryphica*, палиндроми и сл.)“ (Flaker, 1989:129). Ипак, требало би нагласити да не можемо говорити о циљаном систематичном преузимању елемената барокног стила од стране авангардних песника, пре су како би рекла Ж.Бенчић „последница посљедица чињенице да је авангардистичко пјесништво, као и неколико стољећа раније барокно, умањило вриједност индивидуалне субјективности, растеретило се од начела миметизма и вјеродостојности и ставило тежиште

на моменте предметности књижевног дјела (звук, графички облик, орнамент) и на процедуре њихова искоришћавања у процесима естетске комуникације (Flaker, 1989: 129). И овде се метафора издваја као најзначајнија фигура: „Метафора је маниристичком пјеснику, и како то слови већ у 17. стољећу, „краљица фигура ријечи“ „најдуховитија“, „најоштроумнија“, „најдивнија“ и „најплоднија“ (Носке, 1984: 62).

Италијански барокни теоретичари књижевности Перегрини, Палавичини и Тезауро су издвојили четири нове категорије барокне епохе чије ћемо одјеке наћи у авангардном песништву. То су ингенијум, кончето, оштроумље и зачудност. Ингениј је један од кључних појмова епохе барока „У 17. стољећу појам ингениј задобива за разлику од античких реторика значење естетски вријдног. За разлику од интелекта, способности мисаоне, рационалне анализе, чије се дијеловање ограничава на миметичко, појам ингениј истиче се као креативни принцип, који улази у подручје фантастичког и значи способност брзог, муњевитог хватања аналогија међу најудаљенијим предметима и појавама, моћ запањујућег сабирања, згушњавања оног што не припада заједно, способност стварања огралачких комбинација, могућност глумачке, комедијашке репродукције, одважно стварање чудноватог и необичног, па чак и бјесомучног, махнитост и лудост. Супротно Аристотелову захтјеву да се у метафори не доводе у везу нити превише слични нити превише удаљени предмети, барокна метафора спаја и повезује удаљене предмете и подручја, те се у јакој метафори јасно разабире дјеловање ингенија и духовите оштроумности, а тиме и кончетозности. Барокна јака метафора врло је често остварена као *conceito*, односно *conceiti* се у сечентисличким текстовима обликују као „изражајни клишеји кроз које се у највећој могућој мјери манифестира узајамност метафорице и барока као књижевног стила“ (Fališevac, 1997: 202-204).

Идентичну тежњу налазимо и код футуриста у стваралаштву В.В.Мајаковског. „Владимир Мајаковски није случајно тако тешко градио сижее својих поема. Људи нашег времена су људи интезивног детаља-људи барока.стр. Барок, живот интезивног детаља, није порок, него одлика нашег времена. Наши најбољи живи песници се боре са том карактеристиком“ (Шкловский, 1990: 443-444). Метафора је овде била кључна фигура у *барокном значењу*. „За разлику од *интелигента*, *ингенијум* не тежи ни истини, ни добру већ новом, необичном и зачудном, односно естетском ефекту. *Оштроумље* је уједно и „вели-

ка мајка сваког ингениозног кончета, блистава светлост беседничког и поетског умећа, животни дух мртвих страница, преугодан зачин уљудних разговора, крајњи напор ума и траг божанског у људској души. Ни оштроумље тако не припада уму који трага за истином и спознајом ствари, већ, напротив, ингенијуму коме предмет како делања, тако и уживања, није толико истинито, колико лепо“ (Зоговић, 2007:16-17). А као његова последица јавља се зачудност. „А чедо *инјенијума* јете оштроумље којим се постиже зачудност и истовремено показује снага тог *инјенијума*“ (Зоговић, 2005:48). Интелектуална ангажованост песника, величање његове вештине, изједначавање процеса стварања са умећем ћемо наћи у футуризму у још истакнутијем облику, него у бароку. „С правом су у повијести уметности увијек истицали интелектуални, рекли бисмо дедалски елемент маниризма, неку скоро знанственичку хладноћу стварања уз најснажнију емоцију, неку за многе застрашну свијест“ (Носке, 1984: 46). Овде бисмо могли додати да је за футуризам било подједнако важно већ помињано негирање лирског субјекта као карактеристике претходних епоха, емоционална дистанцираност и хладноћа песника у стварању, као негирање инспирације.

„Песник је неко ко влада вештином, а није вођен надахнућем и тренутном инспирацијом. Песникова свесност у оба случаја доводи до смањене емотивности, али је и тенденција поезије да буде друштвено ангажована. Посебно је уочљива у поезији В.Мајаковског нпр. стихови посвећени револуцији“ (Бенчић,1991:29). На тематском нивоу веза између барока и авангарде је такође очигледна. Идеја да је свет позориште присутна је код В. В. Мајаковског, нпр. у поеми *Рај и мир*. Тема страшнoг суда присутна је у стиховима *Флауџа-кичма*, *Па, иијак*, *Досџа*, *Мрак*.

Поред метафоре у његовом стваралаштву доминирају фигуре понављања: полиптотон, парегменон, ређе антимераболо. Ове фигуре су праћене паронимастичким ефектима. То је употреба стилских фигура идентична као и у бароку. Код Симеона Полоцког налазимо често фигуре понављања и фигуре гомилања: полиптотон, парегменон, традукцију, етимолошку фигуру, антимераболу. Ове фигуре су биле карактеристичне и за западноевропско барокно песништво. Поред поменутог С.Полоцки користи и синатксихички паралелизам и енумерацију и фигуре обртања, на првом месту хипербатон, а честе су и фигуре проширивања међу којима је најважније поређење. Његова

метафорика је за разлику од западноевропске у функцији „доброг реторичког стила“ и служи да обогати стил, али нема самосталну функцију и не служе изградњи текста, чак ни метафора и поређење.³ С обзиром на то да је великим делом његово дело било програмског карактера намењено двору, свакодневном животу и образовању није смела долазити до изражаја песникова емоционалност или лични однос према тематици. На то је утицала и јака веза са реториком и велики значај реторике у бароку песничтву. А у руском футуризму смањена емоционалност песника је условљена друштвеном ангажованосту песника и појавом нових форми поезије као што су плакатна поезија, фелетони у стиховима, рекламни стихови. И барок и авангарда су усредсређени на стилски, а не на тематски део дела, па отуда богатство стилским фигурама, а само ширење текста није повезано са ширењем тематике, и тематски део је подређен стилском у обе епохе. Ова тенденција је још наглашенија у авангарди. Ово смањено вредновање знаковне стране текста ће довести до тога да и у бароку и у авангарди текст тежи томе да буде схваћен као ствар.

„Поезија руског футуризма, пре свега Хлебњикова и Мајаковског, управо обилује новим облицима речи, измишљеним речима, грађеним на основу постојећих језичких могућности аналогijом према постојећим лексичким облицима (Богдановић, 1963:85).

Развијена метафора је присутна у целокупном стваралаштву В.В.Мајаковског после 1923. „Да би тко направио добре метафоре, мора се удаљити од „обичнога“ и тражити оно „ријетко“ (Носке, 1984:23,65). Његова реализована метафора је у исто време и израз хиперболичног доживљаја стварности, извођење појма реалног до крајњих граница буквалне конкретизације. Како је метафора најкарактеристичнија стилска фигура барока код С. Полоцког (њеног најзначајнијег руског представника) налазимо поред генитивних метафора у *Рифмологиону* и *Вершѡіраду мноіоцвейіном* и метафоре

3 У стваралаштву Симеона Полоцког не можемо у потпуности говорити о епохи барока, тј. његова дела не припадају у потпуности овом правцу. То је условљено тиме што је барок на прелазу од западноевропске књижевности у руску претрпео знатна осиромашења и имао је другачију функцију у руској књижевности. Она је и даље већим делом била окренута средњем веку и служила је првенствено двору и његовом јачању као и то да је имала дидактичко-просветитељску улогу. У складу са овом функцијом је смањена емоционалност у његовом стваралаштву.

које су блиске западноервропском типу метафора. Ипак, већим делом стваралаштво Симеона Полоцког је окренуто стилским срдствима средњег века, па су метафоре како је Ж.Бенчић рекла су „сведене и без велике естетске аутономије.“ А, неоспорна веза са западноевропским бароком је присуство генитивне, предикативне и аналошке метафоре у стваралаштву С. Полоцког. „Неке од најједноставнијих метафора које је користио су повезане са црквеном литературом нпр: светло вере, мрак невере, зраци побожности. Осим тога Симеон Полоцки је користио и „спојеве метафоричког номинатива са генитивом у доследном значењу. На примијер, вода блуда, праћка молитве, жерава тијела. Удаљеност међу половима наведених метафора допушта да се оне успореде са смијонијом метафориком западноевропског барока (Бенчић, 1991:64). Сличне примере метафора налазимо у стваралаштву В.В.Мајаковског

„А душа моја
ко *крїе* облака палих
у изгорелом небу
на зарђалом крсту неба стоји!
(Мајаковски, 1985:21)
„Вама завештавам *воћњак*
своје велике *душе*.“
(Мајаковски, 1985: 25)

И код њега налазимо примере обилног коришћења генитивних метафора, што повезује његову поезију са стваралаштвом С.Полоцког: „лептир срца (Нате), паметна њушка трамваја (Надоело), копито молитве (За женщиной), њушка неба се широко развлачи, образи океана (А бисте ли могли), прслук душе... Ове фигуре се заснивају на начелу неспојивог. Зато су оксиморони чести у бароку (живи мртваци А.Белобочки *Панїаїшеуїум*, тријезно пијанство (В.К.Тредијаковски *Ода о сдаче їорода Гданска* хладни пламен (М.В.Ломоносов *Вечернее размышление*)“ (Бенчић, 1991:111). Распрострањену употребу генитивне метафоре примећујемо и у *Облаку у њанїалонама*:

„ја сам згрчена *їомила* *жила*
јер више није важно
ни то што сам од бронзе
ни што *срце* моје-
од *ївожђа* *хладної* *бије*

....

Опет и опет
чекам,
забивши лице у *рохаво лице кише*

....

....у *желе облака мрешкавих*
замакати очи одебљале, а?
(Мајаковски, 1997:24-25; 45)

„Ево пар генитивних метафора из опуса Симеона Полоцког с једне стране и Владимира Мајаковског с друге: „вода блуда“ (*Фебра*), „праћка молитве“ (*Оружие* 1), „жерава пути“ (*Жен близосѣ*, 3), „црви гријеха“ (*Клевейник*); „флаута олука“ (*А вы, моѣли бы?*), „копито молитве“ (*За женициной*), „лептир срца“ (*Наѣе*), „паметна њушка трамваја“ (*Нагоело*)“ (Бенчић, 1990: 110). И барокни песници као и футуристи су користили парономазију.

„Люба естъ, любовь любимому богу (С.Медведев)“
(Бенчић, 1990: 111)

Код В.В.Мајаковског, ипак у нешто сведенијем облику:

„дуван сам

данас

оставио“

(Мајаковски, 1997: 94)

„света освето моја“

(Мајаковски, 1985:25)

У стваралаштву В.В.Мајаковског је честа употреба полиптотона и парегменона

„милион огромних,чистих љубави
и милион милиона малих љубави“

(Мајаковски, 1970: 54)

„сједи, плачи,

Нилом, нилуј.

(Мајаковски, 1997: 61)

И као најзначајнији за барок *кончеѣо* налазимо и у стваралаштву В.В. Мајаковског

„Ви мислите, бунца маларија?

(Мајаковски, 1997:24)

„Улица се провалила ко нос сифилистика“

(Мајаковски, 1970:26)

Код барокних песника:

„Не обретох где склонити главу мою зла игра идет,
Шахом небо хочешь взять, мат ты скоро в аде будет
(Бенчић, 1990: 112).

Барок и футуризам су познати и по употреби оксиморона:

„Кад бих
био мали
ко Велики океан

...

о кад бих
био тих
као громови-“

(Мајаковски, 1985:26) и у називу песама: *Плићка филозофија на дубоким месџима...*

У барокном песништву: “живи мртваци (А. Белобоцкиј, *Пенџашеујум*), „тријезно пијанство“ (В.К.Тредијаковскиј, *Ода о сдаче јорода Гданска*), „хладни пламен“ (М.В. Ломоносов, *Вечернее размышление*)“ (Бенчић, 1990: 111)

И друге фигуре понављања као нпр. анафора и епифора су биле заступљене у његовом стваралаштву:

„О слава, слава, слава херојима!!!“

„Шапе јела,

шапе,

шапице....

(Мајаковски, 1997:85, 81)

„ Од прозора руди.

Од прозора огањ зрачи.

Од прозора на уснули град густо сунце лије.“

(Мајаковски, 1985:25)

„ Младићки весело

Идемо!

Идемо!

Идемо!

.....

Заставу црвену, златну
носимо.

Носимо!

Носимо!

(Мајаковски, 1997: 89)

“Из најглувљих
места

ишли су

тада

прадеди

и

пра-пра-пра!“

(Мајаковски, 1997: 82)

Осврнимо се укратко и на метафору као најзначајнију барокну фигуру у стваралаштву В.В.Мајаковског. „Мајаковски се „попут Гуливера“ кретао кроз опојну бујицу азијанских метафора“(Носке, 1984:106).

„асфалт као стакло

идем и звоним“

(Мајаковски, 1985: 59)

муња-шелеїрам

очњак-клешија

(Мајаковски, 1985:46, 15)

„А ви,

да л бисте могли ноктурно

извести

на *флауїи-олуку*?

(Мајаковски, 1970: 25)

„Гледајте-

звезде су опет обезглавили

и небо окрвавили од покоља!

(Мајаковски, 1970:59)

људи-лађе

(Мајаковски, 1970:93)

„Сашићу себи црне панталоне

од меке *кадифе* свога *їласа*.

А жуту блузу од три аршина дуге.“

...

„На *стїаклу асфалїа* пркосим-харашо!“

(Мајаковски, 1985:16)

„А *речи моје-суво лишће*-“

(Мајаковски, 1985:29)

Код С.Полоцког у *Верїроїрагу мноїоцвейїном*:

„Мир сей приукрашенный – книга есть велика“

Овај свет улепшан-је књига велика

(<http://www.portal-slovo.ru/philology/37362.php>)

Гласовна метафора у стиховима Писмо драгој Молчанова В.В.Мајаковског

„Прекратите ваши трели!

Я не знаю я стара ли

но вы

Молчанов,

постарели,

вы

и ваши пасторали

Риме трели, стара ли и постарели приправљају једно значење што се затим римом асоцира с појмом пасторали, чија се посве значењска компонента тиме појачава и истиче“ (Flaker, 1989:19).

Ако упоредимо употребу каламбура у стваралаштву В.В.Мајаковског и њихово коришћење код барокних песника примећујемо да су заступљенији код В.В.Мајаковског: „Интерес за говорну игру и, прије свега, за каламбур у пријиметном је порасту првих десетљећа XX стољећа. С теоретског стајалишта каламбуром се не баве само формалисти него и будетљанин Хлебњиков, скупља их Кручоних. Каламбуре употребљавају након Мајаковског врло радо и с великом вјештином футуристи и конструктивисти“ (Flaker, 1989:134).

Код В.В. Мајаковског налазимо низ каламбура нпр.

„На пороге новой жизни

заимемся подведением итогов,

сверкой

сводкой

/На прагу новог живота, забавимо се свођењем резултата провјеравањем, извјештајем. Други: Точно, с вотком, забавимо се вотком пример сложеног каламбура

„Там
за горама горя
солнечный край непчатый
за голод
за мора море
шаг миллионный печатай
Гончаров:182
(Flaker, 1989:133)

/тамо за брдима недаћа, сунчани је крај неначете, за глад за по-мора море, миљунски корак отискуј/ „Афирмиран мајстор каламбурске игре ријечима био је В.Мајаковски. Њему су, као што сам рекао, „пуна уста /природних љепота“ (полон рот/красот природ). Мајаковски је мајсторски успијевао пренијети дојмове и мисли прецизним и добро погођеним, неријетко гротескним, али увијек необичним и дојмљивим изразима, неологизмима, помацима и „размацима“ („раздвиг“), користећи се притом свеукупним дијапазоном каламбурске игре ријечима. Прилично често Мајаковски користи каламбурске дублете пропуштајући једно слово:

охала-заглохла (кукала је- умукла је)
смотрел как –тарелка (гледао је како –тањур)
непачка- не пачкая (НЕП-киња- не мрдајући)
По истом принципу написана је и пјесма: *Из улице у улицу* (1913)

У-
лица
Лица
у
догов
годов
рез
че
Че
рез
железных коней
(У-/лица/ Лица/на/ догама/ од година/ су ош/трија/Пре-/ко/гвоз-
дених коња/.../)

Појављују се и у насловима песама *Интернационална басна*

1917. Мајаковски је наглашавао да је управо у изразито сатиричној поезији „нужан поступак *неочекиваної римовања (Како їравийїи сїтихове)*. У Мајаковскога се тај поступак често темељи на каламбуру (Flaker, 1989:145-147).

Свесно жртвовање и одрицање личног налазимо у стиховима В.В.Мајаковског *Во весь їолос*

но я
себя
смирял
становясь
на горло
собственной песне

(но ја, себе сам кротио, стајући на грло, властитој пјесми). Овде примећујемо губитак песничког лирског субјекта и изградње новог песничког језика, антисубјективистичког. О тој тенденцији су писали у свом манифесту *Слово как їаковое*, где се наглашава да они више мисле о речи, за разлику од њихових претходника који су се сувише бавили душом. „Песници руске авангарде често показују спремност да се одрекну индивидуалнога. За многе руске умјетнике првих десетљећа XX стољећа, као и за њихове западноевропске савременике, на примјер, карактеристично је да своју дјелатност развијају у оквиру одређених праваца и покрета, формираних око каква заједничког програма“ (Flaker, 1987:125).

Ослањајући се на бројна ранија истраживања и утврђене постојеће везе између барока и авангарде, покушали смо да укажемо на сличност између барокне епохе и авангарде. Осврнули смо се и на историјско-културни контекст, на сличност између периода настанка ових праваца, тј. њихову повезаност са „прелазним периодима“, као и на саму „граничност“ као кључну историјку карактеристику обе епохе. У оквиру веза између барокне епохе и авангарде на нивоу поетике настојали смо да покажемо специфичност руског барока у односу на западноевропски барок (пored постојеће сумње и полемика о његовом постојању у Русији) и на утицај руског барока на авангарду, на примеру стваралаштва футуристе В.В.Мајаковског. Сличности које постоје између њих се могу протумачити с једне стране као последица припадања истом *їиїїу* уметности.

Установили смо да се као заједничке одлике оба правца

код више истраживача јављају: модерност, зачудност, негирање традиције, интелектуалност, смањена експресивна улога поезије, укључивање читаоца у дешифровање текста, негирање лирског ја, наглашавање звуковне стране текста, удаљавање од значењског дела текста и оријентисаност на његову звуковну страну, слична графичка организација текста, која је ипак била израженија код представника руског барока (она је комплекснија у стваралаштву Симеона Полоцког, него код В.В. Мајаковског, (могу се нпр. погледати његови стихови у облику срца, крста, пехара, звезде, итд.). Највећа подударност на коју смо настојали укажемо је на нивоу стилистике. Ипак, као што је употреба метафоре била смањена у руском бароку и била првенствено одлика западноевропског барока у коме је постојала у знатно развијенијем облику, тако бисмо могли закључити да је употреба полиптона, парономазије, каламбура, гласовних метафора, анафоре и епифоре у већој мери карактеристична за стваралаштво руских футуриста код којих се појављује у знатно развијенијем облику него код представника руског барока. На примерима стихова В.В.Мајаковског и руских барокних писаца првенствено С. Полоцког, покушали смо да утврдимо сличност између њихове поезије на стилском, текстуалном и тематском нивоу. Сличност у одабиру тема код барокних песника и руских авангардних песника, може се правдати припадањем истом типу уметности, али и самом настајању епоха у кризним периодима. Ипак, на тематском нивоу постојале су и одређене разлике, тема страшног суда, смрти била је мање карактеристична за стваралаштво В.В. Мајаковског, него С.Полоцког што можемо оправдати тиме што је В.В. Мајаковски припадао футуризму, који је пропагирао регенерацију, физичку снагу, величао силу, па због тога није био толико усмерен на смрт, пропадање и труљење колико је то био барок, првенствено западноевропски барок, јер је ова тема била мање заступљена у руском и источноевропском бароку. И други специфично барокни мотиви и теме као што су пролазност, непостојаност и несталност свега земаљског у мањој мери су заступљене код авангардних песника и не бисмо могли тврдити да представљају везу између имеђу стваралаштва В.В.Мајаковског и барока. Величање стваралачког чина песника је заступљено и у бароку и у футуризму, с тим што можемо закључити да је футуризам у већој мери затупао идеју *песник-Бој*, а да је величање песникове личности

пре одлика футуризма, него барока, што објашњавамо религиозно-дидактичком усмереношћу руског барока. Сличности су очигледне и у одабиру других мотива као што су: мотив огледала, свет-позориште, поређење света са резултатом стваралаштва-књигом, шах (иако се неки од мотива јављају код других песника: О. Е. Мандељштама, Б. Л. Пастернака и др.).

И као кључну духовно-историјску везу наводимо прикривено трагичан доживљај света обе епохе. „У једној блиставој, засењујућој спољашњости крије се тама човекове интиме, његових стрепњи и разочарања. Суморни дух тражио је светла, посежући за обећавајућим сјајем, али се он испостављао као краткотрајна илузија, после које настаје још дубља тама: „Свећа се угасила и ми остасмо у мраку“, каже Луда у Шекспировом *Краљу Лиру* (Попов, 2007:17).

Литература:

- Benčić, Ž. (1991). *Barok i avangarda*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta.
- Bogdanović, N. (1963). *Futurizam Marinetiја i Majakovskog*. Beograd: Prosveta.
- Velflin, H. (2000). *Renesansa i barok*. Prevela Branka Raljić. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Заряная, И. С. (2005). *Ипровая поэтика Василия Каменского в зеркале барокко*, Киев, Литературная газета 22.
- Zogović, M. (2007). *Barok, književna teorija i praksa*. Beograd: Alfa, Narodna knjiga.
- Zogović, M. (2005). Književno-teorijska misao italijanskog baroka u Radivoj Stokanov, *Dometi* br.122/123(str.47-64). Sombor: Narodna biblioteka „Karlo Bjelicki“
- Корзов, Ю. И. (2005). *Русская поэзия XX столетия в контексте диалога художественных парадигм: историческая проекция барокко в авангарде и постмодернизме*. Киев: Киевский национальный университет им. Тарас Шевченко
- Курцијус, Е. Р. (1996). *Европска књижевност и латински средњи век*. Београд: СКЗ
- Majakovski, V. V. (1985). *Ja lično*. Beograd: Prosveta

- Мајаковски, В. В. (1997). *Облак у јанићалонама*. Београд: Књижество
- Мајаковски, В. В. (1970). *Песме*. Београд: Рад
- Павић, М. (1991). *Барок*. Београд: Научна књига, Досије
- Смирнов, И. П. (1979). Барокко и опыт поэтической культуры начала XX в. У А. Рогов, *Славянское барокко: Историко-культурные проблемы эпохи* (стр. 336–356). Москва: Наука.
- Кацис, Л. Ф. (2002). *Владимир Маяковский: Поэты в интеллектуальном контексте эпохи*. Москва: РГГУ
- Попов, Ј. (2007). Барокна епоха у европској и српској књижевности у Бојана Стојановић-Пантовић, *Теоријско-историјски преглед компаративистичке терминологије код Срба: оједна свеска бр. 2* (стр. 33-58). Београд: Књижевно друштво Свети Сава.
- Fališevac, D. (2007). *Concetto kao pojam barokne poetike i pjesnički postupak u hrvatskoj književnosti XVII veka* (str. 201-228). Stari pisci hrvatski i njihove poetike. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Flaker, A. (1984). *Pojmovnik ruske avangarde*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta
- Flaker, A. (1985). *Pojmovnik ruske avangarde*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta
- Flaker, A. (1987). *Pojmovnik ruske avangarde*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta
- Носке, G. R. (1984). *Manirizam u književnosti*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost
- Шкловский, В. Б. (1990). *Гамбургский счёт: Стиль-воспоминания-эссе (1914-1933): Поиски оптимизма* (стр. 443-444). Москва: Советский писатель

Извори:

- Васильева, Ж. В. (2001). Образы барокко в диалоге культурных эпох, *disserCat Электронная библиотека диссертаций*, 9, 182-184. [on-line]. Доступно преко:
<http://www.dissercat.com/content/obrazy-barokko-v-dialoge-kulturnykh-epoch#ixzz3JDLxIXPK>
[19.04.2015.]
- Кацис, Л. Ф. Одеский, М. П. (1994). Кругом возможно Бог А. Введенского-школьная драма ? *Stanford Slavic Studies, Themes and Variations In Honor of Lazar Fleishman*, 8, 417-437. [on-line]. До-

ступно преко:

<http://www.fege.narod.ru/librarium/kazodess.htm> [26.04.2015.]

Архангельская, А. В. (2005). Творчество Симеона Полоцкого (1629-1680), *Сочинения по литературе и русскому языку*,

[on-line]. Доступно преко:

(<http://www.portal-slovo.ru/philology/37362.php>) [27.06.2015.]

Ивана Петкович

Резюме

ЭЛЕМЕНТЫ ПОЭТИКИ БАРОККО В ТВОРЧЕСТВЕ В.В. МАЯКОВСКОГО

В данной работе попробовали уточнить элементы связывающие эпоху барокко и авангард. Как образцовые примеры этих направлений мы сопоставили творчество самого значительного представителя русского барокко С. Полоцкого и представителя русского футуризма В. В. Маяковского. Наряду с этим, анализировали культурно-исторический фон эпох барокко и авангард и типологические сходства этих периодов. Особое внимание уделили стилистическим особенностям эпох, распространенному употреблению метафор. Замечаем, что связь между барокко и футуризмом существует одновременно как и на культурно-историческом уровне так и на стилистическо-тематическом уровне.

ISTORIJA I FIKCIJA U DISKURSU ROMANA *DECA PONOĆI*

Da je književna istina daleko univerzalnija i uzvišenija od istorijske dokazuje roman *Deca ponoći* Salmana Ruždija koji predstavlja alegorijsku priču o rođenju moderne indijske nacije. Diskurs je protkan brojnim istorijskim podacima koji kroz autorovu vizuru dobijaju sasvim drugačiji smisao. Stvarnost na taj način dobija novi oblik, a svi postupci tumačenja i razumevanja dela poprimaju originalnu perspektivu. Problematika prirode sećanja i insistiranje na individualnosti čine glavnu okosnicu kako istorijskog tako i modernog, postkolonijalnog konteksta u koji je smeštena radnja.

Ključne reči: istina, istorija, fikcija, magiski realizam, narcisoidni narativ, sećanje, postmodernizam.

Postaje sve pouzdanije i pouzdanije da je književnost jedini autoritet koji se još uvek univerzalno uvažava. Ali književnost je zagonetna, delfijska je, u svojoj nejasnosti, koja ne da mira... Uistinu, što nam je veća vera u njen autoritet, to je verovatnije da će skrivenije biti njeno pravilo života i put izbavljena.

J. K. Ransom

Teme *saznanja* i *istinitosti* oduvek predstavljaju nepresušni izvor naučnih rasprava i istraživanja. Filozofija kao nauka postavlja ono što jeste, pita i odgovara zašto nešto jeste, od svojih najranijih početaka razvijala je pojmove znanja, istine i suštine.

* Adresa: Vojislava Ilića 78E-mail: sandra.sumonja@yahoo.com

¹ Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Doktorske akademske studije, Predmet: Književnost, fikcija i istina

Svi ljudi po prirodi teže saznanju. Dokaz je u značaju koje se opažanju pridaje. Naime, ono se ceni i samo po sebi, i nezavisno od koristi, a najviše od ostalih ono koje nam oči pružaju. (Aristotel, 2007:3)

Književnost i umetnost, u najširem smislu reči možemo nazvati stvaranje - poiesis (st.grč: ποιήσις). Književnost opisuje to što jeste, prelazi granice toga i upušta se u fikciju. Obzirom da je fikcija plod imaginacije često su se postavljala pitanja: Koliko ima istinitosti u poesis-u i ako ima, kakva je to istina? Može li se istorija porediti sa fikcijom?

Osobinama književne istine, kao i razlikama između historiografskog i književnog diskursa, među prvima se bavio Aristotel (Ἀριστοτέλης).

Aristotela ne zanima činjenična istina i zato pesnički sastav može biti i činjenično istinit i činjenično lažan, ali je uvek paradigmatički istinit. Pesničko delo paradigmatički je istinito ako i samo ako korespondira formalnim principima pesništva i formalnim principima određenog pesničkog žanra. (Kvas, 2010: 29) Za razliku od istorijskih dela koja prateći činjenice nemaju fabulu, književnost donosi uzvišena, univerzalna i istinita znanja o svetu i životu. (Kvas, 2012:30, 31)

U novom dobu, postmodernizam kao pravac u filozofiji i umetnosti negira koncept apsolutne istine, i ističe u svemu relativnost i subjektivnost. Dakle, prema tom shvatanju ne postoji jedinstvena umetnička istina već samo specifične istine koje nastaju na različite načine u različitim umetničkim praksama.

Postmoderna perspektiva razumevanja stvarnosti istorijski diskurs vidi kao jedan od vidova fikcionalnog pripovedanja. [...] Prošli događaji dostupni su jedino preko narativnih struktura i strategija zajedničkih književnosti i historiografiji. Poetike postmodernizma historiografiju i književnost shvataju kao komplementarne aktivnosti, zahvaljujući srodnoj narativnoj strukturi zasnovanoj na konfiguraciji zapleta i građenja fabule. (2012: 29)

Književnost postmodernizma može se tumačiti na različite načine, tako da istorijski elementi nisu odvojene celine već sastavni delovi šire perspektive hermeneutike. Relativizacijom odnosa između istorije i fikcije dolazi se do figurativnog modela istine.

Figurativni model polazi od pretpostavke kako književna dela mogu da sadrže figurativnu istinu na isti način na koji je istina sadržana u metaforama. Možemo zaključiti kako se istina književnosti razlikuje od direktne i neposredne naučne istine, koja teži otkrivanju činjenica. Književna istina je figurativna i zaobilazna i može voditi do posebnih vrsta saznanja. Prema tome, figurativni model književne istine sadrži elemente epistemološkog modela književne istine. (2010:25)

Književna fikcija, stvaranje, proizvod mašte ima određeni stepen apstraktne istinitosti i veze sa stvarnošću jer njeni elementi, poput simbola i metafora, imaju saznavnu vrednost kao i parodijsko i ironično pripovedanje. Upravo ovaj figurativni model je najpodobniji za razumevanje i ispitivanje književne istinitosti fragmentiranih dela postmodernizma. Jedan od primera za to jeste roman *Deca ponoći*, indijskog autora Salmana Ruždija (Salman Rushdie). Ovo delo predstavlja alegorijsku priču o rođenju moderne indijske nacije, priču koja prati sudbinu Indije pre i nakon sticanja nezavisnosti, period podele i Indijsko-pakistanskog rata. Koristeći raskošni, iracionalni, humoristični stil prepun metafora, Salman Ruždi stvorio je jedan od najboljih primera postkolonijalne indijske književnosti. Ova književnost se bavi problemima i posledicama dekolonizacije zemlje i jednog naroda, kao i političkom i kulturnom nezavisnošću nekada pokorenih kolonijalnih naroda.

Zahvaljujući izuzetnoj pripovedačkoj tehnici, u romanu se vešto prepliću perspektive posmatrača, učesnika u događaju i samog pripovedača. Ova tehnika doprinosi inovativnoj organizaciji dela, a upravo kroz formu i jezik otkrivamo istine, poruke i značenja.

Logička organizovanost forme na različitim nivoima organizacije jezika otkriva se kao moguće sredstvo otkrivanja biti jezika i sveta, način iskazivanja i otkrivanja *večitih tema* kao što su ljubav, smrt, prijateljstvo, mržnja, smisao života, i, samim tim, način postizanja istine kao vrednosnog kriterija književnosti. (2009:18)

Diskurs je protkan brojnim istorijskim podacima koji su kroz fikciju dobili sasvim drugačije ruho i značenje. Stvarnost na taj način dobija novi smisao, a svi postupci tumačenja i razumevanja dela dobijaju novu perspektivu.

Stil pisanja koji je autor u ovom romanu koristio naziva se magični ili magijski realizam i predstavlja moderan estetski stil ili žanr fantastike. Osnovne karakteristike ovog stila su prisustvo magijskih, fantastičnih elemenata pomešanih sa činjenicama, te čitalac na taj način dobija dublje razumevanje stvarnosti. Preplitanje realnog i fantastičnog omogućava da se svi elementi stope u prirodnu celinu radnje ili toka misli, koja stvara novu vrstu istorije i stvarnosti.

Linija koja deli fantastiku od istorije i stvarnosti u ovom romanu toliko je varljiva i nepouzdana da je možda vredno zapitati se kakva se to pređa indijske istorije i života katkad krije u najintimnijim tkanjima ovog dela, a katkad opet titra kao neka fatamorgana u njegovoj pozadini. (Koljević, 2008:730)

Koljević smatra da je stvarnost u ovom romanu predstavljena kao neuhvatljiva jer kroz teatar apsurdna i izmišljene fantastične detalje postajemo svedoci da se čoveku uvek dešava samo ono što on pamti, kao što se i u istoriji zbiva jedino ono što ljudi misle da je u njoj bilo.

Linda Hačion postupak kazivanja iskazan kroz Salema Sinaja, glavnog protagonista i naratora, naziva "Narcisoidni Narativ" (Hutcheon, 1984:1).

Ono što narcistički narativ razmetljivo čini, predstavljajući svoje fiktivske i lingvističke sisteme čitaocu, jeste to da transformiše proces stvaranja, od poiesis-a do zadovoljstva čitanja. (1984:20)

Kako ona navodi, ovaj postupak predstavlja potpunu svest pripovedača koji eksplicitno uvodi čitaoca u zbivanja u romanu, tako ovde imamo junaka koji samoodražava strukturu i u tome leži parodijski aspekt ovakvog žanra, sličan onome u delu *Don Kihot* (1984:3). Podrivanje konvencija prethodnih tradicija se uvek odvijalo kroz umetnost. Narcisoidni narativi naglašavaju kreativni proces, razbijaju stare konvencije i predlažu zamenu za njih.

Salem je, dakle, samosvesni narator, pripovedna instanca između istoričara i pisca. On razume diskurzivnu prirodu istorije te kroz različite primere naglašava da niko neće verovati tuđoj verziji događaja više nego

svojoj sopstvenoj. Salem je svestan i svoje pripovedačke subjektivnosti i svojih grešaka. To stvara posebnu vrstu diskursa, koja počinje priznavanjem individualnog i subjektivnog karaktera pisanja, bez obzira da li je u pitanju istorija ili fikcija, pa on stoga kaže da se većina bitnih stvari u našim životima odvija u našem odsustvu. On želi da bude sveznajući pripovedač sa apsolutnom vlašću, poput tradicionalnog istoričara. Međutim, čitalac, kao i Salem, postepeno shvata da je to samo maska ispod koje on nastoji da prikrije svoju neefikasnost u pokušaju objektivnog i doslednog iskaza. Poput Šeherezade iz *1001 noći*, Salem jednu priču utapa u drugu, koristeći brojne motive, simbole, digresije i flešbekove, stvarajući ‘gusto tkanje naracije’.

Nekoliko delova priče počinju poput bajke, sa frazom “Nekada davno...”, ali se ubrzo pokazuje kolebljivost i preispitivanje.

Rođen sam u gradu Bombaju... Davno jednom, u dobro staro vreme. Ne, ne može tako, datum je ipak nezaobilazan: rođen sam u porodilištu doktora Narilikara 15. avgusta 1947. godine. Ali kada? Važan je i čas. Pa eto - u noći. Ne, ne, važno je da budeš malo... Tačno kad je otkucavala ponoć, ako baš hoćeš da znaš. (Rushdie, 2008:9)

Prema rečima Linde Hačion, upravo ovakvi postupci autora su odlika nove, kako je ona nerado naziva, postmoderne književnosti. (Hutcheon 1984: 3)

Novi diskurs obiluje paradijom - s jedne strane, on koristi apsolutnu moć u opisu i sledu događaja, dok sa druge strane pokazuje krhkost i nestabilnost sećanja, što se dopunjuje maštom i inventivnošću. Salem otkriva opasnosti subjektivnosti, shvatajući da će njegova naracija biti otvorena fikcija u pokušaju da popuni praznine u znanju.

Koliko li je moje budućnosti visilo nad mojom kolevkom i samo čekalo da je ja shvatim? Koliko mi je upozorenja dato - koliko li sam ih prenebregao?... Ali ne. Neću da budem ”nekakav ludak”, da se poslužim Padminom rečitom frazom. Neću da se pokoravam raspamećenim digresijama, neću dok imam pameti i snage da se oduprem pukotinama u sebi i u svojoj priči. (Rushdie, 2008:195)

Proces stvaranja istorije kroz fikciju predstavlja očajnički pokušaj da se prevaziđu teškoće, a istovremeno to podrazumeva oštru kritiku njegove uloge istoričara. Samo delo je neobično bogato istorijskim podacima i datumima, kao i opisima političkih ličnosti poput Gandija, Nehrua, Indire Gandi, opisa rata i političkih previranja. Ali ipak, ovi podaci su u drugom planu, u pozadini dešavanja, često svesno ili nesvesno izmenjeni i izmešteni u Salemovom pripovedanju. Na pitanja zašto ovo delo ima toliko istoriografsko-žurnalističkih podataka, a ipak nije istorijski roman, i zašto su ti podaci postavljeni poput kulisica za glavne događaje romana koji bi svakako i bez njih bili veoma živopisni, Svetožar Koljević u svom pogovoru dela daje jasne odgovore.

Odgovor na prvo pitanje jeste da ni politika ni istorija ne mogu da izraze porive ljudske prirode, niti da iskažu humor kroz koji možemo oštroumnije da sagledamo lik ili situaciju. Rešenje druge zagonetke za brojne kritičare leži u tome da je Ruždi svim ovim detaljima stvorio čitav novi svet, čije je bogatstvo karaktera i događaja obezbedilo autoru mesto među velikanima svetske književnosti.

Jer, na kraju krajeva, možda ipak ne treba smetnuti s uma da još uvek, srećom ili nesrećom, nema velikih romana o pozitivnim ekonomskim i političkim dostignućima jednog mirnodopskog društva, jer roman zapravo nikada i ne može da postavlja pitanja neke jednoznačne, određene političke savremenosti nego samo totalnog ljudskog opstanaka u istoriji i svekolikoj budućnosti. (Koljević, 2008:753)

Dakle, u svojoj borbi za objektivnost i pouzdanost, Salem pokušava da izbegne sumnje - „Ali ja ću se koncentrisati na činjenice” (Ruždi, 2008:165). Međutim, kako saznajemo iz njegovog pripovedanja, činjenice nisu čvrste kao što možda isprva izgledaju. Datumi, tačno vreme događaja, sve ove “istine” koje su trebale da budu putokazi duž njegovog putovanja u prošlost, postaju krajnje subjektivne, što pre ili kasnije problematizuje njegov odnos prema stvarnosti.

Realnost je pitanje perspektive [...] ja sam otkrio grešku u hronologiji. Ubistvo Mahatme Gandija se javlja, u ovim stranicama na pogrešan datum. Ali ja ne mogu da kažem, sad, šta je stvarni redosled događaja bio; u mojoj Indiji, Gandhi će nastaviti da umire u pogrešno vreme. (Rushdie 2008:166)

Salem balansira između glasa autobiografa i historičara jer pokušava da napravi dodatak svojoj priči od zvaničnih događaja. Na taj način on pokazuje da je historijska hijerarhija veštačka konstrukcija. Pojedinaac je neminovno povezan sa historijom, ali je i istovremeno historija povezana sa pojedincom.

Sve što sam vam kazao je sušta istina, ponavljam, istina pamćenja jer ono ima svoju istinu. Ono odabire, izostavlja, menja, preteruje, omalovažava, glorifikuje, a i nipodaštava; ali na kraju ono stvara sopstvenu stvarnost, svoju raznorodnu ali obično povezanu verziju događaja. (2008: 287)

Poznavanje historije i povezivanje događaja je bitno za celokupno razumevanje jer što smo više upućeni u historijsko političke prilike perioda o kome je reč to ćemo lakše moći da se snalazimo u tumačenju i razumevanju svih elemenata i slojeva značenja koji su prisutni u delu. Rene Velek (René Wellek) i Ostin Voren (Austin Warren) u *Teoriji književnosti* ističu da bi svaki kritičar neminovno zastranjivao u svojim procenama jer bez poznavanja historije ne možemo znati šta je izvorno a šta izvedeno. To dalje vodi do nagađanja ili do „autobiografskih pustolovina među remek-delima“. (1991:68)

Prema tome, iako su historijske činjenice u *Deci ponoći* ukrašene i izmenjene fikcijom, one i dalje značajno boje atmosferu razmišljanja i situacije u delu, baš kao i da su vađene iz enciklopedija. Kao što kod Džejmisa Džojlsa (James Joyce) zelenu boju povezujemo sa političarem Parnelom i nacionalnim razočarenjem, tako, naoružani indijskim historijskim osnovama, možemo više da uživamo u Ruždijevom remek-delu. Tek tako brojne sitne aluzije, simboli i alegorije postaju vidljive, poput lampiona umetničkog genija.

I prošlost, i sadašnjost i sam proces realnosti predstavljeni su kao problematični za pravilno i potpuno razumevanje. Salemov neuspeh da opiše sveobuhvatnu realnost dovodi do procesa prikupljanja delića informacija i sećanja. Poput arheologa, on sakuplja delove ne bi li uspeo da ih sastavi u jasnu sliku šta je i kako bilo. “Celina složena iz delova nije isto što i gomila.” (Aristotel, 2007:313).

To je ono što Ruždi naziva ‘sećanja polomljenog ogledala’. U svom čuvenom eseju, on to objašnjava na sledeći način:

Razbijeno ogledalo može zapravo biti jednako vredno kao i onaj koji je navodno bez mane. Dopustite da još jednom pokušam da objasnim ovo iz vlastitog iskustva. Pre početka *Dece ponoći*, proveo sam mnogo meseci pokušavajući da se jednostavno prisetim kakav je bio je Bombaj 1950-ih i 1960-ih [...] Bio sam istinski zadivljen koliko toga sam se prisetio. Setio sam se šta su ljudi nosili u određene dane, školskih scena, dijaloga do riječi, ili se barem tako činilo [...] to je upravo delimična priroda tih sećanja, njihova fragmentacija. Krhotine sećanja imale su veći status, veći odjek, jer su bili ostaci; Fragmentacija čini da trivijalne stvari izgledaju kao simbol. Tu je očigledna paralela sa arheologijom. Iz antičkih slomljenih posuda se ne može rekonstruisati prošlost... Ipak ti delovi su vredni. Može se reći da je prošlost zemlja iz koje smo svi emigrirali, da je gubitak nje deo naše zajedničke ljudskosti . [...] Razbijeno staklo nije samo ogledalo nostalgije. Takođe je, verujem, koristan alat za sadašnjost. (Rushdie, 1993:11,12)

Dodajući imaginarne činjenice, Ruždi stvara sopstvenu istoriju i sopstveni smisao. Njegova narcistička naracija omogućava i priziva novo pravilo literature, a to je da memorija postaje održiva alternativa istorijskih događaja. Autor nudi fikciju koja izbegava koherentnost, jedinstvo, celovitost. Korišćenjem narcističkog narativa skreće se pažnja na neslaganja po prirodi memorije koja je delimična i nepotpuna. Pojedinaac stvara svoju istoriju i kroz nju formira realnost koja je jednako bitna kao i „istorijska istina”. Takav diskurs predlaže sled događaja, umesto da ga apriori nameće. Istorija nikada nije prošlost - uvek postoji veza između prošlosti i sadašnjosti, pojedinca i okoline. Salem svojom pričom pokušava da objasni tu povezanost i životnu dinamiku. “Ko sam ja? Moj odgovor: Ja sam skup svega što je bilo pre mene, svega što sam bio, video i učinio i svega što je meni učinjeno.” (Rushdie, 2008: 231)

Narcistička naracija predstavlja ovakvu ideju sećanja kao podstrek čitaocu da učestvuje u formiranju sopstvenih zaključaka. Roman *Dece ponoći* pokazuje da istorija nema jedno već mnogo značenja. Ona je individualna, a njeno shvatanje i značenje određuje sadašnjost.

Zatvorena u barijere jezika, književnost postaje sredstvo u osnovi nihilističke ideologije, sredstvo negacije humanističkog nasleđa, istorijskog koncepta i ukupne duhovne i književne tradicije. (Kvas, 2010:33)

Ruždijev književni stil destabilizuje tradicionalnu upotrebu jezika, pozivajući se na nova pravila pripovedačkog jezika kojim se obraća prisutnima. Prisustvo lika Padme omogućilo je tok lične ispriče. Uvođenjem lika koji deluje kao katalizator, Ruždi omogućava Salemu usmeno pripovedanje. Salem često prekida svoju priču, obraća se čitaocu, i govori u digresijama pre povratka u glavni tok radnje jer ga element njegove priče podseti na nešto drugo.

Elementi usmenog narativa preklapaju se sa elementima narcističkog narativa i tako simuliraju funkciju memorije u istoriji – prelaženje sa jednog događaja na sledeći, bez hronološkog redosleda. I memorija i narcistički narativ stvaraju nove oblike posmatranja i prisustva istorije u književnosti. “Možda priča koju završiš nikada nije ona koju si započeo” (Ruždi 2008: 145)

Nemogućnost pouzdane naracije i nepostojanje pouzdane istorije podstiče višesmislenost jer se insistira na individualnoj perspektivi. Memorija ovde imitira umetnički proces. Iz tog razloga, autor tvrdi da memorija ima svoju sopstvenu realnost, da možda nekada ne predstavlja hronološki ili koherentan sled događaja u njoj ali da to pojedincu znači više od bilo kakve tuđe verzije događaja.

Poput svog junaka, Salman Ruždi istražuje sadašnjost moderne kulturne i političke situacije u svojoj domovini, osvrćući se na indijsku prošlost. Snažni uticaji opisanih istorijskih događaja i danas imaju posledice u modernizaciji, razvojnim procesima, neokolonijalizmu, globalizaciji i transnacionalizmu. Ruždijev postkolonijalistički i postmoderni roman *Deca ponoći* počinje oko 1915. godine i objašnjava situaciju u Indiji nakon oslobođenja od britanske kolonizacije. Opisujući Gandijev pokret, nasilnu podelu Indije na Indiju i Pakistan, kao i vanredno stanje od 1975. – 1977. godine, on kritički analizira takozvane ‘realnosti’ kroz dekonstrukciju istorije.

Fokus je takođe i na različitim aspektima kolonijalizma i postkolonijalizma, koji su uticali na proces novog identiteta i njegovog kulturnog formiranja. Postkolonijalne teorije u modernoj književnosti obuhvataju teme migracije, ropstva, ugnjetavanja, otpora, razlika među rasama i polovima. Kroz ovaj magijsko-realistični roman, Ruždi pokušava da objasni proces obnove identiteta, da se suoči sa sopstvenom i indijskom realnošću, prošlošću i sadašnjošću.

“U zemlji u kojoj je istina ono što je naloženo da bude, realnost sasvim bukvalno prestaje da postoji, tako da sve postaje moguće, osim onoga što je rečeno da je slučaj.” (Rushdie, 2008: 414).

Rekonstruisanjem elemenata moderne Indije i postkolonijalnih pitanja kao što su identitet, gubitak sebe, migracije i fragmentacije, otkrivaju se glasovi koje je kroz tradicionalno posmatranje istorije ne bismo mogli da čujemo. Ruždijevi likovi jesu plod fikcije ali su potpuno autentični i u prenesenom smislu – oni su realni. Takođe, iako uz obilje fantastičnih i bajkovitih elemenata i osobina likova, ipak su veoma realno obrađene teme nasilja i diskriminacije.

Do poimanja dela kao realnog dolazimo zbog sposobnosti pisca da stvori univerzalne, žive likove i situacije. Iako nema tačnog, faktualnog datuma, dokumenta ili identiteta, čitalac sve elemente duboko oseća i prožima. Izazivajući katarzu, epifaniju i empatiju, fikcija dobija univerzalnu vanvremensku instinitost a samim time i epitet realnog. Alegorije, metafore i simboli, ne samo da ne umanjuju, već pojačavaju i naglašavaju strah, ljubav, beznade, tragediju i patnju svih opisanih situacija i likova.

Dovodeći ljudske sudbine i likove sa margine u centar i koncentrišući se na opise i situacije koji prikazuju izmeštena stanovišta normativnog društvenog ponašanja, Ruždi daje glas onima koji ga nikada u istoriji nisu imali. Kroz različite direktne ili suptilne primere prikazano je koliko je opasno i pogubno nametati drugima svoje mišljenje. Pored subjektivnog, svi elementi i poruke dela imaju i opšti karakter.

Prema tome, za pravilno razumevanje dela treba biti svestan opšteg istorijskog konteksta u kome stoje binarne opozicije, Istok/Zapad, Kolonizovani /Kolonizator Centar/Periferija, Beo/Ne-beo, Muškarac/Žena.

Ruždi je jedan od autora koji prekida reprodukciju prikaza Indije i Indijaca kao drugih, primitivnih i/ili inferiornih. Umesto toga, on oslikava drugačije i novo lice svoje domovine. Ukidajući sve stereotipe i uprošćavanja, on insistira na subjektivnom, individualnom doživljaju. “Postoji onoliko verzija Indije koliko ima Indijaca.” (Ruždi, 2008: 341)

Ruždi stvara alternativni, treći prostor, koji definiše Indiju kao postmodernistički prostor. Zatim, on naglašava ovu svojstvenu metafikcijsku prirodu novog stila pisanja kroz poziciju Salema kao polu-istoričara, polu-pisca. Ova dvosmislenost između različitih vidova koncepta nikada

nije rešena u bilo čiju korist već više predstavlja tasove koji naizmenično prevagnjuju zavisno od toka dela.

Kroz elemente filozofije, istorije i samog stvaralaštva – poesisa, pojam književne istine presipitivan je i definisan od antičkih dana do danas. Istinitost i saznanje daju književnosti njen suštinski značaj. Za razliku od Aristotela, koji jasno razlikuje historiografiju od književnosti, veličajući značaj književne istine, pisci i teoretičari novog doba smatraju da jasne granice između istorije i fikcije ne postoje. Postmodernizam negira ideju o opštoj istini zastupajući teze o relativnosti i subjektivnosti. Istina književnosti nije naučno-činjenična već figurativna, osobena, paradigmatična istina. Ona donosi saznanja o suštini, a ne o prostom sledu događaja. Diskurs romana *Deca ponoći* dozvoljava prodor takvog zapadnog akademskog okvira razmišljanja, promovirajući kritičko ispitivanje istorijskih činjenica i nov pogled na percepciju realnosti. Kroz figurativni model književne istine dolazimo do saznanja i spoznaja o spoljašnjem i unutrašnjem svetu likova i prilika u Indiji. Na ovaj način, mi ne dobijamo samo smisao prošlosti, već i kritiku različitih elemenata društva i države sa stanovišta sadašnjosti. Narcistički narativ otvara mogućnost ponovnog stvaranja prostora za nove perspektive i istraživanja, i dovodi do alternativnih načina razmišljanja o prošlosti i sadašnjosti. Ruždi podriva konvencionalne oblike istorije, narativa i koncepta istine. Njegov fragmentirani pogled na istoriju i sećanja proizilazi iz nesavršene i delimične prirode same memorije. Korišćenjem fragmenata, on imitira memoriju kroz usmeni iskaz i destabilizuje ideju o dokumentovanoj istoriji kao jedinoj pravoj. Realnost, prošlost i sadašnjost su individualne kategorije o kojima se ne može perfektno i objektivno govoriti. Ovi aspekti su za svakog pojedinca različiti i nedopustivo je za nas da prihvatimo tuđu verziju kao svoju sopstvenu. Pošto je sećanje promenljivo poput same umetnosti, treba prihvatiti ono što individualno ipak ima najviše smisla.

Literatura i izvori:

- Aristotel, *Metafizika*, prevod S. Blagojević, PAIDEIA, Beograd, 2007.
- Hutcheon, Linda, *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*, New York and London: Methuen, 1984.
- Koljević, Svetozar, *1001 ponoć Salmana Ruždija*, pogovor u knjizi *Deca ponoći*, Dereta, Beograd, 2008.
- Kvas, Kornelije, *Činjenična istina i istina fikcije - ručak kod Oblonskih u Tolstojevom romanu Ana Karenjina*. Anali Filološkog fakulteta, 24(1), 29-50. Univerzitet u. Beogradu 2012
- Kvas, Kornelije. *Modeli književne istine*. Anali Filološkog fakulteta, (22), 25-38. Univerzitet u. Beogradu 2010
- Kvas, Kornelije, *Uslovi istinitosti pesničkog dela*, Anali Filološkog fakulteta, knjiga XXI, 9.-19. Beograd, Univerzitet u. Beogradu, 2009.
- Ruždi, Salman, *Deca ponoći*, Dereta, Beograd, 2008.
- Ruždi, Salman, *Imaginary homelands: Essays and Criticism 1981-1991*, Penguin, London, 1993.
- Velek, Rene i Voren, Ostin, *Teorija književnosti*, Beograd, Nolit, 1991.

Sandra S. Šumonja

Summary

HISTORICAL AND FICTIONAL DISCOURSE IN MIDNIGHT'S CHILDREN

The literary truth is far more universal and sublime than the historical, factual truth. That is majestically portrayed in the novel *Midnight's Children* by Salman Rushdie. It represents an allegorical story about the creation of the modern Indian nation. The discourse is intertwined with numerous historical moments and author's perspective of them. The reality is personal interpretation and understanding of the events. Fractioned memory and the individual perspective form the foundation of the modern, post-colonial context in which the novel is located.

Key words: Truth, History, Fiction, Magical realism, Narcissistic narrative, Memory, Postmodernism.

**ELEMENTI POPULARNE KULTURE
U ROMANU TOMASA PINČONA
*OBJAVA BROJA 49***

Kad god čitamo tabloide, nosimo džins ili uživamo u gledanju popularnih filmova, mi ujedno učestvujemo u, i postajemo sastavni deo, popularne kulture. Obzirom da Pinčonov roman, *Objava broja 49*, predstavlja jedinstven odgovor (ili reakciju) na američku kulturu šezdesetih godina XX veka, ovaj rad ima za cilj da izdvoji i analizira elemente popularne kulture, a zatim i da otkrije dublje značenje ovog kratkog romana, uz njihovu pomoć. Zahvaljujući, prvo, detaljnom obrazlaganju termina popularna kultura, a zatim i pronalaženju elemenata iste u delu, ovaj rad postepeno uspeva da objasni značaj izdvojenih elemenata u Pinčonovoj *Objavi broja 49*.

Ključne reči: popularna kultura, *Objava broja 49*, Tomas Pinčon, elementi popularne kulture

1. Ukratko o autoru i delu

Tomas Pinčon (Thomas Pynchon), koji se ubraja među najznačajnije predstavnike američkog postmodernizma, autor je brojnih dela koja, sa jedne strane ubiraju pohvale kritičara, dok sa druge nastavljaju da ih zbunjuju, uglavnom zahvaljujući svojoj kompleksnoj strukturi, koja predstavlja bogat izvor za razne vidove književnih proučavanja i istraživanja (Vukčević, 2010: 442). Jedno takvo delo je i njegov drugi roman objavljen 1966. godine, *Objava broja 49*, za koji se „svi kritičari slažu da zauzima mesto među najznačajnijim kratkim romanima u savremenoj

* jocika_89@yahoo.com

1 Rad je nastao u okviru doktorskih akademskih studija na Filološkom fakultetu u Beogradu (modul: Književnost), na predmetu Popularna kultura u anglofonij književnosti 20. veka, pod mentorstvom prof. dr Zorana Paunovića.

američkoj književnosti“ (Pinčon, 1992: 176). Upravo se ova knjiga koristi za uvođenje u, i upoznavanje sa Pinčonovim stvaralačkim opusom (Newman, 1986: 68). Ona predstavlja komentar, reakciju, odgovor na američku kulturu, preciznije na američku kulturu šezdesetih godina XX veka (Newman, 1986: 68).

David Albahari kaže da „[u] vremenu masovnih medija i gotovo potpunog gubitka privatnosti, Tomas Pinčon je učinio nešto što nijednom savremenom piscu nije pošlo za rukom: ostao je anoniman, sakriven, daleko od znatiželje javnosti“ (Pinčon, 1992: 173). „Pinčon je, u stvari, samo postupio onako kako bi postupili mnogi likovi iz njegovih dela – on nastoji da ne bude deo bilo kakvog sistema, da izađe iz njihovih omeđenih područja i dospe u »zonu«, rubnu oblast u kojoj se najpotpunije mogu ostvariti slobode duha i tela“ (Pinčon, 1992: 173). Što nas polako uvodi u priču o popularnoj kulturi.

2. Definisanje popularne kulture

Svakog dana, na neki nama svojevrstan način, učestvujemo u popularnoj kulturi – bilo dok gledamo televiziju, listamo „senzacionalističku tabloidsku štampu“, čitamo „bezvredne popularne romane“, ili uživamo u „popularnim filmskim hitovima“ (Fisk, 2001: 205). Za popularnu kulturu Fisk kaže da je „kultura podređenih i obezvlašćenih, i [da] stoga ona uvek u sebi nosi obeležja odnosa snaga, tragove sila dominacije i podređenosti koje su presudno značajne za naš društveni sistem, pa stoga i za naše društveno iskustvo“ (Fisk, 2001: 12). Zanimljivo je uočiti da je ovaj pojam u suštini kontradiktoran, jer se zasniva, i u sebi sadrži, kako izraz moći, tako i otpor prema toj moći, što dalje implicira da popularna kultura podrazumeva polisemiju, tj. ona omogućava, na primer, onima „koji nose džins, da se koriste obema njenim silama istovremeno i prenosi im moć da unutar te igre sila sebi odrede mesto koje odgovara njihovim osobenim kulturnim interesima. Tako džins može da nosi kako značenja zajedništva, tako i individualizma, kako uniseksualnosti, tako i muškosti ili ženskosti“ (Fisk, 2001: 12, 13).

U našem svakodnevnom životu, upravo smo izloženi spomenutoj „strategij[i] moćnih [koja] nastoji da kontroliše mesta [– bilo to gradovi, supermarketi, tržni centri, radna mesta, škole, domovi –] i robe“ (poput

hrane, odeće, prevoznih sredstava), koji stvaraju parametre po kojima bi trebalo da živimo (Fisk, 2001: 42). Neminovna je i činjenica da je, u ovom „potrošačkom društvu poznog kapitalizma“, svako potrošač (Fisk, 2001: 44). Međutim, pred nas je stavljena samo „sirova građa iz koje se stvara popularna kultura“, mi zapravo koristimo *njihove* proizvode za *naše* ciljeve; sâmo pripremanje hrane, da uzmemo za primer, predstavlja „veštinu da se bude između *njihovog* supermarketa i *našeg* jedinstvenog obeda“, što je ujedno i jedna od vještina popularne kulture – „[v]ještina održavanja u međuprostoru“ (Fisk, 2001: 44, 46). Tako, svaki čin potrošnje postaje ujedno i čin kulturne proizvodnje (Fisk, 2001: 44).

Ovaj sukob između dve sile, sile „odozgo“ i sile „odozdo“, motivisan je „pre svega zadovoljstvom: zadovoljstvom stvaranja vlastitih značenja društvenog iskustva i zadovoljstvom u izbegavanju društvene discipline bloka moći“, gde je zadovoljstvo stvaranja značenja usresređeno na „društveni identitet i društvene odnose, a deluj[e] socijalno kroz semiotički otpor prema hegemonističkoj sili“ (Fisk, 2001: 59, 68). Ovo delovanje odigrava se na mikropolitikom nivou, što znači da se „tiče svakodnevnih ostvarivanja neravnopravnih odnosa moći u strukturama kao što su porodica, neposredno radno okruženje, i učionica“, gde se progresivnost politike popularne kulture „ogleđa u preraspodeli moći unutar tih struktura u korist obespravljenih“ (Fisk, 2001: 68).

Nasuprot toga, zadovoljstvo izbegavanja je „usresređen[o] na telo i u društvu obično prouzrokuje uvređenost i skandal“ (Fisk, 2001: 68). Smatra se da je popularna zabava „vulgarna, uvredljiva, preterana, i prirodna uopšteno „lošem ukusu“, zbog čega se i shvata kao pretnja „stabilnosti i moralnom [...] zdravlju društvene zajednice“ (Fisk, 2001: 96). Prema Fisku „[p]opularna zadovoljstva moraju biti zadovoljstva potlačenih, ona moraju da sadrže elemente opozicionog, evazivnog, skandaloznog, uvredljivog, vulgarnog, suprotstavljenog. Zadovoljstva koja nudi ideološko prilagođavanje prigušena su i hegemonistička; to nisu popularna zadovoljstva, već zadovoljstva koja deluju protiv njih“ (Fisk, 2001: 147).

3. *Objava broja 49* i popularna kultura

Objava broja 49 po mnogim svojim karakteristikama spada u jedan tipičan postmodernistički roman, što ga već predodređuje za preklapanje

sa popularnom kulturom i njenim elementima. Obzirom da se, kako je već rečeno, ti elementi ne koriste samo za puko zadovoljenje naših potreba, već u sebi nose brojna značenja, njihovo prisustvo u ovom književnom delu treba da nas uputi na mnogo dublji smisao, kako pojedinih delova, tako i celine ovog romana.

Već na samom početku možemo da se uverimo u značaj elemenata popularne kulture u otkrivanju dubljeg značenja. Nakon što saznajemo da je glavna junakinja romana, Edipa Mas, imenovana za izvršiteljku testa-menta kalifornijskog mogula Pirs Invereritija, jedan spomenuti predmet, belo okrečena bista Džeja Gulda, koja je zamišljena da služi kao dekoracija u kući, iako naizgled deluje beznačajno, zapravo nam odaje dosta informacija. Po Edipi, za Pirsu to nije bio običan predmet, već ikona, koju je on čak držao iznad kreveta, što nam ukazuje na činjenicu da to nije bilo puko prolazno divljenje prema ovom kapitalisti XIX veka, koji je držao monopol nad železnicom u SAD-u, a uspeo je da izazove i krah berze, u Americi poznatiji pod nazivom „Black Friday“ (Brownlie, 2000: 43, 44). Mada je Edipa svesna da se Pirs divio Guldu, ona još uvek ne povezuje njihove političke i finansijske mahinacije, sa društvenim problemima prisutnim u njenoj zemlji (Brownlie, 2000: 44). Kako priča sve više napreduje, otkrivamo da je, zapravo, Pirsovo „nasleđe bilo Amerika“, u čemu se sa Edipom slažu i brojni kritičari, a o tome kakva je ta Amerika, svedoče brojni elementi popularne kulture koji prožimaju Pinčonov roman (Newman, 1986: 69; Pinčon, 1992:167).

Edipa, domaćica iz predgrađa, u jednom trenutku upoređuje način na koji provodi svaki svoj dan sa špilom, može se reći – špilom uredno složenih karata, pri čemu se nijedna karta (tj. dan) bitnije ne razlikuje i ni po čemu ne izdvaja u odnosu na ostale. Najbolje to ona sama kaže:

Tokom ostatka popodneva, za vreme boravka u samousluzi u centru Kinereta-među-borovima, gde je kupovala italijanski sir i slušala snimljenu laku muziku (danas je prošla kroz zavesu od perli na ulazu negde oko četvrtog takta Vivaldijevog koncerta za drombulje u izvođenju Ansambla za muziku osamnaestog veka iz Fort Vejna, solista Bojd Biver), zatim za vreme osunčanog branja majorana i bosiljka iz cvetne bašte, čitanja prikaza knjiga u najnovijem broju časopisa *Sajentifik Ameriken*, slaganja lazanje, mazanja hleba lukom, kidanja listova salate, i na kraju, uz uključenu rernu, za vreme spre-

manja predvečernih koktela uoči dolaska njenog supruga, Vendela (»Mučo«) Masa, s posla, ona je mozgala i mozgala, obrćući unazad debeli špil dana koji su delovali (zar ona ne bi prva to priznala?) manje-više identično, ili bar suptilno usmereni u istom pravcu poput mađioničarevog špila, u kojem se svaka pojedinačna karta spremno pokazivala izvežbanom oku (Pinčon 1992: 6).

Može se uočiti činjenica da svi ti predmeti koji su osmišljeni kako bi nam olakšali život, zapravo doprinose uspostavljanju svojevrsne rutine i učaurenosti – Edipa je poput dobro uvežbanog mađioničara, kako i sama zapaža. Ovi kokteli koje deli sa Mučom kao i njihovi dobronamerni neuspesi u komunikaciji, ukazuju na brak čija je primarna svrha da ih izoluje od života, ali i da njih same otuđi jedno od drugog (O'Donnell, 1991: 102). U kojoj meri su se njih dvoje udaljili jedno od drugog, svedoči i deo gde Edipa zanemaruje Mučove prevare, ne govori o njima, jer „[p] oput njihovih ostalih nemogućnosti da komuniciraju, i ova je imala moralan motiv“ (Pinčon, 1992: 41). Što se tih devojaka tiče, dovoljan nam je Edipin opis „nek[e] Šaron, Lind[e] ili Mišel, star[e] sedamnaest godina i pomodn[e]“, koja deluje „pomalo nezgrapn[o] na štiklama koje je čine nešto višom od dečaka naspram nje“ (Pinčon, 1992: 40). Ove devojke deluju poprilično bezlično, a jedino što im daje neki osećaj identiteta jeste spomenuti element popularne kulture, obuća sa štiklom, preko koga pokušavaju da steknu osećaj ženstvenosti i deluju bar malo starije.

Nazire se da je Amerika Pirs Invereritija zarobila svoje građane, koji imaju izbor ili da pasivno prihvate besciljnost i besmislenost (kao što je to slučaj sa Edipom, bar u početku), ili da pruže neki vid otpora, mada se u oba slučaja podriva bilo kakav vid kontrole ili usmerenja (Newman, 1986: 71). Mučo Mas na svom prethodnom poslu, prodavca polovnih automobila, uočava kulturnu stagnaciju do koje je dovela mehanizacija ljudskih bića, zbog čega i napušta taj posao (Newman, 1986: 71). Automobili, prevozna sredstva osmišljena sa ciljem da olakšaju ljudima život, Mučo opisuje drugačije:

[...] sedam dana nedeljno gledao [je] paradu ljudi siromašnijih od sebe, crnce, Meksikance, belce, koji su donosili najužasniju staru robu: svoje motorizovane, metalne produžetke, produžetke svojih porodica i možda celih svojih života, razgolićenih pred bilo čijim očima, pred

strancem poput njega, koji je mogao da vidi iskrivljenu šasiju, zardalu donju stranu, blatobran ofarban nijansom koja se dovoljno razlikuje od ostale boje i utiče na snižavanje cene [...], dok iznutra beznadežno vonjaju na decu, piće iz samousluge, na dve, katkad na tri generacije pušača, ili samo na prašinu (Pinčon, 1992: 9).

Za razliku od bogataša Pirs a „koji je jednom prilikom izgubio dva miliona dolara dok se zabavljao“, i koji predstavlja taj povlašćeni sloj kome je isključivo stalo do moći i kapitala, u ovom odlomku zatičemo jednu drugačiju sliku Amerike i njenog „obespravljenog“ društva, čiji oronuli automobili dobro oslikavaju težinu njihovog položaja, kao i siromaštvo u kome žive (Pinčon, 1992: 5). Zato Mučo, ne mogavši da prihvati ovu mučnu viziju društva – „način na koji je svaki vlasnik, svaka senka, dolazio da zameni ulubljenju, neispravnu verziju samoga sebe za drugu automobilsku projekciju nečijeg života, podjednako lišenu budućnosti“ – menja je bukom koju proizvodi kao disk-džokej u radio stanici KCUF (što pročitano unazad otkriva žargon omladine, koji sadrži elemente skandaloznog, vulgarnog i uvredljivog, a predstavlja i svojevrsan vid otpora dominantnim silama koje svuda teže da nametnu svoju kontrolu) (Newman, 1986: 71; Pinčon, 1992: 10).

Kao što smo na početku videli da je udoban život u predgrađu uspešno doveo do Edipine izolacije i učaurenosti, postoje još neke scene koje govore u prilog ove tvrdnje (O'Donnell, 1991: 102). Dok je bila na ručku sa svojim advokatom Rouzmenom, on je „pokušao da je dodiruje stopalom ispod stola. Ona je nosila čizme, i nije baš nešto osećala. Stoga, zaštićena, odlučila je da ne pravi nikakvu gužvu“ (Pinčon, 1992: 15). Pored čizama, koje, kako vidimo, mogu da stvore osećaj izolovanosti i zaštićenosti, čak i telefon, umesto da omogućava protok informacija i olakšava komunikaciju između ljudi, zapravo dovodi do kontraefekta (O'Donnell, 1991: 103). Dva telefonska poziva koja se pominju u ovom delu knjige, odigravaju se u „nedoba“, u tri sata ujutru „čiji je pozivni zvon predstavljao pravi srčani užas“ – prvi, koji je uputio Pirs, a koji je predstavljao neobičnu mešavinu glasova i šifrovanih poruka, i drugi njenog psihijatra, doktora Hilarijusa, koji pokušava da nagovori Edipu da učestvuje u eksperimentu „posvećen[om] ispitivanju efekta LSD-25 [...] i srodnih droga na velikom uzorku domaćica iz predgrađa“ (O'Donnell, 1991: 103; Pinčon, 1992: 12, 13). U trenutku kada joj Hilarijus kaže: „Mi želimo tebe“, ona učitava

novo značenje, *njeno* značenje „dobro poznat[om] portret[u] ujka Sema koji se nalazi pred svim našim poštama“, a koji joj se ukazao iznad kreveta „s kažiprstom koji je pokazivao tačno između njenih očiju“ (Pinčon, 1992: 13). Ovaj dobro poznati nacionalni simbol, umesto da poziva mlade na regrutaciju, čineći pritom da se osećaju vrednim pošto baš njih njihova zemlja želi, ovde „ujka Sem“ deluje prilično maliciozno obzirom da, mada Edipi nudi beg od ustaljene svakodnevice, taj beg je gori od tog nejasnog osećaja zarobljenosti koji oseća (O'Donnell, 1991: 102). Ona upravo dolazi do ove spoznaje (osećaja zarobljenosti) u dobro poznatom odlomku gde se priseća slike Remediosa Vara, koja prikazuje devojke zatočene u kuli „koje su tkale nekakvu tapiseriju koja [...] je bila svet“ (O'Donnell, 1991: 103; Pinčon, 1992: 16). Pre toga, na svoj život je gledala uz „odsustvo intenziteta, kao kad se gleda film koji je tek jedva uočljivo neizostren a operator odbija to da sredi“, dok se ona poistovetila sa Rapunzel koja je „postala zatočenica među borovima i slanim maglama Kinereta“ (Newman, 1986: 72; Pinčon, 1992: 16). Od pokazivanja emocija je, u ovom trenutku, štiti jedan od elemenata popularne kulture, čija je namena inače potpuno drugačija – naočare za sunce: „Edipa, perverzna, stajala je ispred slike i plakala. Niko to nije primetio; nosila je tamnozelene ispupčene naočare“ (Pinčon, 1992: 16).

Pinčon jako dobro koristi elemente popularne kulture da nam pokaže koliko je društvo u lošem stanju, u kojoj meri su se ljudi otuđili jedni od drugih, kao i činjenicu koliko rutina doprinosi njihovoj izolaciji i osećaju „zarobljenosti“. Na kraju prvog poglavlja Edipa postavlja pitanje da ako je bekstvo (od svega navedenog) nemoguće „šta joj je drugo preostalo?“ (Pinčon, 1992: 17). Preostalo joj je, upravo, da nas povede u potragu za američkim nasleđem koje se krije ispod površine potrošačke kulture i pomirljivosti, kao i prilagođavanja istoj (Brownlie, 2000: 39). Na rastanku, Edipa i Mučo su delovali dosta hladno i otuđeno – sa jedne strane, Mučo je izgledao poprilično nezainteresovano obzirom da je zviždukao ispraznu pesmu (koja je deo popularne kulture i služi mu kao „zaštita“ od uspostavljanja bilo kakvog vida komunikacije) i držao ruke u džepovima, pritom ne uputivši Edipi nijednu reč, a sa druge strane, njena komunikacija sa Mučom i oproštaj sveli su se na niz uputstava kojih on treba da se pridržava dok je ona odsutna:

Mučo Mas, enigmatičan, stajao je sa šakama nabijenim u džepove i zviždukao »Želim da ti poljubim stopala«, novi snimak grupe Sik Dik i Folksvageni (engleskog benda koji je tada voleo ali u koji nije verovao), dok je ona objašnjavala da odlazi na neko vreme u San Narciso, gde će pregledati Pirsove knjige i podatke i savetovati se sa Mecerom, suizvršiteljem. Mučo je bio tužan što ona odlazi, premda nije bio očajan, i tako je ona, pošto mu je rekla da prekine vezu ako se javi dr Hilarijus i da pripazi na oregano u bašti, na kojem se pojavila neka neobična plesan, napokon otišla (Pinčon, 1992: 19).

San Narciso odaje utisak mesta u kome sile „odozgo“ pokušavaju da nametnu svoju dominaciju i zavedu kontrolu; sama Edipa ga opisuje kao „grup[u] urbanih koncepata – stambeni delovi, područja s posebnom namenom, tržišni centri okruženi pristupnim putevima koji su vodili do izlaza na njihov autoput“, a povrh toga, u gradu se nalazio i Jojodin, koji je predstavljao „veliki izvor novih radnih mesta“, gde je Pirs posedovao veliki deo deonica (Pinčon, 1992: 19, 21). Ovaj koncept već uspeva da naruši jedan motel na koji je Edipa naišla, i u kome je rešila da odsedne – Ehini dvorovi. Obzirom da popularna kultura teži preterivanju i da je zbog toga njeni protivnici napadaju kao vulgarnu i senzacionalističku, znak koji upućuje na ovaj motel je njen idealan sastavni deo (Fisk, 2001: 133). To preterivanje „obuhvata elemente parodičnog, a parodija nam omogućava da se rugamo konvencionalnom, da izbegnemo njegov ideološki uticaj, da njegove norme okrenemo protiv njih samih“ (Fisk, 2001: 133). U sred „urednih nizova gradova i ulica“, gde se sve činilo „srećnim i koherentnim“, ono što pokazuje da je „[v]eliki američki san gorka [...] iluzija za milione onih koji ne uživaju njegove obećane blagodeti, koji ne upravljaju vlastitim životima i ne znaju kako izgledaju zadovoljstva uspešnih, moćnih pojedinaca“, jeste upravo „[n]imfa od obojenog pleha, s belim cvetom u rukama, [koja se] podizala [...] nekih trideset stopa u vazduh, a [gde je] na reklamnom panou, osvetljenom neonom uprkos sunčevoj svetlosti, pisal[o] »Ehini dvorovi«“ (Fisk, 2001: 134; Pinčon, 1992: 20, 22). Spomenuta nimfa, za razliku od konvencionalne predstave, uopšte ne deluje smerno i uzvišeno, čak naprotiv, saznajemo da su skriveni ventilatori „stalno nadimali njen hiton od gaze i otkrivali ogromne dojke s grimiznim vrhovima i vitke ružičaste butine. Smešila se nakarminisanim i javnim osmehom, ne baš osmehom prostitutke ali svakako ne osmehom nimfe koja

vene od ljubavi“ (Pinčon, 1992: 22). Ovaj motel nam daje prostora da ga doživimo kao jedan vid otpora kontroli, koja je nametnuta ostatku grada (čiji je većinski vlasnik bio Pirs, kako ćemo, zajedno sa Edipom, kasnije saznati). Polako počinje da se nazire centralna tema Pinčonovog romana, koja podrazumeva zloupotrebu moći u Americi, ograničene mogućnosti običnih građana, kao i mehanizaciju društvene kontrole, a čiji efekat, elementi popularne kulture koje Pinčon koristi u romanu, samo pojačavaju (Brownlie, 2000: 39).

Počevši od Ehinih dvorova, pa nadalje kroz *Objavu broja 49*, neprestano smo izloženi, zajedno sa Edipom Mas, različitim supkulturama, ljudima koji su marginalizovani, koji žive bez privilegija koje bogatstvo sa sobom nosi, ili, u mnogim slučajevima, žive bez ikakvih udobnosti i komfora (Brownlie, 2000: 39). Mi vidimo ljude koji neopaženo prolaze u Edipinom svetu, ili ih jednostavno ignorišu, obzirom da ne žive u skladu sa normama propisanim od strane dominantnih sila (Brownlie, 2000: 39). Edipa prvo upoznaje šefa recepcije, Majlsa, predvodnika grupe Paranoici, čiji izgled svedoči o pripadnosti popularnoj kulturi svojstvenoj mladima „koji su možda najsnažnije motivisani za izbegavanje društvene discipline“ – „[š]ef recepcije, Majls, šesnaestogodišnjak koji je napustio školu, nosio Bitls-frizuru i odelo od mohera, bez revera i manžetni i samo sa jednim dugmetom, nosio joj je prtljag i pevao za sebe, a možda upravo njoj“ (Fisk, 2001: 63; Pinčon, 1992: 23). Može se primetiti da Majls, kao i sam Mučo, koristi muziku kao vid „zaštite“ od komunikacije, a kada Edipa pokuša da započne razgovor sa njim, pred nama se otkriva ispraznost i površnost generacije mladih, koja, kako izgleda, nastoji samo da zadovolji svoje potrebe, a nema nikakvo cenjenje ni prema obrazovanju, ni prema osećanjima, čini se da ne ume ni da iskaže poštovanje prema drugima (pogotovo, prema starijima od sebe). To saznajemo u delu dok Edipa drži u ruci jedan od elemenata popularne kulture, „antenu u obliku zečjih ušiju s televizora u uglu“, kako bi se odbranila od Majlsa, a on joj kaže: „Imam glatko mlado telo [...] i mislio sam da ste vi, starije koke, lude za tim“, a odlazi tek „kad joj je izvukao pola dolara za nošenje prtljaga“ (Pinčon 1992: 23, 24).

Ovu površnost, koja je svojstvena mladima iz Pinčonovog romana, kao i degradaciju bilo kakvih osećanja, a ponajviše ljubavi, pokazuje Edipa, kroz svoje ponašanje prema suizvršitelju, advokatu-glumcu, Mecgeru.

Dok njih dvoje izvode svoju „igru zavođenja“, celokupnu sliku ispraznosti scene upotpunjuje televizija koja se stalno pojavljuje u pozadini. Prema Fisku, televizija se „pretvara u popularnu kulturu tako što se u njenim tekstovima „živi“, što se u njih useljava i iz njih iseljava, tako što se oni koriste (ili ne koriste) kao kulturna građa“, a „deo privlačnosti televizije je u tome što [...] se može koristiti za održavanje i snaženje društvenih odnosa“ (Fisk, 2001: 175). Edipa i Mecger upravo u tu svrhu koriste televiziju, s tim što se na nju fokusiraju samo kada se pojavi program koji je za njih relevantan – i to, film u kome je Mecger glumio kao dete, *Otpušten* – kako bi mogli da igraju Botičelijev striptiz. Scenu još upotpunjuje i činjenica da se oni nalaze u sobi motela koga reklamira nakarminisana nimfa, zapljusnuti su masom reklama (pokazateljem svega onoga što je Pirs posedovao), koje su non-stop prekidale film, a ispijali su jednu za drugom flašu vina, tekile i burbona. Kada se Paranoici pojave na vratima sobe, Edipa im kaže: „zašto onda ne biste svi vi, znate, izašli napolje. I nešto opevali. Ovakve stvari uspešne su samo uz dobru muziku. Pevajte nam serenadu“ (Pinčon, 1992: 33). Serenada, koju su ranije zaljubljeni muškarci izvodili svojim izabranicama, dobija sada sasvim novo značenje, obzirom da je izvodi bend Paranoici (sastavljen od grupe mladića koji su, pritom, na vratima hteli da ispričaju svoju surfersku orgiju Mecgeru i Edipi) na svojim električnim gitarama. Edipa dodatno unižava situaciju, upoređujući sebe, na jednom mestu sa loptom za plažu, a na drugom sa Barbikom, gde su oba predmeta sastavni deo popularne kulture, a obzirom da služe za trenutnu zabavu i da se, najčešće, odbacuju nakon korišćenja, možemo shvatiti da je i Edipa samo „igračka“ u Mecgerovim rukama, koju će on odbaciti kada mu više ne bude zanimljiva, ili kada nađe nešto bolje i interesantnije. Ona kaže da mu je trebalo 20 minuta da je svuče i da ju je za to vreme on „prevrtao, nameštao čas ovako čas onako, kao da je on, pomislila je, uveličana devojčica, kratke kose i energičnog lica, s lutkom Barbikom“ (Pinčon, 1992: 37). Koliko je veza između Edipe i Mecgera površna i beznačajna najbolje oslikavaju svi elementi popularne kulture primenjeni u završnoj sceni drugog poglavlja:

Njen i Mecgerov klimaks, kad je do njega došlo, podudario se s trenutkom u kojem je svako svetlo u sobi, uključujući televizor, iznenada riknulo, crklo, pretvorilo se u mrak. Bilo je to neobično iskustvo. Paranoici su izbili osigurač. Kad se svetlo ponovo upalilo, a ona i Mecger

ležali isprepletani usred odeće i isprolivanog burbona, na TV ekranu pokazaše se otac, pas i Bejbi Igor, zatočeni u sve mračnijoj »Justini«, dok se nivo vode neumitno podizao (Pinčon, 1992: 37).

Pred kraj se i ispostavlja da Mecgeru Edipa nije puno značila, da mu je zaista bila poput „Barbике“, obzirom da je pobjegao sa Serdžovom (jedan od članova grupe Paranoici) devojkom u Nevadu, sa namerom da se tamo venčaju. Edipa to prvo saznaje od samih Paranoika, a zatim pronalazi i Mecgerovu poruku, u kojoj je primetila da nema „[n]i reči koja bi podsetila na to da su Edipa i Mecger bili nešto više od suizvršitelja testamenta. Što mora da znači, pomisli Edipa, da nismo bili ništa više. Trebalo bi da se oseti klasičnije prerađenom, ali morala je da misli na druge stvari“ (Pinčon, 1992: 138).

Televizija se pojavljuje na više mesta u romanu i služi kao pokazatelj mere u kojoj su mediji uspeli da zamene interakciju između ljudi; umesto da aktivno „učestvuju“ u životu, oni koriste medije da se ograde jedni od drugih, pa čak i kao sredstvo za voajerizam (Newman, 1986: 76). Ne samo da koriste televiziju da bi „zavirili“ u tuđe živote, već je televizija uspela i da oblikuje generaciju „tinejdžera-voajera“ koji su to radili i u svakodnevnom životu; Edipa ih u jednom delu tako naziva i kaže da su oni „svi do jednog imali kopiju Majlsovog kalauza i tako mogli po svom nahodjenju da provere svako bizarno seksualno događanje“ (Pinčon, 1992: 41). Pored toga što Edipa i Mecger koriste televiziju kako bi što manje pričali, a ipak postigli svoj cilj, Edipa je, u trenutku kada Mecgeru otvara vrata svoje motelske sobe, deo posebne popularne kulture, obzirom da gleda seriju Bonanca (u to vreme izuzetno zanimljiv vestern, koji je uticao na to kako ljudi vide američki Zapad), što najbolje oslikava odeća koju nosi u tom trenutku: „Edipa nije bila planirala ništa posebno te večeri osim da odgleda seriju »Bonanca« na TV. Stoga se presvukla u elastične uske farmerke i čupavi crni džemper, i potpuno raspustila kosu. Zнала je da dobro izgleda“ (Pinčon, 1992: 24; Woo, 2010). Pirsova Amerika je u toj meri uprostila komunikaciju, da se malo smislenih razgovora odigrava između pojedinaca (Newman, 1986: 76). Jedan od takvih slučajeva je Edipin razgovor sa gospodinom Totom, koji joj prepričava svoj san, za koga kaže da se pomešao sa „crtaćem o Gici Prasiću“ (Pinčon, 1992: 85). Gospodin Tot, koji je dobio ime po egipatskom bogu prepisivača, živi u domu za penzionere i, kao i „pisana reč“, propada; stoga, nije ni čudo

što za televizor kaže da je „prljava mašina“ (Newman, 1986: 76; Pinčon, 1992: 85). Kada je Edipa bila kod Nefastisa, sa televizora su dopirali, kao i u prethodnom slučaju, crtani filmovi: „Otišao je do televizora, na kojem su se sada prikazivali crtači. Edipa je sedela za vreme emitovanja dva filma o medvedu Jogiju, jednog o gorili Magili i jednog o nilskom konju Piteru“ (Newman, 1986: 76; Pinčon, 1992: 99). Televizor, kao sastavni deo popularne kulture, ponovo nam pomaže da vidimo širu sliku u ovom slučaju, da sagledamo propast društva, kome su sva merila vrednosti pomerena i kojima televizor služi, na neki način, kao „prozor u svet“. Nefastis se usuđuje da ponudi Edipi da spava sa njim u toku emitovanja vesti: „Dođite na kauč. Vesti treba da počnu svakog časa. Možemo tamo to da obavimo“ (Newman, 1986: 76; Pinčon, 1992: 100). U slučaju Edipinog psihijatra, doktora Hilarijusa, najbolje se vidi u kojoj meri je društvo prestalo da mari za pojedinca i koliko je samo postalo bitno da mediji dobiju senzacionalističku vest, koja će šokirati javnost. Kada je pomislio da je njegova nekadašnja uloga u Gestapu otkrivena, doktor Hilarijus se zatvara u svoju kancelariju i počinje da puca okolo, a vrhunac cele priče su policajci i televizijska ekipa, koji uobličavaju sliku površnosti društva; policajci čak i ne pokušavaju da stupe u kontakt sa Hilarijusom, a umesto da štite i služe građane, stavljaju se na raspolaganje medijima:

»Ko ste vi, gospodo?« Ona mu reče. »Kako vam se piše ime?« Pribeležio je i njenu adresu, godine, broj telefona, najbliže rođake, muževljevo zanimanje, sve što je bilo zanimljivo za vesti. Hilarijus je sve to vreme preturao po fioci u potrazi za municijom. »Da li možete da ga odvratite od pucnjave?« raspitivao se pajkan. »Ovi s televizije voleli bi da uslikaju nešto kroz prozor. Je l' biste mogli malo da ga zamajavate?« (Pinčon, 1992: 128).

I Edipin muž, Mučo, je bio na mestu događaja kao „pokretni izveštač za radio-stanicu KCUF“, koji je sebe „zaštiti“ od bilo kakvog izliva emocija, ili pokazivanja zabrinutosti da je Edipi moglo nešto da se desi, pritiskanjem dugmeta za iskašljavanje i podmetanjem mikrofona (dva elementa popularne kulture) gospođi Edni Moš, kako ju je sam nazvao, da bi opisala „ovu dramatičnu opsadu u Hilarijusovoj psihijatrijskoj klinici“: „»Kako se osećate zbog ovog užasnog događaja?« »Užasno«, reče Edipa. »Divno«, reče Mučo“ (Pinčon, 1992: 130).

4. Tristero – sastavni deo popularne kulture?

Otkrivanje značenja Tristerovog sistema ili, jednostavnije, Tristera zauzima veći deo Pinčonovog romana, pa je značajno videti može li se i on sam dovesti u vezu sa popularnom kulturom. Obzirom da Edipin i Mecgerov Botičelijev striptiz postaje metafora za dolazak do suštine stvari, tako i potraga za značenjem Tristera nalikuje prisustvovanju jednom takvom „performansu“ (Newman, 1986: 78, 79):

Kao da su ogrtači za bekstvo, mrežasti grudnjaci, podvezice s draguljima i bedrene tkanine istorijske figuracije, koji će kasnije spasti, bili naslagani s podjednakom gustinom kao i Edipina ulična odeća u onoj igri s Mecgerom ispred televizora sa filmom Bejbi Igora; kao da će probijanje prema zori tokom beskrajno dugih mračnih časova biti doista neophodno pre nego što se Tristero otkrije u svojoj strahotnoj nagosti (Pinčon, 1992: 48).

Edipu cela ova priča počinje da okupira još od kad je sa Mecgerom posetila bar Skoup, za koga se ispostavilo da je omiljeno mesto radnika iz Jojodina. Oni u ovom baru predstavljaju deo jedne popularne kulture, obzirom da saznajemo da su „[g]osti »Skoupa« posedovali [...] neki [...] zajednički kvalitet: svi su nosili naočare i ćutke zurili pravo u vas“, a pritom je Skoup i „jedini bar u celom području u kojem se sluša samo elektronska muzika“ (Pinčon, 1992: 42). Pošto je sviraju uživo, ova glasna muzika se poput rokenrola, može doživeti „samo telesnim putem“, što za zadatak ima da „obezbedi fizička, evazivna, agresivna zadovoljstva“, kako bi se izbegla društvena disciplina (Fisk, 2001: 63). Iz Edipinog opisa radnika, kao i okruženja u kome rade, najbolje se može videti kontrola koju im sistem nameće, kao i, generalno, razlog javljanja potrebe da mu se na neki način suprotstave:

Edipa se nekako izgubila. Jednog trenutka se zagledala u model svemirske kapsule, bezbedno okružena starim, pospanim muškarcima; sledećeg se zatekla, sasvim sama, u velikom, fluorescentnom mrmore kancelarijskih aktivnosti. U bilo kom pravcu, koliko joj je pogled dopirao, sve je bilo belo ili pastelno: muške košulje, papiri, table za crtanje. Jedino što joj je palo na pamet bilo je da stavi tamne naočare zbog sve te svetlosti i da sačeka da je neko spase. Ali, niko je nije

ni primećivao. Krenula je između svetloplavih stolova i povremeno skretala. Glave su se podizale pri zvuku njenih potpetica, inženjeri su piljili dok ne bi prošla, ali niko joj se nije obratio. Tako je proteklo nekih pet ili deset minuta, i panika je uporno rasla u njenoj glavi: izgleda da se odatle nije moglo izaći (Pinčon, 1992: 77, 78).

Upravo ono što bi im obezbedilo izlaz iz tog vida „zarobljeništva“, jeste Tristero. Tristerove pristalice su, ujedno, i protivnici industrijskog kapitalizma, tačnije industrijskog *bilo čega*, kako to kaže Mark Falopijan, koga su Edipa i Mecger upoznali u Skoupu. A, obzirom da radnici Jojo-dina izgledaju kao da su upravo izašli iz serijske proizvodnje, tj. krajnje uniformisano, bar Skoup im je idealno mesto za suprotstavljanje silama dominacije, između ostalog, i putem deljenja pisama poslatim njihovim ličnim poštanskim sistemom, koji se dovodi u vezu sa Tristerom. Falopijan posmatra istoriju poštanske službe kao „parabolu o moći“, gde možemo uočiti povezanost sa određenjem popularne kulture – oni nastoje da izbegnu zvaničan vladin poštanski sistem i tako se odupru njenoj kontroli (Brownlie, 2000: 47; Pinčon, 1992: 48). Njihov Tristero omogućava da dođe do preraspodele moći unutar sistema, i da „podređeni“ odnesu prevlast u odnosu na sile dominacije. Tristerova politika se šezdesetih godina u Americi, u suštini, može smatrati progresivnom, a ne revolucionarnom, njeno delovanje je na mikropolitickom nivou i cilja samo na podizanje svesti građana, što se može dovesti u vezu sa još jednom odlikom popularne kulture. To se najbolje vidi po Edipi, koja u jednom delu kaže da bi se i ona usprotivila zvaničnoj vladinoj pošti samo da joj je neko pokazao da postoji drugi način.

Kako bi potpuno „ogolela“ Tristera, Edipa zalazi u „podzemlje“ Amerike gde nailazi na različite supkulture, koje postoje u okviru dominantne kulture kojoj ona pripada (Brownlie, 2000: 59). Već pomenuti Paranoici su pripadnici jedne vrste popularne kulture, što najbolje dolazi do izražaja, kada su sa Edipom i Mecgerom otišli na jednodnevni izlet na „Invereritijevo jezero“, ovu „uobličen[u] voden[u] masu“ koja se nalazi u sred veštačke tvorevine, Fangoso Laguna (Brownlie, 2000: 47; Pinčon, 1992: 50). U središtu jezera „čučao je društveni dom, pozamašna, šiljata, artnuvoovska rekonstrukcija nekog evropskog kasina“ (Pinčon, 1992: 50). Njihov jednodnevni izlet nije do obližnjeg „nezamisliv[og] Pacifik[a]“, već do proizvoda, mesta koje je pažljivo uređeno da ispuni zahteve potrošačke

kulture, koja je, zapravo, protkana kroz ceo roman (Brownlie, 2000: 47; Pinčon, 1992: 49). Na ovakvom mestu, gde je uspostavljena kontrola koju nameću dominantne sile, Paranoici imaju potrebu da izbegnu društvenu odgovornost i norme koje im sistem nameće, pa nakon krađe čamca, oni koriste ilegalnu drogu kako bi obezbedili drugačiji vid zadovoljstva: „Mi duvamo travu.« Smeh. Ali nije bila šala: bubnjar Lenard zavuče ruku u džep svog ogrtača za plažu i izvuče punu šaku cigareta od marihuane i počne da ih deli svom društvu. Mecger zatvori oči, okrete glavu i promrm-lja: »Posedovanje opojnih sredstava.«“ (Pinčon, 1992: 57). Nakon što su, zahvaljujući Paranoicima, dospeli do pozorišta Tenk da odgledaju *Kurir-ovu tragediju*, Edipa i Mecger imaju jedan zanimljiv razgovor, gde joj on kaže: „Danas neki ljudi mogu da voze 'folksvagene', da nose tranzistore marke 'soni' u džepu od košulje. Ali ne ova, narode, ona želi da ispravi nepravde, dvadeset godina pošto se sve završilo“ (Pinčon, 1992: 69). Mecger ovim elementima popularne kulture učitava mnogo šire značenje preko njihovih modela, ili u slučaju tranzistora, marki, i poručuje Edipi da ne treba da se bavi prošlošću, da treba sve da prepusti zaboravu – baš kao što mnogi Amerikanci bez problema koriste nemačke i japanske proizvode zaboravljajući šta se dešavalo tokom Drugog svetskog rata.

Pri čitanju romana, prisutan je osećaj da se sve dešava u nekom mraku (što sa sobom nosi implikaciju tajnosti, misterije) i da će tek zora uspeti sve da rasvetli i objasni. Kako bi sebi razjasnila pojavljivanje reči Tristero u Vorfingerovoj drami, Edipa se zapućuje u Zapfovu antikvarnicu, na predlog režisera ove predstave, Rendolfa Dribleta, u potrazi za knjigom. Tamo je „[s]am Zapf [...] izašao ispod bledunjave kupe rasvete od petnaest vati da bi joj pomogao da pronađe džepno izdanje koje je Driblet pomen-uo, *Jakobejske drame osvete*“ (Pinčon, 1992: 83). Spomenuta „rasveta od petnaest vati“, umesto da služi svojoj svrsi i osvetljava prostoriju, zapravo stvara takvu atmosferu u kojoj sve deluje kao da se nalazi pod velom misterije, kao i da neko otkriće tek treba da usledi, što primećuje i sama Edipa, koja kasnije kaže: „Još jedno čitanje tog stiha moglo bi da pomogne da se još malo rasvetli mračno lice sveta“ (Pinčon, 1992: 83). Kao i u slučaju Edipinog i Mecgerovog striptiza, i kod Tristera nailazimo na suviše slojeva 'odeće', pa kako bi savladala prepreku na koju nailazi u ovom džepnom izdanju, Edipa rešava da pronađe profesora engleskog, potpisanog u predgovoru knjige, izvesnog Emorija Borca. Univerzitetsko naselje do koga

dospeva otkriva studente, koji nose obeležja sebi svojstvene popularne kulture, koja sadrži elemente buntovništva (Brownlie, 2000: 40):

Bilo je leto, radni dan, kasno popodne, vreme kad nijedno univerzitetско naselje za koje je Edipa znala ne vrvi od života, ali ovo jeste. Spustila se nizbrdo [...] i stupila na trg prepun somota, teksasa, golih nogu, plave kose, rožnatih ramova, špica na točkovima bicikla pod suncem, torbi za knjige, klimavih stolova, dugačkih peticija koje su landarale do zemlje, postera za nerešive skraćenice FSM, MAS, VDC, mehurova pene u fontani, studenata u žustrom dijalogu. Kretala se kroz sve to sa svojom debelom knjigom, privučena, nesigurna, stranac koji želi da se oseća relevantnim ali zna koliko je potrage među alternativnim svemirima za to potrebno (Pinčon, 1992: 96).

Kroz ovaj opis omladine, za koju Edipa pritom kaže da je „ona vrsta koja obara vlade“, stiže se utisak da situacija u zemlji i nije tako sjajna, kao i da je budućnost neizvesna, obzirom da se formira generacija koja je itekako sposobna „za marševe i sedeće proteste“, jer, kao što i Edipa sama kaže, spada u „autonomne kulturne medije na kojima se i najomiljeniji folklor može dovesti pod sumnju“ (Pinčon, 1992: 96, 97).

Tokom Edipine besane noći, jedna za drugom se nižu situacije, koje nam otkrivaju stanje američkog društva šezdesetih godina XX veka. „Vozi-la je manje-više automatski sve dok je jedan brzi momak u »mustangu«, koji možda nije mogao da kontroliše novi osećaj muškosti koji mu je automobil davao, nije skoro ubio, i onda shvati da se nalazi na autoputu i da se neumitno kreće prema mostu preko zaliva“ (Pinčon, 1992: 100). Ponovo nam automobil otkriva karakter svog vlasnika – u ovom slučaju, površnog muškarca, kome moć i osećaj muškosti daje skup auto koji vozi. Nakon toga, kao ironijom sudbine, Edipa, sa grupom razuzdanih turista, dospeva do bara Grčki način (za koga ona kaže da je „pederski restoran“), gde mogu da se vide, po rečima vodiča, „članov[i] trećeg pola, ljubičast[a] rulj[a] po kojoj je ovaj grad u zalivu toliko poznat“ (Pinčon, 1992: 103). Ovaj bar sam po sebi deluje dovoljno skandalozno i uvredljivo, toliko u sukobu sa konvencijama i normama, koje nameću dominantne sile, da se može reći da pripada posebnoj popularnoj kulturi. Edipa napušta ovo mesto, da bi u „nekom jeftinom meksičkom restoranu blizu 24. ulice, koji je bio otvoren preko cele noći, pronašla [...] deo svoje prošlosti u obliku izvesnog Hesusa

Arabala, koji je sedeo u ćošku ispred televizora i lenjo mešao činiiju neprozirne supe pilećim batakom“ (Pinčon, 1992: 111). Pred sobom imamo sliku marginalizovanog društva, gde pojedinci, očigledno, ne mogu da uživaju u obećanim blagodetima Amerike i ne znaju kako izgledaju zadovoljstva moćnih pojedinaca. Hesus je jedan od njih, on sedi u jeftinom restoranu, živi kao u izgnanstvu i pita Edipu: „Jesi li i dalje sa onim gringom koji je trošio previše para na tebe? Onim oligarhom, onim čudom?“ (Pinčon, 1992: 111). Na gradskoj plaži nakon zatvaranja kontrolisanih oblika zabave naroda (tezgi sa picama i ringišpila), pojavljuje se „oblak delikvenata u letnjim jaknama“, koji pronalaze sopstveno zadovoljstvo u izbegavanju društvene odgovornosti, tako što su svi „nešto pušili, šmrkali ili se ubadali“ (Pinčon, 1992: 113). Za sve građane koje je srela te večeri, Edipa pretpostavlja da su se proračunato povukli „iz života Republike, iz njene mašinerije“, tako što su „namerno odabrali da ne komuniciraju pomoću zvanične američke poštanske službe“, time pružajući poseban vid otpora i stvarajući neki vid svojevrsne popularne kulture (Pinčon, 1992: 116).

Sve što je Edipa te noći videla, odrazilo se ujutru na njenom licu. Koliko je situacija i u njenom slučaju loša, najbolje oslikavaju svi elementi popularne kulture koje je Pinčon primenio: „Znala je da užasno izgleda – prstiju pocrnelih od šminke i maskare dok je trljala oči, usta usahljih od starog pića i kafe“ (Pinčon, 1992: 116). Tada, na vrhuncu svih otkrića, Edipa upoznaje starog mornara, koji najbolje zaokružuje njenu celu prethodno provedenu noć:

Čupan svake noći iz one bezbedne brazde koju je sa svakim izlaskom sunca grad marljivo počinjao da preorava, kakvu je bogatu zemlju on okretao, koje koncentrične planete je otkrio? Kakve glasove je čuo, kakve komadiće bleštavih bogova nazreo među uprljanim listovima na tapetama, zapaljenim ostacima sveća koje kruže u vazduhu iznad njega, nagoveštavajući cigaretu s kojom će [...] zaspati i tako skončati među rasplamtalim, tajnim solima koje je svih ovih godina čuvala nezajažljiva utroba madraca koja može da sačuva tragove znojenja od svih noćnih mora, bespomoćne prepune bešike, [...] poput banke podataka u kompjuteru izgubljenog? (Pinčon, 1992: 117-118)

Spoj „bezbedne brazde“, sa jedne strane, i kompjutera, proizvoda modernog doba i elementa popularne kulture, sa druge, uspe-

va da suprotstavi idiličnu američku prošlost sa teškom sadašnjošću i problematičnom budućnošću (O'Donnell, 1991: 114). Ovako dovedeni u vezu, spomenuti elementi označavaju zabrinutost za to šta Amerika znači, kao i u kom smeru se kreće (O'Donnell, 1991: 114). Stari mornar se stavlja u centar pažnje, zato što bi, iz svog povlašćenog položaja, mogao imati odgovore na ova pitanja, ali je problematično doći do tog znanja koje on poseduje (O'Donnell, 1991: 114). Sredstvo komunikacije, kao što je bio slučaj kroz ceo roman, nije govor, već neki predmet, u ovom slučaju, stari madrac na kome spava, koji odaje više informacija, nego i što bi moglo biti izgovoreno (O'Donnell, 1991: 114). Edipa tek pred kraj, kada je spao i poslednji 'komad odeće', shvata da je Pirsovo „nasleđe bilo Amerika“, kako je prethodno bilo istaknuto (Pinčon, 1992: 169). U tom slučaju, Tristero, dakle, zapravo označava sve marginalizovane i obespravljene strukture društva koje su ostale bez nasleđa, one žive okružene raznim proizvodima kapitalističkog društva, ali svi ti (ujedno i) elementi popularne kulture, samo odaju težinu njihovog položaja, kao i činjenicu da im je uskraćen svaki oblik komfora i blagostanja. Edipa sama kaže:

Ona Amerika, upisana šifrom u Invereritijev testament, čija je ona bila? Pomislila je na druge, nepokretne teretne vagone, u kojima su deca sedela na daskama, srećna i debela, i pevala pesme koje su dopirale iz majčinog tranzistora; na druge bespravne stanare koji su vezivali šatorska krila za poledinu nasmešenih oglasnih tabli duž autoputeva, ili spavali na otpadima, u golim karoserijama slupanih »plimuta«, ili čak, krajnje smeli, na nekom telegrafskom stubu, [...] u samom bakarnom središtu i svetovnom čudu komunikacija, neuznemiravani nemim voltažama koje su cele noći palacale i prevajivale svoje milje u hiljadama nenaslušanih poruka (Pinčon, 1992: 169).

Uzimajući sve navedeno u obzir, može se reći da je Tristero kultura podređenih, koju oni koriste kako bi se suprotstavili vlasti, tj. dominantnim silama. Njihov lični poštanski sistem im omogućava da u njega unose sopstvena značenja, kao i to, da bar na kratko, pomoću Tristera, dođe do preraspodele moći unutar sistema, i da malu pobedu odnesu one strukture koje su inače potpuno „obespravljene“ u društvu. Zahvaljujući svemu ovome, može se za Tristera reći da, na neki način, predstavlja sastavni deo popularne kulture.

5. Zaključak

Nakon detaljne analize, može se reći da Pinčonova *Objava broja 49* obiluje elementima popularne kulture, koji se mogu naći skoro na svakoj strani romana. Inače, navikli smo na činjenicu da smo, u našem svakodnevnom životu, stalno u dodiru sa popularnom kulturom (bilo preko odeće koju nosimo, časopisa koje čitamo, filmova i emisija koje gledamo itd.), pa njenim elementima i ne pridajemo neki značaj i ne tražimo njihova skrivena značenja. Međutim, kada se svi ti elementi, u velikoj meri nađu u jednom književnom delu, automatski postaju signal nekog dubljeg značenja, neke poruke do koje moramo doći. U ovom romanu, koji prvenstveno oslikava američku kulturu šezdesetih godina XX veka, svi prisutni detalji – počevši od onih najsitnijih, poput odeće, obuće, šminke junaka, televizije, preko raznih simbola (biste Džeja Gulda, Barbike), do ilegalne droge, elektronske muzike i tajnog sistema podređenih (Tristera) – prikazuju ne tako sjajnu sliku američkog društva tog doba. Kao što je analiza pokazala, svi predmeti koji su osmišljeni kako bi nam olakšali život, zapravo služe kao odličan pokazatelj težine našeg položaja, zatim mere u kojoj smo obespravljeni u ovom kapitalističkom društvu, kao i to koliko smo se udaljili i izolovali jedni od drugih (baš kao što je to bio slučaj sa stanovnicima Amerike druge polovine prošlog veka, koji su opisani u romanu). Elemente popularne kulture, koji su nam na raspolaganju, koristimo kao zaštitu od komunikacije i udaljavanja od normalnog načina života, koji posmatramo upravo sa te udaljenosti, umesto da ga živimo (kao što je Edipa zapazila u slučaju mlađe generacije, kojima je dodelila naziv tinejdžera-voajera). Obzirom da se Pinčonovi junaci, kako vidimo, kreću u svetu u kome je odnos moći neravnomerno raspoređen, kao i da 'obespravljeni' ne mogu ni da uživaju u komforu i blagodatima koji su na raspolaganju 'silama odozgo', ovi brojni elementi popularne kulture, bilo da služe izbegavanju društvenih normi ili stvaranju sopstvenih značenja, na prvom mestu potpomažu uspostavljanju svojevrzne ravnoteže u tako surovom sistemu, dajući priliku da dođe do preraspodele moći, i to u korist 'podređenih' struktura društva.

Literatura

- Brownlie, A. W. (2000). *Thomas Pynchon's Narratives: Subjectivity and Problems of Knowing*. New York: Peter Lang.
- Fisk, Dž. (2001). *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
- Newman, R. D. (1986). *Understanding Thomas Pynchon*. Columbia: University of South Carolina Press.
- O'Donnell, P. (ed.) (1991). *New Essays on The Crying of Lot 49*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinčon, T. (1992). *Objava broja 49*. Novi Sad: Svetovi.
- Vukčević, R. (2010). *A History of American Literature: precolonial times to the present*. Beograd: Filološki fakultet.
- Woo, E. (2010, September 8). David Dortort dies at 93; created and produced TV western 'Bonanza'. *Los Angeles Times*. (27 July 2014) <<http://articles.latimes.com/2010/sep/08/local/la-me-david-dortort-20100908>>.

Jovana Srečković

Summary

POPULAR CULTURE IN THOMAS PYNCHON'S *THE CRYING OF LOT 49*

Whenever we read tabloids, wear jeans or enjoy watching popular movies, we both participate in and become part of popular culture. Since Pynchon's novel, *The Crying of Lot 49*, represents a unique response (or reaction) to the American 1960s culture, this paper aims to extract and analyze the elements of popular culture, as well as to discover a deeper meaning of this short novel (with their help). First, by introducing the term popular culture in detail, and then by finding its elements in the novel, the present paper gradually manages to explain the importance of these elements in Thomas Pynchon's *The Crying of Lot 49* – the main ones being the revelation of both the bad state of America's population in the second half of the 20th century, and the significance of popular culture in helping the unprivileged to (even briefly) gain the power within the cruel capitalist system.

ЕЛЕМЕНТИ ГРОТЕСКЕ У УМЕТНИЧКИМ БАЈКАМА АНДЕРСЕНА И ВАЈЛДА

Од дидактичког до естетичког, од фолклорног изворишта до уметничких исходишта, бајка као књижевни жанр бележи необичан развојни пут, који се грана у различитим правцима. Никада сасвим лишена мрачног, опомињућег подтекста, почев од романтичарске епохе добија додатне слојеве и с једне стране појачану стилизацију, а с друге знатнији уплив гротескних и бизарних елемената. Све скупа води преиначавању из идиличне у злокобну, анти-бајковиту атмосферу. На одабраним примерима из Андерсенових и Вајлдових ауторских бајки, показаћемо резултате уношења обележја модерних поетичких струјања. Приметићемо трансформацију и усложњавање првобитног жанровског модела, те специфичан - а двоструки ефекат присуства гротеске, као естетског и прихолошког феномена.

Кључне речи: гротеска, уметничка бајка, романтизам, бизарно, деконструкција, онеобичавање, жанровска трансформација.

1.1. Иновације које доноси уметничка бајка у смеру гротескног и злокобног

Вековима су бајке средство забављања и подучавања младих нараштаја, а универзалношћу својих порука пратилац и стални „учитељ“ зрелих, формираних људи. У зависности од сугестивности предоченог, мотиви и поуке следе нас кроз све етапе животног пута, као део „колективног кода“, својственог свакој средини и временској епохи. Остављен траг и његово преношење одржавају древност и потврђују како промишљено (и срећно) одабрана матрица - а ово важи за било који жанр - са успехом опстаје кроз разна варирања и манифестације, временом губећи националне и континенталне одлике, прерастајући у цивилизацијско културно добро.

* isidoradj@yahoo.co.uk

Бајка је најчешће дефинисана као прича са фантастичном садржином, натприродним бићима и магичним догађајима смештеним у неодређено време и простор. Првобитно намењене одраслој публици, временом су све више писане и усмераване ка деци. Трансформација усмене бајке у ауторску почиње у XVII веку, а упоредни развој настао је да се одвија кроз међусобну размену топоса, ликова, заплета и осталих елемената који чине срж структуре фантастичних прича. Са кореном у народним предањима, почев од делатности Шарла Пероа и браће Грим прилагођавају се писаној форми. Прелази се пут од записивања и прераде до преобликовања у самосталну пишчеву творевину. Тако Андерсен из усмене бајке узима теме и мотиве, али, чини корак даље и *„уместио сакућљача који њрејричава, дорађује и њрилајођава, њосћјаје њријоведач и развија их у њравцу сојсћивеној, сћецифичној сћила“*¹. Пратимо развој жанра од тенденциозности до литерарности, од поучности до артизма, с тим што се првобитна намера никад не губи, већ подвргава наглашеној стилизацији. По речима Јована Љуштановића, изражава се слика које у традиционалној усменој бајци нема и асимилује у романтичарску слику света и схватање поезије. Ауторска бајка је *„креација њесничке индивидуалности“*, која грађу из фолклора подвргава преиначавању и обрнуто- *„садржаје из социјалне сћварности фанћасћички онеобичава“*².

Свака књижевна епоха је користи, пружајући свој допринос. Интересовање за фолклор кулминира у романтизму, који у дела уводи индивидуално, зачудно, подсвесно, сан, култ уметника. Симболизам је уобличава, дајући дубљи смисао и изводећи је из оквира „немогуће приче за децу“ у почетни модел по коме се развијају многи каснији прозни жанрови. Естетизам и свест о узвишеној природи уметности коју обичан свет не разуме, биће мотив присутан већ у романтизму, а доминантан у симболизму. Може се рећи да од Андерсена бајка почиње да бива озбиљно схваћена- чита се и високо вреднује у свим слојевима публике (ово дугује и ширењу читалачког „тржишта“). Иако полазе од обрасца фолклорне бајке са свим њеним суровостима и бруталношћу (почев од опуса браће Грим), Андерсенова дела се чи-

1 Љубиша Рајић, „Андерсен на размеђима“, стр. 14.-15.

2 Јован Љуштановић, „Мале бајке Стевана Раичковића у контексту српске рецепције Ханса Кристијана Андерсена“, стр.78

тају са уживањем због, до тада никад у тој мери, изразитог уметничког „печата“. Стилизацијом и иновацијама чини од бајке пуноправну, високо артистичку литерарну творевину. Оскар Вајлд ће кренути његовим трагом, довршити овај процес и у потпуности преиначити усмену бајку у мали манифест етике и естетике, стилско-језичку и тематску апологију врлине и лепоте. Са овим ствараоцима, ауторска бајка постаје збиља и - уметничка.

Али, да све не би деловало сувише једноставно и „зашећерено“, треба истаћи врло битну карактеристику и уједно новину коју дела ова два писца доносе. Необичност („зачудно“ као изданак романтичарске поетике и омиљени украс њихове прозе и поезије) и „софистицирана страв“ кретаће се у наредним вековима развојном путањом до анти-бајке, анти-утопије, сатире, итд. Пародија и јако изражена ауто-поетичка свест (нарочито кроз коментаре) пратиће њихова дела и отворити простор за уплив гротеске. Уобичајено значење гротеске, стилске фигуре која *„тјежи изобличености нејприродном фантасијском, представља искривљену слику стварности на граници смешној и страшној, а још иже се сучељавањем нескладних облика“*³, повезује се са изазивањем истовремено непријатног осећања и сажаљења, емпатије. У суштини, реч је о спајању неспојивог и контрадикторности, које обично резултира ефектом изненађења. Најчешће особине су јој двострукост, хибридна и метаморфоза, а по неким схватањима можемо је уопштити као фундаментално егзистенцијално искуство, у вези са лабилношћу и променама идентитета. Отуда је врло привлачна свакој граничној, револуционарној стилској тенденцији. Ово ефектно уметничко средство буди код читалаца гнушање, али и болну нелагоду. Њена употреба сеже до митског слоја Овидијевих *„Метаморфоза“*, као извора гротескних трансформација и хибридних створења.

Епоха романтизма, у којој и Андерсен ствара, нарочито радо користи гротеску, пре свега у складу са својим занимањем за несвакидашње, необично, морбидне и граничне ситуације. Осим тога, гротеска својом природом која нарушава класичне моделе реда, разума, хармоније, равнотеже и култа форме, одговара романтичарској поезији која настоји да разори класицистичке норме. Фиктивни лико-

3 Тања Поповић, „Речник књижевних термина“

ви се обично сматрају гротескним уколико својом амбиваленцијом изазивају подједнако гнушање и саживљавање, подстакнуто честом физичком деформисаношћу или моралним дефектима. Романтичарска гротеска, за разлику од средњовековне која раблезијанским хумором слави смех као средство разоткривања, преусмерава се ка ужасу и злокобном. Низ књижевних јунака има управо такве одлике, а линију можемо пратити до Луиса Керола и његове галерије необичних појава из „Алисе у Земљи чуда“.

Ако је предодређено да лепота спаси свет, онда њена негација и изопачавање треба да одиграју улогу препреке, наруше идилично устројство и испровоцирају пружање отпора. Гротеска, приказ света посматраног кроз искривљену оптику, хотимично преокретање склада, разарање уједначеног и симетричног микрокосмоса приче, њихово је водеће средство. Гротеска служи фантастици управо испуњавајући њену потребу за деловањем преко ефеката - и то брзих, јаких, шокантних и упечатљивих. Гротеска и злокобно нису тек „изум“ романтичарске бајке, јер усмена предања - а крећући се дубоко у прошлост видећемо да је код митова још радикалнији случај (као, уосталом и већине пионирских плодова паганске имажинације)- обилују бруталним, дивљим, насилним призорима. Буђење страха и нелагоде у слушаоцу било је одувек средство које проверено делује. Из првобитне фолклорне суровости, која је код браће Грим још увек очигледна, прошавши кроз „филтер“ префињеног романтичарског и симболичарског израза, посредована је у споју са ренесансном карневалском, незграпном и изобличеношћу знаковитом сликовности. Елементи нестварног у додиру са свакодневним, претварање типског у појединачно, устаљеном пружа особеност, а поступцима поред спољње мотивације - удео психолошке и карактерне осветљености јунака. Трагични несклад света⁴ у који су смештени одговара гротескној поетици несклада.

Гротеска не мора нужно и експлицитно бити чисто естетска категорија, особина слике изразито нескладних облика. Можемо говорити и о гротескном: утиску, ефекту, расположењу које изазива било која несразмерност и неусклађеност односа или понашања у одређеној ситуацији. Гротеска је побуна против симетрије и не мора увек

4 Зорана Опачић-„Наслеђе Ханса Кристијана Андерсена у делу Гроздане Олујић“, стр.102

деловати очигледно, нити се односити искључиво на спољње, физичке одлике. Гротескни су и поредак, устројство, окружење, било шта што се опире природном, уравнотеженом, било који вид преступања норми. Можемо је разликовати на основу две категорије:

1. **Естетска**- визуелна, спољашња, чулна (јер најпре делује преко изгледа ствари, експлицитна је и одмах уочљива);
2. **Психолошка**- унутрашња, скривена у осећају, утиску, атмосфери (усудићу се да је назовем **интуитивном**; не видимо је, али, осећамо њено присуство и посредована је другим средствима).

1.2. Гротеска код Ханса Кристијана Андерсена

Због свега наведеног, Андерсенове бајке се урезају дубоко у памћење читалаца. Њихова сликовитост је неретко бизарна, болна, застрашујућа, а мотиви превазилазе површно, махом једнозначно схватање књижевности за децу и позивају на удубљивање, будући да и сами потичу из дубина људског искуства и колективног памћења. Дански писац је можда најзаслужнији за афирмацију жанра уметничке бајке и то превасходно због иновација као што су: деконструкција и поигравање различитим дискурсима, додатна карактеризација јунака и залажење у психологизацију, коришћење ефекта изненађења (јако битне одлике гротеске), антропоморфизовање и очовечење природе и предмета, проблематизовање несклада и несналажења јунака у свету (које преокреће завршетак из срећног у трагичан). Гротеска представља значајни поступак у грађењу новог типа бајке, присутна је у мањој или већој мери, истиче њихов како стилски, тако и идејни слој.

Бајка „*Оћњило*“ користи сиже и мотиве из „*1001 ноћи*“, попут чаробног огњила које испуњава жеље, лепотице-принцезе коју јунаку доносе ноћи, обележавања свих кућа кредом како би се заварео траг, и сличних. Гротеска се први пут појављује на визуелном плану, појавом наказне вештице коју војник сусреће на свом путу („*доња јој се усна отшромбољила јошово до њрсију*“), па развија у опису три необична пса који испуњавају жеље (а имају очи „*величине шоље од чаја; млинској камена; окрућих кула*“), да би кулминирала у опису покоља на крају, када су судије, краљица и краљ раскомадани од стране паса, а војник постаје владар и добија принцезу за жену. Све је пропраћено иронич-

ним коментарима приповедача, чиме се открива његова непосредна ангажованост.

У чувеној причи „*Царево ново одело*“, поступак прелази у карневализацију, доводећи апсурд до врхунца кроз призоре варалица крај празног разбоја, док у ваздуху праве покрете симулирајући чин ткања, над непостојећим рухом. Случај се заоштрава у кључној сцени, где цар ступа необучен, док светина хвали „скуте“, које за њим „носи“ пратња. „*Цвеће мале Иге*“ доноси поступак антропоморфизације биљака и предмета – па тако цвеће оживљава; девојчица у ониричком доживљају види њихов бал, на коме се појављује и изразито гротескна фигура воштаног лутка „*на њој накладном шийају*“, који „*лујка међу цвећем са своје три рашиљасте ноге*“; поменимо и завршну слику сахране цвећа. Још један пример оживљавања артифицијелног налази се у бајци „*Славуј*“, у мотиву вештачке, аутоматизоване птице (још од Хофмановог „*Пескара*“ па до роботских фигура савремене научно-фантастичне прозе, давање покрета механичком изазива језу) која замењује правог, живог славуја и засењује дворјане својом сталном расположивошћу за коришћење. Осим очигледне, ту је и психолошка гротеска у понашању људи (даме које „*јуне устиа водом, не би ли забилисале као и славуј*“; пиљар који деци даје име по њему „*мада не знају да њевају*“) и односу дванаест царевих слугу, који славуја „*воде у шетњу са њо једном њанићком везаном за ногу, како би ја боље сачували*“.

„*Палчица*“ најпре уводи буквализацију жеље у мотив чудесног рођења – жена пожели да има „*мало деце*“ и заиста добије сићушну девојчицу, из лалиног цвета. Њена лепота је стављена у гротескни однос „преувеличано:мало“, „заносно:одвратно“, кроз спојеве „Палчица- крастава жаба“ и „Палчица- гундел“, током њеног путовања и сусрета које јој оно доноси. Осим антропоморфизације, ефекат је појачан перспективом „из лупе“, а врхунац гротеске проналазимо у лику старог крт(ц)а „*у кадифеном крзну*“, који у дубљем смислу репрезентује подземни свет и неку врсту даље асоцијације на мит о Персефони. Онеобичавање стварности доприноси читалачком утиску, а идилични поредак се поново успоставља тек доласком јунакиње у себи адекватно и сродно окружење. Појавом малени јунак има важну улогу и у бајци „*Ружин вилењак*“, која представља варијанту приче из „*Декамерона*“, о девојци чијег вољеног младића потпуно немотивисано

убије њен брат. Кроз сан јој тајну открива вилењак из ружиног цвета који је поклонила драгом на последњем састанку. Бизарни моменти почињу откривањем леша и сакривањем младићеве главе у саксији, чију земљу залива својим сузама, а настављају се серијом смртних случајева, до коначног извршења освете од стране пчела и духова из јасминовог цвета. Наравно, све ове бајке садрже гротеску у елементима, али, три су нарочито обележене овим стилским средством које им заправо пружа јединственост.

Вероватно најчувенија Андерсенова бајка, „Мала сирена“, у оригиналном тексту има мало шта од разиграности и безазлености Дизнијеве цртане верзије. Осим што је подтекстом приче проблематизовано хришћанско питање бесмртности душе и начина на који се оно заслужује, али и пут иницијације и сазревања, елементи гротеске су одиграли веома битну улогу. Присутни су већ у природи саме јунакиње и њених сродника- реч је о бићу које не припада људској врсти, већ је једном половином девојка, а другом риба. Живећи у подводном царству, она често одлази на површину и заноси се непознатим, а примамљивим чарима света на копну. Иако стално прелази границу између та два простора, она суштински није део ни једног, ни другог и тај дуалитет ће бити присутан до краја. Како би ипак приступила жељеном свету људи, она подноси велику жртву у царству застрашујуће морске вештице, које је већ преплављено претходним несрећним знатижељницима. Цена коју мора да плати, како би добила могућност стицања бесмртне душе кроз приближавање и покушај задобијања наклоности краљевића, јесте брутално одсецање језика и лишавање гласа, тј. способности звучне артикулације. Инсистира се на неуобичајености захтева тешког остварења жеље, а чин указује на неповратност, самим тим и тежину избора. Њен боравак на копну пун је сцена трагичних неспоразума и несналажења, да би непристајање на понуђени злочин довело до страдања, али и другачије могућности освајања свог места у вечности, кроз чињење добрих дела у новом облику постојања- као ваздушна вила.

Бајци „Снежна краљица“ придавана су бројна и различита значења, као и покушаји интерпретације. Уводна епизода са стварањем и распарчавањем ђавољег огледала обједињује хумор, сатиру и иронију, поступке пратеће гротескном свету који Кај посматра оком у које је

заривен кобни комадић стакла. Измењена перцепција условиће путовање у ледени свет Краљичиног двора, где је окружују живописни поданици. За то време, девојчица Герта ће такође предузети путовање са намером да га врати, на коме (попут касније Алисе) наилази на низ интересантних јунака- од очовечених птица, преко дивље девојчице-харамбаше, до духова и очигледног уплива хришћанског контекста на трагу манихејског учења. Разарање гротескног леденог света и у овом случају доводи до спаса и поновног успостављања склада.

„Дивљи лабудови“ су у целини обележени доминантним гротескним детаљима. Познати мотив зле маћехе, која прекида идилично одрастање Елизе и њених једанаесторо браће, употпуњен је мотивом претварања младића у дивље лабудове и крајње маштовитим језивим мучењима кроз која Елиза пролази од почетка до краја приче. Наиме, због љубоморе на пасторкину лепоту, маћеха ће најпре покушати да је нагрди у чувеној сцени стављања три жабе на њену косу, чело и срце док се купа, али, које се претварају у водене цветове услед девојчине чистоте и поштења. Затим ће је сама наружити мазањем блатом и учинити до те мере непрепознатљивом за оца да ће бити отерана од куће. Лутајући по шуми, вративши се правом обличју, она трага за браћом и открива да се једино ноћу преображавају у људска бића. Одлучују да је пренесу са собом у лету преко мора, али, хвата их ноћ, коју проводе драматично збијени на уској стени усред таласа. На новом тлу, Елиза у сну сазнаје начин скидања клетве и одлучује да се жртвује за браћу тако што ће исплести једанаест кошуља од коприве, у тишини. Уколико проговори, њиховим животима је крај. Цена је слична као у „Малој сирени“, с тим што ће овде главна јунакиња на крају срећно избећи смрт. Иако ће краљевић- који заносну нему девојку одводи себи у двор и узима за супругу, бити подозрив према њеној загонетној занимацији (чак јој адаптира одају налик на пећину, у којој су свуда распростраће коприве), чак и озбиљно подлећи оптужбама за вештичарење (након личног посведочења њеног ноћног одласка на гробље по коприву, која расте у непосредној близини састајалишта вештица које скрнавe гробове), на самој ломачи ће бити спасена појавом браће и њиховим преображајем који јој враћа могућност говора и самооправдања. Упадљив гротескни мотив на крају је крило које остаје уместо руке најмлађем брату, пошто услед журбе није стигла да доврши један, последњи рукав. Победом правде, свет гротеске се преображава

у свет лепоте и чистоте- ломача постаје ружин грм, а бели цвет са њеног врха („као звезда“) настањује се на Елизиним грудима, уместо оне наказне жабе са почетка. Почетна хармонија је враћена, па ипак, ово је једна од мотивски најбизарнијих бајки свих времена.

1.3. Гротеска код Оскара Вајлда

На примеру Вајлдовога дела прилично јасно можемо пратити настављање линије коју започиње епоха романтизма, са још наглашењим заокретом ка модерни. Све иновативне особине се заоштравају, поготово аутопоетичка свест и тенденциозно коришћење посебног типа гротеске. У књижевност за децу овај знаменити и контроверзни писац закорачио је збирком „*The Happy Prince and Other Tales*“, која је објављена 1888. године и садржи пет прича. Оно што Вајлд, као директни и најочигледнији наследник Андерсена, такође уноси у своје бајке и што се најпре може препознати као утицај, јесу:

1. Естетичност нарочите врсте- тема односа уметности и света;
2. Хришћански подтекст и морализам- жртвовање за срећу ближњег, победа јунака над самим собом;
3. Отворен или двосмислен завршетак, тема смрти позитивног јунака, сукоб илузија и стварности;
4. Вишесмисленост и дубље значење приче, ширење и усложњавање модела бајке;
5. Иронијски коментари упућени друштву, сатирични призив, јаки ефекти са циљем трајности поруке.

Општа тенденција свих његових бајки је да покажу како се етичка чистота и исправност могу постићи једино кроз одрицање, жртву и превазилажење, поништење себичне, охولة, похлепне природе. Упркос том јасном настојању, он најчешће проблематизује одлуку јунака, односно, крај није увек срећан ни праведан, што упућује на изопаченост друштва које обесмишљава племенита начела.

Бајка „*Срећни принц*“ здружује артифицијелни кип, али са живим осећањима, уз живо биће, ласту- али, без свести о значају срца и његовог окретања другима. Одвајајући делове себе- рубине и сафире, као украсе мача и своје очи, статуа Принца ће их слати људима у

невољи (сиромашној шваљи, младом драмском писцу, девојчици са шибицама- директно преузет Андерсенов мотив) и на тај начин учити ласту да, упознајући животну реалност, воли и саосећа. Изгубивши лепоту, допадљивост и сјај овим одрицањем, кип- након ластине смрти (мотив пуцања срца у статуи такође је у домену чудног)- бива одбачен и завршава у ливници, а његово срце на сметлишту. Као супротност њиховом односу, стоји површни свет грађанства са својим разговорима кроз које се пробија Вајлдова бритка критичка мисао.

„*Себични див*“ за главног јунака има фантастично биће, у контрасту према деци, којој брани да се играју у његовој башти. Башта је својеврсна метонимија његовог срца, због чега у њој такође влада вечита зима. Када га љубав једног дечачића, испоставиће се- Христа, освести, посветиће живот и свој простор деци, тиме заслуживши селидбу у рајску башту након своје смрти. Поново је присутан мотив преображаја гротескног света (царство вечите студени, у коме борави цин) у идилични (пролеће, природа, деца блиска Богу), аналогно духовном преображају кроз који јунак пролази.

„*Славуј и ружа*“ је прича са средишњим мотивом жртве ради помоћи несрећно заљубљеном студенту. Како би му прибавио савршено црвену ружу, која је услов да девојку у коју је заљубљен изведе на плес, славуј ће певати груди прислоњених на трн, док крв из његовог умирућег тела даје ружи боју живих осећања и страсти. Опису његове трагичне и пресудне ноћне песме грубо је супротстављена слика добијене руже у уличном блату, где завршава након што је разочарани студент бацио- површна девојка га одбија из материјалних разлога, а он процењује љубав као бескорисну, вративши се књигама и метафизици. Схватање људи о славују као бесловесном бићу које не осећа и чија је песма лепа, али, празна- а с друге стране њихова сопствена безочност и противречност речи и дела, поцртавају поруку отуђености, преваге материјализма и позитивизма над емоцијама и уметничким заносом.

„*Славна ракетa*“ садржи елементе гротеске у онеобичавању слике света, очуђењу постигнутом кроз антропоморфизовање предмета и животиња. Прича се на тај начин развија у алегорију друштвених односа, особина појединаца, а све у сврхе исмевања. „*Звездан*“ је бајка у којој препознајемо мотиве каснијих дела истог жанра српске ауторке Гроздане Олујић, а говори о путу детета са необичним знамењима и због тога неподношљиво охолог, ка откривању сопственог

идентитета. Тај пут је уједно пун испаштања и искупљења, а на њему ће јунак научити да цени, помаже и буде скроман. Осим антропоморфизације животиња-помагача, присутан је и поступак маскирања и препознавања (отац краљ- губавац, мајка краљица- просјакиња), али и типичан вајлдовски моменат подривања завршетка приче. Када је већ све изокренуто, ни крај није срећан, па добијамо инверзију бајке. У „*Инфантином рођендану*“ гротескни детаљи су балсамовани леш супруге, који краљ удовац годинама чува, као и наказни патуљак усред природе и касније раскоши двора, који умире након суочавања са сопственим одразом у огледалу.

Напоследку, једна од каснијих Вајлдових прича је композиционо веома развијена „*Рибар и његова сенка*“, која садржи многе препознатљиве мотиве на трагу „*Мале сирене*“, „*Петера Шлемила*“ и „*Унгине*“. Креће се од елемената источњачких легенди, са очаравајућим дескриптивним деоницама, па све до фолклорних представа о вештицама и човековој души као сенки која се може одвојити и осамосталити, али и представљати његову тамну страну. Захтев је обрнут у односу на Андерсенову бајку- људска душа је препрека за остварење љубави јунака и сирене. Чудесно двојништво, гротескни свет натприродних бића, несклад јунака и околине, унутрашња колебљивост између жељеног и могућег- све ово води ка трагичном завршетку, обојеном познатом пишчевом иронијом и скептицизмом.

1.4. Смисао гротеске у бајци:

дидактички и анти-бајковни правац

Гротеска је обично пратећи елемент ироније и сатире, а заједно са црним хумором појачава и истиче критику друштва или појединачних појава. Са друге стране, пратећи фантастично и злокобно, такође служи постизању јаких ефеката и делотворној упечатљивости слике. У првом случају, креће се у правцу дидактичности и морализаторске функције - гнушање и презриви смех требало би да у публици пробује одбојност и отпор према социјално и етички неприхватљивом. У другом случају, делује се са намером буђења страха, nelaгоде, па и туге, а правац који заузима јесте анти-бајковни, песимистичан и у складу са модерним намерама да се упозори на трагику која произилази из отуђености и дезинтеграције савремене индивидуе. Гротеск-

но је окружење или појединци у њему, у зависности од тога ка којем пољу се усмерава пишчева тенденција.

Гротескни ефекат се постиже и спајањем узвишеног и баналног, стављањем једног у други/супротни контекст или амбијент. На тај начин предочава се неисправност датог призора. Смех који гротеска изазива је смех у грчу, гримаса која иза „раздраганости“ крије ледену језу. Представљени несклад буди потребу за исправљањем и враћањем у равнотежу. Ефекат носи, с једне стране, васпитно- поучни закључак, а с друге делује као освешћење и откривши наличје постојећег може развијати визију у смеру све драстичнијег и апсурднијег - како би тим заоштравањем утицао на свест читалаца. И згражавање и емпатија једнако захтевају поправку - носе јасну поруку да приказано не треба тако да изгледа. Гротеска је, дакле, попут одраза у искривљеном огледалу. Овај заокрет једнако одговара новом добу и уласку у модерну, колико је почетно одвајање од класицизма одговарало романтичарској поетици. И једна и друга епоха суочавају се са радикалном изменом визије света и појединца у њему, а индивидуа добија наглашено већи значај. Закорачивши у модерну, уметност и свет који описује долазе у положај бесмисла, дилема и потребе за дубоким и пажљивим промишљањем. У новом, мање него икада безазленом и невином свету, места за бајку у свом изворном облику више нема. Али, како је потреба за њоме вечита и неизоставна, уз извесне модификације и, изразимо се тако, нове инкарнације, остаје присутна. Линију започету од стране Андерсена, а настављену са Вајлдом, преузеће многи следбеници: од Керола и Баума, преко Орвела и Кафке, до Толкина- а бајка ће наставити да живи кроз жанровске варијације, али, са чврстим ослонцем у свом изворишту.

Литература:

- Андерсен, Ханс Кристијан; „Бајке“, Дерета, Београд, 2001.
Вајлд, Оскар; „Срећни краљевић и друје бајке“, издавачко предузеће „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1965.
„Зборник Маџице српске за књижевности и језик“, „Андерсен“, књига LV, свеска 1/2007.
Поповић, Тања; „Речник књижевних термина“, Logos Art, Београд, 2007.
Тодоров, Цветан; „Увод у фантасичну књижевност“, Рад, Београд, 1987.

Isidora Đolović

Summary

THE ELEMENTS OF THE GROTESQUE IN ANDERSEN AND WILDE'S ARTISTIC FAIRY TALES

As a literary genre with both didactic and aesthetic function, fairy tale developed from folklore origin to artistic form. Never completely devoided the dark, admonitory subtext, starting from romanticism it becomes fulfilled with additional layers and increased stylization on the one hand, and significant influence of grotesque and bizarre elements on the other. All together, these processes lead to redirecting from an idyllic to sinister, anti-fairy tale atmosphere, thanks to the presence of grotesque elements. From selected examples in fairy tales written by Hans Christian Andersen and Oscar Wilde, we tried to show the results of inputting the features of modern poetic directions. We'll particularly pay attention on the transformation of the genre and complexity of usual model, as well as a specific, double effect caused by the presence of the grotesque, as an aesthetic and psychological phenomenon.

Key words: grotesque, artistic fairy tale, Romanticism, bizarre, deconstruction, estrangement, genre transformation.

Кристина Ж. Виштица
Предавач енглеског језика
Алфа универитет, Београд
kristina.vistica@alfa.edu.rs
kristina.vistica80@gmail.com

УДК
821.111(71).09-31 Етвуд М.
ДОИ
<https://doi.org/10.18485/analiff.2016.28.1.6>

ИСТИНА И ФИКЦИЈА У РОМАНУ МАРГАРЕТ АТВУД *СЛУШКИЊИНА ПРИЧА*¹

Питања истине и фикције се стално постављају када се говори о било ком облику књижевности. Шта је то заправо истина, а шта фикција, и треба ли књижевност само да описује оно што је стварно? Од Платона и Аристотела до данашњих дана на ова питања су давани разни и, често, контроверзни одговори. У овом раду ће се интерпретирати једна од најпознатијих феминистичких дистопија; *Слушкињина прича* Маргарет Атвуд, и на примеру овог романа ћемо покушати да видимо која је разлика (и да ли постоји?) између истине и фикције, и коју улогу игра истина у овом конкретном делу фикције.

Кључне речи: алтернативна историја, истина, *Слушкињина прича*, феминистичка дистопија, фикција

Вековима се јавља питање шта књижевност треба да описује: истину или неистину? Колико она треба да подражава стварност, а колико да буде одраз пишчеве слободе и може ли се књижевности приписати одлика истинитости? Донекле је средњовековни трио *verum, falsum, fictio* разрешио проблем. Појам фикције неутрализује истину и постепено је јачао од просветитељства па све до постструктурализма. Корнелије Квас сматра да је карактеристика књижевности у следећем: „Књижевно дело није ни истинито ни лажно, оно у себи садржи одлике фикције, омогућавајући нам да нестварно прихватимо као стварно“ (Квас, 2011:25). Штавише, често нам књижевна истина „отвара очи“. У реалном свету увек постоји нека дистанца и неки отклон

1 Делимично измењен, овај рад је био део испитних обавеза за предмет на докторским академским студијама Филолошког факултета у Београду: Књижевност, истина и фикција, професора др Корнелија Кваса.

према различитим ситуацијама и према људима, те често не можемо да сагледамо све аспекте, све врлине и мане, нити шта се то догађа у нечијој глави. Књижевност, пак, нам даје увид у све предности и мане, у разголићену „истину“ и пружа нам могућност да стекнемо утисак о реалности у којој се налазимо или могућој реалности у коју можемо да допаднемо.

Антички теоретичари песништва су поред чињеничне разликовали и парадигматску истину тј. правила су разлику између физичке и духовне стварности. Подражавајући материјалну стварност једно дело је највише миметичко, али, по мишљењу Платона, не досеже до парадигматске истине и тиме показује да је безвредно: „Онда је свака уметност која подражава далеко од истине и то је, како се чини, све што она може да изрази, јер од сваке истине обухвата само један мали део и то само њен изглед (слику)“ (Платон, 2002:299).

Степен манифестације неке идеје у уметности одговара степену истинитости неког уметничког дела. Савремени филозофски мислиоци истину не налазе у самом делу већ у несвесним нагонима, класној условљености, као и у утицају нације и културе: „Књижевно дело састоји се од друштвене, културне и историјске традиције, као и од елемената свеукупне књижевне прошлости“ (Квас, 2011:207). Тиме књижевна истина коју доноси једно дело у исто време представља и истину о реалности у којој живимо и свету који нас окружује.

У античко доба било је доста расправа о истинитости и неистинитости књижевних дела. Платон се фокусирао на подражавалачко својство дела: истинито = оно како јесте, лажно = оно како није. Касније у *Држави* он је мало ублажио своје ставове и релативизовао уметничку истину. Његов ученик, Аристотел, је наставио са учењем о подражавалачкој улози књижевности с тим што он одлази и корак даље: „Из онога што смо досад рекли очевидно је и то да није песников задатак да излаже оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности и нужности“ (Аристотел, 2009:71).

Књижевна истина не мора у потпуности да одговара нашој реалности, већ може да има и функцију предвиђања, јер „чак и егзактне науке нуде само могућности виђења, а не трајне, важеће вредности. »Не постоји истина, већ само перспективе истине«“ (Грубачић, 2012:315).

Виђење интертекстуалности Јулије Кристеве нам говори о „мрежи“ текстова, а самим тим и истина, који се преклапају и заједно дају једно свеобухватно виђење и истину. Са друге стране, Хенри Џејмс и Вирџинија Вулф су били зачетници тзв. жанровског схватања фикције по коме се може закључити да „књижевно дело јесте фикција, али и да посредно, путем своје сазнајне функције, дело доноси неку истину о животу“ (Квас, 2011:38). Из овога можемо видети да не само да постоје различите „перспективе истине“ већ да постоје и бројна различита схватања истине и фикције. У овом раду акценат ће се ставити на књижевну дистопију као један вид могуће истине и реалности.

Утопија као кованица представља идеално, али непостојеће место. Сматра се да је књижевна утопија под-жанр научне фантастике, а временом се развила и својеврсна негативна утопија тј. дистопија. Том Мојлан сматра да је дистопија веза између утопије и антиутопије (Мојлан, 2000). Иако неки аутори изједначавају дистопију и антиутопију, разлика је у следећем: „дистопија је антоним утопије (у значењу доброг места, *eutopia*), док би антиутопија означавала активно супротстављање утопијским стремљењима“ (Ђерговић-Јоксимовић, 2009:18). Клут и Николс на следећи начин дефинишу дистопијска књижевна дела:

Дистопијске слике су скоро незаобилазно слике будућег друштва, које са страхом указују на пут којим се свет наводно креће како би обезбедили хитну пропаганду за измену смера којим се креће. [...] Истицање се може разликовати, али централне карактеристике дистопије су увек присутне: опресија већине од стране владајуће елите (која варира само у начину њене карактеризације, не и у њеним поступцима), и подвргавање дисциплини друштва у целини (које варира само у својим утврђеним исходима, не и у својим истинским роцесима). (Клут и Николс, 1995:682,683)

Док је у класичној утопији јунак путник који доспева у изоловано, идеално друштво које током свог боравка упоређује са друштвом из којег долази, дистопијски јунак је бунтовник против система под чијом репресијом живи. Дистопијски јунак је свестан мана друштва у коме се налази и одбија да се даље повинује таквом систему. Мојлан сматра да:

Од тог раног периода и кроз своју разнолику и променљиву историју, ова машина негативне нарације је произвела изазовне когнитивне мапе историјске ситуације кроз имагинарна друштва која су чак гора од оних која се налазе изван домова читалаца и аутора. У рукама Е.М. Форестера, Јевгениј Замјатина, Олдоса Хакслија, Катерине Бурдекин, Џорџа Орвела, Реја Бредберија, Маргарет Атвуд и других, класична дистопија је напредовала у друштвима опијеним похлепом, деструкцијом и смрћу. (Мојлан, 2000: XII)

Корени негативности и окружности којима обилује дистопијска књижевност се налазе у реалности која нас окружује. Подсвесни страх од контроле се оваплоћује у облику репресивних режима: „Ки-зијевска метафора о испирању мозга је реална и уобичајена слика у дистопијама, чија се окружност, осим осталог, огледа и у посезању за сваковрсним техникама и методама кроћења људског духа“ (Ђерговић-Јоксимовић, 2009: 145). Временом је дистопијска књижевност потиснула утопијску књижевност из разлога што су дистопијске слике ближе реалности и имају реалније изгледе за остварење у будућности.

Оно што је фасцинантно у научној фантастици и књижевној утопији / дистопији је могућност стварања различитих светова постављених у различитим временским равнима: прошлост, садашњост и будућност. Поред описивања могућих светова и реалности на овај начин је могуће дати и својеврсну опомену човечанству тј. једну перспективу истине.

Један од значајнијих облика утопије је алтернативна историја, под којом се у научној фантастици подразумева могући ток званичне историје. Према речима Зорице Ђерговић-Јоксимовић:

Историја утопије тако израста у паралелну историју званичног и општеприхваћеног следа догађаја. Она нам говори о ономе што се могло догодити у некој неодређеној прошлости или што бисмо могли доживети у блиској или далекој, још недосађаној, будућности. Утопија на тај начин постаје једно вечито, свевремено и неуништиво можда. Стога је она увек актуелна и никада не може бити у потпуности анахрона. (Ђерговић-Јоксимовић, 2009: 20)

Дарко Сувин, пак, у саму научну фантастику уводи појам *novum* тј. новину као услов да се научна фантастика разликује од тзв. „миметске“ фикције. Он каже:

Па ипак, иако значајна SF има дубоких сродности с поезијом и иновацијском „миметском“ фикцијом, новина SF је „тотализирајућа“ јер доноси измјену читавог свијета приче – или барем њених кључних, најважнијих видова. Последица је тога да се помоћу те новине аналитички може понајбоље појмити читава прича. (Сувин, 2009: 73-74)

Стога би се могло рећи да *novum* не мора нужно да буде изум, на-права или техника, већ у примеру алтернативне историје то може бити управо *алтернативност*. *Слушкињина прича* представља једну од најпознатијих и најзначајнијих феминистичких дистопија која, може се рећи, приказује једну алтернативну историју / истину. Фредерик Џејмсон сматра да су феминистичке утопије / дистопије последњи прави примери тог књижевног жанра (Џејмсон, 2005), а Мојлан сматра да је овај роман, *Слушкињина прича*, последња „класична“ дистопија (Мојлан, 2000:105). Такође, Мојлан сматра да би *Слушкињина прича* могла да се опише и као „двосмислена дистопија“ јер симпозијум о Галаду: „представља потенцијални „утопијски“ потез при завршетку дистопијског текста Атвудове“ (Мојлан, 2000:165). Филона Толан, пак, сматра да је овај роман пример критичке дистопије, где Атвудова критикује реалност у Америци 1960-их и 70-их (Толан, 2007:156). По њеним речима:

Атвудова усваја теме и предмете из свог савременог политичког окружења. Доказ за ово се налази у обимној компилацији новинских исечака које је Атвудова чувала у време писања овог романа, а који се тичу нуклеарног отпада, пада стопе natalитета, религијских култова, сурогат материнства, и другог. (Толан, 2007:148)

Ако узмемо да је истина у складу са реалношћу, видећемо колико је стварни свет утицао на настанак дистопијског система *Слушкињине приче*. Анализом рада ћемо видети како је Атвудова користећи истините догађаје описала могући свет, шта је у роману, заправо, истина и која је њена улога.

Маргарет Атвуд нас води у свет Републике Галад која се налази на простору некадашњих САД. У Галаду је на снази теократски ре-

пресивни режим заснован на пуританизму 17. века и старозаветном учењу. Инспирацију за овакво уређење Атвудова је нашла у својим породичним, пуританским коренима, али и у свом убеђењу да је темељ САД-а: „Пуританска Нова Енглеска 17. века, са изразитим предрасудама према женама, а којој би била потребна само могућност периода друштвеног хаоса да се поново успостави“ (Атвуд, 2012)¹. Новонастала држава је основана након убиства председника и чланова Конгреса, како се у почетку претпоставља, од стране исламских фундаменталиста. Успоставља се нови поредак, својеврсни хришћански фундаментализам, укидањем скоро свих грађанских права и слобода, и нарочито репресијом над женама.

Мушкарци се деле на Заповеднике, Очи, Анђеле и Чуваре, а жене на Супруге, Кћерке, Слушкиње, Тетке, Марте, Еконожене, Нежене и Језаиље. Свака класа носи одећу у боји која осликава ранг и функцију. Успостављени кастински систем није ништа ново, иако званично нелегалан, овакав систем је и данас основа за сегрегацију и дискриминацију у Индији. У Галаду је та слојевитост мало другачија: постоје друштвени сталежи од највиших до најнижих, с тим да је у сваком, па и оном највишем, жена ипак инфериорна у односу на мушкарца. Оправдање за овакву поделу мушкарци налазе у Старом завету: „Као било која друга теократија, и ова би одабрала неколико одломака из Библије да оправда своја дела, и снажно ће нагињати ка Новом завету, а не ка Старом“ (Атвуд, 2012).²

Један од разлога за стварање оваквог система је наводно урушавање породице 60-их и 70-их година 20. века, праћено физичким урушавањем у виду нуклеарне, физичке и хемијске контаминације која води јаловости како земље тако и људи. Иако рођена нешто након почетка Другог светског рата (1939.), на Атвудову су дубоко утицали и догађаји из тог периода и његове последице. Уништење Хирошиме и Нагасакија, а још више последице са којима су се људи тамо суочавали годинама, је формирало оправдани страх од таквих врста несрећа. На пример, хаварија на острву Три миље (енг. Three Mile Island), САД 1979, када је дошло до цурења отровних материја, које, наводно, нису

1 Више на: <http://www.theguardian.com/books/2012/jan/20/handmaids-tale-margaret-atwood>

2 Ibid.

угрозиле становништво, само је подстакла већ постојеће зазирање и од такве врсте технологија и од таквих несрећа које могу да угрозе човечанство. Мало након објављивања романа *Слушкињина прича* десила се и несрећа у Чернобиљу, а последице те хаварије су видљиве и данас.

У књизи се наводи да су биолошка, хемијска и нуклеарна контаминација разлози стерилности већине мушкараца и жена, а што за последицу има драстичан пад наталитета. Поред тога, у роману се наводи да су нови сојеви сифилиса и других болести такође имали удела. Раних 1980-их су дијагностиковани први случајеви АИДС-а, који након епидемијских сада има пандемијске размере, па не чуди што је Атвудова и ово искористила као разлог за десетковање броја виталних, животородних мушкараца и жена.

Хришћанство је врлина и обавеза у овој теократији, али и основа за прогањање неистомишљеника и неверника. Јеврејима је дат избор: пресељење или прихватање хришћанства. Припадници других конфесија и секти су прогоњени, мучени и убијани. Као узор за ово је послужио Иран који је 1979. увео теократски режим који неприхватање и непратиковање ислама сматра издајом и кажњава смрћу. Такође, Атвудова сматра да би „онај по чијем имену се назива ова религија“ био згрожен шта се све чинило у његово име (Атвуд, 2012)³. Прогањају се и сви други који су различити, а самим тим и неподобни. Афро-американци се пресељавају, хомосексуалци убијају или протерују, политички и други дисиденти се шаљу у Колоније, модерне радне кампове и гулаге, где је једини излаз смрт: „Размишљао о мајци како чисти смртоносне отрове; тако су користили старице у Русији, да чисте прљавштину“ (Атвуд, 2006:275).

Увођење строгог патријархата је само наставак политике охрабривања 1970-их: Породица на првом месту, где је мушкарац: отац и хранилац, а жена: домаћица и мајка. Чак је и најраспрострањенији вид популарне културе, телевизија, пропагирао овакав начин живота ТВ емисијама Отац зна најбоље (енг. *Father knows best*) и сл. Осамостаљење жене у виду запослења и економске независности, био је највећи непријатељ оваквог идиличног живота. Оно што се мало помиње је да је велики број жена, мајки, био запослен у то време, али најчешће зато што их је економска ситуација на то приморавала, а не

3 Ibid.

зато што су хтеле да буду независне: Упркос томе што је телевизија славила домаћинство, 40 посто Американки је било запослено, највише из економских потреба (Бојер, 2012:112).

Пуританизам је узет за узор зато што је у то време породица имала једног битног члана: мужа. Жена је у сваком смислу била подређена мушкарцу. Све ово је било у складу са „божанском“ супериорношћу мушкарца коју су потврђивали Стари завет и црква. Пуританци су охрабривали образовање само у сврху бољег изучавања вере, и ово, уз побожно читање Библије, је максимум образовања којем су се девојчице и жене тог доба могле надати:

Пуританци су веровали да је људима потребно онолико образовања колико је потребно да читају Библију и разумеју законе. [...] За девојчице из колонијалног доба ово је вероватно била једина шанса да стекну формално образовање. (Ричи и Брусар, 2001:152-153)

Тако је у новонасталој држави Галад женама забрањено да се образују и да читају. Знање је моћ, знање је субверзивни, подривачки елемент. Заповедник, као глава породице, чита делове из Библије пред окупљеним домаћинством и то је прилика за Слушкиње да нешто чују и виде. Поред духовног штива то им је прилика да баце поглед и на забрањено воће дрвета информација - телевизију: „Ко зна је ли ишта од тога истина? Могу бити стари снимци и могу бити лажни. Но, свеједно их гледам, надајући се да ћу моћи да их прозрем. Сада су и макар какве вести боље него никакве“ (Атвуд, 2006:94).

Слушкињина њрича представља низ сведочанстава снимљених на аудио касетама. То су сећања и сведочанства једне Слушкиње, Фредовице, која је, успела да умакне из пакла у којем се нашла. Иако су све жене у Галаду под репресијом чини се да је положај Слушкиња најгори. Мушкарци на власти у Галаду су стари и стерилни (мада, тако нешто не сме јавно да се изјави), али њима и њиховим јаловим супругама новоустановљени систем налази решење у Библији:

А Рахилија видевши где не рађа деце Јакову, позавиде сестри својој; и рече Јакову: Дај ми деце или ћу умрети.

А Јаков се расрди на Рахилију, и рече: Зар сам ја а не Бог који ти не да порода?

А она рече: Ето робиње моје Вале, лези с њом, нека роди на мојим коленима, па ћу и ја имати деце од ње. (Постање, 30, 1-3)

Слушкиње постају власништво свог патријарха, са једном функцијом: функцијом размножавања. За време Церемонија учествују у својеврсном сексуалном трију, где су „својевољно“ субјекти силовања у вези. У складу са Старим заветом сношај и порођај се врше на коленима Супруга. Слушкиње немају никаква права, па чак ни право на своје име. Привремено име добијају у кући где служе да би се знало чије су власништво (Фредовица, Вореновица, Гленовица итд.). На крају романа се помиње да је један од узора новонасталог устројства држава Јута 19. века, алудирајући на Мормоне и симултану полигамију.

Слушкиње су у обавези да носе својеврсну црвену униформу у којој неодољиво подсећају на часне сестре. Чак Фредовица у једном тренутку каже: „Време се мери звонима, као некада у самостану“ (Атвуд, 2006:16). Одећа је црвене боје јер су жене пуританског доба биле и светице и грешнице. Светице: дају живот, грешнице: скерлетним словом обележавају „грехове“ њихових претходних живота. Наиме, и Хоторнова јунакиња Хестер Прин је приморана од стране друштва да носи скерлетно слово А на одећи као казну за прељубу.⁴ Пуританско друштво је стигматизује и одбацује, а црвено слово остаје да подсећа њу и све остале на грех који је починила.

Међутим, иако су од изузетне важности за новонастали режим, Слушкињама није дозвољено ни да гледају, ни да буду виђене. Дозволити да их неко погледом оскрнави је исто као дозволити да неко продре у њих, да их силује: „Жудим да починим кривично дело додира“ (Атвуд, 2006:19). Тако њихова одежа можда пре личи на бурку коју носе жене у Афганистану. Слушкиња каже: „Служимо за расплод: нисмо конкубине, гејше, куртизане“ (Атвуд, 2006:150). Чини се да су управо то: образоване љубавнице са којима је у овом случају упутно имати децу. Када Слушкиње сретну јапански туристи, оне се скривају поражене слободом и изложеношћу жена, какве су некада и оне биле. Фредовичин заповедник покушава да јој учини живот подношљивијим, али само зато што га Супруга „не разуме“: „Ето, речено је: његова га Супруга не разуме. Значи зато сам ја ту. Стара добра ствар. Превише банална да би била истинита“ (Атвуд, 2006:173).

4 А= adultery, adulteress (прељуба, прељубница)

Жене које су условљене да буду Слушкиње су на неки начин поништене. Поништени су, пре свега, њихови претходни животи који нису били у складу са вером и новонасталим устројством. Као и Хестер Прин, и све жене сличне њој, грех (или наводни грех) сада одређује њихов идентитет. Слушкиње су жене које су живе у ванбрачним заједницама, разведене, у другом браку по реду и сл. Оне су окупљене у својеврсну полуотворену фабрику беба какве се и данас откривају у појединим афричким државама (нпр. Нигерија). У почетку, жене се буне, вриште, отимају, али се на крају мире са судбином. Живот, чини се, и није тако лош, а отмичари нису тако зли: типичан пример Стокхолмског синдрома, где се зближавају отети и отмичар. Деца, ако су их имале, су им одузета због неподобности да буду родитељи и дата подобним паровима без деце. Сваки вид контрацепције и абортуса је грех и кажњив законом. У реалности слична ствар се дешавала у Румунији 1960-их под влашћу Чаушескуа који је покушавао да увећа популацију своје државе: „Фетус је власништво читавог друштва, свако ко избегава да има децу је дезертер који се одриче закона националног континуитета“ (Чаушеску, 1967)⁵. Власт у Румунији је, попут ове у Галаду, децу одузимала сиромашним, неподобним родитељима и стављала их у прихватишта тј. „државне породице“.

Иако су Слушкиње константно „доступне“ својим Заповедницама, њима самима је забрањено било какво самоиницијативно интимизирање са другим мушкарцима, па чак и са Заповедницима код којих су распоређене. Казна за такво понашање је смрт путем јавног погубљења. Сличности налазимо у документарној драми „Смрт принцезе“ из 1980. у којој је приказана егзекуција жена у Саудијској Арабији. И данас из тог краја света стижу вести о каменовању жена које су починиле прељубу или биле у вези са човеком који није муслиман. Пресуду извршава јавност, или чешће, породица жене у име спирања љаге са свог имена.

У роману велику улогу имају и дешавања у току Другог светског рата. Репресија над одређеним друштвеним групама, нарочито над женама, неодољиво подсећа на репресију и насиље вршено над људима који нису одговарали аријевским идеалима, пре свега се мисли на

5 Више на: <http://www.moreorless.net.au/killers/ceausescu.html>

Јевреје. „Отете“ жене су одвођене у групне центре где су „довођене у ред“ путем бројних метода физичког (ударање и сакаћење делова тела који нису битни за њихову репродуктивну улогу, нпр. шаке и стопала) и психичког злостављања (константно испирање мозга понављањем погодних делова Старог завета, приказивањем филмова, усађивањем осећаја кривице и ниже вредности и сл.). Један од тих центара, „Рахилија и Лија“ или Црвени центар, је бивша фискултурна сала ограђена бодљикавом жицом и барикадама од остатка града. Овај центар је настао по узору на бројне концентрационе логоре у којима су нацисти држали и мучили Јевреје. Тетке, жене који раде прљав посао мушкараца, а под привидом неког вида аутономије, у својим смеђим хаљинама су пандан чувара у концентрационим логорима. Оне су задужене за преваспитавање жена како психички, тако и физички. За појасом носе електрични штап за стоку јер су жене, Слушкиње, као и Јевреји у Немачкој за време рата, нижа раса, ништа вреднија од марве.

У логорима се практиковала нумерација тетоважом, а у Галаду Слушкиње такође добијају тетоважу: „Четири цифре и око, обратни пасош“ (Атвуд, 2006:77). И код једних и код других тетоважа је ознака власништва и припадништва групи „недодирљивих“. Највећи број Јевреја је живот изгубио у гасним коморама или од последица принудног рада. Слушкиње које не испуне своју улогу (не роде здраво деце у току своја три двогодишња „службовања“) или прекрше закон на неки начин се шаљу на принудан рад у Колоније. Природа самог рада (чишћење нуклеарног отпада) указује да је одлазак у Колоније за Слушкиње једнак одласку у гасну комору. За време Холокауста судбину старијих су делила и деца. Велики број деце је нестао у крематоријумима, а део деце је коришћен за медицинска испитивања и рад. У Галаду су само здрава деца добра деца. Деца која су на било који начин деформисана и болесна се зову Небебе, и веома брзо нестају.⁶

Јевреји у логорима су имали и честе систематске прегледе на којима су лекари утврђивали да ли су у довољно добром здравственом стању да би могли да наставе са радом тј. да би могли да наставе да живе. Слушкиње своје прегледе имају једном месечно. Ако

6 У *Слушкињиној причи* Небебе су заправо Shredders на енглеском. Како *to shred* (v) значи раздерати, исецкати (обично непотребан папир и документа) веома је индикативно на који начин се власти Галада ослобађају тих беба.

је резултат тих прегледа добар, значи да могу да наставе са својим животом, ако није онда су непотребне и шаљу се у смрт. У почетку је било покушаја бекства из логора, међутим, касније су ти покушаји готово престали јер је логорашима убијена готова свака нада да ће успети и преживети. Тако су и поједине жене у почетку покушавале да побегну. На пример, Мојра, Фредовичина најбоља пријатељица, лезбијка и феминисткиња, у почетку бежи из Црвеног центра, али њени покушаји су осујећени и грубо санкционисани тако да се она на крају мири са својом судбином и пристаје на понижавајућу улогу проститутке: „Сећам се шта је краљица Викторија саветовала својој кћери. *Зажмури и мисли на Енџлеску*“ (Атвуд, 2006:107). Једини излаз за Слушкиње је смрт, али временом им се ускраћује свако оруђе и прилика да одузму себи живот, тако да се и оне мире са привидом живота који им је дат: „Можда ми се само чини да живим овај живот, а заправо је то параноидна халуцинација“ (Атвуд, 2006:107).

Као и за време Другог светског рата, светла тачка су били људи који се из религијских и других убеђења нису слагали са постојећим стањем ствари и који су, ризикујући свој живот, спасавали животе Јевреја. На срећу, таквих људи има и у Републици Галад. Било да су то поједници или припадници покрета Мајски дан (слично Покрету отпора у Француској)⁷ заједничко им је да се не слажу са насиљем и постојећим системом. Поједине жене бивају спасене (као и Фредовица) и прошверцоване у суседне државе на слободу. Оне се путем мреже доушника и помагача подземним путевима, као својевремено црнци робови, спроводе од једне до друге тачке и тако све до коначног бекства од теократске тортуре.

Атмосфера у теократском Галаду подсећа на ону из Хладног рата који се водио између западних сила, на челу са САД, и источних сила, на челу са СССР. Пропагандни сукоб између „праведних“ и „неверника“ је на највишем нивоу. Нико није сигуран. Као што су раније тражили и прогонили комунисте у САД, а касније им јавно судили и излагали сраму, тако се и сада траже и по кратком поступку осуђују непријатељи система. Нема солидарности, у борби за сопствену кожу

7 Мајски дан од May Day (или mayday) на енглеском међународни позив у помоћ, као искривљена варијанта од M'aidez на француском што значи „Помозите ми“

и најбољи пријатељи се окрећу један против другог. Слушкиње потказују једна другу, а запослени су најчешће и шпијуни тј. припадници својеврсне државне безбедности. Свако свакога прислушкује, све се проверава, тако да припадници свих друштвених слојева живе у својеврсном страху. И најобичнија шетња улицом може бити шетња у једном смеру ка комбију ДБ-а и смртној казни: „Прозори тих комбија затамњени су, а људи на предњим седиштима носе тамне наочари: двострука скривеност“ (Атвуд, 2006:32).

Галад, као некада Салем, свој лов на вештице завршава јавним погубљењем - Групопогубљењем. Казна за сваку врсту издаје је смрт вешањем. Историја се понавља, па су и овде довољна два сведока (обично она два која желе да спасу сопствене животе) да се неко оптужи и убије. Под изговором кршења закона овакав начин је најбољи да се један режим отараси својих политичких непријатеља. Казна се често примењује ретроактивно за поступке који у прошлости нису били не-легални (нпр. погубљују се лекари који су извршавали абортусе док је то било легално). Тела погубљених се постављају на, у ту сврху одређени, зид где, као у својеврсном излогу, служе као опомена грађанима.

Слушкињина прича се увек класификује као феминистичка дистопија, али је истина да је Атвудова овај роман написала као својеврсну критику феминизма. Атвудова критикује либерални начин живота Американки и предлаже теократско решење за Америку у којем је, иронично, жена заштићена од мушкараца. У сећањима Фредовице јасно су приказани ставови и акције феминисткиња „другог таласа“ 1970-их година. Мајка и најбоља другарица главне јунакиње су активне феминисткиње и константно се боре за бољи положај жена и против улога које је тадашње друштво наметало женама. Мајка Фредовице је свесно одлучила да буде самохрана мајка, без икакве помоћи и улоге оца, мушкараца, у животу њене кћери. Мојра се бори и против било каквог вида физичког злостављања жена, пишући и агитујући против силовања у вези. Феминизам тог доба полако прелази у радикални феминизам (организују се спаљивања порно часописа као најдубљег израза понижавања жена, носе се радни комбинезони и панталоне насупрот женственој одећи, протестује се за право абортуса што, пак, доводи до напада на клинике где се ти абортуси врше од стране присталица другачијег мишљења итд.).

„Жене тада нису биле заштићене“ (Атвуд, 2006:35). Мушкарци новооснованог режима су се постарали да жене буду више него заштићене. Као и Нацисти спалили су све часописе и књиге, сву провокативну одећу и доњи веш (сматрали су да жене различитом одећом стварају привид више различитих жена код мушкараца): „У Галаду нема порнографије ни призора који од жена праве објекте: друштво је реализовало феминистички циљ“ (Толан, 2007:151). Кажњени су сви они који су жене наводили да купују такве понижавајуће ствари: „А произвођачи, увозници и продавци на коленима јавно се кају, на главама им шпицасте магареће капе на којима црвеним словима пише СРАМОТА“ (Атвуд, 2006:251).

Ипак, и тако добронамерни и пажљиви мушкарци морају да имају разоноду у савршеном свету Галада. Прохибиција алкохола у САД-у почетком 20. века је сада замењена прохибицијом телесног уживања. Као и онда у САД-у у Галаду постоје илегални клубови где су дозвољени и пиће и разврат. Жене, Језаиле, су у својеврсном кабареетском клубу где, као најобичније проститутке, уживају неку врсту слободе онолико колико им њихови макрои, мушкарци, то дозволе.

Жене су мушкарци спасили од мучних излазака, понижавања да пронађу мушкарца, понижавања да се удају до одређене године, могућности да их ти исти мушкарци напусте и да буду самохране мајке. Мушкарци су, у неку руку, дали женама оно што су тражиле: свет жена – женску „утопију“:

Изнад свега, други талас феминизма је потценио реакцију коју је изазвао сам његов успех. Увек се концентришући на оно што је преостало да се постигне уместо на оно што је већ испуњено, већина активиста није схватала колико су за многе људе радикалне и веома узнемирујуће друштвене и личне промене које је покрет иницирао. (Бександол и Гордон, 2005:424)

Оно што Атвудова критикује је радикализам у који су жене запале у жељи да се изборе за своја и права свих жена. Имајући у виду да новонастало теократско друштво „слави“ жену по узору на Стари завет, а све као одговор на протесте и акције феминисткиња, Атвудова упозорава да морамо бити опрезни са оним што желимо. Понекад се наше жеље, на овај или онај начин, и остваре, а тада нисмо сигурно

да смо баш то и тако хтели: „Артикулишући потенцијалну опасност од одређених праваца у којима се покрет кретао, *Слушкињина ѝрича* указује на одлуку Атвудове да се залаже за опрез, и да брани слободу пре него идеологију“ (Толан, 2007:173).

Читаву причу у роману *Слушкињина ѝрича* сазнајемо у виду целовитих и делимичних сећања Фредовице, из серије одблесака из њеног, како јој се чини, претходног живота. Понекад је тешко пратити причу, али баш такав вид нарације причи даје објективност. Слободан Грубачић каже да је читање *ars memorativa* (Грубачић 2012:455), уметност сећања.

Напоследку, Атвудова завршава роман својеврсним Историјским белешкама. Далеке 2195. група научника проучава Галад и транскрипте Фредовичиних снимака, дајући поједина објашњења и историјске референце. Без обзира што је теократски Галад пропао, остала су нека његова завештања. Тако нпр. уважени професор Пјеишото својим коментарима наставља традицију потцењивања жена, а њена (слушкињина / женина) прича постаје његова (мушкарчева) прича⁸:

Међутим, у Историјским белешкама скачемо 200 година у будућност и откривамо друштво прилично слично нашем друштву пре Галада, што сугерише цикличан пре него линеаран модел историје, и у том друштву откривамо да се завршила екстремна репресија Галада, па је наизглед есенцијални модел замењен материјалистичким моделом, оним који сугерише да Галад није ни неизбежан ни сталан. (Грејс, 2001:158)

Оно што смо могли видети у овом роману је стварност изван стварности, фиктивни свет заснован на истинитој прошлости. Атвудова је у интервјуу Гардијану рекла да у роману није описала ништа што се није некада десило, или се управо не дешава, или није постојала технологија да се тако нешто изведе (Атвуд, 2012).⁹ Историја је учитељица живота и циклично се понавља. Историју би требало да учимо и да из ње учимо. Репресивни режим Галада је тако страشان управо зато што описује историју и оно што се заиста некада догађа-

8 herstory – њена прича постаје history – његова прича, историја

9 Више на: <http://www.theguardian.com/books/2012/jan/20/handmaids-tale-margaret-atwood>

ло: „Човечанство је врло прилагодљиво, говорила је моја мајка. Заиста је невероватно на шта ће се све људи навићи, докле год имају понеку компензацију“ (Атвуд, 2006:294).

Маргарет Атвуд је исплела невероватну мрежу истине и фикције. Комбинујући строгост пуританизма, ужасе Холокауста, акције репресивних режима Румуније, Ирана и Афганистана са и данас присутним умереним и радикалним феминизмом и утицајним медијима, она је оставила танку линију између стварног и нестварног. Реални страхови који се тичу наше околине, здравља и нашег опстанка утемељени на истинитим догађајима у којима су уништавани и планета и човечанство, остављају горак укус у устима баш зато што су истинити и баш зато што се могу поновити. Подражавањем чињеничне истине Атвудова је успела да појача веродостојности фикције. Снага романа *Слушкињина љрича* и лежи у томе што је нестварни репресивни Галад заснован на стварним идеологијама и инспирисан стварним догађајима.

Овај роман је, као својеврсна алтернативна историја, упозорење. Упозорење да чак и најбоље намере могу да се злоупотребе, да се лоше ствари не дешавају увек далеко од нас и увек неке друге, и да страшан и сурови свет не мора да буде научно-фантастичан, и технолошки напредан, он је ту у нашем окружењу или у нашој ближој или даљој прошлости. Како је овде танка линија између истине и фикције, ако је могућа оваква сурова реалност могућа је и друга опција: опција да нам историја буде наук. Стога можемо да закључимо да истина не мора увек да одговара реалности, она може да буде и алтернатива која је подсетник за прошлост и опомена за будућност.

Литература

- Аристотел. (2008). *О њесничкој уменљивости*, (превод: Милош Н. Ђурић). Београд: Дерета.
- Атвуд, М. (2006). *Слушкињина љрича*, (превод: Горан Капетановић). Београд: Лагуна.
- Boyer, S.P. (2012). *American History – A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

- Грубачић, С. (2012). *Александријски светионик (шумачења књижевности од александријске школе до постмодерне)*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђерговић-Јоксимовић, З. (2009). *Утопија - Алтернативна историја*. Београд: Георетика.
- Jameson, F. (2005). *Archaeologies of the Future – The Desire Called Utopia and Other Science Fictions*. London and New York: Verso.
- Квас, К. (2011). *Истина и утопија*. Нови Сад: Академска књига.
- Moylan, T. (2000). *Scraps of the Untainted Sky – Science Fiction, Utopia, Dystopia*. USA: Westview Press (Perseus Book Group).
- Платон. (2002). *Држава*, (превод: др Албин Вилхар и др Бранко Павловић). Београд: Београдско издавачко-графички завод.
- Ritchie, A.D. и Broussard, A.S. (2001). *American History – The Early Years to 1877*, USA: Glencoe, McGraw-Hill.
- Сувин, Д. (2009) *Научна фантастика, сјознаја, слобода*. Београд: SlovoSlavia.
- Tolan, F. (2007). *Margaret Atwood - Feminism and Fiction*. Amsterdam-New York: Rodopi.
- Hawthorne, N. (1999). *The Scarlet Letter*. UK: Wordsworth Classics.
- Hewitt, A.N. et al. (2005). *A Companion to American Women's History*. USA: Blackwell Publishing Ltd.
- Clute, J. и Nichols, P. (1995). *The Encyclopedia of Science Fiction*. New York: St. Martins Press.
- Библија. (2008). Стари завет превод: Ђура Даничић, Нови завет превод: Вук Стефановић Караџић. Београд: Глас мира.

Интернет извори

- Atwood, M., *Haunted by the Handmaid's Tale*, доступно на: <http://www.theguardian.com/books/2012/jan/20/handmaids-tale-margaret-atwood> [приступљено 21.06.2014.]
- Nicolae Ceausescu Killer File, доступно на: <http://www.moreorless.net.au/killers/ceausescu.html> [приступљено 21.06.2014.]

Kristina Vištica

Summary

THE TRUTH AND FICTION IN MARGARET ATWOOD'S NOVEL *THE HANDMAID'S TALE*

The issues of truth and fiction are raised when different forms of literature are discussed. What is actually the truth, and what is fiction, and should literature describe only what is real? From Plato and Aristotle to the very present various and often controversial answers have been given to these questions. The connection between the truth and fiction is very interesting in the SF sub-genre: utopian novel, in particular, dystopian images of near future societies based on reality (the truth). Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* classifies as feminist dystopia, or, as Tom Moylan put it, the last "classical" dystopia. With the use of real historical events as *novum* to create an alternative history of a sort, Atwood walks on a thin line between the truth and fiction, at the same time creating a critical dystopia (or an ambiguous utopia) where different realities and truths are possible. Reviving the images of historical events during repressive theocracies, religious cultism, puritan bias towards women, Holocaust, nuclear waste, STDs etc. Atwood depicts a horrible, possible new society. Her novel criticizes religious insanity, radical feminists and oppressive regimes, but, at the same time, it warns her contemporaries and urges them to change the direction our current society is heading. Atwood once said: 'Some books haunt the reader. Other haunt the writer. *The Handmaid's Tale* has done both.' (Atwood, 2012). The very strength of the novel lies in using the historical references to create the future imaginary world. The novel is also intimidating because the author did not include anything that human beings had not already done. The role of the truth in this work of fiction is to frighten and to warn. There are two possible courses for the society to continue, both of which are equally possible. It is up to us to choose and to be responsible for our choices.

Keywords: alternative history, feminist dystopia, fiction, *The Handmaid's Tale*, truth

TRAČ I NOVA EKONOMIJA ZNANJA

Rad se bavi analizom «trača» kao kulturološkim, komunikološkim i socijalnim fenomenom. Kao specifičan fenomen kreiranja i distribucije socijalno (i)relevantnih sadržaja, trač se pojavljuje kao posebna forma “popularnog znanja” čija se zavodljivost temelji na izvesnoj «populističkoj» pretpostavci koja je sadržana u njegovom središtu, a time i na mogućnosti da se u ovoj formi socijalne konstrukcije smisla učestvuje bez razlike. Kao oblik socijalnog umrežavanja, trač predstavlja formu u kojoj se manifestuje ovladavanje određenim komunikativnim veštinama i time potvrđuje pripadnost datoj socijalnoj grupi. Kao komunikativna forma kojom se potvrđuje prihvatanje i/ili odbijanje određenih socijalnih vrednosti, trač predstavlja i oblik konzervativnog socio-kulturnog agensa.

Ključne reči: komunikacija, trač, glasine, popularno znanje, socijalno umrežavanje, socijalna katarza, socijalna kontrola, kulturna adaptacija

Iako svi znamo za poslovicu da je „znanje najveće imanje“, ono je tek od skora počelo da se tretira kao jedno od najvažnijih dobara, da bi danas postalo kapital isto kao i svaka druga roba. Saglasno univerzalnom kretu liberalno ekonomskog modela prema kojem sve može postati roba namenjena razmeni i u kojem *know-how* predstavlja otelotvorenje utilitarnog pristupa znanju, *trač* se kao posebna forma oblikovanja i transmisije informacija, pojavljuje kao njegova legitimna popularna forma. Iako postoje brojne teorije koje sa bave tračom kao komunikativnim fenomenom, sve one su u načelu saglasne sa tezom da je to „neformalna lična komunikacija o drugim ljudima koji su odsutni, ili su tretirani kao takvi“¹

Istraživanje kategorija „glasina“, „trača“ i „urbanih legendi“, ima dugu istoriju, u gotovo svim društvenim naukama². Generalno uzev, go-

1 Bok, S. (1982), *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*, Oxford: Oxford University Press. Bondanella, p. 91.

2 Up. Guerin, B/Miyazaki, Y (2006) „Analyzing rumors, gossip and urban legends through their conversational properties“, *The Psychological record*, 56,23-34.

tovo sve teorije koje se bave ovim fenomenima ukazuju na njihova dva kardinalna aspekta. Trač, glasine i urbane legende predstavljaju specifičnu formu *prenošenja informacija*, ali istovremeno omogućavaju pojavu zajedničkog katarktičkog iskustva *popuštanja napetosti* među učesnicima komunikacije.

Allport i Postman su još 1947. godine objavili studiju³ u kojoj su izložili svoju teoriju glasina. Istražujući fenomen uticaja glasina kako na vojnike tako i na civile za vreme II svetskog rata, oni su na osnovu dobijenih rezultata zaključili da efikasnost glasina zavisi od 1) činjenice da ljudi ulažu napor kako bi našli smisao događajima kao i od činjenice da 2) kad god su suočeni sa dvosmislenošću koja se tiče neke važne teme ili situacije, ljudi nastoje da pričajući ili prenoseći glasine, u njima pronađu neki smisao. Prema ovoj teoriji, *važnost informacije* i njena *dvosmislenost*, predstavljaju ključne varijable koje odlučuju da li će neka glasina biti prenošena ili ne.

Ova istraživanja su se u velikoj meri oslanjala na seriju čuvenih Bartlettovih⁴ eksperimenata iz 1932. godine, koja su pokazala da su ispitanici, kada su im davane nerazumljive, nejasne, besmislene ili dvosmislene informacije koje je trebalo da prenesu drugima, uvek nastojali da im u svojim interpretacijama daju neko smisleno značenje. Allport i Postman su razvili ovu ideju pokazujući da u toku prenošenja, glasine postaju *nivelisane* (kraće i konciznije), *izoštrenije* (izostavljanje detalja) i *asimilovane* (mnogo koherentnije i zanimljivije za slušanje).

Rosnov⁵ je razradio Allportove i Postmanove ideje, uvodeći kategoriju *katarze* kao emocionalne reakcije koja omogućava smanjenje nivoa socijalne anksioznosti. Po njegovom mišljenju, širenje i prepričavanje glasina zavisi od 4 faktora: 1) ishod glasina mora imati neku *relevanciju* za slušaoca, 2) mora *biti u vezi sa ličnom anksioznošću* bilo emitenta, bilo recipijenta, 3) mora *generalizovati nesigurnost (dvosmislenost)* i mora 4) imati *nešto kredibilitnosti*. Iako je kategorija *kredibilitnosti* trebalo da bude ključna, ona se pokazala nedostatnom kao odgovor na pitanje zašto neral-

3 Allport, F.H/Postman, L.J (1947) *The Psychology of Rumor*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

4 Bartlett, F.C (1932) *Remembering*, London, Cambridge University Press

5 Rosnow, R (1991) Inside rumor: A personal journal. *American Psychologist*, 46, 484-496

ne /fantastične / neverovatne priče, urbane legende ili „horor narativi“, čak i priče koje su istovremeno i horor i nerealne, postaju predmet lakog i efikasnog prenošenja, iako nemaju nikakvu realističnu podlogu⁶. Može se reći da su Rosnovljeve ideje u osnovi bile bliže Festingerovoj teoriji kognitivne disonance⁷, nego Bartlettovoj tezi o „osmišljavanju“, budući da i on poput Festingera, akcenat stavlja na smanjenje, odnosno, redukciju disonance.

Prema mišljenju Guerina i Miyzaki⁸, glasine se ne pričaju i raspredaju kako bi se redukovala anksioznost, već upravo suprotno - glasine se šire zato što provociraju anksioznost i dvosmislenost, a to je upravo ono što neku konverzaciju čini zanimljivom. Prema ovim autorima, ljudi pričaju i prepričavaju priče koje čuju od drugih, najpre 1) zato da bi se dopali slušaocima, 2) da bi pobudili njihovu radoznalost i konačno 3) da bi održali ili unapredili svoje odnose sa drugima. Socijalno umrežavanje i održavanje društvenih veza, prema ovim autorima, predstavljaju najvažnije motive komunikacije, u čemu pričanje priča i prenošenje glasina i tračeva igra vrlo relevantnu ulogu.

Zajednička konverzaciona svojstva *glasina*, *urbanih legendi* i *tračeva* su:

- 1) da moraju imati neku posledicu na slušaoca,
- 2) da ih je teško momentalno odbaciti jer sadrže i aspekt kredibilnosti i
- 3) da drže pažnju.

U komunikativnom smislu, posebnu vrednost ima i mogućnost da se bude *prvi* koji stavlja u opticaj neku od pomenutih konverzacionihi formi⁹, budući da „prvenstvo“ u ovom smislu obezbeđuje dodatni simbolički značaj i važnost emitenta informacije. Prema pomenutim autorima, međutim, razlike među glasinama, tračevima u urbanim legendama, iako postoje, nisu bitne, budući da sve one imaju isti cilj, a to je privlačenje i zadržavanje pažnje slušalaca. Poseban slučaj, koji potvrđuje ovu tezu, čine tračevi o poznatima, koji iako nemaju nikakvu personalnu vrednost za slušaoce, pobuđuju pažnju, posebno ukoliko su „sočni“ ili skandalozni.

Po ugledu na klasičnu definiciju komunikacije, M. Ayim¹⁰ izlaže tezu prema kojoj je trač

6 Up.up. Guerin.B/Miyzaki, Y, op.cit.

7 Up. Tomić Z, (2003) *Komunikologija* Beograd, Čigoja štampa

8 op.cit.

9 Guerin, B (2004) *Handbook for analyzing the social strategies of everyday life*, Reno, NV, Context Press

10 Ayim, M. (1994), 'Knowledge Through the Grapevine: Gossip as Enquiry', in R. F.Goodman and A. Ben-Ze'ev(eds), *Good Gossip*, Kansas: University of Kansas Press

- 1) neformalni razgovor
- 2) vođen između malog broja ljudi,
- 3) koji se međusobno dobro poznaju,
- 4) veruju jedni drugima i ne zloupotrebljavaju uzajamno poverenje,
- 5) čiji je predmet ličan i fokusiran na znanje o drugima
- 6) koji nisu prisutni.

Ova interpretacija mogla bi da služi kao svojevrsna komunikativna shema trača, kada ne bi previđala činjenicu da savremena medijska kultura orjentisana ka neprekidnoj proizvodnji „tračeva o poznatima“ kao razmen-skog dobra, opoziva tezu o striktno ličnom interesu recipijenata. Takođe, tračevi o poznatim ličnostima se prenose i među poznanicima, čiji odnos ne mora biti zasnovan na uzajamnom poverenju. Ayim smatra da je trač intrigantan, ne samo zbog sadržaja koji prenosi, već prevashodno zbog činjenice da je u praksi tračarenja sadržana obaveza tajnosti ili «utišanosti».

Otuda se s pravom možemo pitati:

- 1) da li trač potkopava ili podržava socijalne norme
- 2) da li je njegov sadržaj uvek trivijalan, ili nasuprot tome ima izvesnu socijalnu i komunikativnu važnost
- 3) da li ga žene upražnjavaju češće nego muškarci
- 4) da li praksa tračarenja predominantno pripada privatnoj ili javnoj sferi i
- 5) da li je trač nepouzdan ili nasuprot tome, visoko precizan¹¹.

Prema Gordonovom¹² mišljenju trač je „diskurs koji omogućava transfer informacija, ne prihvatajući bilo koju bazičnu odgovornost ili udeo u njegovim efektima“. Iako Gordon uvodi kategoriju *odgovornosti*, odnosno, njenog odsustva, u komunikaciji orjentisanoj ka traču, što predstavlja jednu od osnovnih teza na kojima se može graditi društvena teorija trača, ovo određenje propušta da otvori pitanje o njegovom kontekstu, modusu, medijumu ili pak značenju i vrednosti. Budući da trač predstavlja informaciju o znanju koje nije utemeljeno, možemo se složiti sa tezom da je trač takva komunikativna forma koja „ustanovljava autoritet bez autora“¹³.

11 Ibid. p.86.

12 Gordon, J. B. (1996), *Gossip and Subversion in Nineteenth Century British Fiction: Echo's Economies*, Oxford: MacMillan, p.57.

13 Birchall, C (2006) *Knowledge goes Pop*, Oxford, NY, Berg, p.96.

R. Dunbar¹⁴ je u svojoj studiji pokazao da oko 65 odsto vremena koje provedemo u razgovoru otpada na „tračeve“, odnosno, na „društvene teme“. Prema ovom gledištu, tzv. „socijalne teme“, odnosno, tračevi i glasine, predstavljaju dominantnu orijentaciju svakodnevne komunikacije. Društveni trač, oduvek je bio značajna komunikaciona forma, pre svega zato što su pojmovi ugleda, reputacije, ili nasuprot tome „lošeg glasa“, ozloglašnosti, ili „bruke“, predstavljali jedan od modela *društvenog umrežavanja, vrednovanja i normiranja*. U modernim društvima, zbog izuzetne penetrantnosti medija, a danas posebno, zbog preformansi interneta, tzv. „menadžment ugleda“, postao je jedan od glavnih aspekata razumevanja fenomena trača¹⁵.

Dunbar smatra da „društvena konverzacija“ ili trač, olakšava uspostavljanje i održavanje društvenih relacija u grupi i to iz sledećih razloga:

- 1) trač održava veze sa ostalim individuama u grupi ili društvenoj mreži,
- 2) trač omogućava pojedincima da istaknu svoje prednosti kao prijatelji, partneri, saveznici, ali isto tako i da istaknu mane svojih konkurenata za iste pozicije,
- 3) trač olakšava traženje saveta za lične probleme i
- 4) trač kreira „politiku“ prema „profiterima“ i uljezima u grupi.

Otuda trač, koji komentariše i uglavnom negativno ocenjuje ponašanje „profitera“ i „uljeza“ nastaje pre svega kao izraz strepnje pred njegovim destruktivnim ili destabilizujućim uticajima na društvenu koheziju. Za razliku od pripadnika grupe, koji su obavezani implicitnim socijalnim ugovorom sa kolaborativnim imperativom u svom središtu, „profiter“ traži samo prednosti umrežavanja bez namere da se ozbiljnije angažuje na održanju društvene kohezije. Prema Dunbarovom mišljenju, trač, kao forma koja služi obezbeđivanju socijalne integracije služi prevashodno kao *sredstvo zaštite* od zloupotreba koje „profiteri“ sprovode nad iskrenošću, naivnošću ili otvorenošću nekih članova društva.

Za Baumeistera, Zhanga i Vojs-a¹⁶, trač predstavlja oblik *kulturnog učenja*, kroz koji se pokazuje kako neko društvo funkcioniše u svojim te-

14 Dunbar, R., (1997) *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, Harvard University Press.

15 Up. Emler, N., (1990), A social psychology of reputation, *European Journal of Social Psychology*, 1, 171-193.

16 Up. Baumeister, R.F./Zhang, L./Vojs, K.D., (2004) Gossip as Cultural Learning, *Review of general Psychology*, vol. 8. No.2, 111-121

meljnim kulturnim pretpostavkama. Uprkos tradicionalnom mišljenju koje trač, naročito iz psihološke perspektive tretira kao indirektnu formu agresije, ovi autori smatraju da trač reprezentuje čitav *set opšteprihvaćenih kulturnih vrednosti*. Prema njihovom mišljenju, psihološka interpretacija trača, koja ukazuje zapravo samo na značaj pitanja *motiva* za njegovo stvaranje i prenošenje, previđa činjenicu da motivi ne moraju uvek biti psihološke prirode. Zavist, naime, ne mora nužno biti motiv za pričanje „priča“ i prenošenje tračeva, budući da pežorativna dimenzija koja je usmerena ka omalovažavanju ličnosti i karaktera neke osobe nedostaje u svim slučajevima u kojima se prepričavaju priče o potpuno nepoznatim osobama. Nadovezujući se na tezu o socijanoj funkciji trača ilustrovanoj Dunbarovom antropološkom pretpostavkom da „kao što se primati međusobno trebe, tako i ljudi tračare kako bi se čvršće povezali“, ovi autori smatraju da trač prenosi slušaocu važne informacije o datoj kulturi i društvu.

Ukazujući na teze Yerkovich-a¹⁷ da trač služi prenošenju informacija drugima, socijalnom uticaju i zabavi, i kao i na teze Sabini i Silver-a¹⁸ da trač suštinski uvodi kodove ponašanja i moralna pravila u konkretne priče, Baumeister, Zhang i Vohs smatraju da trač predstavlja svojevrsan vid „*kulturnog učenja posmatranjem*“. Drugim rečima, slušajući o tuđim pogreškama, ljudi uče kako da ih u sopstvenim životima izbegnu, pa se iz ove perspektive trač može smatrati kontrolnom komunikativnom strategijom. Prema njihovom mišljenju, kultura je informaciono organizovan sistem u kojem se organizuju društvene interakcije i ispunjavaju bazične socijalne i biološke potrebe. Kultura poboljšava ljudski život, nudeći kulturno posredovane prednosti, kao što su, na primer, komunikativno istraživanje i vrednovanje informacija koje su u opticaju. Informacije koje se prenose tračevima, mogu konačno naći primenu pri rešavanju problema, i mogu se kao deo stečenog „znanja“ preneti budućim generacijama.

Zahtevi koje život u društvu postavlja pred pojedinca su ogromni, budući da efektivna komunikacija¹⁹ zahteva ponašanje saglasno setovima strukturisanih i smislenih uputstava i institucija, kao što su norme, moral, zakoni, pravila, tradicija itd. Kako život u kulturi zahteva najpre *učenje* pomenutih pravila, proces socijalizacije (a po ovim autorima to je zapravo proces kulturalizacije) je u stvari proces *učenja i prihvatanja kulturnih*

17 Yerkovich, S (1977), Gossiping as a way of speaking, *Journal of Communication*, 27, 192-196

18 Sabini, J/Silver, M (1982) *Moralities of Everyday Life*, Oxford Yniversity Press

19 Up. Tomić, Z (2014) *Razumevanje I nesporazumi*, Beograd, Čigoja

normi. Proces učenja i usvajanja kulturnih normi nije ni jednostavan ni brz, pa otuda, sve što ga u nekom smislu olakšava predstavlja prihvatljivo *pedagoško* sredstvo. Trač se u tom smislu interpretira kao nezaobilazno *socijalno i pedagoško pomagalo*, a kao potvrdu ove teze, autori navode i ne tako uočljivu činjenicu da ponavljanje i prepričavanje tračeva potvrđuje prihvaćene kuturne i socijalne norme ponašanja. Sa druge strane, ponavljanje tračeva i priča o drugima koje se prenose generacijama, jedan je od znakova koji upućuju na socijalnu i kulturnu *važnost* nekog fenomena ili vrednosti koje su apostrofirane u traču. Opozivajući kako Dunbarov „evolucionistički“ pristup traču, kao suviše pojednostavljeno antropološko stanovište, tako i psihološko tumačenje trača kao indirektna agresije, ovi autori smatraju da je trač važno sredstvo kulturne *adaptacije*.

Pitanje je međutim, zašto je trač češće okrenut ka neprimerenim postupcima ili pojavama, nego ka pozitivnim znacima kulturnog uslovljavanja. Psihološki je poznat fenomen da loši događaji ili postupci izazivaju veću pažnju nego pozitivni, a trač samo potvrđuje ovu tezu. Jedan od razloga je i taj što priče o kršenjima pravila i zakona imaju mnogo jaču simboličku konotaciju od onih u kojima se društvene i kulturne norme potvrđuju. Socijalni značaj trača sadržan je u činjenici da njegove posledice predstavljaju vid osude „prestupničkog“ ponašanja i sankciju simboličkog isključenja pojedinca. Otuda trač, donoseći informaciju o potencijalnim opasnostima u kojima se može naći onaj ko krši društvena pravila i opoziva socijalne norme, predstavlja snažno regulativno sredstvo socijalne integracije.

Posebno pitanje pojavljuje se u vezi sa „ženskošću trača“. Naime, tradicionala podela polnih uloga koja je usloвила poimanje javne sfere i sfere socijalne hijerarhije kao sapripadnu muškarcima, a privatnu sferu i intimniju komunikaciju kao primereniju ženama, omogućila je identifikovanje ženske komunikacije kao bazično „tračerske“. Različita istraživanja su međutim, pokazala da i muškarci i žene podjednako tračare, s tom razlikom što muškarci procentualno više razgovaraju o poznatim ličnostima iz sveta sporta i politike, dok je ženski trač više usmeren na osobe iz bližeg porodičnog ili socijalnog okruženja²⁰.

Teza o „edukativnoj“ funkciji trača, potvrđena je i činjenicom da su mnoge anegdote o naučnicima, umetnicima ili državnicima i vojskovođama, koje se mogu smatrati „tračevima“, često korišćeno obrazovno sredstvo, budući da se lako pamte i imaju strukturu priče. U istom smislu i priče o tu-

20 Levin, J/Arluke.A (1985) *Gossip: The Inside Scoop*, New York, Plenum

dim iskustvima, dobrim ili lošim, predstavljaju primereniji i lakši vid socijalne upotrebe narativa u prenošenju i usvajanju kulturnih normi i društvenih standarda ponašanja, nego što je to slučaj sa opisivanjem apstraktnih principa. Istraživanja dečjeg govora²¹ su pokazala da deca počinju da koriste trač kao model društvene komunikacije onda kada počnu da uviđaju značaj drugih ljudi u svom okruženju, to će reći već u uzrastu od 4 i 5 godina, budući da tada raspolazu i sposobnošću učenja o svetu koji ih okružuje iz tuđih iskustava.

Druga istraživanja²² su, međutim, ukazala na mogućnost da se trač interpretira kao forma *pribavljanja* informacija o privatnom životu drugih ljudi, čiji je krajnji cilj (zlo) *upotreba* tih informacija kako bi se bolje kontrolisao i razumeo sopstveni život. U ovom smislu, trač se razume ne samo kao model učenja društvenih pravila već i kao model učenja o potencijalnim sankcijama koje će uslediti ukoliko se prekrše pravila date kulture. To je posebno vidljivo u okviru korporativnih standarda komunikacije koji se temelje na specifičnim vrednostima, pravilima i običajima. Istraživanja²³ su pokazala da se tzv. „interna komunikacija“ u organizaciji sprovodi najvećim delom putem trača i glasina, budući da je često za ljude na rukovodećim mestima to jedini način da dođu do informacija o atmosferi i odnosima u kolektivu, do kojih inače ne bi mogli da stignu na regularan način. Zanimljivo je, takođe, da je ovo istraživanje pokazalo da se visoko pozicionirani menadžeri o kojima nema tračeva, smatraju manje uticajnim i moćnim i da stoga ne ostaju predugo na rukovodećim pozicijama. Jedno istraživanje u Hewlett-Packard²⁴ je pokazalo da je trač osnovna i najvažnija informacija kojom se novozaposleni uvode u sistem korporativne komunikacije i unutrašnjih stratusa moći i odlučivanja.

Trač je takođe i vid *socijalne kontrole* ponašanja članova grupe ili zajednice. I ma koliko su mnogi skloni da trač ocenjuju negativno, a posebno da osobe koje ih prenose smatraju neodgovornim ili malicioznim, te da ih procenjuju kao ljude lišene delikatnosti i prefinjenosti u ponašanju,

21 Fine, G.A (1977) Social components of children's gossip, *Journal of communication* 27, 181-185

22 Ben-Ze'ev, A., (1994) The vindication of gossip, in *Good Gossip* (p.11-24), Lawrence, University Press of Kansas

23 Ayim, M (1994), Knowledge through the grapevine: Gossip as inquiry, in *Good Gossip*, op.cit (p.85-99)

24 Kelly, J.W. (1985) Storytelling in high-tech organizations: A medium for sharing culture, *Journal of Applied Communication Research*, 13 (p.45-58)

izbegavanje prenošenja informacija (trača) može biti interpretirano i kao neodgovorno ponašanje prema osobi na koju se trač odnosi.

Teza da trač predstavlja način prenošenja kulturno relevantnih informacija, baca novo svetlo na društvenu i semantičku strukturu trača. Najpre, trač je tako strukturisan da sprečava slušaoce da ga direktno opozivaju, budući da se temelji na delimičnim informacijama čiji je izvor o pravilu *nepouzdana drugi*²⁵. Utvrđeno je, takođe, da ukoliko se neki trač odmah ne ospori, svako njegovo dalje širenje (interpretacija i/ili dodavanje detalja) čini ga verovatnijim i time manje podložnim osporavanju. Ovo potkrepljujuće semantičko svojstvo trača posebno doprinosi transferu kulturno relevantnih informacija. Iako neproveren, često polu-istinit ili čak i lažan, trač postaje „verovatniji“ i kredibilniji ukoliko nailazi na veće odobravanje recipijenata.

Poseban aspekt trača odnosi se na njegovo *kolaborativno* svojstvo, budući da po svojoj nedovršenoj i otvorenoj strukturi, trač implicate poziva recipijente da se uključe i daju svoj doprinos priči. Drugo značajno svojstvo trača je njegova „*demokratskost*“, ospoljena u činjenici da njegovo slušanje, komentarisanje ili širenje, ne zahteva nikakvo posebno prethodno znanje ili ekspertizu. Svako je dobrodošao kao slušalac trača i jednako pozvan da njegov sadržaj dopunjava i prosleđuje drugima.

Neki autori smatraju da zlonamernost prema nekoj osobi i namera da se njen ugled okalja, iako često mogu biti primarni motivi, ne iscrpljuju u potpunosti problem tračerske motivacije²⁶. Neke osobe, naime, prenose „trač“ samo zato da bi prenele korisnu informaciju drugima, dok neke druge, percipiraju trač kao primerenu formu poboljšanja svog socijalnog statusa, budući da u izvesnoj meri lansiranje trača svedoči o svojevrsnoj „privilegovanoj blizini“ koja postoji između osobe koja ga priča i osobe na koju se trač odnosi.

Istraživanja koja su sprovedi Baumeister, Zhang i Vohs²⁷ su pokazala ne samo da ljudi razmenjuju priče o osobama koje poznaju više nego o poznatim ličnostima, već i da prenošenje i prepričavanje tračeva ima emocionalno i motivaciono značenje. Iako su negativne reakcije poput

25 Eder, D/Enkem J.L (1991) The structure of gossip: Opportunities and constraints on collective expression among adolescents. *American Sociological Review* 56, 494-508

26 Up. Baumeister, R.F/Zhang, L/Vohs,K.D, op.cit.

27 Ibid.

ljutnje, tuge, zabrinutosti, uznemirenosti, prezira, gneva ili zebnje mnogo češće od pozitivnih, zanimljivost trača najčešće se odnosi na kategoriju *iznenađenja*, odnosno, *neočekivanosti*, koja je prisutna u priči. Rezultati istraživanja su takođe pokazali da su ispitanici više učili (dobijali korisnih informacija) od tračeva na koje su imali negativne emocionalne reakcije, nego od onih na koje su pozitivno reagovali. Ovo istraživanje sa kategorijom „*korisne informacije*“ u svom središtu, opozvalo je tradicionalno poimanje trača, kao prazan „rekla-kazala“ tip komunikacije sa jedne, i kao predominantno ciljanu agresiju usmerenu ka prljanju reputacije osobe o kojoj se govori, sa druge strane.

U zaključku istraživanja, autori iznose tezu prema kojoj rasprostranjenost trača u svim epohama i u svim kulturama, kao svojevrsni oblik „učenja posmatranjem“, ima da zahvali njegovim mnogostrukim socijalnim funkcijama kao što su

- 1) jačanje veza između onog koji prenosi trač i onoga koji ga sluša
- 2) omogućavanje slušaocu da sazna nešto više o predmetu trača,
- 3) nanošenje štete osobi o kojoj se govori i time obezbeđivanje izvesne „simboličke“ komparativne „dobiti“ i konačno
- 4) dobijanje neobavezujuće lekcije o tome kako se lakše snaći u kompleksnosti i višesmislenosti društvenog života.

Uvodeći kategoriju „*popularnog znanja*“ kao jednu od najsignifikantnijih odrednica savremene kulture, C. Birchall²⁸ je pozivajući se na Fukoov koncept znanja kao moći, ukazala na činjenicu da je uprkos utemeljenosti i značaju njegove teorije, ostao teorijski intaktan čitav prostor između različitih *vrsta* znanja i njihovih uzajamnih odnosa. Kategorija „popularnih znanja“ odnosi se zapravo na sve one informacije koje se u obliku različitih narativa kao što su „teorije zavere“ i trač²⁹, prenose izvan ili mimo zvaničnih institucija sistema.

Po njenom mišljenju, diskurs je mehanizam kojim se informacije transformišu u *znanje*, pa je otuda popularno znanje specifična diskurzivna forma koju karakteriše kolekcija stavova i tekstova proizvedenih u različitim (para) institucionalnim kontekstima koji kreiraju i potvrđuju određene ideološke konstrukte. *Popularno znanje* je po mišljenju ove autorke svako „znanje“ koje

28 Birchall, C (2006) *Knowledge goes Pop*, Oxford, NY, Berg

29 Iako je autorka ponudila sjajnu studiju o teorijama zavere, kao i tezu „da to što smo paranoični, ne znači da nas ne prate“, ovde ćemo pažnju posvetiti samo njenom konceptu trača

se stiče i prenosi van institucija sistema, i time znanje koje pripada socijalnoj „margini“. Budući da nije institucionalno organizovano i budući da nema tzv. „naučno“ utemeljenje, ono predstavlja *diskurzivnu formu popularne kulture*. Polazeći od kulturološkog pristupa znanju, odnosno, od teze da znanje oblikuje kulturu u istoj meri u kojoj kultura omogućava određene oblike znanja, autorka smatra da je i čitav set narativa neoficijelnog, marginalnog ili popularnog znanja, takođe proizvod kulture i da kao takav predstavlja kulturni fenomen slobodne i neformalne *interpretacije* informacija i događaja.

Prema mišljenju autorke, trač je kao forma „popularnog znanja“ uvek narativ o *trećem*, odnosno, o *odsutnom*, a budući da je postao jedna od najprodavanijih tema u savremenim medijima, posebno u okviru tzv. „žute štampe“, trač je prestao da bude samo *privatna* razmena mišljenja i informacija. Štaviše, danas se, posebno u doba vladavine „kulture slavnih“, može govoriti o svojevrsnoj „industriji trača“. Budući da je trač postao roba, tretira se kao imovina (*asset*) kao i bilo koje drugo „dobro“ koje se razmenjuje na tržištu. Posebno danas, u doba interneta i brojnih „socijalnih mreža“ koje kako zbog brzine transfera informacija tako i zbog interaktivnosti omogućavaju lakše širenje „popularnih znanja“, trač kao jedna od njegovih najrasprostranjenijih formi, i najučestaliji vid komunikacije predstavlja značajan kulturni i komunikativni fenomen današnjice.

Nova ekonomija znanja usloвила je rađanje nove društvene i kulturne klime u kojoj tračevi i glasine, ne samo da predstavljaju veliki deo svakodnevnice komunikacije već i značajno utiču na svet finansija i tržište. Poznato je naime, da se trgovina informacijama, posebno onih koje se razmenjuju u berzanskom poslovanju, i na tržištu roba i informacija, temelji ne samo na spekulacijama već i na namernom i orkestriranom širenju glasina.

Istorijski i antropološki gledano, međutim, tračarenje a posebno tzv. „zli jezici“ oduvek su bili smatrani oblikom socijalne kontaminacije. Bok³⁰ ove komunikativne fenomene smatra oblikom socijalnih narkotika koji izazivaju zavisnost. Iako često bezvredan, trač je opasan, zlonameran i intencionalan vid agresije, posebno zato što ne retko operiše neistinama ili insinuacijama, a iz perspektive protestantske radne etike, tračarenje se tumači kao vid štetnog gubljenja vremena i radne energije. Božja zapovest „ne svedoči lažno“ može biti smatrana temeljnim stavom hrišćanstva o

30 Op.cit.

tračarenju³¹. Biblijsko shvatanje morala, nedvosmisleno negativno se određuje prema traču kao najgrubljem opozivanju istine, tim pre što se trač tretira kao njeno namerno iskrivljavanje kako bi se ostvarila lična korist. Fenvers³² ukazuje na talmudski pojam „zlog jezika“, *loshon hora*, kojim se klasični judaizam određuje prema tračarenju kao svojevrsnom ugrožavanju božje egzistencije, odnosno, onoga ko je ljudima podario jezik. Prema ovoj interpretaciji, sam čin prenošenja potencijalno opasne ili zlonamerne informacije, smatra se grehom, bez obzira da li je ona istinita ili ne. Islam takođe smatra da trač šteti zajednici, a njegovo, ne samo prenošenje, već i slušanje, smatraju se ozbiljnim prestupom.

Moralizatorski pristup traču, interpretira ga kao socijalno targetiranje kršenja moralnih kodova, onoga na koga se trač odnosi, ali ne i na one koji ga smišljaju ili šire. Ovaj pristup traču orjentisan je prevashodno na aspekte klevete, izdaje tajne i upada u privatnost. Spacks³³, međutim, smatra da trač u svojim pozitivnim aspektima reflektuje moralne pretpostavke koje se razlikuju od onih u dominantnoj kulturi, te da je upravo zato izuzetno značajno komunikativno sredstvo za pripadnike subordiniranih klasa ili društvenih grupa, budući da trač omogućava neku vrstu alternativnog diskursa i alternativne kulture. Spacks čak radikalizuje ovu tezu tvrdeći da trač dovodi u pitanje establišment, odnosno, njegove „zvanične verzije“, budući da predstavlja vid osporenog „načina da se zna“³⁴. Otuda prema Spacks-u, trač ima nesumnjivi subverzivni potencijal budući da ljudi tračare o poznatima, moćnima i bogatima, kako bi ih na taj način „obezglavili“. Ova forma tihe „osvete“ za socijalnu nepravdu, prema Gordonu³⁵ predstavlja pasivni vid otpora mnogim formama moći, dok Ayim³⁶ smatra da je trač naročito važan u situacijama u kojima je onemogućen pristup pravim informacijama, kao i u svim okolnostima u kojima je na delu otvoreno ili prikriveno socijalno „ućutkivanje“.

Interpretirajući trač kao formu „popularnog znanja“, Birchall³⁷ je, međutim, ukazala na problem (odsustva) autoriteta i autentičnosti sa kojim se ovaj vid „znanja“ suočava. Ali i pored toga, autorka smatra da je trač

31 Birchall, C, op.cit.

32 Fenves, P. (1993), *‘Chatter’: Language and History in Kierkegaard*, Stanford: Stanford University Press

33 Spacks, P. . (1985) *Gossip*, Chicago and London: University of Chicago Press

34 Ibid, p.46.

35 Op.cit.

36 Op.cit.

37 Op.cit.

manje socijalno opasan od tzv. „velikih moralnih znanja“, koja se prihvataju bez rezerve. Po njenom mišljenju trač je vrsta „pozajmljene informacije“ koja pretpostavlja neki oblik „duga“, na čemu se temelji njegova veća potentnost u pogledu mehanizama interpretacije, nego što je to slučaj sa „pravim znanjem“. Kategorija „duga“ koja je inkorporirana u strukturu trača, odnosi se pre svega na činjenicu da se trač transferiše drugoj osobi „u poverenju“, odnosno kao „poverljiva informacija“. Osim što ovo uslovljavanje rezultuje intenziviranjem socijalnih veza, trač kao poverljiva i privatna razmena o odsutnom, i kao diskurs koji se pripoveda u uslovima uzajamnog poverenja, obavavezuje na tajnost izvora informacije, ali istovremeno I oslobađa od obaveze da se informacija dalje ne prenosi.

Neo-liberalni koncept otvorenog tržišta koji je od znanja napravio robu, potkopao je vrednost znanja u ime njegove „upotrebne“ vrednosti. Sa druge strane, kompjuterski medijatizovana komunikacija i performanse Interneta produkuju ne samo više znanja već istovremeno i više nesigurnosti u pogledu pouzdanosti i autentičnosti informacija. Apartno od sindroma „tamnog vilajeta“ sa kojim se suočava svaki tehno-novum, što su uostalom pokazale i brojne rasprave o kategoriji i „posledicama“ progressa, izvesno je da je savremena kultura koju između ostalog obeležava svojevrzni „delirijum komunikacije“³⁸ naporedo sa „ekonomijom znanja“, otvorila vrata jednoj novoj industriji, industriji trača.

Literatura

- Allport, F.H/Postman, L.J (1947) *The Psychology of Rumor*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Ayim, M. (1994), 'Knowledge Through the Grapevine: Gossip as Enquiry', in R. F.Goodman and A. Ben-Ze'ev(eds), *Good Gossip*, Kansas: University of Kansas Press
- Bartlett, F.C (1932) *Remembering*, London, Cambridge Universty Press
- Baumeister, R.F/Zhang, L/Vohs,K.D, (2004) Gossip as Cultural Learning, *Review of general Psychology*, vol. 8. No.2, 111-121
- Ben-Ze'ev, A., (1994) The vindication of gossip, in *Good Gossip* (p.11-24), Kansas: Universitz of Kansas Press

38 Tomić, Z (2009) News Age, Beograd, Službeni glasnik

- Birchall, C (2006) *Knowledge goes Pop*, Oxford, NY, Berg
- Bok, S. (1982), *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*, Oxford:, Oxford University Press. Bondanella
- Dunbar, R (1997) *Grooming, Gossip, and the Evolution of Language*, Harvard University Press.
- Eder, D/Enkem J.L (1991) The structure of gossip: Opportunities and constraints on collective expression among adolescents. *American Sociological Review* 56, 494-508
- Emler, N (1990), A social psychology of reputation, *European Journal of Social Psychology*, 1, 171-193.
- Fenves, P. (1993), 'Chatter': *Language and History in Kierkegaard*, Stanford:Stanford University Press
- Fine, G.A (1977) Social components of children's gossip, *Journal of communication* 27, 181-185
- Gordon, J. B. (1996), *Gossip and Subversion in Nineteenth Century British Fiction: Echo's Economies*, Oxford: MacMillan,
- Guerin, B (2004) *Handbook for analyzing the social strategies of everyday life*, Reno, NV, Context Press
- Guerin, B/Miyazaki, Y (2006) „Analyzing rumors, gossip and urban legends through their conversational properties“, *The Psychological record*, 56,23-34.
- Kelly, J.W. (1985) Stiorrtelling in high-tech organizations: A medium for sharing culture, *Journal of Applied Communication Research*, 13 (p.45-58)
- Levin, J/Arluke.A (1985) *Gossip:The Inside Scoop*, New York, Plenum
- Rosnow, R (1991) Inside rumor: A personasl journal. *American Psychologist*,46,484-496
- Sabini, J/Silver, M(1982) *Moralities of Everyday Life*, Oxford Yniversity Press
- Spacks, P, . (1985) *Gossip*, Chicago and London: University of Chicago Press
- Tomić Z,(2003) *Komunikologija*, Beograd, Čigoja štampa
- Tomic, Z (2009) *News Age*, Beograd, Službeni galsnik
- Tomić, Z (2014) *Razumevanje I nesporazumi*, Beograd, Čigoja štampa
- Yerkovich, S (1977), Gossiping as a way of speaking, *Journal of Communication*,27,192-196

Zorica P. Tomić

GOSSIP AND THE NEW ECONOMY OF KNOWLEDGE

Summary

This paper deals with the analysis of gossip as a cultural, communicational and social phenomenon. As a specific phenomenon of creation and distribution of socially (ir)relevant contents, gossip emerges as a special form of “popular knowledge”. The seductiveness of this “knowledge” is based upon certain “populist” perspective, already present in its very center, and by such, on a possibility to take part in this sort of the social construction of meaning, regardless the social status, education or cultural back-ground. As a form of a social networking, gossip represents a form in which, the communicative skills and the membership to certain social group, is clearly manifested. As a communicative form which confirms and/or rejects certain social values, gossip represents a form of conservative socio-cultural agent, as well.

FUĐIVARA ĐIEN I GUKANŠO - POČECI JAPANSKE ISTORIOGRAFIJE

Fuđivara Ćien (*Fujiwara Jien*, 1155-1225) je japanski budistički mislilac, pesnik i istoričar.

U radu se daju osnovne karakteristike života i rada Fuđivara Ćiena u okvirima istorijskih okolnosti kraja perioda Heian i početka perioda Kamakura. Posebna pažnja je posvećena njegovom istorijskom radu Gukanšo i budističkim učenjima koja su neposredno uticala na njegov rad.

Ključne reči: Fuđivara Ćien, Gukanšo, mappo, kalpe

UVOD

Još do pojave pisma u svakom narodu su postojala određena istorijska saznanja koja su se pamtila i usmeno prenosila: mitovi, legende, priče i predanja o značajnim događajima, ratovima, vladarima, precima, ritualima, poreklu klanova. Usmena predanja prenosili su pripovedači (*katari*), slobodni ili vezani za klanove. Stari Japanci verovali su u magičnu snagu reči (*kotodama*), posebno, ako su se imena božanstava (*kami*) i druga posebna predskazanja izgovarala na pravi način.

Početak istoriografije vezan je u Japanu za pojavu kineskog pisma i kineskih istorijskih tekstova donetih iz Kine i Koreje, koji su služili kao uzor prvim japanskim istorijskim tekstovima. Većina ranih tekstova nestala je u požarima, tako da pre princa Šotokua (*Shotoku Taishi*) nema sačuvanih istorijskih tekstova. Najstariji postojeći istorijski tekstovi su Kođiki (*Kojiki*, 712) i Nihon šoki (*Nihon shoki*, 720), pri

* Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, mvjovic@fil.bg.ac.rs

čemu je Nihon šoki prvi u nizu od šest zvaničnih istorija poznatih kao *rikkokushi*.¹

Kodiki je napisan po nalogu cara Temua (Temmu) (673-688) koji je u težnji da učvrsti vlast carske porodice porodice, naredio 671 godine da se kompilira hronika da bi se ispravile greške i protivurečnosti u poreklu i geneologijama velikih klanova (Minamoto, Soga, Taira,...), kako bi se istaklo božansko poreklo vladajućeg klana. Kodiki i kasnije tekstove *Rikkokushi* pisali su pojedinci ili grupe dvorana koje je carski dvor imenovao kao zvaničnu komisiju. Ovakav način stvaranja istorijskih tekstova postojao je do kraja 901. kada je zbog slabljenja carske vlasti i nezainteresovanosti vojne vlastele, prekinut rad na zvaničnim istorijama, tako da sedmi deo, *Shinkokushi*, nije dobio konačan oblik. Time je bio završen period stvaranja državnih istorijskih tekstova, kao hronologije događaja. U daljim periodima istoriografija postaje stvar pojedinaca, menja se karakter teksta, od suvog opisivanja dvorskih i zvaničnih događaja, okreće se, prvo ka savremenim istorijskim temama, ličnostima i događajima, a posle i ka temama toka i razumevanja istorijskih događaja i njihovom tumačenju.

U prvu grupu spadaju istorijske priče (*rekishi monogatari*) i vojne priče (*gunki monogatari*) a u drugu grupu radovi koji proučavaju tok događaja i objašnjavaju ga sa stanovišta religioznih doktrina, tada, jedino postojećeg načina mišljenja. Od istorijskih priča treba pomenuti *Eiga monogatari*, *Okagami*, *Imakagami*, i *Mizukagami*, a od vojnih priča *Heike monogatari*. *Hogen monogatari* i *Heiđi monogatari*.

Druga grupa obuhvata radove koji razmatraju istorijske tokove sa stanovišta doktrina budizma, šintoizma i konfucijanizma među kojima su najznačaj-

1 *Rikkokushi* obuhvata sledeće tekstove: (1) *Nihon Shoki* takođe *Nihongi* – 30 svitaka koji obuhvataju period od mitološkog doba do 697. godine tekst je sastavio O-no Yasumaro 712. a kompletirao Toneri Shinnō 720. godine; (2) *Shoku Nihongi* takođe *Shokki* – 40 svitaka koji obuhvataju period 697-791. godine. Tekst su kompletirali Fujiwara no Tsugutada i Sugano no Mamichi 797. godine; (3) *Nihon Kōki* – 40 svitaka koji obuhvataju period 792 -833. Tekst su kompletirali Fujiwara no Fuyutsugu i Fujiwara no Otsugu 840. godine (4) *Shoku Nihon Kōki* – 20 svitaka koji pokrivaju period 833 -850. godine. Kompletirali su ga Fujiwara no Yoshifusa, Fujiwara no Yoshimi, Tomo no Yoshio, i Haruzumi no Yoshitada in 869. godine. (5) *Nihon Montoku Tennō Jitsuroku* takođe *Montoku jitsuroku* – 10 svitaka koji obuhvataju period 850- 858. godine. Kompletirali su ga Fujiwara no Mototsune and Sugawara no Koreyoshi 879. godine. (6) *Nihon Sandai Jitsuroku* takođe *Sandai jitsuroku* – 50 svitaka koji pokrivaju period 858 - 887. godine. Kompletirli su ga Fujiwara no Tokihira i Ōkura no Yoshiyuki 901. godine.

niji: *Gukanšo* (1220) autor Fuđivara Ćien (1155-1225), Ćino šotoki (*Jinno shotoki* 1339) autor Kitabatake Ćikafusa (*Kitabatake Chikafusa* 1293-1354) i Tokuši jorron (*Tokushi yorron* 1712) autor Arai Hakuseki (*Arai Hakuseki* 1657-1725).

Imajući u vidu značaj istoriografije za proučavanje civilizacije i kulture, razmatrali smo japansku istoriografiju u srednjevekovnom periodu. U ovom radu razmatraće život i rad prvog japanskog istoričara Fuđivare Ćiena, osnovne karakteristike njegovog istorijskog rada Gukanšo, a takođe i budistička učenja toga vremena, koja su neposredano uticala na formiranje njegovog istorijskog pogleda. Stavovi Kitabatake Ćikafuse i Arai Hakusekija biće razmatrani u daljim radovima.

FUĐIVARA ĐIEN (1155 – 1225)

Ćien je živio u vreme značajnih istorijskih promena. Ne ulazeći u prikaz istorijskog toka događaja, naglasićemo samo da je Japan tada iz mirnog i stabilnog života po carskim zakonima u periodu Heian, prešao u nemirni period Kamakura kada je uspostavljen je šogunat (1192) i izvršena promena sistema vlasti. Izvršnu, zakonodavnu i vojnu vlast preuzeo novi vojni stalež – klasa samuraja. Car je ostao u Kjotu, ali je bio lišen ranije vlasti i zadržao je samo ceremonijalne funkcije. Nastao je dugogodišnji period dvovlašća koji je trajao do Meiđi restauracije 1868. godine sa neprekidnom borbom za vlast, posebno intenzivnom u početnom periodu, u kojoj Ćien zbog svog aristokratskog porekla nije mogao da ostane po strani.

Ćien je rođen 17. maja 1155. godine u Kjotu a umro je 28. oktobra 1225. u 70. godini života u mestu Omi (sada Šiga). Ceo njegov život obeležen je njegovim visokim poreklom. On je bio šesti sin regenta Fuđivara no Tadamicija (*Fujiwara no Tadamichi* 1097–1164), pripadnika severne grane klana Fuđivara². Tri njegova brata bili su takođe regenti,

2 Porodično ime Fuđivara (*Fujiwara*) dobio je Nakatomi no Kamatari (*Nakatomi no Kamatari*) 669. godine kao nagradu od cara Tendija (*Tenji*). Kamatarijev sin Fuhito (*Fuhito*), desni ministar imao je četiri sina i dve kćerke koje je udao za careve Momua (*Mommu*) i Šomua (*Shomu*). Četiri Fuhitoova sina koji su takođe zauzimali visoke dužnosti na dvoru, osnovali su četiri osnovne »kuće« odnosno grane klana Fuđivara: Fuđivara no Mućimaro (*Fujiwara no Muchimaro*) – Nanke – južna grana; Fuđivara no Fusaski (*Fujiwara no Fusasaki*) – Hokke – severna grana; Fuđivara no Umakai (*Fujiwara no Umakai*) – Shikike – ceremonijalna grana; Fuđivara no Maro (*Fujiwara no Maro*) – Kyoke – prestonična grana, što je kasnije postalo osnova za konkurenciju unutar klanova.

tri sestre bile udate za careve³, dok je njega više privlačila verska nego svetovna strana života, tako da se već od detinjstva usmeravao ka verskoj, budistističkoj službi.

Đien je dobio odlično obrazovanje u skladu sa svojim visokim poreklom. Godinu dana posle očeve smrti, 1165. godine, Đien je sa deset godina otišao u Šoren-in (*Shoren-in*)⁴, gde je tada bilo sedište starešine (*zasu*) manastira Enrjakuđi (*Enryakuji*)⁵ na planini Hiei i centar Tendai budizma. Njegov prvi učitelj bio je princ-monah Kakukai, sedmi sin cara Tobe (1103–1156) koji se odrekao prestola i kasnije (1177) postao glavni strešina manastira Enrjakuđi. Mladi iskušenik zamonašio se sa 13 godina, 1167. godine i uzeo versko ime (*homyo*) Dokai, koje je posle, oko 1181, promenio u Đien (*Đien*). Pored toga, kasnije je bio poznat i kao Jošimizu (*Yoshimizu*) po rezidenciji na Jošimizubo. Posle smrti dvor ga je 1237. god nagradio posthumnim imenom Đičin (*Jichin*), pod kojim je poznat u kasnijim carskim antologijama.

U manastirskom periodu svog života koji je trajao 31 godinu, Đien je bio potpuno obuzet traženjem prosvetljenja. U njegovoj prvoj biografiji *Jichin kasho den* zabeležena je težnja za izolacijom od sveta (*tonsei*) i to da su mu rituali i težnja ka prosvetljenju bili privlačniji od svetovnog života u manastiru (Brown, Ishida 1979: 404-405).

Visoko društveno poreklo garantovalo je brz napredak u hijerarhiji, tako da je već u mladosti Đien dostigao visoke crkvene funkcije. Od 1170. do 1185. godine bio je na najvišim funkcijama u budističkim hramovima. Izborom njegovog brata za regenta 1186. godine⁶ završen je Đienov period neučestvovanja u politici zemlje.

3 Braća Motofusa (*Motofusa*) (1144–1230), Motozane (*Motozane* 1148–1166), Kanézane (*Kanezane* 1149–1207) bili su regenti dok je Kanefusa (*Kanefusa* 1153–1217) bio na položaju premijera (*dajo daijin*). Sestra Seišin (*Seishin*) bila je supruga cara Sutokua (*Sutoku*), druga sestra Ikuši (*Ikushi*) supruga cara Nidoa (*Nijo*), dok je treća bila udata za cara Konoea (*Konoe*). (Marra, 1985).

4 *Shōren-in* - budistički hram u Kjotu, poznat i kao Palata *Awata*; izgrađen je krajem 13. veka. Bio je sedište poglavara sekte Tendai (koji je mogao biti samo pripadnik carske kuće ili drugih najviše rangiranih klanova).

5 Planina Hiei (visine 848,1 m) na severoistoku Kyoto nalazi se na granici prefektura Kjoto i Šiga u Japanu. Hram Enrjakuđi, bio je prvi centar japanske Tendai sekte budizma koji je Saičo (Saicho) utemeljio na Hiei 788 godine.

6 Kuđo Kanézane (*Kujo Kanezane*) bio je regent u periodu 1186 – 1191. kao sessho i 1191 – 1196 kao kampaku.

I pored političke angažovanosti i pomoći bratu, Āien je nastavio da napreduje u crkvenoj hijerarhiji. Uporedo sa ovim položajima, Āien je godinama obavljao i druge brojne funkcije. Bio je dvorski sveštenik cara Go-Tobe od 1192 do 1196, glavni starešina više manastira i nekoliko drugih hramova, uključujući Šitenodi (*Shitennoji*), Bjodoin (*Byodoin*) i naravno, Enrjakuđi na planini Hiei gde je 1192. godine dobio svoj prvi od četiri mandata (Morrell, 1987: 27).

Tokom četvorogodišnjeg mandata glavnog starešine hrama Enrjakuđi, Āien je veliku pažnju posvećivao širenju Tendai budizma: gradio je nove hramove i učestvovao u organizovanim predavanjima za unapređenje budističkih studija (*kangaku ko*), čemu je posvećivao posebnu pažnju. Ova predavanja počela su 1195, dok je rasprave napisao kasnije.

Time je Āien nastavio da bude revnosni budista, ali je istovremeno bio preokupiran svim onim što je osiguralavalo prosperitet i moć kuće Kuđo. Politički problemi su ga okupirali isto kao njegovo verovanje u učenje Bude.

Tokom godina uticaj kuće Kuđo se menjao je slabio ili jačao tako da je i Āien odlazio ili se vraćao na položaj glavnog starešine hrama Enrjakuđi na planini Hiei, a time i Tendai sekte. Posle 1195. bio je starešina 1201, 1202. i 1213. godine.

Āien nikad nije mogao u potpunosti da odvoji svoj položaj sina i brata regenta, od svog položaja sveštenika koji je proučavao i praktikovao budizam unutar velike Tendai sekte. Jedno vreme je pokušavao da se izoluje u potpunosti od svetovnih poslova, ali je kasnije bio duboko uvučen u aktuelne političke borbe svog brata, regenta. A kada je uticaj kuće Kuđo počeo da slabi (pogotovo posle smrti Joritomoa) i kada je car Go-Toba insistirao na većoj kontroli carske kuće, Āien je napravio ozbiljan i svestan napor da svoja verska uverenja (i budistička i šintoistička) poveže sa težnjom da promeni sreću kuće Kuđo.

BUDISTIČKA UČENJA

UČENJE O KRAJU ZAKONA

Jedno od najznačajnijih učenja u mahajana budizmu je učenje o nestajanju učenja Bude – darme, Zakona, prema kome će, posle odlaska u nirvanu Bude Šakjamunija (*Sakyamuni*), ljudi postepeno izgubiti njegovo

učenje, da bi ono kasnije, posle mnogo vekova, ponovo oživelu sa dolaskom Bude Maitreje. Ovo učenje se u potpunosti oslanja na cikličnu promenu u budističkoj kosmologiji vremena, tako da ne predviđa propast sveta već samo privremeni nestanak Budinog učenja.

Učenje o nestajanju Zakona nastalo je u Indiji na podlogama proročanstva o pojavi Dobrog Zakona i njegovom kasnijem pogoršanju i nestajanju, koja su javila veoma rano i dopunjavala se kroz vekove (Lamotte, 1988:192-193). Zajedno sa darmom ovo učenje je preneto je u Kinu u I – II veku, gde je prošireno i, zajedno sa kineskim verzijom budizma, preneto u Japan u VI veku.

Zbog neunificiranosti učenja Mahajane u Indiji, nije postojalo jedinstveno mišljenje o tome koji su svešteni tekstovi najznačajniji za Budino učenje. Zavisno od toga koji tekst i koji metod smatraju najznačajniji za Budino učenje u Kini su stvorene razne škole u kojima su se prevodili, proučavali i dopunjavali Budini tekstovi. Ovo je dovelo do značajnih razlika u pojedinim tekstovima zavisno od toga iz koje škole potiču i da li su indijskog ili kineskog porekla.

U tekstovima vezanim za učenje o nestajanju Zakona, razlikuju se pojedni stavovi, posebno o vremenu nestajanja Zakona. Buda je prorokao nestajanje svog učenja kroz 1000 godina (Bu-ston, 1988; 102), podelivši to vreme na dva perioda po 500 godina koje je obeležio kao period “razvoja” i period “nazadovanja”. U *Candragarbha-sutra* predviđalo se trajanje Zakona 2000 godina, u *Munimatalamkara* 2500 a u *Prajnaparamita-sutra* 5000 godina. (Bu-ston, 1988; 103). Slična slika se ponavlja i kod broja i trajanja vremenskih perioda opadanja. Natier prikazuje vreme od 500 do 10000 godina podeljeno na 9 perioda (Nattier 1991: 28-62), Lamote od 500 do 12000 godina podeljeno u 7 perioda (Lamotte, 1988: 192-198), Saićo i Trubnikova od 500 do 1500 godina. Za svaki od ovih perioda daju se odgovarajući prikazi, koje ćemo mi zbog ograničenog prostora izostaviti. Navešćemo samo kratke opise iz teksta Saićoa (*Saicho*, 1994)

U prvih 500 godina posle Budine nirvane sedam mudraca takvih kao Makasjapa podržavaće Istinsku Darma, garantujući da neće nestati.

Posle 500 godina Istinska Darma će nestati u potpunosti.

Posle 600 godina procvetaće nebudistička učenja i doći će mudri pesnik Asavagosa i poniziće ih.

Posle 700 godina doći će veliki filozof Nagarjuna i oboriće sve lažne stavove.

Posle 800 godina monasi neće želeti da rade već će samo da ispunjavaju svoje želje i biće samo jedan ili dva čoveka koji će postići prosvetljenje.

Posle 900 godina sluge će postati monasi a sluškinje monahinje

Posle 1000 godina oni će postati gnevni kada čuju za budističku praksu očišćenja i neće želeti da je praktikuju

Posle 1100 godina monasi i monahinje će se ženiti i udavati i narušavaće i rugaće se propisima i pravilima.

Posle 1200 godina monasi i monahinje će dobijati decu.

Posle 1300 godina oni će nositi bela odela laika.

Posle 1400 godina četiri grupe učesnika: monasi i manahinje, laici (muškarci i žene) – postaće lovci i prodavaće delove Tri blaga

Posle 1500 godina monasi i monahinje počće da ubijaju jedan drugog tako da će Zakon nestati.

U “Sutri velike kolekcije” (Chin *Ta-chi-ching*; Jpn *Daijikkyo*) vreme posle osme paranirvane Bude Šakjamunija godine 2539. do sadašnjeg vremena podeljeno je u pet perioda od po 500 godina. Ova podela se kasnije javlja kao Teorija pet perioda (Marra, 1988: 26).

Prvi period obuhvata prvih 500 godina od oslobođanja kroz mudrost. U ovom periodu pravi budistički učenici, koji su se saglasili da praktikuju darmu u skladu sa osnovnim idejama, korigovali su karakter, očistili umove, odbacili loše navike i pratili učenje Bude. Oni su takođe meditirali i stekli mudrost. Svi ovi postupci bili su poznati kao oslobođanje kroz mudrost.

Drugi period obuhvata drugih 500 godina i pripada periodu meditacija. U ovom periodu većina pravih učenika vežbala je revnosno, očistila je svoj um i naučili su da razmišljaju u skladu sa učenjem Bude. Oni su, skladu sa sposobnostima i zaslugama, bili u stanju da dostignu više moralne norme.

Treći period obuhvata trećih 500 godina i pripada periodu učenja. U ovom periodu pravi učenici striktno su poštovali skup od dvanaest sutri koje su proučavali i o kojima su diskutovali. Način istinskog prosvetljenja i prirodnog prosvetljenja postaju zanemarivani.

Četvrti period obuhvata četvrtih 500 godina i pripada periodu hramova. U toku ovog perioda većina vernih pristalica potpuno su zanemarili put stvarnog prosvetljenja koristeći prirodno prosvetljenje i praktikovanje bez želje za oslobođenjem. Kroz obuku na ovaj način oni su uživali u nagradama čoveka i bogova nakon smrti.

Peti period obuhvata petih 500 godina. U ovom periodu učenici su izgubili svoju pravu prirodu, takmičili su se jedan protiv drugog, ispoljavajući mržnju, zavist i nepoverenje, sramoteći jedan drugog. Posebno, oni su se pridržavali svog znanja sutri smatrajući da su u pravu, a osporavali i sramotili jedan drugog da bi se tako domogli slave i bogatstva.

Ovih pet perioda trajali su više od 2500 godina prema budističkom kalendaru. Sav postojeći kaos u svetu pripada Poslednjem veku Zakona (Darme), posle koga mnogi naučnici veruju da će nastupiti period povratka Bude Maitreje.

Doba slabljenja Zakona

Učenje o nestajanju Budinog učenja razmatra ne samo stalno, kontinualno smanjenje njegovog uticaja, u nekom dužem vremenskom razdoblju, već i kvalitativne skokove koji određuju granice između perioda.

U ranom indijskom budizmu vremene slabljenja Zakona deli se na dva perioda: Doba istinskog Zakona i Doba sličnosti Zakona. Natier ukazuje na specifičnost indijskih spisa vezanih za ovo učenje, da ne sadrže pojam kraja Zakona. Dolaskom budizma u Kinu Učenje o nestajanju Zakona dopunjeno je u VI veku novim periodom - Dobom kraja Zakona. Time je sistem zaokružen i od tada obuvata: (Nattier, 1992: 65-66)

- Doba istinskog Zakona (jap. *shobo*, ch. *chang-fa*, skt. *saddharma*) – period neposredno posle smrti Bude u kome se može dostići prosvetljenje praktikujući učenje Bude;
- Doba sličnosti Zakona (jap. *zobo*, ch. *hsiang-fa*, skt. *saddaharma – pratimpaka*) – period kada se ljudi samo drže slova zakona, ali je suština već zaboravljena; kada je učenje i dalje poznato, ali se ne praktikuje sa onom istrajnošću kao ranije; kada poznavanje učenja postaje formalno, veza sa ljudima slabi i sve je manje ljudi koji mogu da dostignu prosvetljenje.
- Doba kraja Zakona (jap. *mappo*, ch. *mo-fa*, skt. *saddharma-vi-rapola*) – period u kome tradicionalna religijska praksa gubi svoju efikasnost i duhovni nivo ljudi pada nedopustivo nisko; kada potpuno nepoznavanje Budinih istina dovodi do opšteg rasula i mrak i neprosvećenost se spušta na svet; kada ljudi više ne mogu da dostignu prosvetljenje kroz Budinu reč, kada društvo postaje raspušteno i kada svet nestaje.

Trajanje pojedinih perioda razmatra se u više sutri koji navode vremena 500 ili 1000 godina izuzev za Doba kraja Zakona. U tabeli 1 prenete su vrednosti vremena iz rada M. Mare (Marra, 1988: 25)

Tabela 1 Trajanje doba učenja o nestajanju Zakona, prema sutrama

Izvor	Doba Istinskog Zakona	Doba Sličnosti Zakona	Doba Kraja Zakona
<i>Daijosanjusangekyo</i>	500	500	10000
<i>Daijikkyo</i>	500	1000	10000
<i>Daijikkyo</i>	1000	500	10000
<i>Daihikyo</i>	1000	1000	10000

Mappo u Japanu

Učenje o nestajanju Zakona (*mappo*) preneli su u Japan budistički monasi, ali je ono do sredine perioda Heian bilo u osnovi nepoznato među japanskom aristokratijom. Tek pojačanim uticajem sekta Tendai i Čiste zemlje, oni su u periodu mapo počeli da sagledavaju vreme verske i istorijske krize. Tačan početak Doba kraja Zakona bio je predmet mnogih rasprava u Japanu. U njegovom određivanju figurisale su dve neodređenosti – godina Budinog dostizanja nirvane i trajanje Doba istinskog Zakona i Doba sličnosti Zakona – za koje u sutrama postoji više vrednosti. Kao godine smrti Bude navode 609. i 949. godina pne, dok za trajanje doba 500 i 1000 godina (tabela 1). Kako je do X veka 949. godina pne postala najprihvaćenija za Budinu smrt, a trajanje doba Doba istinskog Zakona i Doba sličnosti Zakona po 1000 godina, za početnu godinu perioda mapoa je određena 1052. godina. (Moerman, 2007: 246). Ukoliko bi se uzelo da Doba istinskog Zakona traje 500 godina, a Doba sličnosti Zakona 1000 godina, za početak perioda mapoa dobila bi se 552. godina, koja nije logična jer se poklapa dolaskom budizma u Japan, posle čega se zemlja uzdiže, što ne odgovara predviđanjima za početak perioda mapoa.

Krajem perioda Heian (794–1185) u Japanu aristokratija je postala svesna nastupanja kraja Zakona. Počele da dominiraju ideje pesimizma što se oslikava u književnosti tog perioda, ali se istovremeno težilo da se umanje posledice kraja Zakona i da se ljudi pripreme da lakše sačekaju neminovnost. Konrad navodi da je u prvoj godini “Kraja Zakona” do tla izg-

oreo manastir Haseđi (*Haseji*) u kome su nestali svi sveti prikazi osim malog kipa Bude Amide. Ovo je protumačeno tako da je Amida uvek prisutan i da je spasenje moguće. (Конрад, 1980; 90)

U pripremi za neminovnost, smatralo se da prvo treba sačuvati slovo Zakona za neka dalja pokoljenja. Zato se iskoristio budistički običaj “sahranjivanja sutri”. Sutre su se prepisivale i pojedinačno ili u svežnjevima stavljale u posebne cilindrične kontejnere – stupe, drvene ili metalne, koji su posle smeštani u keramičke posude, koje su zakopavane u plitke jame, sa posebnom spoljnom zaštitom. (Moerman, 2007: 249; 2010: 75)

Pojedinačna spasenja pružala je sekta Čiste Zemlje, vrlo jednostavnim ritualom. Za spasenje i ponovno rođenje u Amidinom raju bilo je potrebno samo ponavljanje reči ”Namu Amida Butsu” (Sansom, 1958; 224). Kasnije, u peridu Kamakura, sekta Ničiren (*Nichiren*) propovedala da je Lotus sutra sredstvo kojim će period kraja Zakona ustupiti mesto novom dobu vere i da je Ničiren bio bodisatva koji je ponovo rođen da propoveda istinu i čiji je dolazak bio predviđen u dvanaestom i trinaestom poglavlju sutre Lotusovog cveta (*Hokke-kyō*) (Sansom, 1958; 427).

CIKLIČNA KRETANJA ČETIRI KALPE

Prema budističkoj kosmologiji vasionu ili kosmos nisu stvorili Bog ili bogovi, već ona postoji oduvek i stalno i nikad neće imati kraj. U vasioni postoji beskonačno mnogo svetova i svi oni egzistiraju paralelno. Ti svetovi nisu statičini već se nalaze u neprekidnom kretanju i u dugim vremenskim periodima prolaze kroz velike cikluse sažimanja i širenja, stvaranja i uništavanja. Trajanje jednog kosmičkog ciklusa sažimanja i širenja određuje veliku kalpu (mahakalpu) koja se deli na četiri obične kalpe, prema vrsti evolucionih promena koji se u njima odvijaju: *Samvarta kalpa* - kalpa nestajanja; *Samvartasthayi kalpa* - kalpa nepostojanja; *Vivarta kalpa* - kalpa stvaranja i *Vivartasthayi kalpa* - kalpa trajanja. (Sadakata, 102-104) Svaka od ovih kalpi deli se na dvadeset manjih, jednakih, delova, antarakalpi, intermedijalnih kalpi, u kojima prvu polovinu karakteriše porast, a drugu opadanje. Za kalpu *Samvartasthayi* ova podela samo je formalna, jer se u tom vremenskom periodu ništa ne menja, dok se u ostale tri kalpe u ovim periodima odvijaju unutrašnji ciklusi.

Učenje o velikoj kalpi kao četvorofaznom ciklusu, uključujući i tumačenje procesa četiri kalpe, predstavlja deo budističkog filozofskog nasleđa sakupljenog u enciklopediji *Abhidharma kosa*, u kojoj je ve-

liki budistički filozof Vasubandhu (IV vek ne) sistematizovao sve što je budistička filozofska misao sakupila od vremena svog nastajanja.

Obim ovog rada ne dozvoljava detaljnije ulaženje u razmatranje procesa u pojedinim kalpama. Zato će se razmatrati samo osnovne postavke o kalpi nestajanja i kalpi stvaranja koji su od interesa za ovaj rad.

Prikaz učenja o četiri kalpe Vasubandhu započinje sa kalpom nestajanja koja počinje prekidom rađanja i izumiranjem svih živih bića i traje do uništavanja fizičkog sveta vatrom, vodom i vetrom. Kao uzrok pojave ove kalpe navodi se – nestajanje svih rezervi koje su rezultat celokupnih životnih aktivnosti bića. (Басубандху, 37). Posle toga svet se dugo nalazi u stanju praznine, kada je postojala samo akaša⁷. Sledeći ciklus započinje kada se od prikupljene energije celokupne karme svih prethodnih živih bića formira lahor. Pojava prvih vetrića (*pragvayu*) određuje momenat kraja postojanja starog sveta i početak stvaranje novog sveta. Ovaj momenat određuje početak kalpe stvaranja koja traje do pojave rađanja u sferama pakla. (Vasubandhu (1991): 477; karika 90 c-d).

Za ovaj rad od interesa je kako se Učenje o cikličnim promenama kosmosa povezuje sa darmom, odnosno, u se kom delu ciklusa javlja Buda Šakjamuni. Nattier navodi da jedinstvenog stava nema o tome, već stavovi Mahajana i Nikaja (*Nikaya*)⁸ budizma. (Nattier, 1991: 24-26). Prema Mahajana budizmu, četiri Bude, uključujući i Budu Šakjamunija javljaju se u prvoj antarakalpi kalpe trajanja, dok se peti, Buda Maitreja javlja u maksimumu šeste antarakalpe. Prema Nikaja budizmu, prve četiri Bude javljaju u devetoj antarakalpi, dok se Buda Maitreja javlja u desetoj antarakalpi.

U enciklopediji *Abhidharma kosa*, karika 94 a-c, navodi se da se Bude javljaju u toku perioda smanjenja trajanja života ljudi, kada se dužina života smanjila od osamdeset hiljada godina do sto godina. (Vasubandhu, 1991: 481-482; karika 94 a-b)

GUKANŠO

Gukanšo (*Gukansho*) je istorijski traktat (*shiron*) u kome Dien razmatra istorijske događaje i ličnosti i traži istorijsku uzročnost, zakoni-

7 Akaša (आकाश, ākāśa) u indijskim religijama poseban oblik prostora, koji približno odgovara evropskom pojmu etar.

8 Nikaja (*Nikaya*), opšti naziv za “osamnaest škola” ranog indijskog, sektaškog Budizma, koje su se pojavile pre formiranja Mahajana Budizma

tosti pojave događaja i sile koje njima upravljaju. Ovo je prvi historiografski rad u Japanu koji daje celovito učenje o zakonomernostima istorijskog razvoja države na osnovama budističkih teorija.

O autorstvu i vremenu stvaranja Gukanšoa nema direktnih podataka. Tek je 1921. godine Miura Hirojuki (*Miura Hiroyuki*) dokazao da je Fuđivara Ćien autor Gukanšoa, dok su se za vreme objavljivanja japanski naučnici složili da je u pitanju period između 1219. i 1224. godine, sa različitim mišljenjima da li je napisano pre ili posle Ćokju nemira 1221. godine. Hembrik smatra da je Ćien počeo da piše Gukanšo 1219. godine i da je najveći deo završio do 1220, dok je određene dopune vršio od 1221. pa do smrti 1225. godine (Hambrick, 1978; 39). Tekst Gukanšoa nije sačuvan u originalu već samo u nekoliko nekompletnih prepisa, koje su japanski naučnici sredili, protumačili i preveli na savremeni japanski jezik i objavili u obliku nekoliko kompilacija tekstova.

Prevoda na evropske jezike ima malo. Za englesku verziju Braun i Išida koristili su kompilirani tekst Marujama Ćiroa (*Jiro Maruyama*) iz 1949. godine. U njihovoj interpretaciji, tekst Gukanšoa obuhvata sedam celina: Prva četiri dela vezani su za drevne i srednjovekovne periode i period vojne vlasti, šesti i sedmi daju hronologiju carske porodice od cara Ćinmua (*Jimmu*) do Ćuntokua (*Juntoku*), dok su u petom delu sistematizovani zaključci i rezimeji.

Ćien je Gukanšo koncipirao oko tri osnovna stava (Kodansha3, 1986: 65): prvi je poštovanje kontinuiteta carske porodice, drugi su budistička učenja, doktrine i njihova uloga u interpretaciji istorijskih događaja i treći, lična preokupacija Ćiena – uloga kuće Kuđo u ovim istorijskim promenama, na čemu se u ovom radu nećemo zadržavati.

Gukanšo je napisan katanom, a ne, kao što je za to vreme bilo uobičajeno, na kineskom. Ćien navodi “da bi čitalac mogao da identifikuje i razume Principe i stvarne namere [nevidljivih bića]”, ja sam pisao samo o jednosmernom toku istorije, namerno objašnjavajući Principe bez korišćenja nepoznatih reči pokazujući kako su Principi odnosa stvarani u svakom periodu i kako su ovi Principi štitili državu i ljude” (Brown, Ishida, 1979: 202).

PRIKAZ I TOK ISTORIJSKIH DOGAĐAJA

U prikazu istorijskih događaja, Ćien se ne zadovoljava opisom i ocenom događanja, kao u ranijim istorijskim hronikama, već traži zakonitosti

kojima su oni podređeni. On ih naziva pokretačkim silama istorije (*dori*) i deli ih nevidljive i vidljive. Skrivenne sile su budističko učenje – Zakon i volja bogova (*buppo*), a vidljive sile su zakon cara, vlasti i ljudi koji su im podređeni (*obo*).

Istorijski tok događaja u Gukanšou se prikazuje u tri celine. Prva je hronologija carske porodice, druga je prikaz, komentar i ocena događaja i treća je tumačenje toka u sedam perioda japanske istorije.

Carska hronologija predstavlja geneologiju carske porodice od prvog cara Đinmua (*Jimmu*) do 86. cara Go-Horikave (*Go—Horikawa*, 1212–1234). Za svakog vladara Đien navodi njegove lične podatke i godine vladavine, podatke o roditeljima, deci, zatim, imena regenta, glavnih ministra, vođa klanova, a kasnije i verskih poglavara. U vreme vladavine 82. cara Go-Tobe (1180–1239) naveden je Đien na dužnosti prvosveštenika (Brown, Ishida, 1979: 338). Pored toga, kao uvod u hronologiju, daje se kratak pregled kineskih dinastija. Ovaj ogroman materijal Đien je prikupio da bi prikazao kontinuitet carske loze od Boginje Sunca Amaterasu, na čemu je on posebno insistirao, ali i da ukaže da je klan Fuđivara božanski predodređen da bude najbliži pomoćnik careva.⁹ Ovim Đien, budista po uverenju i obrazovanju, koristi stavove koji su zasnovani na šintoističkim verovanjima.

Japansku istoriju Đien razmatra u širokom opsegu – od najstarijeg doba do njegovog vremena pri čemu je deli na sedam perioda u odgovarajućim periodima učenja o nestajanju Zakona.

Doba Istinskog Zakona

1. Od dolaska na presto 1. cara Đinmua do smrti 13. cara Seimua, 191. godine

9 Varley navodi: “Đien je detaljno opisao kako je Boginja Sunca poslala svog unuka Ninigija sa Ravnine visokog neba sa zadatkom da uspostavi lozu vladara na zemlji. Na osnovu toga imperatorska porodica nalazi se na prestolu Japana od trenutka formiranja zemlje. Kako je svakoj dinastičkoj liniji potrebna je pomoć, posebno kada mladi i nekompetentni vladari treba da stupe na presto, Boginja Sunca je, istovremeno sa Ninigijem, poslala na zemlju kamija, Ama-no-kojanea, rodonačelnika porodice Fuđivara, da pomogne carskoj kući u neposrednom upravljanju zemljom. Na taj način Amaterasu je proglasila carski klan za centralni, ali je istovremeno razmišljala da će carevima biti potrebna pomoć kvalifikovanih službenih lica, položaj koji je postao posebno značajan za pravilno vođenje poslova tokom srednjih i kasnih (prema određivanju Đien) etapa japanske istorije.” (Varley, 20)

Doba Sličnosti Zakona

2. Od dolaska na presto 14. cara Čuaia (*Chuai*) do smrti 30. cara Kimeia (*Kimmei*), 571. godine

3. Od dolaska na presto 31. cara Bidacua (*Bidatsu*) do smrti Fuđivara Mićinage (*Fujiwara Michinaga*) 1027. godine za vreme vladavine 68. cara Go Ícidoa (*Go Ichijo*)

Doba Kraja Zakona

4. Od postavljanja Fuđivara Jorimićija (*Fujiwara Yorimichi*) za regenta do smrti zamonašenog

74. cara Tobe 1156. godine

5. Period vojne uprave, od smrti Minamoto Joritomoa (*Minamoto Yoritomo*) 1199. godine

6. Početak vladavine 77. cara Go Širakave (*Go-Shirakawa*) 1155. godine do abdikacije 82. cara Go-Tobe 1198. godine

7. Početak vladavine Go-Tobe kao zamonašenog cara od 1198. godine

Karakteristike pojedinih perioda razni autori objašnjavaju na razne načine. Mi smo konsultovali više radova koji razmatraju problematiku ovih perioda: Braun i Išida (Brown, Ishida 1977), Mara (Marra, 1985), Hambrik (Humbrić 1978), Trubnikova (Трубникова, 2008). U daljem tekstu prvo će biti prikazane osnovne specifičnosti perioda, kompilirane prema stavovima autora koji su po našoj proceni dali najcelovitiju procenu, a zatim principi koji prema Ćienu, kontrolišu taj period.

Prvi period (660 god pne – 192 god ne)

Prvi period nastupa odmah posle “ere bogova” i obuhvata vreme vladavine trinaest careva, u periodu japanske istorije poznatom kao Jamato (*Yamato*): od 1.¹⁰ cara Ćinmua (vladao 660 – 585 god. pne) do 13. cara Seimua (v. 131 – 192 godine ne). U toku ovog perioda skriveni i vidljivi Principi (*dori*) bili još u harmoniji, careve su nasleđivali sinovi, ali on nije bio obavezan da za naslednika izabere svog najstarijeg sina, već ga je određivao prema sposobnostima. To je bio Doba istinskog Zakona (*shobo*) kada su, prema Mari (Marra, 1988: 320), skriveni i vidljivi principi (*myoken*) upućivali na Budistički zakon (*buppo*) i Imperatorski zakon (*oho*)

10 Brojevi se navode prema hronologiji datoj u knjizi Brown, Ishida. Sadašnje hronologije ne uračunavaju carice.

koji su u početku japanske istorije bili identični, stvarajući time srećan karakter drevnih vremena.

Đien pri razmatanju ovog perioda uvodi tri Principa na osnovu kojih analizira vladare. Prvi Princip je vezan za sposobnost (*kiryō*) nezavisno od pola, za koji navodi da ima najviši prioritet, drugi Princip je da imperatorov sin mora biti odan majci i da joj za života poveri sve prerogative vlasti (Brown, Ishida, 1979: 22). Sledeći Princip je faktor vladavine (*sen*) po kome je moralno sve što omogućuje vladavinu dobrog vladara. (Brown, Ishida, 1979: 250). Đien to ilustruje događajem iz vremena vladavine cara Đinmua, kada je njegov najmlađi sin, kasnije car Suizei, ubio svog starijeg brata, koji je bio loš i zao čovek. Đien priznaje da je ubistvo naslednika prestola nije dobar korak, ali smatra da bi bilo još veće zlo dozvoliti da zao čovek bude na prestolu kada je raspoloživ drugi, čestitiji pripadnik carske familije. Hembrik u tome vidi dve manifestaciju Principa. Prva je ubistvo lošeg brata, a druga je ubeđivanje dva brata da onaj drugi zauzme presto. (Hambrick p 44).

Drugi period (192 – 571)

Drugi period obuhvata vladavinu sedamnaest careva u periodu Asuka, od 14. cara Čuaija (*Chuai* v. 192 – 200 godine) do smrti 30. cara Kimeija (v. 539 – 571). To je bilo doba Sličnosti Zakona (*zobo*), kada su vidljivi i skriveni principi počeli da se razdvajaju, ali su ljudi bili još uvek nesposobni da istorijske promene posmatraju kao uticaj rada Principa. U to vreme nasledni prinčevi nisu bili samo sinovi, nego i drugi članovi carske porodice, kao što su unuci i unuke cara. Sposobnost je tada igrala veliku ulogu pri izboru političkih lidera, pri čemu nije pravljena razlika po polovima. (Marra, 1988).

To je bilo vreme dolaska budizma u Japan. Izgubivši neposrednu sposobnost prihvatanja skrivenih osnova u postojećem, realnom svetu, ljudima je bilo potrebno učenje i krajem ovog perioda u Japanu, u vreme vladavine cara Kimeija, počinje da se širi darma i da se uvodi Budistički Zakon.

Već na početku ovog perioda dolazi do nepoštovanja principa nasleđivanja. Kako 13. car Seimu nije imao muško potomstvo, nasledio ga je kao 14. car Čuai, unuk 12. cara Keikoa, dok je njega nasledila 15. carica Đingu (*Jingu*), koja je bila njegova žena i regent svom sinu Ođinu (*Ojin*). Zbog toga Đien primećuje da se u drugom periodu uvodi neka dopuna

principa nasleđivanja po kome na presto osim sinova mogu doći i žene i rođaci.

Prema Hembriku drugi period se može okarakterisati kao (a) gubitak kontinuiteta nasleđivanja, od oca na sina; (b) pojava žena kao vladara, postepeno smanjivanje moći cara; (c) korišćenje ministara za pomoć carevima; (d) teškoće smeštaja carskih potomaka koji pretenduju na presto (zbog njihove brojnosti); (e) opšte povećanje zla - bezbožnosti kako u vladi tako i među običnim ljudima. (Hambrick, 1978: 45)

Treći period (572 – 1036)

Treći period traje 464 godine, od vladavine 31. cara Bidacua (*Bi-datsu* v.572-585) do regenta Fuđivara no Mičinage (*Fujiwara no Michinaga* 966-1027) i 68. cara Go-Ičidoa¹¹ (v. 1016-1036). U tom dugom periodu, koji obuhvata kraj perioda Asuka, ceo period Nara i veći deo perioda Heian, na prestolu je bilo 30 careva i 7 carica. U ovom periodu je klan Fuđivara ojačao i počeo da pruža pomoć carevima, započevši time blisku saradnju sa dvorom.

To je bilo i dalje vreme Sličnosti Zakona (*zobo*), kada su ljudi želeli da spoje vidljive i skrivene principe u raniju harmoniju, ali to nisu mogli, jer su se odvojili od slova učenja i više nisu mogli da odgovore zahtevima mjošu (*myoshu*), nevidljivih budističkih i šintoističkih božanstava. To je bila situacija kada su ljudi mislili da je nešto dobro i tako radili, da bi kasnije žalili zbog toga. (Marra, 1985: 321; Brown, Ishida, 1979: 206).

U ovom periodu ubijen je 33. car Sushun, čime je prekršen princip vladavine po kome je car posle krunisanja neprikosnoven, nezavisno od toga koliko je loš, sve dok se dobrovoljno ne izjasni da želi napusti presto i da niko neće biti opravdan ako nagovara cara da se odrekne prestola. Neispunjenje ovog principa smatraće se buntom (Brown, Ishida, 1979: 209). Sushun je drugi ubijeni car. Pre njega nasilno je završio 21. car Anko (453–456).

Početak ovog perioda vezan je za širenje budizma i borbu između klanova Soga, Nakatomi i Mononobe koja je trajala oko 50 godina i završena je pobedom klana Soga, pristalica budizma. Lider klana Soga no Umako bio je ne samo prvi ministar cara Sušina (*Sushin*) već i njegov rođak, ali se religijski nisu slagali. Car Sušin bio pristalica šintoizma, a

11 Prefiks „Go“ ispred imena japanskog vladara označava drugi, Go-Ichio je Ichio Drugi odnosno, Ichio II.

Soga no Umako budizma. Kada je car Sušin rešio da udalji Soga no Uma-ko iz dvora, on je naredio da ubiju cara (592). Ovo ubistvo imalo je kako politički tako i religijski karakter. Dien opravdava ovo ubistvo principom da budizam brani državu.

Posle smrti cara Sušina, Soga no Umako je na presto, kao 34. cara, postavio svoju nećaku Suiko kao ženu umrlog 26. cara Bidacua. Za njenog regenta postavio je svog drugog nećaka, naslednog princa Šotokua (*Shotoku Taishi*) koji će kasnije, svojom zakonodavnom aktivnošću, imati odlučujući uticati na formiranje japanske države.

Događaji u trećem periodu nameću nekoliko principa. Primarni je da se posle uvođenja Budističkog Zakona Imperatorski Zakon ne može očuvati bez pomoći Budističkog Zakona (Brown, Ishida, 1979: 25-26). Postavljanjem žene na carski presto, potvrđuje se princip vladara iz prethodnog perioda.

Dien podvlači sledeće elemente kao glavne principe u trećem periodu: samo pripadnici carske porodice (uključujući i malu decu) dolaze na presto; pripadnici porodice Fuđivara služe kao regenti, posebno da bi očuvali presto, a posebno u slučaju kada su nominovani carevi mala deca, slabi ili loši vladari; regenti pomažu da se na presto izaberu najsposobniji kandidati; potreba za regentima javlja se zbog kratke vladavine i/ili brze promene careva; regentura predstavlja mitološku i moralnu obavezu klana Fuđivara. (Hambrick, 1978: 46-47)

Četvrti period (1017 – 1156)

Četvrti period traje 139 godina, od postavljanja Fuđivara Jorimičija za regenta 1017. godine, za vreme vladavine 68. cara Go-Ičidoa (v.1016–1036), do smrti zamonašenog 74. cara Tobe (1103– 1156) u poslednjoj četvrtini perioda Heian. (Marra, 1985: 321). Ovaj kratak period ima poseban značaj u Dienovom prikazu istorije, tada počinje slabljenje Imperatorovog Zakona i početak Doba kraja Zakona, *mappo*, koji se predviđao za 1052. godinu, kada nastaje rasulo i mrak. U ovom periodu još uvek postoje mudri ljudi, ali oni više ne mogu ništa da promene. (Brown, Ishida, 1979: 425)

Četvrti period predstavlja vrhunac vlasti klana Fuđivara i slave njegovih najistaknutijih pripadnika Mičinage i Jorimičija, ali u skladu sa početkom kraja zakona, događaji u njemu nagoveštavaju velike promene. To je u prvom redu opadanje centralne vlasti uvođenjem sistema insei¹²

12 Insei je sistem vladavine zamonašenog imperatora.

i jačanje vojnog staleža što će dovesti do slabljenja moći cara (dualnost valsti od perioda Kamakura do perioda Meidi).

Ovi događaji oslabili su principe vladavine uvedene u drugom i trećem periodu – pomoć regenata vladavini careva. Odnosi između nominalnog cara, zamonašenog ali, suštinski, vladajućeg, regenata i vojnika, koji su ranije bili harmonični i obostrani, sada su se pretvarali u otvoreno neslaganje i mržnju. Četvrti period završava se 1156. godine nemirima Hogen kada je neslaganje prešlo u otvoreni rat. (Hambrick, 1978: 48-49)

Peti period (1156 – 1199)

Peti i šesti period obuhvataju isto vreme, od smrti zamonašenog cara Tobe 1156. do smrti Minamoto Joritomoa 1199. godine, koje u istorijskoj hronologiji, odgovara kraju perioda Heian i početku perioda Kamakura. U budističkoj podeli to je bilo vreme prvih godina Kraja Zakona (*mappo*).

To je bilo vreme Principa u kome su se ljudi prvo podelili na dva tabora i oštro su se borili između sebe, ali pošto u jednom periodu važi samo jedan Princip, oni koji su pripadali tom Principu pobeđivali su i radili u skladu sa njim. Dien navodi da je nerazumevanje Principa u početku bilo potrebno, da bi se prihvatile vođe, koji su došli u skladu sa Principom, ugledom i vrlinama (*itoku*) (Brown Ishida, 1979: 207-208). Mara navodi da u ovom periodu mesto mudraca iz četvrtog perioda zauzimaju vođe. (Marra, 1985:322)

Jačanje vojnog staleža u petom periodu vezano je za neprestane međusobne vojne sukobe. To je bilo nemirno vreme, vreme Gempei rata između najvećih vojnih klanova Taira i Minamoto koji je doveo do stvaranja novog centra vlasti, šogunata u Kamakuri, koji je dominirao u Japanu od 1192. do 1333. godine. U završnoj bici kod Dan no Ure (1185), udavio se maloletni, četvorogodišnji 81. car Antoku, a sa njim je nestao (potonuo) i carski mač, jedna od regaliya japanskog carstva, koji je po predanju Amaterasu - Boginja Sunca, dala prvom japanskom caru. Dien povezuje gubitak carskog mača sa jačanjem vojnog staleža, videvši u tome učešće Boginje Sunca i Velikog bodisatve Haćimana (*Hachiman*). (Brown Ishida, 1979: 444)

Šesti period (1158–1198)

Šesti period odgovara približno istim godinama kao i peti period, od početka vladavine 77. cara Go-Širakave (1127–1192) kao zamonašenog

cara, 1158. god, do kraja vladavine 82. cara Go-Tobe (1180–1239), 1198. godine. Međutim, ovo vreme Ćien je obeležio kao poseban period, pošto je, usled pogoršanja odnosa između cara i kuće regenta iz kuće Konoe i neprijateljskih odnosa između cara i vojnih vlasti posle smrti Joritomoa, dolazilo da povećanog propadanja zemlje i Ćien na to posebno upozorava (Marra, 1985: 322).

To je bio period Principa u kome ljudi nisu mogli da naprave razliku u putu petog perioda, nalazeći se u neprekidnim sukobima jedan sa drugim, puštali su da vreme prolazi bez pronalaženja rešenja. Konačno, kada bi krenuli ka određenom položaju i radili rukovodeći se lošim idejama i osećanjima, pravili bi greške, jer su neput (*mudo*) razmatrali kao Princip. Ovo je bio princip perioda u kome je postupak (*higagoto*) bio Princip, ali tada su se pogoršavale sve istorijske promene izvedene postupkom kao Principom, pošto je jedna faza pogoršanja bila praćena onom koja je bila još lošija. (Brown Ishida, 1979: 207-208)

Prema Hembriku u toku petog i šestog perioda zemlja i vlada bili su taoci u borbi polarizovanih strana. Ova polarizacija stvorila je četiri suprostavljene grupacije napetosti: (1) između porodice Taira i regentstva, (2) između porodica Taira i Minamoto, (3) u okviru porodice Minamoto, između Joritomoa, Jošinaka i Jošicunea i (4) borbe na dvoru 1196, između porodica Kuđo i Konoe, grana porodice Fuđivara. Na kraju ovog perioda porodica Minamoto potpuno je uništila porodicu Taira, a porodica Konoe je preuzela mesto regenta. (Hambrick, 1978:49)

Sedmi period (1198-)

Sedmi period je završni period Ćienove hronologije. On počinje vladavinom zamonašenog 82. cara Go-Tobe 1198. godine, na početku perioda Kamakura i početku Doba kraja Zakona (*mappo*). To je bilo i vreme u kome je živio i radio Ćien. U ovom periodu nije bilo ni mudraca ni vođa i niko se više nije sećao Principa, ni skrivenih ni vidljivih i svet se približavao kraju. (Marra, 1985: 322)

To je bio period Principa po kojima ljudi kada razmišljaju i planiraju nešto, jednostavno ne reaguju na postojeću situaciju, ne razmišljaju o budućnosti, jer je to bilo vreme kad niko nije znao ništa o Principima. To je bio Princip trenutnog vremena (*yo*) (Brown Ishida, 1979: 208).

Trubnikova navodi (Трубникова 2008: 17) da je Ćien u očekivanju opšte propasti video mogućnost suprostavljanja uništavanju i predviđao je

da će budući vladari Japana umeti da vidljive principe usaglasе sa skrivenim. Ovaj Ćienov stav bio je u suprotnosti sa uĉenjem o “kraju Zakona”, ali se slagao sa drugim budistiĉkim uĉenjem - teorijom vremena, koja je izloŹena u “Enciklopediji Abhidrahme”. Ova teorija opisuje promene u celoj vasioni, a ne istoriju stvaranja budistiĉke Darne. U to vreme u Japanu predstave o “kraju Zakona” vezivane sa uništavanjem sveta u celini, ali Ćien nije izjednaĉavao te dve teme. U “Enciklopediji Abhidrahme” svet prolazi ĉetiri velike kalpe, od kojih svaka sadrŹi dvanaest malih kalpi u kojima takoĊe postoje periodi rasta i opadanja. Na taj naĉin, ako svet i teŹi ka nestajanju u toku njegovog opšteg pogoršanja (*Samvarta kalpa* - kalpa nestajanja) mogući su pojedini periodi relativnog poboljšanja (uzlazni periodi malih kalpi) i u Japanu moŹe da se javi takav period.

Ćien navodi da “iako ima pogoršanja postoji takoĊe i poboljšanja” (Brown Ishida, 1979: 144) i prihvata postojanje Principa koji imaju moć da se suprostave pogoršanju (Brown Ishida, 1979: 209):

- 1) Princip “rušenja zla i stvaranje dobrog” (*metsuzai shozen*);
- 2) Princip “suprostavljanja zlu i podrŹavanje dobrog” (*shaaku jizen*);
- 3) Budistiĉke zapovesti “ Ne radi nikakvo zlo! Radi samo dobro!” (*shoaku makusa i shozen bugyo*), i
- 4) Posebni blagoslovi raznih Buda i Bodisatvi (*risho hoben*).

Ćien navodi da se principi ovog perioda razlikuju od principa drugih perioda i da je jedan od novih elemenata bio taj da je za ratnike sada postalo vaŹno da obezbede ulogu u funkcionisanju vlasti. Dokaz da kod vlasti ne postoji razumevanje Principa bila je teŹnja cara Go-Tobe i njegovih savetnika, da unište vojnu klasu i svu vlast vrate dvoru. Ovo nerazumevanje dovelo je do Ćokju nemira 1221. godine i potpunog vojnog poraza dvora. Ćien se plašio da ĉe anti-bakufu stavovi cara Go-Tobe dovesti do katastrofalnog kraja plemstva i pokušavao je da spreĉi takvu mogućnost (Hambrick, 1978: 50).

ZAKLJUĀAK

Ćien je bio sloŹena liĉnost. Sa jedne strane, bio je budista, po obrazovanju i uverenju koji je u budistiĉkoj hijerarhiji dostigao najviša zvanja i koji je stavove budistiĉke doktrine koristio da objasni tok istorije; sa druge, kao pripadnik ogranka KuĊo klana FuĊivara, koristio svoje vi-

soke položaje da ojača položaj klana; sa treće, bio je visoki intelektualac kritičkog duha koji je u svom istorijskom delu Gukanšo tražio uzroke i objašnjenje tadašnjeg stanja i puteve prevazilaženja; i sa četvrte, bio je aristokrata, pripadnik tadašnje elite koji je pisao pesme koje su uvrštene u antologiju Šin kokin vakašu (*Shin Kokin Wakashu*).

Dienov istorijski traktat Gukanšo predstavlja prvi rad u japanskoj historiografiji koji je nije bio čista hronologija careva i događaja vezanih za vladare. Mada je pisan sa određenim političkim ciljem, da zaustavi dalju konfrontaciju dvora i bakufua, Gukanšo obuhvata svu složenost japanske stvarnosti tog vremena posebno religiozne doktrine budizma, nacionalne stavove šintoizma i moralno-etička učenja konfucijanizma. On prenosi šinto pojam direktnog božanskog porekla cara, konfucijanske pojmove vr-lina, reda i harmonije i čitav niz budističkih pojmova kao što su kalpe, tri doba Zakona, principi (*dori*).

Dien je smatrao da šintoistička i budistička božanstva pokreću tok istorije preko principa koji je prožimaju i određuju pravce njenog kretanja. Prihvatajući cikličnu promenu budističke kosmologije vremena, on je razmatrao cikluse poboljšanja i pogoršanja tražeći načine koji bi omogućili slabljenje procesa pogoršanja. Predlagao je optimističku alternativu u odnosu na tada vladajuću budističku koncepciju slabljenja zakona sa njenim eshatološkim očekivanjima opšteg uništenja i haosa.

Literatura

- Brown D, Ishida I. (1979), *The future and the past: a translation and study of the Gukanshō, an interpretative history of Japan written in 1219*. Berkeley: Univ. of California Press, Gogle book
- Bu-ston, (1988), *The History of Buddhism in India and Tibet*, Translated from Tibetan by E. Obermiller, Universite Catholique de Louvain, Institute Orientaliste, Louvain la Neuve
- Great Collection Sutra, Five period*, http://www.phaptangmeditation.org/D_1-5_2-49_3-49_4-23/, 1.12.2013
- Hambrick, C. H. (1978), *The Gukanshō: A religious view of Japanese history*. Japanese journal of religious studies 5/1, pp 37–58.
- Конрад Н.И., (1980), *Очерк истории культуры средневековой Японии*, Москва, Искусство

- Lamotte E. (1988), *History of Indian Buddhism, from the Origins to the Saka era*, Universite Catholique de Louvain, Institute Orientaliste, Louvain –la – Neuve.
- Marra M. (1985), *The Conquest of Mappo, Jien and Kitabatake Chikafusa*, Japanese Journal of Religious Studies Vol. 12, No. 4 (Dec., 1985), pp. 319-341
- Marra M. (1988), *The Development of Mappo Thought in Japan (I)*, Japanese Journal of Religious Studies 15/1, pp. 25 – 54
- Moerman D.M, (2007), *The Archeology of Anxiety*, in Heian Japan, Centers and Peripheries, M.Adolphson et all, eds, University of Hawai's Press, Honolulu.
- Moerman D. M, 2010, *The Death of the Dharma: Buddhist Sutra Burials in early Medieval Japan* in K. Myrvold, ed. *The Death of Sacral Texts: Ritual Disposal and Renovation of Texts in World*, MPG Group, UK
- Morrell R.E. (1987), *Early Kamakura Buddhism: A Minority Report*, Asian Humanities Press.
- Nattier J. (1991) *Once upon a future time, Studies in a Buddhist Prophecy of Decline*, Nanzan Institute for Religion and Culture, Berkeley, California
- Saicho, (1994), *The Candle of the Latter Dharma*, . BDK English Tripi-taka Vol. 107-III. Translated from the Japanese by Robert Rhodes. Numata Center for Buddhist Translation and Research. <http://nichirenscoffeehouse.net/books/Candle.html>
- Sadakata A. (1997), *Buddhist Cosmology, Philosophy and Origins*, Kosei Publishing, Co, Tokyo.
- Sansom G. (1958), *A History of Japan to 1334*, Stanford University Press, Stanford
- Трубникова Н.Н, (2008), *Закон іосударя и закон бугды*, <http://trubnikovann.narod.ru/Heian27.htm>
- Vasubandhu (1991), *Abhidharmakosabhasyam, volume II*; Translated into French by Louis Poussin, English version by Leo M. Pruden, Berkeley, Calif.: Asian Humanities Press,
- Васубандху, (2001) *Энциклопедия Абхидхармы или Абхидхармакоша, раздел III Лока-Ниргеша, или Учение о Мире*, prev. В. И. Рудой, Е. П. Островская, «Ладомир», Москва 2001.

Marina Jović Đalović

Summary

FUJIWARA JIEN AND GUKANSHO BEGININGS JAPANESE HISTORIOGRAPHY

Fujiwara Jien (1155-1225), a Japanese Buddhist philosopher, poet and historian.

The paper presents the basic characteristics of Fujiwara Jien's life and work in terms of historical circumstances in the late Heian and the early Kamakura period.

Special attention is devoted to his historical work Gukansho and Buddhist teachings.

Key words: Fujiwara Jien, Gukansho, mappo, kalpas

КАИЗЕН КОНЦЕПТ

Свет је јапанску културу скоро увек сматрао јединственом, што се углавном приписује специфичном географском положају Јапана и националном карактеру Јапанаца. Било да говоримо о самој земљи или о односима са странцима, организовању предузећа или сарадњи са страним компанијама, не можемо пренебрегнути чињеницу да је најснажнији траг на јапанску културу и менталитет, који се осећају све до данашњих дана, оставила изузетно дуга војна владавина.

Утемељење самураја као владајуће класе извршило је дубок утицај на културу и психологију јапанског народа, што ће имплицитно утицати на судбину Земље излазећег сунца. Значајан сегмент јапанске културе представља филозофија Каизен која прожима све поре јапанског друштва. На пословном плану, као и у свакодневном животу, концепт Каизена је толико дубоко инфилтриран у начин размишљања запослених, заправо свих житеља Јапана, да они често и нису свесни да делају према начелима Каизен филозофије, те да им је она усађена у процесе предлагања и доношења одлука. Овакав начин размишљања и рада заправо јесте оно што издваја јапанске компаније у односу на друге у свету. Због доказаног успеха јапанских предузећа која су применила Каизен филозофију, она је имплементирана у организационе системе компанија широм света као средство унапређења производних вредности, али и унапређења морала и безбедности запослених. Кроз различите примере успешне примене Каизен филозофије увиђамо да је константно унапређење аксиом јапанског успеха.

Кључне речи: Каизен, јапанска филозофија, култура, производња, менталитет, самураји, решавање проблема, константно унапређење, компаније у Европи и Америци, постизање резултата.

Да бисмо разумели каизен начин размишљања, морамо пре свега да се позабавимо јапанском културом. Култура Јапана је резул-

тат историјског процеса који почиње с таласима усељавања становништва пореклом са континента Азије и острва Пацифика, а затим с јаким културним утицајем из Кине и дугим раздобљем изолације од остатка света све до касног деветнаестог века, када Јапан прима велики утицај страних култура и постаје економски снажан у периоду након завршетка Другог светског рата. Управо због тога се Јапан разликује од других азијских култура. У Јапану, међуљудски односи су под јаким утицајем идеја «части», «обавеза» и «дужности», заједно познатих као гири.

У Јапану постоји Бушидо код, који потиче од самураја (Дајдођи¹) по коме је часно бити добар следбеник. Иако су самураји као ратници у Јапану готово изумрли и њихова улога није више иста, традиција под именом Бушидо се наставља.

Када бисмо објашњавали овај код, сложили бисмо се да је то филозофија живота, систем вредности и принципа којима се људи руководе. Самураји су носили мачеве зато што је за тим постојала реална потреба и требало је заштитити живот господара. Од њих се очекивало да служе господару, следе га и свој живот заложу за њега. Захтеви савременог друштва и даље имају потребу за Бушидо кодом, само што се он испољава на другачији, помало необичан начин. Сада радници, односно запослени постају самураји који чувају углед компаније за коју раде и за коју су на крају, спремни да дају и живот. Феномен «Кароши» 過勞死 (смрт услед претераног рада) типичан је за јапанско друштво и представља у светском пословном контексту јединствен пример посвећености раду до екстремног само жртвовања које недвосмислено упућује на постулат самурајског кодекса части - харакири. Радници су у Јапану крајње лојални својим претпостављенима. Једном када се запосле у компанији, Јапанци се посвећују компанији, градећи полако свој пут. У јапанским фирмама из редова запослених односно обичних следбеника полако се напредује по хијерархијској лествици до менаџерских позиција. Проверавање капацитета за лидерство кроз пут следбеништва уобичајен је пут напредовања у јапанском менаџменту. Заправо, за добијање менаџерске позиције, осим одговарајуће школе, потребно је да запослени раде на различитим позицијама, уче се различитим пословима, савлађују

1 Дајдођи, Ј. (2008). Бушидо, кодекс самураја. Београд: Бабун

бројне вештине, упознају се са свим хијерархијским нивоима, не само пословним већ и лингвистичким (савладавањем хонорифичног говора), као и функционисањем организације у целини. Заузврат, менаџери су врло одговорни и коректни према следбеницима (запосленима), у складу са јасно дефинисаним односом ојабун-кобун. Постоји пуно узајамно поверење (Хасегава²), као и двосмерна одговорност надређених и подређених.

Овакав однос према компанији и раду вуче корене из породице, начина васпитања, самурајског кодекса части, као и културе читаве нације. Када говоримо о култури, недвосмислено можемо рећи да су и економија и социјални односи део културе, али у овом случају говоримо о вишем и сложенијем делу укупне културе савременог друштва. Овај став произилази из чињенице да је рад основа културе, те да култура, истовремено, унапређује и трансформише рад. Њихов узајамни однос, повезаност, условљеност и подстицај представљају основу стваралаштва и напретка сваког колективног субјекта у друштву и друштва у целини. Да би аутори рада показали утицај јапанске културе на однос према раду, пре свега ће се позабавити односима у породици и друштвеним вредностима које поштују представници јапанског друштва.

Централно место породице у већини источноазијских земаља, као централне вредности конфучијанизма, допринело је бржем развоју породичних предузећа и породичног бизниса. “Слика породице као микрокосмоса државе и идеала државе као проширене породице, указује да је породична стабилност суштински важна за политички живот и да је суштински важна улога државе у осигурању органске солидарности у породици” (Ту Вејминг³). Оно што је допринело културној трансформацији и постизању успеха у Јапану јесте њихова спремност да се учи од других и да се цене резултати и успех других. Јапанци су, прихватајући знања и искуства са запада, превазишли учитеље и направили такве резултате који су довели до модер-

2 Хасегава, К. (1986). Japanese-style management. Tokio, New York and San Francisco, Kondasha International Ltd.

3 Ту Вејминг (2004), Многостране модерности: Прелиминарно испитивање импликација источноазијске модерности, у: L.E.Harison, S.P.Hantington, «Култура је важна», Плато, Београд, стр. 411

низације привреде, економије и друштва у целини. Како наглашава Ту Вејминг, таква “позитивна идентификација са Западом”, као и таква “модел креативне адаптације” који су учинили да дође до потпуног реструктурирања економије и начина живота, те брзог успона и напретка источноазијских држава, “нема преседана у људској историји”. Кроз адаптацију, идентификацију, учење, прихватање развијеног и напредног дошло је до трансформације традиционалне културе конфучијанизма и истицања нових вредности: спремност да се учи од других; оданост раду, заједници; жеља за новим и вишим постигнућима; штедљивост, марљивост, такмичење. Управо учење, тежња ка унапређењу, постизању бољих резултата довело је до тога да сада западне земље, желећи да постигну резултате које је Јапан направио, проучавају каизен филозофију која заправо представља окосницу јапанског пословања.

Каизен рефлектује филозофију живота према којој из дана у дан треба да будемо све бољи. То је континуирани напредак у свим аспектима живота. У пословном свету означава континуирано побољшање свих пословних функција – од производње до управљања. Захваљујући овом приступу, јапанска привреда је после Другог светског рата успела да се избави из расула у које је запала, а данас чини саставни део пословања многих компанија широм света. Каизен представља непрестано побољшање. Каизен филозофија полази од претпоставке да наш начин живота, било да се ради о радном, друштвеном или приватном животу, заслужује да га стално унапређујемо (Масаки И⁴).

После другог светског рата јапанске компаније су пред собом имале тежак задатак. Морале су поново да се „роде“ па је каизен као филозофија и концепт константног напретка, утицао на увођење промена које касније постају начин живљења. Овај концепт, како аутор Масаки каже подразумева:

- Оријентацију ка потрошачу
- Свеобухватну контролу квалитета (СКК)
- Роботику
- КК кружоке (кружоци контроле квалитета)
- Систем предлога

4 Масаки И., Каизен – Кључ јапанског пословног успеха, Моно и Мањана, Београд, 2008., стр. 31).

- Аутоматизацију
- Дисциплину на радном месту
- Свеобухватно продуктивно одржавање
- Канбан
- Побољшање квалитета
- Just – in – time (Баш-на-време) концепт
- Нулти шкарт
- Активности малих група
- Кооперативне односе између радника и менаџмента
- Побољшање продуктивности
- Развој нових производа

Сваки од наведених сегмената је изузетно важан за постизање коначног циља, али ће се аутори, у овом чланку бавити темом објашњавања појма каизен уз представљање чињеница које показују доминацију јапанске привреде.

40 година након Другог светског рата је Јапан постао економска велесила. Прошао је кроз 5 фаза адаптације како би постао конкурентан у разним производним областима.

Пет фаза адаптације:

1. Велики увоз технологије из САД-а и Европе
2. Раст продуктивности у дотад незабележеним размерама
3. Увођење програма побољшања квалитета на нивоу земље, инспирисаног идејама др Диминга и др Џурана⁵ из САД-а
4. Висок степен производне флексибилности
5. Мултинационализам

Прихватањем иностраних технологија, јапанске компаније су достигле висок ниво продуктивности и квалитета. Овде треба навести да само прихватање иностраних технологија није било довољно за постизање резултата. Уз каизен технологију, јапанске компаније су биле способне да се брзо прилагоде измењеним потрошачким и тржишним захтевима.

П. Ф. Дракер⁶, истакнути аутор савременог доба у развоју менаџмента каже: “Менаџмент је независан од власништва, положаја и моћи. Менаџмент је професионалан, то је функција, дисциплина и

5 E.W.Deming i J.M.Juran – почињу да држе семинаре у Јапану од 1950. године

6 Дракер, П. (2006). Мој поглед на менаџмент. Нови Сад: Asee Books

задатак који треба урадити, а менаџери су професионалци који менаџмент спроводе у праксу.“

Данас се сусрећемо са различитим теоријама менаџмента и поред тога што менаџмент као научна дисциплина егзистира већ више од седамдесет година. Разлози за постојање ових различитих схватања и теорија леже у томе што се дефиниција менаџмента временом обликовала под утицајем различитих фактора (технологије, економије, друштва, политике и глобализације пословања).

У Вебстеровом речнику, реч менаџмент има четири основна значења:

- Професија или вештина управљања,
- Разумно коришћење средстава и начина остварења (достицања) неког циља,
- Капацитети вођења способности извршавања,
- Колективни орган који у предузећу обавља функцију вођења, наређивања, управљања и руковођења.

Једну од најпопуларнијих дефиниција менаџмента дала је Мери Паркер Фолет⁷, која гласи: „Менаџмент је вештина обављања послова преко других људи.“

Може се закључити да је менаџер неко ко ради са и преко других људи координирајући активности везане за посао, тако да се оне обаве ефикасно и ефективно, како би постигао организационе циљеве. Каизен има снажан утицај на менаџмент у Јапану и може се рећи да његова суштина која се односи на континуирано унапређивање представља императив за менаџере. Пре свега, јапански менаџери настоје да одрже постојеће технолошке, менаџерске и оперативне стандарде, а затим да осмишљавају и спроводе активности које ће довести до побољшања постојећих стандарда односно успостављања виших. Каизен истиче свест о проблемима и њихову идентификацију поставља као основ за побољшање квалитета и продуктивности. С обзиром да је квалитет нешто што се може тумачити на различите начине требало би поћи од претпоставке да је то свакако нешто што може бити побољшано. Јапански кружоци квалитета су, пре свега, усмерени на

7 Мери Паркер Фолет из књиге (Јончаревић, Машић, Ђорђевић–Бољановић, 2007:17)

области трошкова, безбедности и продуктивности, што као резултат даје побољшање услова рада на конкретном радном месту.

Као што су аутори већ навели, каизен стратегија је најважнији концепт јапанског менаџмента и кључ јапанског пословног успеха.

Када говоримо о каизену, говоримо о малим променама, али када се оне примене на стратегију, онда су то велике стратешке промене. Сваки запослени сваког радног дана треба учинити неко добро дело, односно унапредити свој радни процес и на тај начин дати скромни, али значајни допринос својој компанији и шире – својој земљи. При томе, каизен инсистира на психофизичком здрављу запослених, тако да нема ни говора о њиховој експлоатацији у било ком облику.

Имплементација каизена је процес који тече у два смера: одозго на доле и одоздо на горе. У оквиру “topdown” процеса горњи менаџерски слој иницира и подстиче увођење, поставља визије и дефинише циљеве, проверава напредак у примени и постижање циљева, у конфликтним ситуацијама посредује, смирује и одлучује. Док се приликом “bottom-up” процеса наглашава да су сви радници одговорни за примену каизена и стално побољшање, сугестијама се активно укључују у унапређење квалитета рада у фабрици или компанији.

Каизен концепт подразумева постојање система предлога које се односи на то да радници вишим нивоима менаџмента дају своје предлоге и идеје које би могле допринети унапређењу пословања. Такође, од надређених се очекује да што више подстичу раднике да дају предлоге. Није неуобичајено да се број поднетих предлога исписује по зидовима конкретног радног места како би се подстакло такмичарски дух између радника и група (Масаки И⁸). Након усвајања одређеног предлога мењају се и стандарди у даљем пословању. Ове промене радници много лакше прихватају из разлога што промене настају захваљујући њиховим предлозима, а осећање важности које имају због прихватања њихових предлога је непроценљиво.

Још једна од покретачких снага одлучног наступа јапанских компанија јесте јака домаћа конкуренција. Усредсређујући се на цену, квалитет и услуге, компаније побољшање схватају као непрекидан процес и тиме настоје да остану конкурентни како на домаћем тако и на иностраном тржишту. Како побољшање процеса претходи побољ-

8 Масаки И., Каизен – Кључ јапанског пословног успеха, Моно и Мањана, Београд, 2008., стр. 41).

шању резултата, каизен промовише процесно оријентисано мишљење за разлику од праксе у западним земљама где се активности менаџера усмеравају на резултате (Масаки И⁹).

КАИЗЕН МЕНАЏМЕНТ

Већ смо навели да је каизен програм усмерен ка свеобухватном побољшању. Није ограничен само на квалитет, већ и на побољшање свих активности компаније.

Када се каизен примењује као свакодневни процес, сви у компанији морају бити укључени, од извршног директора преко менаџмент тима до запослених. Сврха каизена је да се елиминише отпад (или муда на јапанском) који настаје у компанији. То се може односити на лоше управљање временом, организацију канцеларија или друге методе које се оцене као неефикасне, при чему се креирају нове могућности. Неке компаније одржавају «Каизен окупљања» где менаџери и запослени раде заједно како би детаљно ревидирали постојеће стандарде и размотрили начине за њихово унапређење. Када се постигне ефикаснији и супериорнији систем он бива стандардизован и интегрисан у тренутну политику, правила и стандардне оперативне процедуре. Спровођење каизена на радном месту подразумева тежњу ка променама на постојећим стандардима пословања кроз разбијање сваког процеса, детаљну анализу, праћење резултата и прилагођавања у складу са уоченим недостацима.

Значајно је нагласити неопходност да се оберучке прихвати промена на радном месту, јер иста води ефикаснијем раду и побољшању процеса. Радници у западним земљама много израженије показују отпор промени док се у Јапану иста сматра добродошлом. Такође, због система доживотног запослења производни радник у Јапану нема осећај угрожености. Стога Јапанци немају ништа против да неко од колега уради њихов део посла и обратно. Стечена знања, вештине и искуства радо преносе на колеге чиме помажу стварање солидне и квалификоване радне снаге. Хомогеност јапанског друштва и изузетна мотивисаност за рад су један од разлога што у Јапану менаџмент представља

9 Масаки И., Каизен – Кључ јапанског пословног успеха, Моно и Мањана, Београд, 2008., оп.цит. стр. 42

својеврсну подршку радницима. Веома је важна двосмерна комуникација како би се смањио јаз између радника и тимова менаџера, што изискује спремност на прилагођавање обе споменуте групе.

У јапанским компанијама се још од пре 60 година охрабрује формирање малих група међу радницима.

Каизен је стратегија која захтева непрекидне напоре да би се постигао напредак и у томе учествују сви у организацији и менаџери и радници.

1980-тих, технике менаџмента које су се фокусирале на учествовање радника и јачање преко тимског рада и интерактивне комуникације није било ништа ново у свету, али су Јапанци такве методе многе боље спровели и имплементирали од других. Тада су Јапанци хтели да буду познати у свету, такмичили су се са другим земљама и показали већу посвећеност филозофији непрекидног напретка од западњачких компанија. Такву филозофију су Јапанци назвали каизен.

Он користи здрав разум и он је такође научна метода која користи контролу квалитета као и да се његови менаџери и радници фокусирају да нема грешака, робе са грешком. То је таква филозофија да никада не можемо бити задовољни оним што смо постигли прошле године или прошле недеље.

Суштина каизена је да људи који раде одређене задатке су и највише квалификовани, упознати са тим задатком. Поред тога, тимски рад подстиче иновацију и промену, а тако што сви радници из различитих слојева учествују, имагинарни зидови организације нестају и праве места за продуктивни напредак.

Каизен подразумева да се посао тиче свих. Каизен не види људе као проблем, већ ставља акценат на процес. Радници, односно запослени у оквиру једног производног процеса могу да га побољшају тако што ће разумети како се њихови послови уклапају у тај процес и тако што ће га променити.

Закључак

Савремени услови пословања донели су глобализацију светског тржишта, а свакодневне промене које настају услед континуираног развоја информационих технологија повећавају захтеве потрошача и

тако врше константан притисак на све учеснике на тржишту. Неизвесност понуде и потражње услед глобалне рецесије, скраћење животног циклуса производа, умрежавање све већег броја учесника у комплексне мултинационалне компаније, само су неки од фактора који су променили правила игре на светском тржишту. С обзиром на чињеницу да ови огромни и сложени пословни системи практично владају највећим делом светског тржишта, јасно је да сви учесници, процеси и активности у њима морају да функционишу беспрекорно, како би њихов крајњи циљ, постизање сатисфакције и лојалности крајњег потрошача успешније од конкуренције, уз истовремено постизање највеће могуће профитабилности организације, био испуњен.

Да би било која организација на глобалном тржишту уопште опстала, а затим и успешно пословала, потребно је створити максималну посвећеност свих њених чланова. Запослени који су задовољни својим послом, у највећем броју случајева демонстрираће то своје задовољство лојалношћу организацији у којој раде. Посвећеност ће се огледати у већем залагању да се пословне активности обаве на највишем нивоу и да се код клијената те организације такође постигне задовољство и оданост, што ће у крајњем исходу организацији донети позитивне пословне резултате. Успех организације ће, опет, утицати позитивно на запослене, који ће поред материјалне сатисфакције, бити задовољни чињеницом да је тај успех и њихова заслуга, што ће многим од њих донети општу добробит и у приватном животу. Задатак менаџмента је да мотивише запослене и да у њима пробуди осећај посвећености, припадности и лојалности организацији.

У овом излагању аутори рада су објаснили колико примена каицена утиче на побољшање пословања компанија, али исто тако колико треба да се промени начин размишљања свих нас. “Порука каицена” је да ниједан дан у компанији не сме проћи без побољшања.

Каицен је заснован на веровању да свако људско биће може допринети побољшању радног места. Али пре свега каицен је начин размишљања. Када га прихватимо као сопствено, почећемо да га примењујемо и резултати ће доћи и пре него што очекујемо. Компаније које су промениле своју корпоративну културу, људи који су променили културу свог рада и живљења, већ су допринели променама и одличним резултатима. Аутори овог рада се надају да ће и у Србији више бити оних који ће препознати значај увођења каицена и да ће се након тога видети резултати, а наше компаније постати конкурентне онима из развијених земаља.

Литература

- Дајдођи, Ј. (2008). Бушидо, кодекс самураја. Београд: Бабун.
- Дракер, П. (2006). Мој поглед на менаџмент. Нови Сад: Asee Books
- Хасегава, К. (1986). Japanese-style management. Tokio, New York and San Francisco, Kondasha International Ltd.
- Масаки И., Каизен – Кључ јапанског пословног успеха, Моно и Мањана, Београд, 2008
- Мери Паркер Фолет из књиге (Јончаревић, Машић, Ђорђевић–Бољановић, 2007:17)
- Ту Вејминг (2004), Многостране модерности: Прелиминарно испитивање импликација источноазијске модерности, у: L.E.Harison, S.P.Hantington, «Култура је важна», Плато, Београд

Sanja V. Radenković
Milica D. Jotov
Kristina Z. Njaradi

Summary

KAIZEN CONCEPT

Kaizen is a Japanese word meaning continuous improvement. It is made up of two characters in Japanese: *kai*, which means ‘change,’ and ‘*zen*,’ which means ‘good.’ In his *Kaizen: The Key to Japan’s Competitive Success* published in 1986 that introduced Kaizen to the Western corporate world, Masaaki Imai defined it as: “a means of continuous improvement in personal life, home life, social life, and working life. At the workplace, kaizen means continuous improvement involving everyone—managers and workers. Kaizen business strategy involves everyone in an organization working together to make improvements without large capital investments.” (Imai, 1986) Managers are encouraged to improve the efficiency of existing infrastructure instead of investing in more of the same. “And that,” says Imai, “can happen only if you are familiar with every inch of your *gemba* (workplace)”. The objectives of kaizen include eliminating waste or activities that add cost but not value, just-in-time delivery, production load leveling of amount and types, standardized work, paced moving lines and right-sized equipment. Basically, kaizen takes processes, systems, products, and services apart then rebuilds them in a better way. Kaizen goes hand-in-hand with the quality control. Kaizen does not view problems as negative but rather sees them as positive opportunities for improvement.

It's used to describe a company's culture where everyone, from the CEO to the front desk workers, regularly evaluate his or her work and think of ways to improve it. The concept is that small steps on a regular basis will lead to large improvements over time. The philosophy first appeared when several Japanese businesses, shortly after World War II, embraced the idea that doing things the way they've always been done should be changed in a way which would make them more competitive. Inspired by western competitors and manufacturing methods, kaizen came to be synonymous with company's strong efforts to improve and intelligently streamline business practices and manufacturing methods while simultaneously respecting the product, craft, or the people involved in making it.

The complete implementation of Japanese style management and human relations would probably be unsuccessful in America or some other countries, including Serbia because of cultural differences. The transfer of some Japanese aspects, such as worker participation in decision making, would likely provide some improvement to American and Serbian companies without disturbing cultural traditions.

For most American and Serbian companies kaizen means a significant change in the corporate culture. This is the key. The attitudes of employees – from top management down to new hires will need to be changed. Kaizen needs to become something all employees do because they want to, and because they know it is good for them and for the company. It can not be something employees do because management dictates it to be done. Successful executives must learn to apply the concept of kaizen, which means making simple, common-sense improvements and refinements to critical business processes. The result: greater productivity, better quality, and higher profits achieved with minimal cost, amount of time and effort invested.

Key words: Japanese culture, philosophy, productivity

ИНСТРУКТИВНИ 'НАЧИН ИЗЛАГАЊА' У ПРИМЕЊЕНИМ ТЕХНИЧКИМ СТРУКАМА

Под инструктивним 'начином излагања' аутор рада¹ подразумева варијацију израза од описа до прескрипције. Варијанте се међусобно не разликују стриктно него се преклапају и укрштају дајући 'инструкцијама' изглед смешаног или комбинованог стила. Местимично је примећена једна додатна појава која инструктивни 'начин излагања' чини врло интересантним за проучавање: то је могућност алтернативне примене двеју или више стилских и структурних варијаната у опису једног и истог садржаја. Једна од варијаната у том случају се може сматрати примарним, а остале секундарним итд. 'врстама излагања', одн. 'жанровима'.

Кључне речи: наука; техника; дескрипција; прескрипција; начин излагања – инструктивни, технички; жанр.

1. Претходне напомене

1. Простор истраживачких подухвата науке поклапа се са појмом 'свет' у његовој целокупности. „Нема ниједне појаве у свету која не би могла бити предметом науке, тј. систематског упознавања, испитивања и објашњавања у циљу њеног практичног искоришћавања“

* jelenajo@bitsyu.net

** Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамичка стуркуиура савременој српској језика*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

1 Овај рад има за подлогу реферат прочитан на Осамнаестом конгресу Савеза славистичких друштава Србије (*Савремено изучавање српској језика и књижевности и словенских језика као мајерних, инословенских и стираних*), 30. августа 2014. године.

(Е. Просв 1959: II, 138). Нисмо у прилици да се подробније бавимо идентификацијом примењених и техничких струка, него ћемо то учинити само провизорно. При руци нам је један попис научних дисциплина, па га наводимо ниже. Реч је углавном о класичној подели на друштвене и природне науке:

Друштвене науке: андрагогија, антропологија, археологија, библиотекарство, војне науке, географија, демографија, дефектологија, економија, историја, лингвистика, криминологија, методологија, музикологија, педагогија, политичке науке, право, психологија, социологија, филозофија.

Природне науке: астрономија, биологија, наука о Земљи, физика, физичка хемија и хемија.

Посебне науке: математика и логика

([HTTP: // SR.Wikipedija.org/SR/Nauka](http://SR.Wikipedija.org/SR/Nauka) (Podela nauka))

2. Техника је сместила у подручје природних наука, као њихова ‘примењена’ дисциплина. По меродавном мишљењу М. Марковића: „Техника је целокупност свих знања, материјалних средстава и практичних поступака који су најадекватнији за постизање неког датог циља. То је битан моменат сваког људског практичног односа према свету. Уколико човек више издваја себе из природе, утолико његов однос према природи постаје рационалнији, утолико расте релативни значај техничког момента. Човек чија би целокупна пракса постала техничка, из којег би ишчезла свака спонтаност, непосредност, непрорачуната чулност – био би неприродни човек“ (Марковић ?). Постоје ‘технике’ истраживања и примене истраживачких резултата и у друштвеним и у природним наукама, као и ‘технике’, одн. операције у свим људским практичним и духовним активностима. Ми се ограничавамо на класични појам ‘технике’ који се односи на „многострану делатност засновану на примени физике, хемије, математике и сродних наука, уз употребу машина и алата, којој је сврха коришћење природних извора енергије и материјала за усавршавање производње и животних услова уопште“ (РМС 1976: s. v.).

2. Тема нашег рада јесу ‘инструктивни’ текстови, тј. они који садрже између осталог опис материјала, средстава и радних операција у производњи материјалних добара итд., или опис техничких производа и упутства за њихову употребу или сл. У разматрање ћемо узети

две врсте таквих текстова: једну од њих чине текстови 'примењене науке' техничких струка, а други упутства за употребу апарата и других техничких производа у свакодневном животу.

2. Грађа

2.1. Примењена наука

1. Рад овог обима у свој оквир може примити само минимум грађе и њених објашњења. Зато се ограничавамо на један пример, а то ће бити књига о 'зградарству', како се по мишљењу аутора данас зове негдашња 'високоградња' (Поповић 2007). У књизи преовлађују дескриптивно-експликативни пасажии са мноштвом цртежа, скица и других сликовних прилога. Само местимично се примећује тежња ка прескриптивном изразу блажег тоналитета. Али описни делови често заправо садрже и имплицитну подстицајну ноту, јер у позадини излагања 'како се чини', стоји у тим приликама и инструкција 'како треба чинити'.

2.1. Узимамо најпре исечак са основним обавештењима о градњи зграда, њиховим врстама и основним особинама. Нпр. (7):

Градњом зграде имамо за циљ да њеним волуменом одвојимо – оградимо одговарајући простор, ради задовољења одређене намене – функције – зграде. При томе штитимо од спољних утицаја њен унутрашњи простор, чиме постижемо жељене циљеве ФУНКЦИОНАЛНОГ, КОНСТРУКЦИОНОГ, ЕСТЕТСКОГ и УРБАНОГ значаја.

Многобројне различитости које се појављују код зграда намећу, ради њиховог лакшег сагледавања, класификације које се врше на основу одређених карактеристика.

Једна од тих класификација је подела на: ПРИЗЕМНЕ ЗГРАДЕ (хале) и ВИШЕСПРАТНЕ (високе) ЗГРАДЕ, међу које, по конструкцији, можемо сврстати и индивидуалне куће.

(1) Дефиниторни стилски обрти и терминолошка лексика довољан су показатељ ауторове тежње да изгради научни текст.

(2) У првом пасусу првим лицем множине презента аутор успоставља привидну узајамност са читаоцем текста, чиме се хладан научни исказ примиче фамилијарном. Зграда се не дефинише статичким начином, изношењем њених особина, већ динамичким: инсистирањем на градњи и њеној сврси.

(4) Вратимо ли се наведеном исечку са намером да конкретније утврдимо време ‘дешавања’, одн. значење глаголских облика, паиће нам у очи сличност, али и разлика међу њима.

(4.1) Обрт ‘имамо за циљ’ више личи на ауторову уводну опаску него на опис ‘зграде’, и више је усмерено на појачање тона излагања него на разлагање о предмету. Ако се питамо када то ‘имамо за циљ’, одговор је: кад се планира и изводи градња. У првом плану је временски неограничено (свевременско) важење (апсолутивног) презента, а у другом: понављање у реализацији његовог садржаја.

(4.2) Презенти ‘одвојимо’ и ‘оградимо’, најпре, стварни су ‘контекстни синоними’, тј. алтернативни називи истог поступка; и друго, у првом плану њиховог значења није реализација садржаја, већ опис ‘циља’. Остварење садржаја само је потенцијална могућност. Постављени ‘циљ’ се по интенцији израза ипак сваки пут реализује, па модално значење облика остаје на површини – а у дубљим семантичким слојевима подразумева се и овде реализованост, тј. индикативност фомри којима се на то упућује.

(5) Исказ „Многобројне различитости које се појављују код зграда намећу... класификације које се врше...” – такође садржи апсолутивни презент, којим је динамизиран опис, али поред тога овде примећујемо речцу ‘се’ и безлични тон који она уноси у излагање. И то је једна од врло упадљивих карактеристика научног дискурса: одсуство упута на носиоца радње глагола у предикату, тј. имперсоналност исказа. Но и овде се примећује слојевитост значења, само другог типа, јер у позадини исказа стоји мисао на плурализам носилаца, одн. овде сачиниоца класификације (‘које се врше’ = ‘кад их ко врши’).

2.2. Одабрали смо за даљу анализу исечак о ‘зглобу’, једном од састојака зграде са суптилнијим конструктивним својствима (стр. 39):

ДЕФИНИЦИЈА

Зглоб је конструкциони спој два елемента, који омогућује делимично обртање – померање суседних делова конструкције.

ФУНКЦИЈА

Зглоб се поставља (пројектује) тамо где је потребно обезбедити, омогућити артикулацију – односно одговарајуће деформације – које настају услед спољних утицаја: неравномерног слегања и оптерећења, темпе-

ратурних промена; конструкционо и економски је то повољно решење. Остварује се редукцијом пресека носача, уметањем компоненти које омогућују ту артикулацију и др.

(1) Поднаслови и сажетост излагања откривају ауторову жељу да у изразу буде егзактан¹.

(2) Дефиниција је – иако се односи на сразмерно покретљив елеменат – ипак статичнија него претходно анализирана. Садржи само једну глаголску реч у облику презента 'омогућује', али неизразитог значења. Динамизам долази од две глаголске именице 'обртање - померање', које су схваћене као блискозначне, и које, подржавајући једна другу, појачавају израз истичући моменат на који заједнички упућују, а то је динамички подстицај. Временска неограниченост упућује на важење исказа и постпрезентској перспективи, дакле проспективној. Ова последња у себи крије прескриптивни смисао, којем се у оваквим односима мора заправо признати битна улога.

(3) Под 'функцијом' аутор очито схвата сврху уградње 'зглоба'. Увећан број глаголских речи које упућују на поступке градње и на понашање конструкције – карактерише пасаж пре као приповедање него као опис.

(4) Носећи облици 'поставља (пројектује) се', 'остварује се' имперсонални су, са истим ефектом као горе. И овде се свевременост може, и мора тумачити и као проспективност, испод које се крије прескриптивни смисао.

2.3. Излагање о 'конструкцији' претежно има карактер објашњења, дакле експликативног је карактера (стр. 42), али ни ту не изостају сасвим елементи са скривеним прескриптивним смислом:

Решење КОНСТРУКЦИЈЕ мора бити логично и једноставно, пропорционално, складно и витких линија, безбедно, без гломазности, предимензионисаности, нестабилности, несигурности и без nelaгодних визуелних утисака.

Досадашња искуства указују на чињницу, да се за конструкцију једног објекта може дати више различитих, подједнако задовољавајућих ре-

1 Неадекватан избор лексике и неспретно уобличење израза често омета разумевање. Овде је по свему судећи реч о конструктивним решењима која ублажују или елиминишу деформишући ефекат слегања, бочног притиска или сл. на конструкцију зграде.

шења. Разлике настају од објективних и субјективних чинилаца, многобројних... фактора пројектовања, њиховог уочавања, њихових корелација.

Сагледавањем тих набројаних компонената, предуслова и утицаја, пројектант доноси ОДЛУКУ о избору КОНСТРУКЦИЈЕ, и на основу ње приступа ПРОЈЕКТОВАЊУ, примењујући оно за шта се одлучио. При томе зграду треба посматрати као конструктивну целину, што важи за сваки део објекта.

Конструкција зграде се решава склоповима елемената, који ће се, углавном, понављати на истим размацама, на истим распонима, чиме се постиже РИТАМ, што је врло значајан економски, естетски и извођачки услов. Зато је неопходно да пројектант усвоји мрежу - РАСТЕР – који дефинише РАСПОНЕ и РАЗМАКЕ конструкционих елемената, пошто је растер њихов координатни систем осовина, треба га уклопити у модуларни систем који је усвојен у нас.

(1) Почетак чине постулативни захтеви упућени практично пројектанту, и у другом плану извођачу радова. Тај карактер долази од јединог глаголског израза ‘мора бити’ у иначе именичко-придевској мрежи конструкције. Према томе, описани садржај у крајњој линији се приказује као агрегат детаља који не постоје по себи већ су установљиви извесним активностима потенцијалних носилаца активности која се у позадини подразумева. Модалност глаголских облика је наравно у првом плану, а у другом се осећа (потенцијална) реализованост њиховог садржаја.

(2) У две реченице следећег параграфа заступљена су два апсулутивна презента: ‘указују’ и ‘настају’ и израз ‘може дати’. Глаголи имају констативни смисао јер се помоћу њих утврђују нека општа својства предмета, док израз ‘може дати’ уноси извесну арбитрарност у излагање.

(3) Трећи параграф по реду претежно је наративан по суштини јер излаже начин деловања пројектанта. Међутим, како се мисли на понашање сваког пројектанта који се нађе у позицији на коју се мисли, тако се приповедни стил укршта и прелива са научном експликацијом и њеним опште временским важењем.

(4) Карактеристичан је начин излагања у последњем пасусу, посебно у првом исказу. Најпре, имперсоналност обележена рефлексивом ‘се’ обезличава израз и чини га одбојно неприступачним. Друго, импостација футура ‘(који) ће се... понављати’ донекле оживљава ритам јер

уноси временску динамику. Потоњи исказ има модални и обвезативни смисао, дакле у основи прескриптиван, а овај је означен изразима 'неопходно је' и 'треба уклопити'. Ипак преовлађује описна нота јер највећи број лексема упућује на факта и њихова својства.

2.4. Друкчији је карактер следећег исечка текста (стр. 68):

ГЛАТКА ПЛОЧА

- а. Ослоњена у једном правцу на зидове
- б. Ослоњена у једном правцу на греде – подвлаке...
- в. Код већег оптерећења или распона, код ослонаца, плоча се ојачава вертикалном вутом. Ослонац поставити по дужем правцу...

(1) Лишене предикативности, прве две исказне форме демонстрирају пуну статичност описа, и поред партиципа 'ослоњена' (код њега је у првом плану резултат, а догађај или поступак су у позадини смисла).

(2) Обрт 'плоча се ојачава' по већ утврђеном начелу искључује носиоца деловања и обезличава израз.

(3) Потоњи исказ са инфинитивом као централним елементом представља даљи ступањ обезличавања и стилског 'хлађења' изрази, али са прескриптивним пратећим смислом.

2.5. У следећим примерима осећа се јачи призив прескриптивности и сличних нијанси смисла:

ЗИ ПОДОВА²

Подови треба нарочито да штите од ударног звука (топот ходања, ударање по поду), тај звук треба пригушити. То се постиже изразом ПЛИВАЈУЋЕГ ПОДА.

ПРИНЦИПИ ЗИ ПОДОВА И МАТЕРИЈАЛИ

1. Треба издвојити подну конструкцију од таванице (МК) и спречити њен контакт са другим крутим деловима зграде – зидовима, стубовима и сл.
2. Меко одвајање – 'пливање' – извршити слојем акустичког изолатора постављеног испод подне конструкције, и бочно по целом обиму. Водити рачуна о неповољном стишњавању изолатора, који зато не сме бити много мек: експандирана плута, стаклена вуна.
3. За ЗИ је значајан хабајући слој подне конструкције, најповољнији је

2 'ЗИ' = звучна изолација.

онај који директно сам упија звук: теписи, линолеуми, ПВЦ плоче, гума и пенагума.

(1) У почетном исказу првог пасуса глагол ‘требати’ имперсоналним значењем искључује не само носиоца активности већ и адресата евентуалне прескрипције, па уместо прескрипције са обвезативним смислом имамо заправо опште проспективно значење. У наставку је експликативни исказ који ближе разјашњава смисао проспективности.

(2) Следи у другом делу навода исказна форма са глаголом ‘треба’ и већ претходно утврђеним смислом.

(3) Следе две исказне форме са инфинитивом и још истакнутијим одсуством упута на носиоца делања него горе.

(4) Потоња исказна форма има опет статус објашњења претходних.

2.6. Судаћи по анализираној грађи, примењена наука претежно почива на дескрипцији која каткада инклинира динамици нарације, као мањим делом и експликације. Делом површинским, а делом позадинским моментима текст ипак смера ка прескрипцији разних ступњева интензитета. Друго што смо уочили, јесте варијација израза од персоналног, чак и тежећи ка фамилијарном, до имперсоналног и потпуно лишеног дистинкцијских могућности на тој линији исказа са инфинитивом. Тежња имперсоналном изразу важан је моменат научног стила, а палета временско-модалних нијанси сведочи о инструктивном ‘начину излагања’ – са лепезом покатегорија које смо управо утврдили.

3. Стил ‘примењене’ техничке науке – како показује преглед грађе – врло је специфичан. Пре свега општим значењем глаголских облика дескрипција као да у први план истиче предметност и квалитете предмета. Даље, често је имперсоналним облицима ослабљено упућивање на носиоце активности, али тиме је само отворена перспектива на плуралног носиоца, тј. у овом случају на неодређеног извођача радова. Дакле, испод једноставних облика крију се слојевита значења и варијативни смислови. У позадини дескриптивних форми осећа се, уз то, скоро увек прескриптивна нијанса смисла, што значи да се иза описа заправо подразумева препорука о начину и битним условима градње. Инструкција – како видимо – варира у низу нијанси између дескриптивно-експликативног до прескриптивног израза.

2.2. Стил техничких упутстава

1. При руци су нам 'Кориснички приручник' и 'Приручник са упутствима за безбедно и удобно коришћење', оба приложени уз преносни рачунар марке TOSHIBA ('Сателит серија'). Размотрићемо најважније пасаже из једне и друге књижице.

2. 'Кориснички приручник' доста јасно разликује дескриптивне пасаже, на једној страни, и прескриптивне на другој.

2.1. Узећемо у разматрање најпре 'сигурносна упутства', тј. упозорења о опасностима која очекују корисника рачунара у руковању њиме:

Сигурносна упутства

Поступајте у складу са следећим безбедносним смерницама како бисте заштитили свој рачунар.

Када користите рачунар

Не радијте на свом преносном рачунару дужи временски период уколико се њихова основа налази директно на Вашем телу. При дужем раду основа рачунара може да се угреје. Уколико дозволите дужи контакт основе рачунара са кожом, може доћи до нелагоде, па чак и до ожегова.

- Не покушавајте да сами поправљате рачунар.

Увек пажљиво поступајте у складу с упутствима за инсталацију.

- Не носите батерију у џепу, нити у другом предмету за ношење у којем се налазе метални објекти (попут кључева аутомобила) који могу изазвати кратак спој полова батерије. Струја великог интензитета која том приликом настаје може произвести изузетно високе температуре и проузроковати опекотине.

- Пазите да се на каблу адаптера наизменичне струје не налазе никакви предмети и да кабл тако поставите да се нико о њега не може саплести нити га нагазити.

- Када адаптер наизменичне струје користите за напајање рачунара или пуњење батерије, поставите га на проветравано место, попут радне површине стола или пода. Не покривајте адаптер наизменичне струје папирима нити другим предметима који могу да ограниче хлађење; такође не користите адаптер наизменичне струје док се он налази у торби за ношење.

- Користите искључиво оне адаптере наизменичне струје и батерије који су одобрени за коришћење са овим рачунаром. Употребом других типова адаптера и батерија и адаптера наизменичне струје ризикујете настанак пожара и експлозије.
- Пре него што рачунар прикључите на извор напајања, проверите да ли називни напон адаптера наизменичне струје одговара напону који даје извор напајања: 115 V / 60 Hz у већини севеноамеричких и јужноамеричких земаља и у неким далекоисточним земљама попут Тајвана, 100 V / 50 Hz у источном Јапану и 100 V / 60 Hz у западном Јапану, 230 V / 50 Hz у већем делу Европе, на Блиском истоку и на Далеком истоку.
- Уколико адаптер наизменичне струје прикључујете на продужни кабл, постарајте се да укупна јачина струје потребна за напајање уређаја прикључених на продужни кабл не пређе његову максималну јачину струје.
- Да бисте рачунар оставили без напајања, искључите га, одвојите батерију и искључите адаптер наизменичне струје из електричне утичнице.
- Да бисте избегли могућу опасност од струјног удара, не прикључујте и не одвајајте каблове и не обављајте одржавање или преко конфигурацију овог уређаја током олује са грмљавином.
- Када рачунар припремате за рад, поставите га на равну површину.

а) Најупадљивији моменат јесте преовлађујућа императивна форма глагола у свим одредбама цитираног инструктивног агрегата. Остали облици групишу се око императива као пратеће форме.

а1) Упутства за руковање формулисана су потврдним обликом императива: 'поступајте (складу са...)', '(Увек пажљиво) поступајте', 'Користите (искључиво...)' итд.

а2) Одрични облик са својим прохибитивним значењем увек упућује на забрану, или бар упозорење на опасност: 'Не радите (на свом преносном рачунару дужи временски период)', 'Не покушавајте (да сами поправљате рачунар)', 'Не носите (батерију у џепу)' и сл.

б) Већ смо се сусрели са конструкцијом сличног типа као што је: 'Не покушавајте да сами поправљате рачунар', и рекли смо да је реченица са 'да', мање схватљива као модални глаголски садржај, а више као опис самог 'поправљања' – овде наравно као предмета за-

бране. Овде додајемо да у односу на уводни део – реченица са 'да' у крајњој линији заправо имају експликативну улогу. Но ако их посматрамо са прагматичког гледишта, такве су и неке дуге зависне клаузе, нпр. начинско-финална 'како бисте заштитили свој рачунар' (у односу на управну 'Поступајте у складу са следећим безбедносним смерницама'), финална на своју управну ('Да бисте рачунар оставили без напајања, искључите га, одвојите батерију и искључите адаптер ...'; 'Да бисте избегли могућу опасност од струјног удара, не прикључујте и не одвајајте каблове...'), временска на своју (Када рачунар припремате за рад, поставите га на равну површину) итд.

в) Условна реченица нема експликативни, већ пре рестриктивни смисао, у овом случају смисао ублажења императивног тона: 'Не радите на свом преносном рачунару дужи временски период уколико се њихова основа налази директно на Вашем телу'.

г) Релативна клауза делује као експонент дескрипције, уносећи у излагање више детаља и чинећи опис подробнијим ('Не покривајте адаптер наизменичне струје папирима нити другим предметима који могу да ограниче хлађење'; 'Користите искључиво оне адаптере наизменичне струје и батерије који су одобрени за коришћење са овим рачунаром').

д) Додатни детаљи често су садржани у суседним исказним формама, те ове служе као експликатори или сл.: 'Не радите на свом преносном рачунару дужи временски период уколико се њихова основа налази директно на Вашем телу. При дужем раду основа рачунара може да се угреје'.

2.2. Постоје у 'Корисничком приручнику' и пасажии претежно описног и експликативног садржаја са слабијом или неосетном нотом прескриптивности:

Одлагање батерија и/или акумулатора на отпад

Знак са прецртаном кантом за смеће на точковима означава да се батерије и/или акумулатори морају прикупљати и одлагати на отпад одвојено од отпада домаћинства. Уколико батерија или акумулатор садржи више од назначених вредности за олово (Pb), живу (Hg) и/или кадмијум (Cd) у оквиру Директиве о батеријама (2006/EC), тада ће прецртани хемијски симболи за олово (Pb), живу (Hg) и кадмијум (Cd) бити приказани испод прецртане канте за смеће на точковима.

Овај симбол можда неће бити приказан у зависности од државе или региона у којем сте га купили

а) Опис канте за смеће као ознаке за поступак одстрањења отпада (и цртеж који симболички представља исти детаљ) укључен је у шире објашњење о том поступку. Експликативни начин илагања је доминантан, а остали имају помоћни карактер и уклапају се у ту експликативну основицу.

б) Прескрипцијска нота замењена је обвезативом, а императив обртом ‘морају се прикупљати’. Имперсонална форма са ‘се’ обележава обезличеност прескрипције, а ‘морати’ томе додаје модални, индиректно прескриптивни смисао.

в) Објашњење о описаном симболу делује као упозорење о начину представљања важног обавештења о одстрањењу хемијски активних материја. Али свеукупно посматрано, наведени део текста скоро је лишен једног битног састојка инструкивног начина излагања, а то је прескриптивна нота.

2.3. Сличан је, али унеколико и различит следећи исечак текста који анализирамо:

Увод

Честитамо вам на куповини рачунара TOSHIBA. Овај моћни, лагани преносни рачунар осмишљен је тако да Вам пружи вишегодишњи поуздани рад на рачунару високих перформанси.

У овом приручнику описан је начин на који треба да подесите и почнете да користите свој TOSHIBA рачунар. У њему су такође дате детаљне информације о конфигурисању Вашег рачунара, основама руковања и одржавања, коришћењу опционих уређаја и отклањању проблема.

Уколико сте неискусни корисник рачунара или до сада нисте користили преносне рачунаре, најпре прочитајте Увод и Велики обилазак како бисте се упознали са функцијама, компонентама и додатним уређајима Вашег рачунара. Затим прочитајте Први кораци како бисте добили детаљно поступно упутство за подешавање рачунара.

САВЕТ: Ако су Вам потребне додатне информације, погледајте електронско упутство које је фабрички инсталирано на Вашем рачунару. Претрагом можете на њему на врло једноставан начин наћи све ставке које Вас интересују. Електронски приручник је знатно опсежнији од штампаног приручника. Да бисте покренули електронски приручник, двапут кликните на иконицу ‘TOSHIBA User’s Manual’ на Вашој радној површини.

а) Почетак наведеног дела текста карактеристичан је за начин употребе језика у рекламне сврхе, а по типу није информативног нити прескриптивног већ тзв. 'перформативног' карактера: 'Честитамо...' Презент се односи на време у којем тече комуникација, дакле локализованог је и индикативног значења. Честитање је, даље, исто што и изјава 'Честитамо вам', и његова егзистенција и функција исцрпљују се тиме. То је један од видова језичке активности који би се са поласком од Морисових (1971) схватања могао назвати експонацијом (или експозицијом: Симић 1997: 87; Симић 2001: 45).

а1) Рекламерски звучи и следећи исказ о 'моћном, лаганом преносном рачунару' који ће купцу 'пружити вишегодишњи поуздани рад на рачунару високих перформанси'. Ласкање је, видимо, скоро целом тежином ослоњено на избор лексичке грађе којом се потенцирају особине рекламиране робе или потенцијални купац. Облик пасивног перфекта 'описан је' ретроспективан је по временском усмерењу, а 'треба да подесите и почнете да користите' чини скуп облика усмерених проспективно. Облици апострофирају купца мајестетском множином, што је такође схватљиво као манир ласкања.

а2) Трећи и четврти исказ прилазе практичним обавештењима о садржају приручника, о особинама купљеног апарата и начину његовога коришћења. У њима је носећи облик партиципског пасивног перфекта, као и у првом. Својим значењем резултативности овај облик је подесан за обележавање статике, и за дескрипцијске структуре, што је допуњено лексичким и осталим средствима.

б) Језгрени елеменат следећег параграфа јесте императив 'прочитајте', употребљен два пута у обе исказне форме које га чине. Императив је носилац прескриптивности, те се наши искази по овоме прибарају тој категорији излагања. Али је текст толико претрпан другим типовима форми, да се прескриптивност готово не примећује.

б1) На пример, условна клаузална структура с две предикативне формације '(Уколико) сте (неискусни)' и 'нисте користили' пригушује изразну снагу императива до мере благе препоруке.

б2) Иста је последица деловања начинско-финалног 'како бисте се упознали...', које својом експликативношћу готово поништава све модалне нијансе претходних клауза и своди их у оквир означавања плуралитета, и даље: поновљивости и/или понављања поступака.

в) Трећи пасус представља наставак исте мешовите структуре са императивом и дескриптивно-експликативним додацима који неутралишу прескриптивност и прекривају је информативним плаштем.

2.4. Слични су и кратки пасажии који следе, али их неки детаљи чине интересантним, те ћемо их посебно размотрити:

Опште напомене и предострожности

Оштећења настала услед притиска или удара

Не излажите рачунар јаком притиску или јаким ударцима било које врсте, јер то може оштетити његове компоненте или на други начин проузроковати његов отказ.

Мобилни телефони

Имајте у виду да употреба мобилних телефона може да омета звучни систем. Рад рачунара неће бити ни на који начин прекинут, али се препоручује да одржавате растојање од најмање 30 цм између рачунара и мобилног телефона.

Приручник са упутствима за безбедно и удобно коришћење

Све важне информације о безбедној и удобној употреби овог рачунара налазе се у приложеном Приручнику са упутствима за безбедно и удобно коришћење. Обавезно га прочитајте пре него што почнете да користите рачунар.

а) Узрочна зависна клауза изгледа да је најповољнија као формулативна конструкција експликативног³ додатка императиву, која делује као некакво образложење и објашњење прескриптива: ‘Не излажите рачунар јаком притиску..., јер то може оштетити његове компоненте’.

б) ‘Имајте у виду да...’ са гледишта економије израза потпуно је сувишно, и делује само као формални носилац прескриптивности, али и као појачивач израза.

в) Обрт ‘препоручује се да...’ + през. на неки начин се понаша као еквивалент императива (‘препоручује се да одржавате растојање’ = ‘одржавајте растојање’) – што значи да је замишљен као носилац прескриптивности. Нема сумње да он то и јесте, али као дескриптивна форма,

3 О врстама узрочности исп.: Ковачевић 2012: 85 и д.

која директну прескрипцију преиначује у прикривену. Може се закључити: инструктивност је скуп врло разноликих средстава за изражавање директне или индиректне прескриптивности, али је та прескрипција увек на неки начин праћена и описом садржаја којег се прескрипција тиче.

2.5. Чиста комбинација прескрипције и дескрипције дата је у следећем исечку:

Хардвер

Проверите да ли имате све следеће ставке:

- Преносни лични рачунар
- Универзални адаптер наизменичне струје и струјни кабл
- Модуларни кабл (постоји на неким моделима)
- Крпа за чишћење (приложена уз неке моделе)

Императивом се скреће пажња на садржај описан у зависној клаузи, а овај се у низу ставки затим најсажетијим начином детаљније описује.

2.6. И следећи исечак представља мешавину начина излагања:

Крпа за брисање може да се користи за брисање прашине и ошисака прикључења са тачкастим и ослонца за делове на вашем рачунару.

- При брисању тачкастим, ослонца за делове и панела екрана, чиниће то лагано без употребе претераног притиска.

- Не користите крпу за чишћење када је прљава или влажна.

- Не користите крпу за чишћење уклањену у воду, детерџенте или испарљиве органске разређиваче.

Препоручује се да задржану крпу оперете блажим детерџентом и пошто је добро исперете. Оставите да се осуши на ваздуху пре него што је поново будите користили за чишћење рачунара.

а) Обрт 'може да се користе' својом имперсоналношћу прикрива актера и неутралише прескриптивност прекривајући га излагањем општег смисла, дакле са перспективом примене у вези са сваким потенцијалним корисником апарата.

б) Друга препорука груписана је око императива ‘чините (то)’, али је толико претрпана номиналним и адјективским лексичким материјалом да делује пре као непредикатни исказ номиналног типа него као динамичко излагање.

в) Следећа два исказа нешто су изразитије прескриптивни јер императив на једној страни има лексичку тежину (‘не користите’), а на другој: нису у толикој мери прикривени другом језичком грађом као горе.

в) Последњи параграф садржи комбинацију директног прескриптива (императив ‘оставите (да се осуши)’)) и описног обрта ‘препоручује се да’, што оставља утисак пријатне шароликости израза.

2.7. Произлази да општи ‘Кориснички приручник’ представља комбинацију прескрипцијских и описних облика, и то са преовлађујућом улогом дескрипције. Ово се дешава из два разлога. Прво, императив као легитимни израз прескрипције често је окружен и у толикој мери стешњен другим језичким средствима, да његова прескриптивност бива у мањој или већој мери неутралисана. И друго, уместо императива доста често писац текста употребљава перифрастичке обрте који делују логиком дескриптивне транспозиције прескриптива, у сваком случају његове неутрализације или бар ублажења његов снаге.

3. ‘Приручник са упутствима за безбедно и удобно коришћење’ рачунара у већој мери је техникализован, упрошћен у изразу, и осетније усмерен на прескриптивни изаз.

3.1. Почетне речи са нешто рекламног призвука далеко су суздржаније него у претходно прегледаном тексту: „Захваљујемо Вам се на куповини овог преносног рачунара“. Затим одмах следи упозорење:

Неопходно је да прочитате и у потпуности разумете сва безбедносна упутства садржана у овом приручнику пре него што покушате да користите свој рачунар како бисте избегли могуће опасности које могу да проузрокују телесне повреде, штету на имовини или на самом рачунару.

Држите овај приручник у близини рачунара како би Вам био лако доступан за будућу употребу.

а) Израз ‘неопходно је да прочитате’ – као и у другим већ размотреним сличним случајевима – представља перифрастичну замену за императив ‘прочитајте’, која наравно донекле ублажује и дескриптивним плаштом прекрива прескрипцију (‘неопходно је’

звучи на први поглед као проста констатација). Потенцијал ' (како) бисте избегли', 'како' би (вам) био (лако доступан) ублажује и целу ситуацију и претеће опасности представља као далеку евентуалност која се може тамо неком десити, али не и нама.

б) Оно што је видно у целом тексту овде се истиче у првом плану: то је извесна непажња у избору речи и конструкција, непотребна понављања итд. ('пре него што покушате да користите'; 'како бисте избегли могуће опасности' које могу да...'; 'доступан за будућу употребу'). Не улазимо у то да ли су недотераности настале у преводу, или их садржи и оригинал текста (који нам није доступан, нити је значајан са гледишта са којег прилазимо овом тексту).

3.2. Следе пасажии супклаузалног или табеларизованог приказа основних података о приручнику:

Овај приручник садржи:

- „Безбедносно упутство у вези са производом“ треба следити како би се избегле опасности које могу да проузрокују телесне повреде и/или штету на имовини.

- „Кориснички приручник“ треба следити како бисте максимално искористили свој рачунар и уживали у његовом коришћењу.

- „Безбедносна упутства“ садржана у овом упутству садржана су према озбиљности могућих опасностии употребом упозоравајућих речи.

Упозоравајуће речи

Значење

!	ОПАСНОСТ	Указује на врло опасну ситуацију која, уколико се не избегне, доводи до смрти или врло озбиљне повреде.
---	----------	---

!	УПОЗОРЕЊЕ	Указује на потенцијално опасну ситуацију која, уколико се не избегне, може довести до смрти или озбиљне повреде.
---	-----------	--

!	ОПРЕЗ	Указује на потенцијално опасну ситуацију која, уколико се не избегне, може довести до мање или средње озбиљне повреде.
---	-------	--

ОПРЕЗ

Указује на потенцијално опасну ситуацију која, уколико се не избегне, може довести до оштећења имовине.

НАПОМЕНА

Пружа важне информације.

Експликативни искази у табеларном приказу симбола и упозоравајућих лексема у тој су мери шаблонизовани да су заправо сведени на јединствени образац који варира с обзиром на неке конкретне моменте, али по структури и лексичком саставу остаје углавном идентичан: ‘Указује на... ситуацију која, уколико се не избегне...’ Све упућује на упрошћен пословно-административни стил.

3.3. Упрошћеност израза видна је и у самом инструктивном анексу нашег текста. Наводимо упутства за ‘безбедно коришћење рачунара’ (‘Безбедно коришћење рачунара, компоненти и додатне опреме’).

3.3.1. Најпре се наводе упозорења у вези са употребом и одржавањем батерије:

Безбедност батерије

- Никада не дозволите да каустична електролитна течност, која је испурила из батерије, дође у додир са вашим очима, телом или одећом.
- Користите одговарајуће заштитне рукавице при руковању оштећеном батеријом.
- Уколико каустична електролитна течност из батерије дође у додир са Вашим очима, одмах их исперите великом количином текуће воде и одмах потражите хитну лекарску помоћ како бисте спречили трајно оштећење ока.
- Уколико електролитна течност дође у додир са било којим делом Вашег тела, одмах је сперите под млазом текуће воде како бисте спречили надражај и црвенило коже.
- Уколико електролитна течност доспе на Вашу одећу, одмах је скините како бисте спречили да течност дође у додир са Вашим телом и проузрокује могућу озбиљну повреду.

Одлагање искоришћених батерија на отпад

- Увек одложите искоришћене батерије у складу са свим применљивим законима и прописима. Поставите изолациону траку, као што је селотејп трака, на электроду током транспорта како бисте спречили могуће стварање кратког споја, пожар или лектрични удар. Уколико то не учините, може доћи до озбиљне повреде.

а) Почетна и завршна формулација је универзалне и са аподиктичком важношћу прескрипције: ‘Никада не дозволите’; - ‘Увек одложите...’

б) Друга је суздржанија: ‘Користите одговарајуће рукавице’...

в) Остале су релативизоване условном клаузом која претходи императиву: ‘Уколико...’.

г) Ублаженост се постиже и краћим или дужим експликативним пасажима који објашњавају пратеће околности или сл. И овде је видна тежња ка шаблонизацији израза.

3.3.2. Слично су формулисана и упутства за руковање рачунаром:

Показатељи оштећења уколико се рачунар испусти на под

- Уколико се рачунар испусти на под, те емитује дим, неуобичајену или претерану топлоту, одмах одвојте струјни адаптер (ако је прикључен) и искључите рачунар.
- Не укључујте поново напајање рачунара све док овлашћени сервисер не провери да ли је то безбедно.
- Наставак коришћења рачунара може да доведе до пожара или пуцања батерије, што може довести до озбиљне повреде. Такође може да проузрокује и отказ рачунара укључујући и губитак података, али без ограничења само на то.

Не расклапајте, не мењајте, не вршите измене на рачунару и не поправљајте га

Не покушавајте да расклопите, мењате, вршите измене или поправљате рачунар (укључујући струјни адаптер и пуњач батерије). Расклапање, мењање, неовлаштено отварање или поправљање овог производа може да доведе до пожара или електричног удара, што може довести до озбиљне повреде. Молимо обратите се овлашћеном сервису за поправку.

Одвојте струјни кабл/прикључак пре померања Вашег рачунара

Пре померања Вашег рачунара, искључите рачунар, одвојте струјни кабл/прикључак и сачекајте да се рачунар охлади, а ако тастер за укључење рачунара има блокаду, померите га у блокирани положај. Уколико не следите овао упутство, може доћи до примене претеране силе на конекторски одељак рачунара, што може проузроковати отказ рачунара или пожар и довести до озбиљне повреде.

Већ смо пратећи текст упутстава навикли као на стално понављање истих типова обрта, или чак истих формулација, што смо објаснили продором пословно-административног стила. У тај се оквир уклапа и номинализација израза, тј. употреба глаголских именица тамо где бисмо очекивали активан исказ са глаголом у предикату. Тиме је – често уз асистенцију и других недостатака ираза – помућен смисао исказа, па је тешко разумети шта се хоће рећи. Нпр. у потоњем параграфу првог сегмента: „Наставак коришћења рачунара може да доведе до пожара или

пуцања батерије, што може довести до озбиљне повреде. Такође може да проузрокује и отказ рачунара укључујући и губитак података, али без ограничења само на то“. Поновљени израз ‘може да + през. // инф.’ снижава пријемчивост текста до минимума пажње, а обрти као ‘наставак коришћења рачунара’, ‘губитак података’ (х 2), ‘отказ рачунара’ просто изазивају атрофију израза. Описни и прескриптивни изрази смењују се и укрштају тако да је тешко раслојити излагање на компоненте. Но то је већ утврђено као својство инструктивног ‘начина излагања’.

3.3.3. Како идемо даље у дубину текста упутстава, тако се он упрошћава и своди на основни скелет прескриптивних исказа, и уз то бива крајње шаблонизован по лексичком саставу и структури. Наводимо упутства за руковање адаптером и кабловима:

Руковање струјним адаптером и струјним кабловима/прикључцима и утикачима пуњача батерије

При руковању струјним каблом/прикључком поштујте следеће мере предострожности:

- Никада не вршите измене не струјном каблу/прикључку или утикачу.
- Никада не раздвајајте и не мењајте струјни кабл/прикључак.
- Никада не савијајте и не уврћите струјни кабл/прикључак.
- Никада не повлачите кабл/прикључак да бисте извукли утикач из струјне утичнице.

Увек повуците сам утикач.

- Никада не постављајте тешке предмете на струјни кабл/прикључак.
- Никада не повлачите струјни кабл/прикључак кроз место на којем се може притиснути, као што су врата или прозор.
- Никада не постављајте струјни кабл/прикључак у близини извора топлоте.
- Никада не користите ексер, споне нити сличне предмете да бисте причврстили или прикачили кабл на његово место.
- Никада не покушавајте да расклопите или поправите струјни адаптер и пуњач батерије.

Чинећи било што од горе наведеног можете оштетити каблове и/или проузроковати пожар или електрични удар, што може довести до озбиљне повреде.

Као нека необична анафоричка реч на почетку још необичнијих стихова, тако овде одзвања из реда у ред понављано ‘никада’. Наравно, анафора у песничком језику делује као освежење са појачајном функцијом уздижући интензитет и тон израза, док овде ‘никада’ додуше продубљује аподиктички тон, али као неки механички замајац коме енергија бива допремљена однекуд споља, а не из дубине стилских резерви израза.

3.3.4. Наводимо као потврду онога што смо рекли још који пример. Нека прва серија буде такође из сфере напајања рачунара електричном енергијом:

Прикључење струјног кабла/прикључка

- Увек проверите да ли је струјни утикач (или утикач продужног кабла, ако га користите) пажљиво постављен у утичницу како бисте осигурали сигурну електричну везу. Уколико то не учините, може доћи до делектричног пожара или електричног удара, што може довести до озбиљне повреде.

- Будите пажљиви ако користите вишеструки прикључак. Преоптерећење на једној утичници може произвести пожар или електрични удар, што може довести до озбиљне повреде.

Прашина на конекторима струјног утикача или основи конектора

Уколико прашина доспе на конекторе струјног утикача или на основу конектора, искључите напајање и одвојте струјни утикач. Потом очистите конектор и/или основу конектора сувом крпом. Наставак коришћења уређаја без чишћења струјног утикача може да доведе до пожара или електричног удара, што може довести до озбиљне повреде.

Користите само онај струјни адаптер и пуњач батерије који одговарају купљеном моделу преносног рачунара

Увек користите струјни адаптер који је приложен уз Ваш рачунар, као и пуњач батерије (који је можда приложен уз Ваш рачунар), или користите струјне адаптере и пуњаче батерије које је одобрио произвођач како бисте избегли сваки ризик од пожара и другог оштећења рачунара. Коришћење некомпатибилног струјног адаптера или пуњача батерије може да доведе до пожара или оштећења на рачунару који могу довести до озбиљне повреде. Произвођач не прихвата никакву одговорност за било какву штету која настане услед коришћења некомпатибилног адаптера или пуњача.

Ничега овде нема што већ није утврђено и објашњено као својство текста упутстава. Једино што је вредно пажње, јесте факат да комбинације елемената који се заправо стално понављају – могу бити разноврсне. Но тиме стил упутства није оживљен, већ остаје строг и хладан попут административног акта којим се уређују нека правна и управна питања.

3.3.5. Нека нам буде дозвољено да наведемо још и следећи делић текста:

Обезбедите одговарајућу вентилацију

- Увек проверите да ли Ваш рачунар и струјни адаптер имају одговарајућу вентилацију и да ли су заштићени од прегревања када се напајање укључи или када се струјни адаптер рикључи на струјну утичницу (чак и ако је Ваш рачунар у режиму чекања). У том случају размотрите следеће:
- Никада не прекривајте рачунар или струјни адаптер никаквим предметом.
- Никада не постављајте рачунар или струјни адаптер у близини извора топлоте, као што је електрично ћебе или грејач.
- Никада не прекривајте и не блокирајте отворе за вентилацију, укључујући и оне који се налазе на основи рачунара.
- Увек користите рачунар на чврстој равној подлози. Кориштењем рачунара на тепиху или на неком другом меком материјалу ови отвори могу да се блокирају.
- Увек обезбедите довољно простора око рачунара.
- Прегревање рачунара или струјног адаптера може да проузрокује отказ система, рачунара или оштећење струјног адаптера или пожар, што може да доведе до озбиљне повреде.

Аподиктичко ‘увек’ и ‘никада’ прожимају цео текст, са изузетком завршне исказне форме – која има функцију објашњења. Погледајмо само тај последњи параграф па ће нам бии јасно у којем степену је шаблонизован текст о којем је реч: два пута на блиском остојању ‘може да (проузрокује)’ – ‘може да (доведе)’. Затим генитивске конструкције ‘прегревање рачунара или струјног адаптера’, ‘отказ система, рачунара’, ‘оштећење струјног адаптера’ и др.

3. Закључак

1. У наслову рада стоји термин инструктивни ‘начин излагања’. Већ смо у једном од ранијих радова са сличном тематиком известили да ‘инструкција’ може значити и обавесну, поучну или сл. комуникативну делатност, али може исто тако бити схваћена као упутство, подстицај, па чак и наредба. Грађа показује да су оваква значења својствена многим ‘начинима излагања’ (Јовановић 2014: у шт.) или ‘говорним жанровима’ (Дементјев 2010). Техничка примењена наука и техничка упутства уз техничке производе, свако на свој начин, испољавају особености инструктивног ‘начина излагања’. Уз то, каткада се у тим

текстовима осећају и примесе пословно-административног стила.

2. Особеност инструктивног 'начина излагања' јесте између осталог и у томе што се 'начини излагања' или 'жанрови' често међусобно укрштају, али и у употреби алтернирају. Но један се 'жанр' при томе може сматрати основним, дакле примарним изразом за дати садржај и смисао, а остали чине секундарни израз.

3. Додатно, и само узгред, ваља рећи и то да прегледани текстови на овај или онај начин испољавају и неке слабости које долазе од стилске невештине писца, или чак и од слабе спреме за тај посао код аутора (или преводиоца).

Литература

- Дементјев 2010: Вадим Викторович Дементьев, *Теория речевых жанров*, Москва: Знак.
- Е. Просв: 1959: *Мала енциклопедија Просвѣте*, Београд: Просвета.
- Јовановић 2014 (у шт.): Јелена Јовановић, О тзв. 'жанристици' ('генологији') као лингвистичкој дисциплини, *Филолої*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Београд: Јасен.
- Марковић 1981: Михаило Марковић, *Филозофски основи науке*, Београд: САНУ.
- Морис 1971: Charles Morris, *Writings of the General Theory of Signs*, The Hague and Paris: Mouton.
- Поповић 2007: Жорж Поповић, *Зирадарсѣво*, Београд: АГМ књига.
- РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 6, Нови Сад: Матица српска.
- Симић 1997: Радоје Симић, *Увод у филозофију сѣила*, 2. изд., Београд: Београдски универзитет.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Оѣиѣа сѣилисѣика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Jelena R. Jovanović Simić

Summary

INSTRUCTIONAL TYPES OF TEXTS IN APPLIED TECHNICAL DISCIPLINES

The subject of the paper is the analysis of the texts in technical disciplines and the features of the instructional style they incorporate. The linguistic expression in this type of texts can vary from descriptive to prescriptive expressions. These varieties often overlap creating a combined style. Additionally, we notice an interesting feature: two or more styles and structural varieties can be used to present the same content, so that one of them is to be considered primary and the other(s) secondary types of presentation.

Key words: science, technique, instruction, description

STAVOVI POLJOPRIVREDNIH STRUČNJAKA PREMA ANGLICIZMIMA/PREVODNIM EKVIVALENTIMA U NAUČNOJ TERMINOLOGIJI NA SRPSKOM JEZIKU

Sve veća upotreba anglicizama u srpskom naučnom diskursu vodi ka potrebi za usaglašavanjem naučne terminologije na srpskom jeziku. Iako se smatra da je u naučnim i stručnim oblastima sve precizno i jasno, kada je u pitanju terminologija, situacija je daleko od idealne. Imajući u vidu anglicizme i njihove prevodne ekvivalente, stiče se utisak da stručnjaci koriste termine onako kako njima najviše odgovara. Tako, nailazimo na primere termina, direktno preuzetih iz engleskog jezika bez ikakvog prilagođavanja srpskom jeziku, prevedenih ili poluprevedenih na srpski jezik, koji, pri tom, označavaju isti pojam. S tim u vezi, u ovom radu smo naveli moguće načine vrednovanja terminoloških alternativa oslanjajući se na već postojeće modele. Cilj rada jeste da se ispituju stavovi poljoprivrednih stručnjaka u vezi sa upotrebom anglicizama, odnosno srpskih prevodnih ekvivalenata u naučnoj terminologiji na srpskom jeziku. Istraživanje je sprovedeno među stručnjacima iz različitih oblasti poljoprivrede. Rezultati ukazuju na postojanje proizvoljnosti prilikom korišćenja terminoloških alternativa, kao i na neophodnost sveobuhvatnijeg istraživanja i timskog rada lingvista i stručnjaka iz određenih naučnih oblasti, kao i podrške relevantnih državnih institucija kako bi se postojeći termini uskladili i time smanjila nedoslednost, nepreciznost i nejasnost u naučnoj terminologiji.

Ključne reči: engleski jezik, srpski jezik, naučna terminologija, poljoprivreda.

Uvod

Danas se sve više govori o globalizaciji i njenom uticaju ne samo na ekonomskom, već i političkom i kulturnom planu. Svet se integriše, komunikacija je olakšana, te se stvara utisak da svet više nije podeljen na države, već da predstavlja jednu veliku zajednicu.

* Nemanjina 6, 11080, Beograd-Zemun, ddj@agrif.bg.ac.rs

Kao sredstvo komunikacije već duže vreme se koristi engleski jezik koji ima potpuni primat u skoro svim delovima sveta. Takođe, kao *lingua franca*, engleski jezik je uspeo da se uvuče u sve oblasti ljudskog delovanja: modu, ishranu, nauku, tehnologiju, poljoprivredu, turizam, da spomenemo samo tek neke.

Razne institucije kojima „manji” narodi žele da zaštite svoj jezik i ostale oblasti ljudskog delovanja se javljaju kao odgovor na globalizaciju i sve veći uticaj engleskog jezika. U Srbiji postoji nekoliko institucija čiji je posao između ostalih i rad na standardizaciji srpskog jezika. Međutim, njihov učinak nije na zavidnom nivou, te se stiče utisak nedorečenosti i nezainteresovanosti, što je možda rezultat nepostojanja odgovarajućih ovlašćenja, kadrova i sredstava. Prčić (2006a) čak govori o postojanju anglosrpskog jezika i „angloCOOLturi”. Primer haotičnosti i nesklada se može naći i u naučnoj terminologiji, gde svako kroji reč prema svom nahođenju.

U radu ćemo navesti polidimenzioni pristup vrednovanja terminoloških alternativa u procesu izgrađivanja terminologije iz bilo koje oblasti (Bugarski, 1996b). Pristup na koji ćemo se osloniti u istraživanju terminoloških alternativa iz oblasti poljoprivrede jeste poludimenzioni pristup koji su koristili Filipović i Filipović (1997) u svom istraživanju o terminološkim alternativama iz nekoliko oblasti.

Cilj ovog rada jeste da se na malom uzorku ispituju stavovi poljoprivrednih stručnjaka prema upotrebi anglizicama, odnosno srpskih prevodnih ekvivalenata u naučnim radovima.

Globalizacija i engleski jezik kao globalna *lingua franca*

Usled sve veće globalizacije i povezivanja ljudi, engleski jezik je postao *lingua franca* „koji se može definisati kao jezik koji se koristi kao sredstvo komunikacije među pripadnicima različitih lingvokulturnih grupa” (Filipović, 2009: 97).

Meyerhoff (2006: 245) globalizaciju definiše kao skorašnji fenomen koji je povezan sa novijim tehnologijama komunikacije. Danas se život gotovo ne može zamisliti bez interneta i mobilnog telefona, ili kako se često navodi: „Ono što nije zapisano na fejsbuku se zapravo nije ni dogodilo”. O globalnom širenju engleskog jezika u dvadesetom veku, a posebno tokom

njegove druge polovine, posle Drugog svetskog rata govori i Ostler (2008: 591–592), koji ukazuje na ogroman uticaj Sjedinjenih Američkih Država.

Uticaj engleskog na srpski jezik

I sami smo svedoci sve veće upotrebe engleskog jezika koji se ne ogleda samo u upotrebi u govornom srpskom jeziku, već i na drugim poljima čovekovog delovanja. Hlebec smatra da se uvođenjem anglicizama rečnik bogati pojmovno ukoliko ranije nije postojao odgovarajući naziv, kao i kada treba ukazati na male ali važne razlike, dajući primer da stranci kod nas više vole pljeskavice od hamburgera. Takođe, smatra da pozajmice obično pružaju i veće mogućnosti za građenje novih reči. Međutim, ističe da ne treba preterivati i dalje navodi da „se, bez preke potrebe, umesto kontrolni punkt pojavilo checkpoint, džekpot umesto premija, hepiend je zamenilo srećan kraj, kasting audiciju, a tender konkurs” (Bojković, 2010, italik autorov).

O uticaju engleskog na srpski jezik kao i o neophodnosti standardizacije i mogućim rešenjima u različitim oblastima su pisale Mičić i Sinadinović (2013), Mirić (2013), Silaški (2012) i dr.

Dakle, pitanje koje se nameće jeste: postoji li neko pravilo u kojim situacijama (ne)koristiti anglicizme? Reklo bi se da je odgovor lak, jer postoji standardizacija jezika, naročito ako govorimo o naučnoj terminologiji, gde se smatra da sve mora biti jasno i precizno definisano. Međutim, da li je tako?

Standardizacija srpskog jezika

U svom radu „Srpski ili anglosrpski – pitanje je sad” Prčić (2006b: 419) ukazuje na jezičku anglomaniju kao jedinstveni jezički, sociološki i kulturološki fenomen. On navodi da je neophodna razrađena standardološka strategija, kontaktna jezička kultura, vezana za kontakte između srpskog i stranih jezika, prvenstveno srpskog i engleskog jezika, koja bi omogućila doslednu upotrebu reči iz stranih jezika. Zaključuje se da odgovor na postavljeno pitanje u naslovu navedenog rada nedvosmisleno mora glasiti: „isključivo srpski, ali u koji su uključene opravdane i potrebne pozajmljenice iz engleskog jezika, koje se valjano pišu, izgovaraju i menjaju po padežima ili licima” (Prčić, 2006b: 420).

Međutim, već duže vreme pokušaji standardizovanja srpskog jezika, pogotovo naučne terminologije su bezuspešni, te jedino što preostaje, kako se čini, jeste da se piše o tome. Ističe se da su se dosadašnja standardizacija i jezička politika u Srbiji bavile pitanjima i problemima odnosa statusa, jezičkog korpusa i sociolingvističkih konotacija srpskog jezika u odnosu na srpskohrvatski, hrvatski, bošnjački ili bosanski i crnogorski, gde se jezik sagledava kao osnovni nosilac „narodnog, kulturnog, standardnojezičkog, političkog i sveukupnog državnog jedinstva” (Brborić, 2006b u Filipović, 2009: 63), sa jedne strane, odnosno, problemima ugroženosti opstanka čistote i integriteta pred prodorom uticaja engleskog jezika, sa druge strane (Filipović, 2009: 63).

Imajući navedeno u vidu može se zaključiti da zasada u Srbiji postoji nekoliko struja u vezi sa (ne)upotrebom anglicizama, odnosno srpskih prevodnih ekvivalenata: dve ekstremne i jedna umerena. Od ekstremnih se, s jedne strane, izdvajaju oni koji su za potpunu internacionalizaciju, tj. za što češće korišćenje stranih reči i izraza, i s druge strane, oni koji su suprotnih shvatanja i koji bi da sve odomaće ne vodeći računa da li se u prevodu gubi nešto od značenja datih reči i izraza. Treću struju čine oni koji, kako izgleda, nisu sigurni šta je ispravno, jer pravila zapravo nema, pa smatraju da je ipak najbolje biti neopredeljen i naći se negde u sredini.

Standardizacija naučne terminologije u srpskom jeziku

Bugarski (1996a: 75) ističe da je reč terminologija izrazito višeznačna, te da ima bar pet značenja od kojih je za ovaj rad najznačajnije prvo: skup termina koji reprezentuju sistem pojmova neke oblasti. Smatra se da je za dobru standardizaciju naučne terminologije potreban udružen i timski rad s jedne strane stručnjaka – terminologa, i sa druge strane – lingvista (Stojanović, 1996: 115). S tim u vezi, Vinaver (1996:23) ističe da iza uspešne standardizacije stoji „јасна државна политика према свим економским интересима, према националној индустрији, целокупној производњи, истраживачким установама, свим услугама и да се посебно истиче језичка политика” te da negovanje terminologije pored informacione uloge spada i u jezičko planiranje. Ovo je od velike važnosti s obzirom na činjenicu da smo mi zemlja „чија је технологија веома зависна од иностраног искуства и његовог адекватног превођења” (Vinaver, 1996:23). O potrebi za usklađivanjem terminologije pisali su i Molnar

i sar. (1999) ukazujući na moguća pogrešna tumačenja pojmova usled neusklađenosti termina. Silaški (2012: 123) ističe, doduše u vezi sa terminologijom iz oblasti marketinga i menadžmenta, da se novi termini iz engleskog jezika uvode neplanski, na osnovu ličnih želja i nahođenja ekonomista i prevodilaca. Čini se da to nije slučaj samo sa navedenim oblastima, već i sa većinom drugih naučnih oblasti u kojima se oseća uticaj engleskog jezika.

Zadatak oko usklađivanja naučne i stručne terminologije je nesumnjivo težak, ali se verovatno donekle može rešiti. Pitanje je samo koliko su stručnjaci iz odgovarajućih oblasti zainteresovani i motivisani da se bave navedenim problemom. Čekanje neće popraviti stvari, niti izmeniti činjenicu da je u srpskom jeziku neophodna standardizacija naučne terminologije i da to nije stvar pojedinca, već grupe stručnjaka iz različitih oblasti, kao i odgovarajućih državnih institucija koji bi trebalo da ozbiljno pristupe problemu i da ga na dosledan način reše.

Polidimenzioni pristup (Bugarski, 1996b)

Imajući u vidu proces izgrađivanja, sistematizovanja i prihvatanja lingvističkih termina, i naučnih termina uopšte, Bugarski (1996a: 92) navodi četiri grupe kriterijuma: formalne, semantičke, pragmatičke i sociolingvističke. Takođe, pažnja se skreće i na činjenicu da naučna terminologija mora da teži spoljnoj integraciji – drugim rečima, da bude u velikoj meri internacionalna, kako bi bila funkcionalna za sve potrebe (Bugarski, 1996a: 95).

Naravno, sve ovo je „samo jedan deo složenih poslova koje podrazumevaju naponi usmerene ka izgrađivanju, konsolidovanju i širenju takve terminologije koja bi jednovremeno bila lingvistički valjana, sociolingvistički prihvatljiva, i primerena potrebama kako naučnog i stručnog razvoja tako i nacionalne, međunacionalne i internacionalne komunikacije” (Bugarski, 1996a: 100). Oдавde proizilazi da se ne može beskrajno insistirati na čistoti jezika i njegovom kaljanju upotrebom stranih reči, prvenstveno anglicizama, već se mora voditi računa i o internacionalizaciji termina, koja predstavlja bitnu stavku prilikom stvaranja naučne terminologije.

Bugarski (1996b: 25) predlaže polidimenzioni pristup vrednovanja terminoloških alternativa u procesu izgrađivanja terminologije bilo koje

oblasti. Opisuje eksperimentalnu matricu sa deset odabranih raznorodnih kriterijuma (sistemnost, produktivnost, jednoznačnost, internacionalnost, motivisanost, raširenost, stabilnost, konotacije, kratkoća i lakoća) kroz koju propušta pet terminoloških alternativa našeg jezika (kompjuter/računar, printer/šampač, fdbek/povratna sprega, menadžment/poslovanje, interakcija/međudejstvo). Takođe se ukazuje na mogućnost hijerarhije kriterijuma i kvantifikacije prednosti jednog člana ovakvih parova (Bugarski, 1996b: 25). Ukoliko ispitivani termini poseduju neku od navedenih osobina u većoj meri mogu biti označeni sa „+”, ako osobinu poseduju u manjoj meri, onda će biti označeni sa „-”, i sa „0” ako su po pitanju određene osobine neutralni (Bugarski, 1996b: 25). Kao rezultat korišćenja navedene matrice zaključuje se da su reči koje bi trebalo standardizovati: kompjuter, šampač, povratna sprega, menadžment i interakcija.

Pristup predložen od strane Filipović i Filipović (1997)

Filipović i Filipović (1997) ukazuju na nedostatak matrice Bugarskog (1996b), odnosno, ističu da je hijerarhijska organizacija parametara u okviru predložene matrice donekle neprecizna, ističući da su najrelevantniji parametri zapravo internacionalnost, kratkoća i jednoznačnost. Oni ilustruju svoj stav primerima iz oblasti kompjuterske nauke, kontrole kvaliteta i osiguranja kvaliteta, lingvistike i tehnike (Filipović and Filipović, 1996: 2–3). Korišćenjem tri parametra odnosno kriterijuma (internationalnost, kratkoća i jednoznačnost), Filipović i Filipović su kroz skraćenu verziju navedene matrice, propustili sledeće terminološke alternative iz gore navedenih oblasti (e-mail(i-mejl)/elektronska pošta, cartridge (kartridž)/?, web (veb)/mreža, home page/matična strana, browser (brauzer)/?, surf/?; odit/provera, sertifikat/potvrda, procedura/postupak; kondukcija/provođenje, ekspanzija/širenje, aerosol/raspršene tečnosti u gasu), a zatim su naveli akronime koji su strukturalno potpuno adaptirani srpskim morfosintaktičkim pravilima (CD [tse-de], RAM [ram]; RAB [rab], TQM [te-ku-em]; NP [en-pi], VP [vi-pi], PP [pi-pi], GB [dûi-bi]; BOF [bof], ASME [asme], MHD [em-ha de] (Filipović and Filipović, 1997: 3–4).

Filipović i Filipović (1997: 4) zaključuju da ovakav lingvistički model nudi skup parametara kojima se može meriti standardizacijski potencijal datih termina i odrediti koja je od predloženih opcija (pozajmljenica ili

prevodni ekvivalent) podesnija da bude prihvaćena ili standardizovana. U njihovom istraživanju, pozajmljenice su svakako prikladnije nego srpske terminološke alternative za navedene oblasti, stoga se predlaže da treba standardizovati internacionalne termine kao prikladnije i na taj način se osloboditi lingvističkog „purizma” kako bi se načinio korak ka naprednijoj i kompleksnijoj internacionalnoj saradnji (Filipović and Filipović, 1997: 4).

Materijal i metod

Kao što Bugarski (1996b) i Filipović i Filipović (1997) napominju, predložene matrice se mogu primeniti ne samo na oblasti kojima su se oni bavili, već i na sve oblasti ljudskog delovanja. U nastavku ćemo pokušati da model koju su koristili Filipović i Filipović primenimo na terminološke alternative iz oblasti poljoprivrede uz malo prilagođavanje samog procesa vrednovanja. S obzirom na to da je posredi preliminarno istraživanje, odlučili smo se za ovaj model jer sadrži manji broj kriterijuma u odnosu na model Bugarskog (1996). Takođe, smatramo da su navedeni kriterijumi veoma važni za vrednovanje terminoloških alternativa. U našem slučaju, termine će vrednovati isključivo stručnjaci iz različitih oblasti poljoprivrede. Primeri terminoloških alternativa za ovo preliminarno istraživanje su uzeti iz Zbornika izvoda radova predstavljenih na simpozijumu „Inovacije u ratarskoj i povrtarskoj proizvodnji” u oktobru 2009. godine, a pojedina moguća terminološka rešenja su predložena dodatno korišćenjem rečnika – Veličkov (2001), Kolčar (2002) i Klajn i Šipka (2008), kao i rada koji su napisali Molnar i sar. (1999). Opredelili smo se za oblast poljoprivrede, prvenstveno iz razloga što se o šarolikosti terminoloških alternativa koja postoji u ovoj oblasti malo pisalo (Stojanović, 1996), ali i zbog sve češćeg javljanja terminoloških sinonima u naučnim i stručnim radovima koji stvaraju zabunu i vode ka dvosmislenosti i nepreciznosti (videti: Molnar i sar., 1999; Silaški, 2012).

Instrument

Za ovo istraživanje je korišćen upitnik koji je poslat stručnjacima iz različitih oblasti poljoprivrede, koji rade bilo na visokoškolskim ustanovama ili u naučnim institutima u Republici Srbiji. U istraživanju

je učestvovalo ukupno dvadeset i dva ispitanika ($n=22$), iako je upitnik poslat na znatno veći broj adresa. Upitnik se sastojao iz dva dela. U prvom delu, od ispitanika se tražilo da od ponuđenih terminoloških alternativa (anglicizam/srpski prevodni ekvivalent) izaberu termin koji koriste ili bi upotrebili u svom naučnom radu (grafikon 1). Takođe, omogućeno je da svoj izbor navedenih terminoloških alternativa prokomentarišu, kao i da dodaju još neke moguće terminološke alternative ukoliko smatraju da postoje. U drugom delu upitnika se od ispitanika očekivalo da izaberu između već pomenutih alternativa imajući u vidu tri parametra: internacionalnost, kratkoću i jednoznačnost (grafikon 2).

Rezultati i diskusija

Kao što se na grafikonu 1 može videti, analizirano je osam parova terminoloških alternativa.

I

Grafikon 1 pokazuje da su u slučaju pet parova terminoloških alternativa ispitanici prednost dali anglicizmima (biplot/dvoparcela (73%/27%), čizel/razrivač (64%/36%), koncern/grupa formalno nezavisnih preduzeća (82%/18%), malčiranje/zastiranje zemljišta (55%/45%), marketing/ plasmana robe(na tržištu) (82%/18%)), dok su se u slučaju dva para terminoloških alternativa, ispitanici odlučili za srpske prevodne ekvivalente no-till/„bez obrade zemljišta” (45%/55%), split-plot/podeljena parcela (27%/73%)). Što se tiče para terminoloških alternativa stay-green/„zelena biljka do berbe”, polovina ispitanika (50%) je bila za pozajmljenicu, dok je druga polovina (50%) bila za srpski prevodni ekvivalent. Ono što je zanimljivo jeste da su određene lekseme napisane u izvornom engleskom obliku (biplot, no-till, split-plot i stay-green), koje zapravo predstavljaju primere sirovih anglicizama (Prčić, 2005: 145), ispitanici prepoznali kao neadekvatne, osim termina biplot, koji se može naći i promenjen po padežima u nekim kontekstima, na primer, „grafički prikaz AMMI biplota”, što ukazuje na to da se ovaj termin odomaćio i uklopio u srpski jezik i da se prilagođava pravilima srpskog jezika, iako se radi o očiglednom anglicizmu.

U vezi sa terminološkim parom biplot/dvoparcela, ispitanici su naveli da bi prevod mogao biti i ogled na dve parcele. Kada je posredi terminološki par čizel/razrivač, ispitanici smatraju da bi srpski termin stvorio konfuziju, i da se navedeni anglicizam u stručnoj literaturi uglavnom upotrebljava u spoju čizel plug. Kao jedno od prevodnih rešenja za čizel ispitanici navode i opružasti podrivač. Zanimljivo je da je nekoliko ispitanika u vezi sa parom termina koncern/grupa formalno nezavisnih preduzeća, navelo da neki ljudi uopšte i ne znaju pravo značenje tog termina, ali ga koriste jer je kraće, kao i da se kod nas češće upotrebljava termin holding, ali i da srpski prevodni ekvivalent može glasiti grupa nezavisnih preduzeća. Vezano za terminološki par malčiranje/zastiranje zemljišta, neki od ispitanika su predložili i nastiranje zemljišta. Imajući u vidu par marketing/plasman robe (na tržištu), ispitanici su kao bolji srpski prevodni ekvivalent naveli prodaja robe, zatim trgovina, mada su dodali i da je anglicizam zbog kratkoće prihvatljiviji. Što se tiče terminoloških alternativa no-till/„bez obrade zemljišta”, ispitanici su napisali da se u naučnim radovima sreću i termini redukovana obrada i direktna setva. Kada je u pitanju par split-plot/podeljena parcela, ispitanici kažu da se split-plot uglavnom koristi u spoju sa ogledom, ili se koristi i srpski prevodni ekvivalent razdeljene parcele dajući primer „po metodi razdeljenih parcela”. Kada se u obzir uzme terminološki par stay-green/„zelena biljka do berbe”, ispitanici navode da je srpski ekvivalent jasniji i kao alternativu koja se takođe može upotrebiti predlažu i dugo zelen.

Uzimajući u obzir drugi deo upitnika (grafikon 2) koji je u vezi sa kriterijumima internacionalnost, kratkoća i jednoznačnost, uočavamo malo drugačiju sliku od one koju vidimo na grafikonu 1.

II

Grafikon 2 ukazuje na to da bi ispitanici pre upotrebili anglicizme nego srpske prevodne ekvivalente u većini slučajeva kada se u obzir uzmu tri navedena kriterijuma. Kod terminoloških parova biplot/dvoparcela, čizel/razrivač, koncern/grupa formalno nezavisnih preduzeća, malčiranje/zastiranje zemljišta, marketing/plasman robe (na tržište), split-plot/podeljena parcela i stay-green/„zelena biljka do berbe”, uočavamo da je većina ispitanika izabrala anglicizme u odnosu na srpske prevodne ekvivalente.

U slučaju terminološkog para no-till/„bez obrade zemljišta”, vidimo da se veći broj ispitanika opredelio za srpski prevodni ekvivalent jedino kada se radi o jednoznačnosti, dok se većina ispitanika opredeljuje za anglicizam kada su posredi internacionalnost i kratkoća.

Ono što su neki od ispitanika naveli i sa čime se slažemo jeste da se ograničenje ovog modela ogleda u tome što prva dva navedena kriterijuma daju prednost anglicizmima, ali takođe smatramo da je navedena matrica dobra za početak rada na usklađivanju naučne terminologije, kao i da su navedena dva kriterijuma vrlo bitna. Iz ovoga sledi da bi se matrica, koja bi se možda mogla koristiti za standardizaciju naučne terminologije, trebalo proširiti i uključivati mnogo više parametara, o čemu uostalom govori i Bugarski (1996b, 27) ističući da treba uzeti što više kriterijuma kako bi rezultati bili objektivni. Dakle, ovakav model matrice može poslužiti samo kao jedan od koraka u složenom procesu standardizacije naučne terminologije.

Treba napomenuti da u ovo istraživanje nismo uključili internacionalizme za koje Bugarski (Bugarski, 1991: 135) ističe da „u nauci i tehnici preovlađuju kovanice od grčkih i latinskih tvorbenih elemenata, ali prilagođene izgovoru i pisanju engleskog i iz njega prenete u druge jezike”, napominjući da su ovi internacionalizmi po tvorbi greko-latinizmi, a po jeziku nastanka anglicizmi. Neki primeri za takve internacionalizme i njihove srpske prevodne ekvivalente bi bili sledeći: agroekosistem/poljoprivredni ekosistem, biodiverzitet/bioloska raznolikost, determinacija/određivanje, dormancija/mirovanje, implementacija/primena, interakcija/međusobno dejstvo, inokulacija/cepljenje, kompetitor/konkurent, revitalizacija/ponovno oživljavanje, heritabilnost/naslednost.

Rezultati navedenog preliminarog istraživanja u vezi sa terminološkim alternativama iz oblasti poljoprivrede potkrepljuju tvrdnju koju su izneli Filipović i Filipović, da je većina navedenih anglicizama, prema mišljenju ispitanika, pogodnija za upotrebu u poređenju sa njihovim srpskim ekvivalentima, pa stoga, možemo pretpostaviti i za standardizaciju. Takođe, rezultati ovog istraživanja ukazuju i na neophodnost jednog sveobuhvatnijeg istraživanja jer i sami stručnjaci iz oblasti poljoprivrede naglašavaju neadekvatnost srpskih prevodnih ekvivalenata. Ispitanici napominju da ako se strana reč, uglavnom engleskog porekla, prevede jednom rečju na srpski jezik, u mnogim slučajevima se gubi značenje i dobija se termin koji je približnog značenja kao izvorna reč. Ako se prevede opisno kako bi se sačuvalo značenje, reč je preduga, i onda se uglavnom pribe-

gava upotrebi anglicizama. Međutim, stiče se utisak da nebriga stručnjaka iz različitih oblasti, konkretno iz oblasti poljoprivrede, vodi ponekad u prihvatanje anglicizma iz želje da se zvuči naučnije što vodi i do anglosrpskog jezika (Prčić, 2005). Ne treba zanemariti ni mogućnost pogrešnog tumačenja ili nastanak poteškoća i zabune usled korišćenja različitih termina koji se odnose na isti pojam.

Uzimajući u obzir tri značajna kriterijuma (internacionalnost, kratkoću i jednoznačnost) iz navedenog preliminarog istraživanja se može ukazati na to da su ispitanici prepoznali internacionalnost kao izuzetno značajan kriterijum pri odabiru terminoloških alternativa. Smatramo da ne treba insistirati na jezičkom purizmu i zagovarati potpuno odbacivanje tuđica, jer se uz pomoć njih bogati leksika jednog jezika. Dalje, kratkoća takođe predstavlja bitan faktor, jer se naučnici i stručnjaci uglavnom opredeljuju za kraće lekseme, prigrabivajući na taj način ekonomičnosti. Pored toga, jednoznačnost je vrlo bitna u jeziku nauke jer se njome smanjuje nejasnost i zabuna.

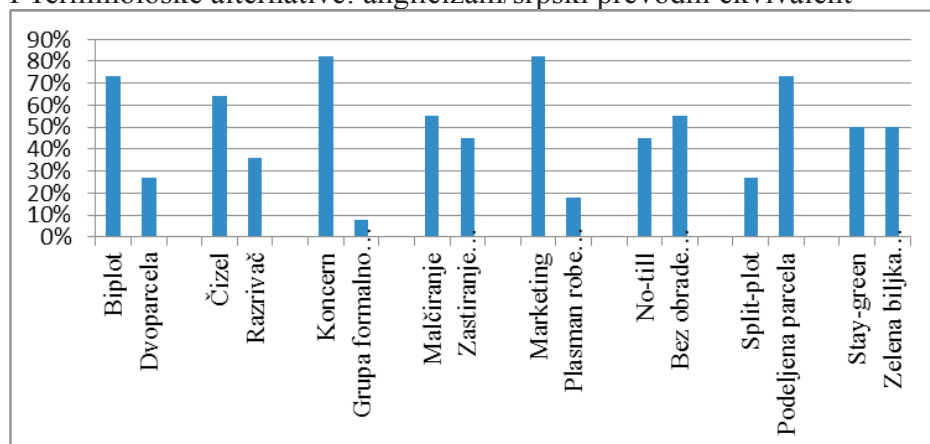
Zaključak

Na kraju, možemo donekle dati odgovor na pitanja o (ne)upotrebi anglicizama u srpskom jeziku. Smatramo da u srpskom jeziku, a posebno u naučnom registru, treba upotrebljavati anglicizme sa merom, tj. onda kada za njih ne postoji prikladna srpska terminološka alternativa i kada bi se prilikom prevoda izgubilo nešto od značenja reči. Dakle, ukoliko ne postoji srpski termin, bolje je prihvatiti anglicizam nego izmišljati reči ili izraze koji ponekad mogu predstavljati prepričan termin. Iz navedenog preliminarog istraživanja smo donekle sagledali stavove poljoprivrednih stručnjaka o upotrebi anglicizama i srpskih prevodnih ekvivalenata. Iako su u istraživanje bila uključena samo tri kriterijuma, stručnjaci iz oblasti poljoprivrede su se u velikoj meri opredelili za upotrebu anglicizama, ističući uglavnom neadekvatnost prevodnog ekvivalenta. Takođe, u svojim komentarima su istakli da se prilikom prevoda ponekad gubi pravo značenje i da je prevodni ekvivalent neretko znatno duži kao i da je često veoma teško prevesti određene termine.

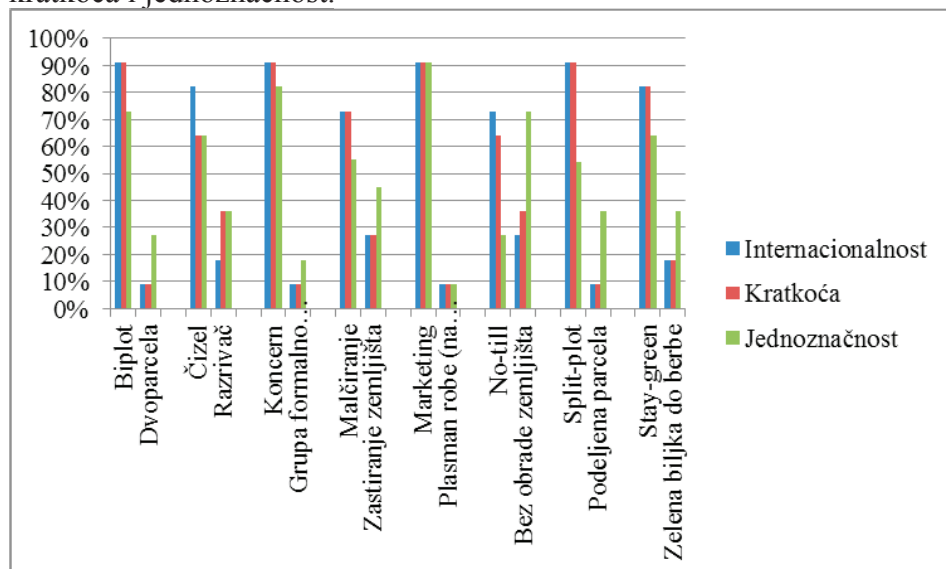
Da zaključimo: iako se piše o neophodnosti usklađivanja naučne terminologije, kada je reč o o usklađivanju naučne terminologije iz oblasti poljoprivrede, ništa se nije promenilo u poslednjih dvadesetak godina. Smatramo da bi u budućnosti trebalo više pažnje posvetiti problema-

tici ove vrste kao i da bi uzajamno delovanje i timski rad stručnjaka iz određenih oblasti i lingvista sigurno mogli mnogo da doprinesu rešavanju pitanja standardizacije naučne terminologije u srpskom jeziku uz adekvatnu podršku odgovarajućih državnih institucija.

I Terminološke alternative: anglicizam/srpski prevodni ekvivalent

II Terminološke alternative prema tri kriterijuma: internacionalnost, kratkoća i jednoznačnost.

Речници

- Клајн, И. и М., Шипка (2008). Велики речник страних речи и израза. (3. допуњено издање). Нови Сад: Прометеј
- Kolčar, V. (2002). Englesko-srpski i srpsko-engleski poljoprivredni rečnik. Beograd-Zemun: Institut za kukuruz „Zemun polje”.
- Veličkov, Lj. (2001). Poljoprivredni rečnik: englesko-srpski i srpsko-engleski. Beograd: Poslovni sistem „Grmeč”-„Privredni pregled”.

Литература

- Bojković, T. (28. februar 2010). POD LUPOM: Kako se spasti od „englezitisa”: Sori, po difoltu ne nosim kežual za svaki ivent... Politika. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.politika.rs/rubrike/Magazin/Sori-po-difoltu-ne-nosim-kežual-za-svaki-ivent.lt.html> [15. марта 2010.]
- Брборић, Б. (2006а). Однос према туђицама : С мером али без аверзије. У Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић (ур.), Српски језик у нормативном огледалу (пп.391–411). Београд: Београдска књига.
- Брборић, Б. (2006б) С језика на језик. Интернет издање. Доступно преко: <http://www.rastko.org.yu /filologija/bbrboric-jezik/index.html> [10. марта 2010].
- Bugarski, R. (1991). Uvod u opštu lingvistiku. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarski, R. (1996а). Lingvistika u primeni. Beograd: Čigoja/XX vek.
- Бугарски, Р. (1996б). О вредновању термина. У Н. Винавер и сар. (ур.). Стандардизација терминологије (пп. 25–27). Београд: САНУ.
- Filipović, J. (2009). Моћ речи. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, J. and J.Filipović. (1997). General trends in standardization of scientific terminology in Serbian: A critical analysis of the state of affairs. International conference on terminology, pp. 285–291. [on-line]. Dostupno preko <http://www.uzei.com/Modulos/UsuariosFtp/Conexion/archivos18A.pdf> [26.februara 2010].
- Mićić, S i D. Sinadinović. (2013). Anglicizmi u jeziku medicinske nauke i struke. У Н. Силашки и Т. Ђуровић (ур.), Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji (pp.93–105). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

- Milić, M. (2013). Stvaranje, standardizacija i kodifikacija sportske terminologije u srpskom jeziku. U N. Silaški i T. Đurović (ur.), *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji* (pp.77–90). Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Molnar, I., M. Đević, D. Marković, M. Martinov, N. Momirović, V. Lazić, N. Škrbić, J. Turan, J. Kurjački (1999). Terminologija i klasifikacija konzervacijske obrade zemljišta. *Savremena poljoprivredna tehnika*, 25:4, 139–153
- Ostler, N. (2008). *Carstva reči*. Beograd: Geopoetika
- Prčić, T. (2004). O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 47/1-2, 113–129.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj
- Prčić, T. (2006a). Globalna angloCOOLtura i njen uticaj na sinonimiju srpskog jezika. U Lj. Subotić (ur.), *Susret kultura* (pp. 529-535). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Прћић, Т. (2006б). Српски или англосрпски – питање је сад. У Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић (ур.), *Српски језик у нормативном огледалу* (пп. 412–422). Београд: Београдска књига.
- Silaški, N. (2012). *Srpski jezik u tranziciji: o anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Стојановић, А. (1996). Покушај уједначавања српске пољопривредне терминологије. У Н. Винавер и сар. (ур.). *Стандардизација терминологије* (пп.115–118). Београд: САНУ.
- Винавер, Н. (1996). О терминологији: између праксе и теорије. У Н. Винавер и сар.(прир.). *Стандардизација терминологије* (пп.21–24). Београд: САНУ.

Izvor

- Glamočlija, Đ. i S. Oljača. (2009). Inovacije u ratarskoj i povrtarskoj proizvodnji. *Zbornik izvoda sa IV Simpozijuma sa međunarodnim učešćem održanog 23. i 24. oktobra 2009. godine*. Beograd-Zemun: Poljoprivredni fakultet

Danijela D. Đorđević

Summary

ATTITUDES OF AGRICULTURAL EXPERTS TOWARDS ANGLICISMS/TRANSLATION EQUIVALENTS IN SERBIAN SCIENTIFIC TERMINOLOGY

The increasing use of the English language leads to the need for harmonisation of scientific terminology in the Serbian language. Although scientific areas as well as the language used for academic purposes are considered to be very precise and clear, when it comes to terminology, the situation is far from ideal. As for the anglicisms and their translation equivalents, it appears that experts use the terms that they regard as the most suitable. Thus, we might find the examples of terms, directly taken from the English language without any adjustment to the Serbian language, translated or partially translated into the Serbian language, at the same time, referring to the same concept. In this regard, we have listed some possible ways of evaluating alternatives (anglicism/Serbian translation equivalent) relying on existing models. This paper is aimed at examining the attitudes of agricultural experts towards the use of anglicisms and Serbian translation equivalents in scientific papers. The results indicate the need for more comprehensive research and teamwork of linguists and experts in certain scientific fields as well as relevant state institutions in order to harmonize the existing terms and reduce inconsistency, imprecision and vagueness of the scientific terminology.

Key words: English, Serbian, scientific terminology, agriculture.

ADAPTACIJA POZAJMLJENICA U STANDARDNOM ARAPSKOM JEZIKU

Međujezičko pozajmljivanje u arapskom predstavlja jedan od najvažnijih faktora koji su omogućili brzu modernizaciju leksikona arapskog jezika, kao i njegovo proširivanje leksemama i terminima koji označavaju nove pojmove. Analizom primera iz reprezentativnog korpusa arapske sportske terminologije ukazuje se na probleme koji se javljaju prilikom adaptacije pozajmljenica u savremenom standardnom arapskom jeziku uopšte. Akcenat se stavlja na načine na koje se vrši adaptacija glasova bez svog ekvivalenta u arapskom – konsonanata i vokala, adaptacija prema fonotaktičkim zakonitostima arapskog sloga, adaptacija prema arapskim oblicima reči, kao i na ulogu koju u tome imaju asimilacija, elizija, epenteza i proteza glasova. Pošto adaptacija pozajmljenica u standardnom arapskom nije normirana posebnim pravopisnim pravilima ili preporukama, ovim radom se ukazuje i na to do koje mere se adaptacija u praksi ostvaruje na različite načine, što dodatno doprinosi pojavi dubletnih oblika koja znatno opterećuje kako terminosistem sporta, tako i druge terminosisteme i opšti leksikon standardnog arapskog jezika.

Ključne reči: sportska terminologija, savremeni standardni arapski jezik, međujezičko pozajmljivanje, adaptacija, asimilacija, elizija, epenteza, proteza, dublet.

Uvod

Arapski lingvisti za proces međujezičkog pozajmljivanja koriste termin *al-ta 'rīb* – „arabizacija“ koji označava analošku arabizaciju, to jest proces adaptacije kojim se strane reči inkorporiraju u arapski kao jezik-

* Filološki fakultet u Beogradu, Katedra za orijentalistiku, Studentski trg 3, 11000 Beograd, Srbija; e-mail: dragana.djordjevic@fil.bg.ac.rs.

** Rad *Sportska terminologija kao primer problema adaptacije pozajmljenica u standardnom arapskom jeziku* zasniva se delimično na poglavlju 8.2.1 doktorske disertacije pod naslovom *Sportska terminologija u standardnom arapskom jeziku* odbranjene 21. novembra 2014. na Filološkom fakultetu u Beogradu.

primalac pri čemu se vrše fonološke i/ili morfološke promene kako bi te reči bile usklađene sa arapskim fonološkim i morfološkim paradigrama (Qinai, 2000: 2; Ali, 1987: 87). To je ujedno i izvorno značenje tog termina, kako su ga koristili arapski jezički stručnjaci još od klasičnog perioda ('Alamī, 2001: 17).¹ Objektivno posmatrano, međujezičko pozajmljivanje u arapskom predstavlja jedan od najvažnijih faktora koji su omogućili brzu modernizaciju arapskog jezika, iako taj proces nije bio jednoglasno prihvaćen (Stetkevych, 1970: 56). Poredeći klasični i moderni period, el Hafai fi primećuje da su arapski srednjovekovni jezički stručnjaci imali mnogo slobodniji stav prema pozajmljivanju u odnosu na njihove savremene naslednike (Elkhafaifi, 2002: 260). U modernom, kao i u klasičnom periodu, postojali su puristi koji su se protivili uvođenju stranih reči u leksički fond arapskog jezika, ali je većina jezičkih stručnjaka bila spremna da prihvati pozajmljivanje kao legitiman metod proširivanja leksikona pod uslovom da se lekseme „arabizuju“, to jest adaptiraju arapskoj jezičkoj strukturi na fonetskom i morfološkom planu. Ipak, akademije za arapski jezik su zazulele tvrdi stav prema kom je pozajmljivanje dopušteno samo u okviru naučnih i stručnih terminologija. Iako su akademije pokušale da postave isto ograničenje i za stvaranje novih izvedenica nastalih iz ovako adaptiranih pozajmljenica, to nije zaživelo u praksi. Svi jezički stručnjaci moderne epohe su bili složni u tome da bi najbolje rešenje bilo da se strane reči, gde god je to moguće, zamene arapskim (Versteegh, 2001: 178-179). Upravo tako nešto tvrdi Sajadi kad kaže da su akademije „zajedno potvrdile da treba oživeti staro pre nego što se pohita ka izmišljanju novog“ (Şayādī, 1985: 74). Mnogi zapadni arabisti, poput Stetkeviča, Holsa, Kica, Parkinsona i druge Fersteiha, smatraju da je takav stav u potpunosti zasnovan na konzervativnoj filološkoj tradiciji i negativno ga ocenjuju jer je prilično rigidan i preskriptivistički nastrojen, (Stetkevych, 1970: 114-123; Versteegh, 2001: 177-183; Holes, 2004: 309-314; Kico, 2003: 252; Parkinson, 1991: 36).

Iako predstavlja veoma specifičnu ljudsku aktivnost kroz čiju se prizmu neretko prelamaju ekonomske, socijalne i političke dimenzije

1 *Arabizacija* (ar. *al-ta'rib*) je izrazito višeznačan termin arabističke lingvistike koji se u užem leksikološkom značenju, kao što je slučaj u ovom radu, odnosi na adaptaciju i asimilaciju pozajmljenica. Među ostalim, širim značenjima posebno su važna ona vezana za pitanja jezičkog planiranja u arapskim državama u XX i XXI veku (Đorđević, 2014: 117-119 i 280-281).

društva i civilizacije, aktivnost koja poseduje vrlo raznovrsne jezičke realizacije, sport nije previše često zastupljen u arabističkim lingvističkim proučavanjima, iako može da pruži značajne uvide u vezi sa terminološkim i drugim aspektima upotrebe arapskog jezika. Navešćemo ovde i stav nemačkog lingviste Tomasa Šmita (Thomas Schmidt) u vezi sa značajem proučavanja jezika fudbala, jer se u potpunosti može primeniti i na proučavanja sportske terminologije i jezika sporta uopšte:

„The language of football offers many rewarding topics for linguistic research. One such topic is the lexicographic analysis of football vocabulary. Since, on the one hand, a football match is made up of a relatively small number of ever-recurring events (shots, passes, referee interventions etc.), but, on the other hand, myriads of texts (written reports, spoken commentary etc.) are produced every day which describe these events, a vocabulary has been developed in many languages which abounds with synonyms, with finegrained semantic distinctions and with subtle stylistic variation“ (Schmidt, 2008: 11).

O formalnom aspektu adaptacije stranih reči u arapskom

Način na koji će jezik usvojiti strani termin i da li će tako usvojeni termin imati svoje derivate zavisi od nekoliko faktora. Među njima se naročito ističu srodnost jezika davaoca i jezika primaoca, sličnost njihovih pisama, sličnost njihovih glasovnih i gramatičkih sistema, pravopisne norme jezika primaoca i tako dalje. U srodnim jezicima, sa sličnim pismima i sličnim fonološkim sistemima, pozajmljenica može da očuva izvorni način pisanja, izgovora i kontekstualne oblike ako to pravopisna norma jezika primaoca dopušta. U nesrodnim jezicima ili jezicima sa različitim grafološkim i fonološkim sistemima, pozajmljenica podleže adaptaciji – prilagođavanju na grafološkom, fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom planu, u skladu sa gramatičkom normom i upotrebnim navikama koje nameće jezik primalac.

Kada je reč o sportskoj terminologiji u savremenom standardnom arapskom jeziku², većina pozajmljenica potiče iz engleskog jezika koji

2 Savremeni standardni ili savremeni književni arapski jezik (eng. *Modern Standard Arabic – MSA* ili *Modern Literary Arabic – MLA*) termin je kojim se u lingvističkoj arabistici na Zapadu naziva savremeni potomak klasičnog arapskog jezika. Nastao

u tom smislu ima dvojaku ulogu: ulogu direktnog izvora termina ili pak posrednika u prenošenju termina iz nekog drugog jezika. Takva uloga engleskog jezika najpre je posledica činjenice da je Engleska kolevka modernog sporta, budući da su u njoj u 19. veku definisana prva pravila modernih sportskih disciplina³. Dakle, pozajmljenice u arapskoj sportskoj terminologiji potiču iz jezika sa nesrodnim pismima, na čelu sa engleskim. Muftić ukazuje na to da kod preuzimanja reči iz jezika sa nesrodnim pismom dolazi do prenošenja stranog izgovora slovima arapskog pisma, pri čemu dolazi do manjeg ili većeg prilagođavanja arapskom jeziku (Muftić, 1982: 198).

Što se tiče izgovora pozajmljenica koje sadrže glasove bez svog ekvivalenta u arapskom, a on se neposredno odražava i na beleženje takvih pozajmljenica, varira od izgovora koji je blizak izvornom to jest stranom, do izgovora koji je bliži arapskom. Koliko će izgovor biti blizak izvornom, kako zapaža el Kinai (Jamal al-Qinai), zavisi od dva faktora. To su:

1. nivo obrazovanja govornika – obrazovani korisnici takvih reči često imaju sklonost da reprodukuju ili oponašaju izvorne (strane) glasove, naročito ako znaju strani jezik koji je u pitanju;
2. uticaj dijalekata – u izvesnim dijalektima arapskog jezika usvaja se izvorni (dijalekatski) izgovor pozajmljenica (Qinai, 2000: 11).

To se zapažanje u sportskoj terminologiji u savremenom standardnom arapskom jeziku može potvrditi sledećim primerima iz sportske terminologije⁴:

داي سرفي نوي / *yūnīfirsīyād* – „univerzijada“ < engleski: *Universiade*;
 داي سرفي نوأ / *ūnīfirsīyād* – „univerzijada“ < francuski: *Universiade*;

je u XIX veku i predstavlja „unifikovan i kodifikovan panarapski varijetet“ koji se koristi za „sve vidove pisanja u arapskom svetu, a danas, u svom govorenim obliku, dominira radio-talasima i televizijskim kanalima u svakoj arapskoj zemlji“ (Holes, 2004: 5).

- 3 Više informacija o istoriji i razvoju međunarodnog i arapskog sporta nudi drugo poglavlje teze *Sportska terminologija u standardnom arapskom jeziku* (Đorđević, 2014: 3-40).
- 4 U radu je korišćen korpus sportske terminologije u standardnom arapskom jeziku koji je bio deo disertacije na kojoj se rad i zasniva (Đorđević, 2014: 169-240) i sastoji se od ukupno 1983 arapska termina iz različitih oblasti sporta. Primeri su beleženi arapskim pismom i ZDMG transkripcijom.

ودوج / *ǧūdū* – „džudo“ < engleski: *judo* < japanski: *jūdō*;
 وديج / *ǧīdū* – „džudo“ < francuski: *judo* < japanski: *jūdō*;
 دياسفأ / *ʾūfsāyd* / دياسف / *ʾufsāyd* – „ofsajd“ < engleski: *offside*;
 سآ / *ʾās* – „as“ < engleski: *ace*;
 يكهو / *hūkī* – „hokej na ledu“ < engleski: *hockey*;
 كتسانمج / *ǧimnāstik* / كيتسانمي / *ǧīmṇāstīk* – „gimnastika“ < engleski: *gymnastics* < starogrčki: *gymnastikē*;
 مويزانمج / *ǧimnāziyūm* – „teretana“, „trim-kabinet“ < engleski: *gymnasium*.

Kako se vidi iz pojedinih primera, što će i u narednoj analizi biti potvrđeno, prilikom adaptacije javljaju se dubletni oblici koji su posledica različitih načina adaptacije direktnih pozajmljenica bilo da je reč o adaptaciji vokala ili konsonanata.

Kada je reč o formalnom aspektu adaptacije stranih reči u arapskom, ugledni jugoslovenski arabista Srđan Janković zapazio je sledeće:

„Svaka strana riječ koja se preuzima u arapski jezik nužno je podvrgnuta procesu adaptiranja prema uzusima arapskog jezika. Adaptacija se očituje, prije svega, na fonetskom planu, gdje posebno dolaze do izražaja djelovanje ne samo arapskog fonološkog sistema nego i njegovih fonotaktičkih zakonitosti.

U tom smislu adaptaciju stranih riječi u arapskom možemo pratiti u tri posebna vida: 1. adaptiranje glasova koji nemaju ekvivalenta u arapskom, 2. adaptiranje prema fonotaktičkim zakonitostima arapskog sloga i 3. adaptiranje prema arapskim oblicima riječi“ (Janković, 1987: 127).

Takav pristup adaptaciji primenićemo i u ovom radu, pri čemu ćemo se baviti problemima prilagođavanja pozajmljenica na grafološkom, fonološkom i morfološkom planu u savremenom standardnom arapskom jeziku.

Adaptiranje konsonanata koji nemaju svog ekvivalenta u arapskom

Dok su strani glasovi koji su fonetski bliski određenim arapskim glasovima jednostavni za prenošenje, adaptiranje glasova koji nemaju svoje ekvivalente u arapskom se najčešće vrši „na osnovu *najbližeg fonetskog ekvivalenta*“ (Janković, 1987: 128), odnosno takvi glasovi se zamenjuju najbližim homorganskim ekvivalentima (Qinai, 2000: 8). El Kinai ukazuje

na to da kod jednog broja arapskih jezičkih stručnjaka postoji nedoumica u vezi sa pitanjem da li adaptaciju stranih reči regulišu stroga analoška pravila ili je sankcioniše svakodnevna upotreba. Ta nedoumica je posledica činjenice da u srednjem veku nisu postojala čvrsta pravila u vezi sa adaptacijom stranih reči, već su oni koji su bavili adaptacijom, uglavnom prevodioci tekstova sa stranih jezika, činili to nedosledno, primenjujući pravila klasičnog arapskog jezika na lekseme koje su nastale prema pravilima izvornog jezika (Qinai, 2000: 2).

Iako pozajmljenice i *ad hoc* transkripcije stranih reči koriste iste opšte principe ortografskog prilagođavanja, one „često iskazuju regionalne varijacije koje su odraz lokalne fonologije“ (Badawi et al., 2007: 17). Pri tome se neki od tih konsonanata koji nemaju svoje ekvivalente u arapskom beleže na sledeći način: $c \rightarrow \text{ز} / \text{س} / \text{ت} / \text{z} / \text{ts} / \text{tz}$, $\check{c} \rightarrow \text{ش} / \text{ج} / \text{š} / \text{tš} / \text{ğ}$, $\acute{c} \rightarrow \text{ش} / \text{ش} / \text{š} / \text{tš}$, $d\check{z} \rightarrow \text{ج} / \text{ğ}$, $g \rightarrow \text{غ} / \text{ك} / \text{ق} / \text{ğ} / \text{ğ} / \text{k} / \text{q}$, $p \rightarrow \text{ب} / \text{ف} / \text{b} / \text{f}$, $v \rightarrow \text{و} / \text{ب} / \text{w} / \text{f} / \text{b}$, $\check{z} \rightarrow \text{ج} / \text{ğ}$, $lj \rightarrow \text{ل} / \text{ly}$, $nj \rightarrow \text{ن} / \text{ny}$ (Janković, 1987: 128-129; Muftić, 1982: 209; Muftić, 1998: 82; Badawi et al., 2007: 17; Qinai, 2000: 8-10). U vezi sa beleženjem stranih suglasnika Muftić uočava da se ne primenjuje fonetski princip, gde bi svaki glas bio označen po jednim slovom, iako predstavlja osnovni princip arapskog pravopisa (Muftić, 1982: 209).

U arapskoj sportskoj terminologiji nalazimo sledeće primere za beleženje konsonanata koji ne postoje u arapskom:

$op \rightarrow \text{ب} / \text{b}$:

$\text{نيلوبمارت} / trāmbūlīn$ – „trambulina“ < engleski: *trampoline* – „trambulina“;

$\text{إبون} / 'ībūn$ – „ipon (pun poen tj. 10 bodova u džudou)“ < engleski: *ippon* < japanski: *ippon*;

$\text{كابتين} / kābtin$ – „kapiten“ < engleski: *team captain*;

$\text{سيلاتايب} / bīlātīs$ – „pilates“ < engleski: *pilates*;

$\text{الكساف اتوليب} / bīlūta$ (*vāskā*) – „baskijska pelota“ < baskijski: *pelota vasca*;

$\text{نولثاتناب} / bintātlūn$ – „petoboj“, „pentatlon“ < engleski: *pentathlon*;

$\text{باراشوت} / bārāšūt$ – „padobran“ < engleski: *parachute*;

كثرتي موي لب / *blāyūmītrik(s)* / س كثرتي موي لب / كثرتي موي لب
 / س كثرتي موي لب / *bliyūmītrik(s)* / س كثرتي موي لب / س كثرتي موي لب
bilāyūmītrik(s) / س كثرتي موي لب / *biliyūmītrik(s)* – „pliometri-
 ja“ < engleski: *plyometrics*.

Kod poslednjeg primera za termin *pliometrija* primećujemo da postojе dubletni oblici i očigledna nedoslednost prilikom njene adaptacije. To je posledica beleženja različitih izgovora datog termina prilikom adaptacije.

Janković ističe da se kod poznavalaca izvornih jezika neguje izvorni izgovor, pa se u grafiji mogu pojaviti i marginalne grafeme za *p* i *b* (Janković, 1987: 128), to jest ب.

ov → ف / f:

فيتامين / *fītāmīn* = *faytāmīn* – „vitamin“ < engleski: *vitamin*;
 لوب ي للوف / *fullī būl* = لوب ي للوف / *fūlī būl* – „odbojka“ < engleski: *volleyball*.

og → غ / ج / ك / ق / ğ / ğ / k / q:

Jedna od izraženih karakteristika adaptiranja stranih glasova koji nemaju svoje ekvivalente u arapskom jeste različito preuzimanje konsonanta *g*, a to je uslovljeno geografsko-dijalekatskim razlikama. Adaptiranje *g* → ج / ğ javlja se u sferi egipatskog kulturnog uticaja, *g* → ك / *k*, koje je znatno ređe, karakteristično je za oblast Iraka, dok je adaptiranje *g* → غ / ğ karakteristično za sve ostale oblasti (Janković, 1987: 128-129). Adaptiranje *g* → ق / *q* je najređe i rečnici sportske terminologije zvaničnih institucija ga ne beleže, iako je takav način adaptiranja zabeležen u praksi. Možemo pretpostaviti da je takvo adaptiranje nastalo pod uticajem takozvanih nomadskih dijalekata u kojima se *qāf* izgovara kao *gāf*, a koji su najpre rasprostranjeni u većem delu severa Afrike (Bateson, 1967: 101). Na primer:

قن ي لوب / *būlīnġ* / غن ي لوب / *būlīnġ* / جن ي لوب / *būlīnġ* / كن ي لوب / *būlīnq* – „kuglanje“ < engleski: *bowling*;

اجوي / *yūḡā* / اغوي / *yūḡā* – „joga“ < engleski: *yoga* < sasnkrit: *yoga*;
فلوك / *kūlf* / فلوج / *ḡūlf* / فلوغ / *ḡūlf* / فلوق / *qūlf* – „golf“ <
engleski: *golf*;

الجنيسكوب كيكال / *al-kīk būksīng* / الجنيسكوب كيكال / *al-kīk būksīng*
/ الجنيسكوب كيكال / *al-kīk būksīnk* / الجنيسكوب كيكال / *al-kīk būksīnq* –
„kik-boks“ < engleski: *kick boxing*;

الجنوب كينيبي / *bīng būng* / جنوب كينيبي / *bīng būng* / جنوب كينيبي / *bīng būng* – „stoni tenis“, „ping-pong“ < en-
gleski: *ping-pong* (robna marka opreme za stoni tenis registrovana 1900.
godine u Americi i sinonim za stoni tenis);

الكارلينك / *karlink* / الكيرلينج / *kīrling* – „karling“, „kerling“ < engleski:
curling.

o č → شت / ج / š / tš / ġ:

الناشنون / *nūnšāk* / الناشنون / *nunšāk* / الناشنون / *nūntšāk* / الناشنون / *nuntšāk* – „nunčake“ < engleski: *nunchuks/nunchuk/nunchaku* < japanski:
nunchaku;

تاي تشي / *tay šī* / (ناوش) / *tāy tšī (šuwān)* – „taj či“, „tajđi“
< engleski: *Tai chi chuan* < kineski: *tàijíquán*.

Iako je to srazmerno retko, u građi nalazimo i primer da se konso-
nant č može preneti i arapskim konsonantom ġ. Na primer:

البنش / *banš* / سرب شنب / *banš brīs* / سرب شنب / *banš brīs* / سرب شنب / *banš*
bris – „benč-pres“ < engleski: *bench press*;

الديكا البانج / *dikka al-banğ* – „benč (vrsta klupe u teretani)“, doslov-
no: „klupa benč“, „klupa klupa“ < engleski: *bench*.

o c → ست / زت / *ts / tz*:

لوتز / *lūtz* – „luc (figura u umetničkom klizanju)“ < nemački: *lutz*;
التيكاهارا / *tsūkāhārā* – „preskok cukahara“ < engleski: *tsukahara* <
japanski: *tsukahara*;

جوجي / *ḡūḡutsū* – „džijudžicu“ < engleski: *jujutsu* < japanski:
jūjutsu.

U proučavanom korpusu sportske terminologije nije zabeleženo korišćenje grafeme *ج / z* kao ekvivalenta glasa *c*.

o ž → *ج / ġ*:

تَكَاج / ġākit / قَتَكَاج / ġākita – „jakna“, „prsluk“ < engleski: *jacket*/italijanski: *giachetta*;

لِقِثْم تَكَاج / ġākit muṭaqqal – „prsluk sa opterećenjem“, „prsluk sa tegovima“ < engleski: *weight jacket/weight vest*.

Da se pravilo adaptiranja na osnovu najbližeg fonetskog ekvivalenta u praksi prilično nedosledno primenjuje potvrđuje i ne previše raširena ali prisutna pojava stavljanja dodatnih dijakritičkih tačaka na arapska slova sličnog izgovora: *g* → *غ*, *v* → *ف*, *p* → *پ*, *ž* → *چ* (Muftić, 1998: 82; Badawi et al., 2007: 17), koja je zabeležena u korišćenom korpusu sportske terminologije samo u jednom slučaju, kod prenošenja naziva baskijske pelote – „الكساف اتوليب“.

Badavi (Elsaid Badawi) i drugi koautori opsežne gramatike *Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar*, tvrde da se nove grafeme, sa dodatnim dijakritičkim tačkama, javljaju samo kod pozajmljenica novijeg datuma. Oni uočavaju i da se ponekad umesto simbola *šadda*, kojim se označava podvostručeni glas, koriste podvostručene grafeme (Badawi et al., 2007: 17). Takva pojava se, doduše retko, zapaža i u sportskoj terminologiji standardnog arapskog jezika. Na primer:

لُوب فُلِّل بُول / fūllī būl – „odbojka“ < engleski: *volleyball*;
مَارَجِيلِلَم / millīgrām / مَارَجِيلِلَم / millīgrām – „miligram“ < engleski: *milligram* / francuski: *milligrame*.

U savremenom standardnom arapskom jeziku ponekad se primenjuje i praksa navođenja originalne grafije uz transkribovanu pozajmljenicu ili se čak takva grafija koristi sama, što može da omogući poznavacu određenog stranog jezika da ispravno izgovori transkribovanu pozajmljenicu, ili da jednostavno pruži uvid u autentičnu grafiju i izgovor adaptiranog termina. Muftić ukazuje na to da se to se najčešće čini u slučaju kada pozajmljenica potiče iz jezika sa prepoznatljivim pismom, ili korišćenjem neke međunarodne transkripcije ako pozajmljenica potiče iz jezika sa

manje prepoznatljivim pismom (Muftić, 1998: 82). Za navođenje originalne grafije uz arapski termin postoji još nekoliko razloga koji se neretko međusobno prepliću. Pored već navedenog, to su: neustaljenost termina, ili uvođenje novog termina, postojanje više termina u datom terminosistemu koji upućuju na isti pojam, kao i potreba da se izvrši dodatno preciziranje pojma na koji dati termin upućuje. Originalna grafija se može navoditi uz adaptiranu pozajmljenicu, ali i uz prevedenicu. Na primer:

ش او كس إل (al- 'iskwāš) / *squash* – „skvoš“;
 ولوبل (al-būlū) / *polo* – „polo“;
 وير ي جوجل (al-ġūġī riyū) / *goju ryo* – „godžu-rju (škola/stil u modernom karateu)“;
 فين امورل فين ان ويلي ع راصملا (al-mušāra 'a al-yūnāniyya al-rūmāniyya) / *Graeco-Roman wrestling* – „rvanje grčko-rimskim stilom“;
 في عاق ي إل ع ابسل (al-sibāḥa al- 'īqā 'iyya) / *synchronized swimming* – „sinhrono plivanje“, „umetničko plivanje“.

Uvidom u relevantnu građu, utvrdili smo i to da je moguća pojava samog stranog termina u izvornoj grafiji sa dodavanjem određenih arapskih elemenata, kao što je određeni član, ili sa smeštanjem stranog termina u okvire arapske konstrukcije. Ta pojava zabeležena je samo u okviru tekstualnih realizacija arapskog sportskog naučnog funkcionalnog stila. Na primer:

د (al-D) – „D (polukružni oblik u bilijaru i snukeru koji zatvara prava linija (tzv. *baulk-linija*) prečnika od 292 mm)“ < engleski: *the D*;
 ق ي ر ط WM (tarīqa WM) – „formacija WM“ < engleski: *WM formation* – „formacija koja, gledano iz vazduha, ima oblik latiničnih slova WM“;
 ق ي ر ط MM (tarīqa MM) – „formacija čovek-na-čoveka“ < engleski: *MM formation / man-to-man formation*.

Adaptiranje vokala

Što se tiče adaptiranja vokala, ono je prilično neujednačeno u arapskom pravopisu (Muftić, 1998: 81), iako tu važi isto opšte pravilo kao i za konsonante – *vrši se na osnovu najbližeg fonetskog ekvivalenta*. Vo-

kali na početku reči se obeležavaju pomoću hamze (') na nosiocu alifu i odgovarajućih kratkih (*a, i, u*) ili dugih vokala (*ā, ī, ū*) koji određuju položaj hamze u skladu sa pravilima gramatike arapskog jezika. U sredini se koriste arapski kratki (*a, i, u*) ili dugi vokali (*ā, ī, ū*), a na kraju se koriste odgovarajuća slova kojima se označavaju dugi vokali u arapskom (*ā, ī, ū*) ili, ponekad, vokalno-konsonantski nastavci *ah* ili mocioni sufixi *-at^{un}*, da označe vokale *a* ili *e*. Iako je primetna tendencija da se svi vokali, bez obzira na to da li su kratki ili dugi, prenose slovima kojima se označavaju dugi vokali u arapskom, i tu postoje izvesna kolebanja pa se javljaju i dubletni oblici (Janković, 1987: 129-130; Badawi et al., 2007: 18; Muftić, 1998: 81-82; Muftić, 1982: 208-209). Stoga Muftić s pravom naglašava da se u transkripciji stranih samoglasnika javlja „očita nedosljednost pri obeležavanju ne samo kvantiteta, nego i kvaliteta tih vokala normalnim sredstvima arapskog pisma“ (Muftić, 1998: 82).

U sportskoj terminologiji u arapskom jeziku, vokali na početku reči u arapskom se adaptiraju na sledeći način:

o *o/ō/u/ū*: → /'و/ / 'u/'ū:

داي بملأ / داي بملأ / 'ulimbiyād / 'ulimbiyād – „Olimpijada“ < engleski: *Olympics*;

دي اس فو / دي اس فو / 'ufsāyd / 'ufsāyd – „ofsajd“ < engleski: *offside*.

o *e/ē/i/ī* → /'ي/ / 'i/'ī:

نوبي / 'ībūn – „ipon (pun poen tj. 10 bodova u džudou)“ < engleski: *ippon* < japanski: *ippon*.

o *a/ā* → /'آ/ / 'a/'ā:

يرت موبورثن / 'anrūbūmitriyy – „antropometrički“ < engleski: *anthropometric*;

أس / 'ās – „as (vrsta servisa u tenisu)“ < engleski: *ace*.

Vokali u sredini reči se u sportskoj terminologiji u arapskom adaptiraju na sledeći način:

o o/ō/u/ū → -ʾ / و / u/ū:

يُكْوِج / *ḡūkī* – „džokej“ < engleski: *jockey* – „džokej“, „jahač konja“;
 فُلُوك / *kūlf* / فُلُوج / *ḡūlf* / فُلُوغ / *ḡūlf* / فُلُوق / *qūlf* – „golf“ <
 engleski: *golf*;
 وُدُوج / *ḡūdū* – „džudo“ < engleski: *judo* < japanski: *jūdō*;
 لُوبُتُفُوس / *sūft būl* – „softbol“ engleski: *softball*.

o e/ē/i/ī → -ي- / i/ī:

اِكْرَتِيْمُويَلِب / سِكْرَتِيْمُويَلِب / *blāyūmītrik(s)* / اِكْرَتِيْمُويَلِب /
 سِكْرَتِيْمُويَلِب / *bliyūmītrik(s)* / سِكْرَتِيْمُويَلِب /
bilāyūmītrik(s) / سِكْرَتِيْمُويَلِب / *biliyūmītrik(s)* –
 „pliometrija“ < engleski: *plyometrics*;
 اِسْتِيْكَ / *istika* – „tak“, „štap za bilijar ili snuker“ < engleski: *stick*;
 تِنِيْس / *tinis* – „tenis“ < engleski: *tennis*;
 سِمِيْ كُنْتَاكْت / *sīmī kūntākt* – „semi kontakt“ < engleski: *semi contact*.

o otvoreno e/a/ā → -ا / a / ā:

اِيْكِيْنَامَاتِيْكِْي / *kīnāmātīkiyy* – „kinematički“ < engleski: *kinematic*;
 اِهَاتْرِك / *hātrik* / *hātrik* – „het-trik“ < engleski: *hat trick*;
 اِيْكِيْنَامِيْكَانِيْكَ / *biyūmīkānīkā* – „biomehanika“ < engleski: *biomechanics*;
 سِرْبُ جَنْب / *banš brīs* / سِرْبُ شَنْب / *banš brīs* / سِرْبُ جَنْب / *banš brīs* – „benč-pres“ < engleski: *bench press*;
 مَاتْش / *māts* – „meč“ < engleski: *match*.

Ipak, kod oblika *kīnāmātīkiyy* – „kinematički“ javlja se i dubletni oblik koji ukazuje na pomenutu nedoslednost u beleženju vokala kod pozajmljenica istog porekla:

اِيْكِيْنَامِيْكِْي / *kīnāmātīkiyy* – „kinematički“ < engleski: *kinematic*.

Tendencija da se svi vokali, kratki i dugi, prenose slovima kojima se označavaju dugi vokali u arapskom, prema Jankovićevom mišljenju predstavlja grafijsko markiranje strane forme, koje u isto vreme protivureči

jednom od osnovnih grafijskih pravila arapskog jezika – da se na taj način obeležavaju samo dugi vokali. Zbog toga postoje izvesna kolebanja u takvom načinu pisanja pa se i tu neretko javljaju grafijski dubleti (Janković, 1987: 129). Na primer:

رتمونام / رتي مونا / *mānūmītr* = *mānūmitr* – „manometar“ < engleski: *manometer*;

رتمومانيدي / رتي مومانيدي / *dīnāmūmītr* = *dīnāmūmitr* – „dinamometar“ < engleski: *dynamometer*;

يرتموبورثنأ / يرتي موبورثنأ / *'anṭrūbūmītriyy* = *'anṭrūbūmitriyy* – „antropometrički“ < engleski: *anthropometric*;

لكتسانمج / كيتسانمج / *ḡimnāstīk* = *ḡimnāstik* – „gimnastika“ < engleski: *gymnastics*.

Vokali na kraju reči se u sportskoj terminologiji u arapskom jeziku adaptiraju na sledeći način:

o *a/ā* → ا / ء / ة / *ā/-ah/-at^{um}*:

اتاك / قاتاك / *kātā / kātāt^{um}* – „kata“ < engleski: *kata* < japanski: *kata*;
هكينالكيمويب / قكنالكيمويب / الكينالكيمويب / *biyūmīkānīkā / biyūmīkānīkat^{um} / biyūmīkānīkah* – „biomehanika“ < engleski: *biomechanics*.

o *e/ē/i/ī* → ي / ه / ي / *ī / -ah / īh*:

هي تاراك / *kārātīh* – „karate“ < engleski: *karate* < japanski: *karate*;
هي تي موك / *kūmītīh* – „kumite (vrsta sparinga u karateu)“ < engleski: *kumite* < japanski: *kumite*;
هيلياب / *bālīh* – „balet“ < engleski/francuski: *ballet*;
هيكوه / *hūkī* – „hokej“ < engleski: *hockey*.

o *o/u/ō/ū* → و / ه / و / *ū / ūh*:

ودوج / وديج / *ḡūdū / ḡīdū* – „džudo“ < engleski: *judo* < japanski: *jūdō*;
وموس / *sūmū* – „sumo“ < engleski: *sumo* < japanski: *sumō*;
مويام / *māyūh* – „kupaći kostim“ < francuski: *le maillot de bain*.

Adaptiranje prema fonotaktičkim zakonitostima arapskog sloga

Najveći uticaj fonotaktičkih zakonitosti arapskog sloga ogleda se kod prenošenja suglasničkih grupa na početku reči. One moraju da budu eliminisane jer arapski slog u standardnom jeziku ne može da počne sa dva suglasnika. Eliminacija početne grupe od dva suglasnika u preuzetoj stranoj reči postiže se na tri načina. To su epenteza ili umetanje pomoćnog vokala između dva konsonanta, proteza ili stavljanje protetičkog pomoćnog vokala ispred početne suglasničke grupe i eliminacija, tj. otpadanje jednog suglasnika iz te suglasničke grupe, što je najređi slučaj (Janković, 1987: 130-131; Qinai, 2000: 14-15).

U sportskoj terminologiji u standardnom arapskom jeziku javljaju se sva tri načina, premda su epenteza i proteza mnogo rasprostranjenije od eliminacije konsonanta.

Epenteza ili umetanje pomoćnog vokala između dva konsonanta za rezultat ima stvaranje dva sloga. Na primer:

كثرت يموي الب / س كثرت يموي الب / *blāyūmītrik* / *blāyūmītriks* /
 كثرت يموي الب / س كثرت يموي الب / *bliyūmītrik* / *bliyūmītriks* → كثرت يموي الب /
 س كثرت يموي الب / كثرت يموي الب / *bilāyūmītrik* / *bilāyūmītriks* / كثرت يموي الب /
 / *biliyūmītrik* / *biliyūmītriks* – „pliometrija“ < engleski: *plyometrics*;
 تن يربس / *sbrīnt* – „sprint“ → تن يربس / *sibrīnt* < engleski: *sprint*.

Kako primeri iz arapske sportske terminologije ukazuju, za epentezu u standardnom arapskom jeziku karakteristično je umetanje isključivo kratkih vokala, koji se retko kada pišu, tako da se epenteza praktično primenjuje samo u govoru.

Proteza ili stavljanje protetičkog pomoćnog vokala ispred početne suglasničke grupe postiže se pomoću konsonanta hamze i vokala, najčešće kratkog *i*, pri čemu takođe nastaju dva sloga. Na primer:

داتس / *'istād* – „stadion“ < francuski: *stade* < starogrčki: *stadion*;
 ةكيتس / *'istika* – „tak“, „štap za bilijar ili snuker“ < engleski: *stick*;
 ش او كس / *'iskwāš* – „skvoš“ < engleski: *squash*.

Eliminacija ili uklanjanje jednog suglasnika iz početne suglasničke grupe predstavlja retku pojavu. Jedini pronađeni primer za ovu pojavu u

sportskoj terminologiji u arapskom jeziku je pomalo neobičan, jer u reči dolazi do uklanjanja hamze kao početnog konsonanta i dodavanja kratkog protetičkog vokala:

كيت ابورك / *kurūbātīkiyy* – „akrobatski“ < engleski: *acrobatic*.

Adaptiranje prema arapskim oblicima reči

Prilikom preuzimanja stranih reči u arapskom, neretko dolazi do njihovog adaptiranja prema arapskim „paradigmama za klase riječi“ (Janković, 1987: 131), to jest do prilagođavanja njihovog oblika arapskim rečima. Takva vrsta adaptacije može da se izvede bez ikakve intervencije, kod stranih reči koje se oblički uklapaju u morfologiju arapskog jezika. Ipak, najčešće zahteva manje intervencije, kao što su dodavanje dugih vokala i/ili nekih nastavaka. U okviru ove vrste adaptacije najčešće se koriste arapske paradigme za glagolsku imenicu I vrste (*fiʿl*, *faʿl* i tome slično), glagolske imenice II vrste (*tafʿīl*), glagolske imenice III vrste (*mufāʿala*) i participa aktivnog I vrste (*fāʿil*). U sportskoj terminologiji u arapskom jeziku nalazimo sledeće primere za ovu pojavu:

موانع / *munāwara* – „manevar“ < oblik glagolske imenice III vrste *mufāʿala* < turski: *manovara* < francuski: *manœuvre*;

كتكت / *taktīk* – „taktika“ < oblik glagolske imenice II vrste *tafʿīl* < engleski: *tactics*/francuski: *tactique* – „taktika“;

كتكن / *taknīk* – „tehnika“ < oblik glagolske imenice II vrste *tafʿīl* < francuski: *technique*/engleski: *technique* – „tehnika“;

تقنق / *taqniyya* – „tehnika“ < oblik glagolske imenice II vrste *tafʿīl* < francuski: *technique*/engleski: *technique* – „tehnika“;

سبر / *sābir* – „sablja“ < oblik participa aktivnog I vrste *fāʿil* < engleski: *saber*.

Adaptiranje prema arapskim oblicima reči može i da obuhvati građenje četvororadikalnih oblika od svih ili pojedinih konsonanata koji se nalaze u osnovi izvorne reči. Pri tome izvorni termin može biti podvrgnut različitim fonetskim promenama. Na primer:

دبند / *danbal* – „bućica (vrsta tega)“ < engleski: *dumbbells*;

فلمرف / *farmala* – „kočnica“ < italijanski: *freno* – „kočnica“;

دربدر / *darbala* – „driblanje“, „dribling“ < engleski: *dribble, dribbling*.

Tako adaptirani termini mogu do te mere da se uklape u pravila arapskog jezika da često iskazuju sposobnost građenja slomljenog (unutrašnjeg) plurala (Beeston, 1970: 33). Na primer:

دانبان / *danābil* – „bućice“ < دانبال / *danbal* – „bućica“ < engleski: *dumbbells*;

فامرف / *farāmil* – „kočnice“ < فامرف / *farmala* – „kočnica“ < italijanski: *freno* – „kočnica“;

دربدر / *darābil* – „driblinzi“ < دربدر / *darbala* – „dribling“ < engleski: *dribbling, dribble*.

S druge strane, za termin „bućica“, na primer, sreću se i drugi oblici koji nisu oblički uklopljeni u arapske paradigme za klase reči, već sa manje ili više uspeha prenose izvorni izgovor:

دانبيلز / *dambilz* – „bućica“ < engleski: *dumbbells*;

دانبيلص / *danbilṣ* – „bućica“ < engleski: *dumbbells*;

Zaključak

Fonološke pozajmljenice u analiziranom korpusu sportske terminologije čine gotovo jednu petinu zabeleženih termina (17.23%) što znači da direktno pozajmljivanje predstavlja vrlo značajan izvor novih termina u savremenom standardnom arapskom jeziku. Najveći stepen pravilnosti, doslednosti i uklopljenosti u pravila arapskog jezika u korpusu arapske sportske terminologije zapaža se kod pozajmljenica koje su adaptirane prema arapskim oblicima reči. Međutim, njihov broj je i najmanji. Uz to, kako je istraživanje pokazalo, ni ti oblici nisu oslobođeni tereta dubletnosti.

Uopšteno posmatrano, prisustvo brojnih dubleta/multiplleta predstavlja izraziti problem u arapskoj sportskoj terminologiji. Oni se javljaju kao posledica najmanje sedam faktora koji se neretko prepliću. To su: paralelna upotreba termina stranog i domaćeg porekla, upotreba različitih metoda za građenje termina, razlike u grafiji, upotreba adaptiranih pozajmljenica različitog porekla, oslanjanje na različiti izgovor prilikom adap-

tacije pozajmljenica, upotreba različitih termina istog porekla i regionalna leksičko-terminološka varijantnost.

Samo po sebi, prisustvo terminoloških dubleta to jest terminološke sinonimije predstavlja neizbežnu i prirodnu jezičku pojavu, čak i u specijalnim jezicima gde se teži što većoj terminološkoj unifikaciji. Kod direktnih pozajmljenica u arapskoj sportskoj terminologiji, međutim, primetno je prisustvo brojnih nedoslednosti na grafološkom, fonološkom i morfološkom planu adaptacije, a razlog za to je još davne 1960. godine naslutio ugledni francuski arabista V. Montež (Vincent Monteil) istakavši da se u arapskom ne upotrebljava nikakav sistem transkripcije stranih reči i imena i da se takve reči često „izobličavaju i reprodukuju na više načina“ (Monteil, 1960: 43).

Ovo Montežovo zapažanje važi i danas. Naime, ne postoje nikakve pravopisne smernice niti pravila koja regulišu prenošenje stranih naziva, makar iz najrasprostranjenijih svetskih jezika, a tek se retki stručnjaci za arapski jezik pitaju da li adaptaciju stranih reči regulišu analogija ili ssvakodnevna upotreba. Činjenica da pozajmljenice potiču iz jezika sa nesrodnim pismima i fonološkim sistemima sama po sebi je već dovoljan izazov i bez pasivnog odnosa zvaničnih institucija prema tom vidu širenja opšteg leksikona i terminosistema. Jasno je da zvanične arapske jezičke institucije svojim „nečinjenjem“ šalju nedvosmislenu poruku u vezi sa direktnim pozajmljivanjem i stavom koji prema njemu imaju. Ipak, neregulisanje pravopisnih postupaka kod prenošenja stranih naziva i svojevrsno ignorisanje prisustva pozajmljenica neće sprečiti pojavu direktnih pozajmljenica, niti odvratiti korisnike stručnih terminologija i opšteg leksikona da koriste i usvajaju pozajmljenice u budućnosti, kao što to nije postignuto ni u prošlosti. Naprotiv, to samo usložnjava problem i dovodi do pojave velikog broja proizvoljnih transkripcijskih rešenja koje opterećuju komunikaciju među stručnjacima i drugim korisnicima stručnih terminologija. Zvanične arapske jezičke institucije bi trebalo ozbiljno da se pozabave regulisanjem načina na koje se prenose konsonanti i vokali koji ne postoje u arapskom jeziku jer bi se time obezbedili stabilniji uslovi za dalji razvoj savremenog standardnog arapskog jezika.

Literatura

- ‘ALAMĪ (al-), I. B. H. (2001). *Fī al-ta’rīb*. Al-Dār al-bayḍā’: al-Nağāh al-ğadīd.

- ALI, A. S. M. (1987). *A linguistic study of the development of scientific vocabulary in Standard Arabic*. London/New York: Kegan Paul International.
- BADAWI, E. et al. (2007). *Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge.
- BATESON, M. C. (1967). *Arabic Language Handbook*. Washington: Center for applied linguistics.
- BEESTON, A. F. L. (1970). *The Arabic Language Today*. London: Hutchinson University Library.
- ĐORĐEVIĆ, D. (2014). *Sportska terminologija u standardnom arapskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- ELKHAFIFI, H. M. (2002). Arabic language planning in the age of globalization. *Language Problems and Language Planning*, 26, 3, 253-269.
- HOLDS, C. (2004). *Modern Arabic: structures, functions, varieties*. Washington: Georgetown University Press.
- JANKOVIĆ, S. (1987). *Arapski izgovor sa osnovama arapskog pisma*. Sarajevo: Svjetlost.
- KICO, M. (2003). *Arapska jezikoslovna znanost: općelingvistička utemeljenja i specifična određenja*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- MONTEIL, V. (1960). *L'arabe moderne*. Paris: C. Klincksieck.
- MUFTIĆ, T. (1982). *Arapsko pismo: razvoj, karakteristike, problematika*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- MUFTIĆ, T. (1998). *Gramatika arapskoga jezika*. Sarajevo: Ljiljan.
- PARKINSON, D. (1991). Searching for modern fusha: real life formal Arabic. *Al-'Arabiyya*, 24, 31-64.
- QINAI (al), J. B. S. (2000). Morphophonemics of loanwords in Arabic. *Studies in the Linguistic Sciences*, vol. 30, 2, 1-25.
- ŞAYĀDI (al-), M. M. (1985). *Al-Ta'rīb wa tansīquhu fī al-waṭan al-'arabī*. 4. izdanje. Bayrūt: Markaz dirāsāt al-waḥda al-'arabiyya.
- SCHMIDT, T. (2008). The Kicktionary: Combining corpus linguistics and lexical semantics for a multilingual football dictionary. In E. Lavric et al. (eds), *The Linguistics of Football* (pp. 11-21). Tübingen: Guntter Narr Verlag.
- STETKEVYCH, J. (1970). *The Modern Arabic Literary Language: Lexi-*

cal and Stylistic developments. Chicago/London: The University of Chicago Press.

VERSTEEGH, K. (2001). *The Arabic Language*. 2nd edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Dragana Đorđević

Summary

THE LOAN WORD ADAPTATION IN STANDARD ARABIC

Loan words in Arabic represent one of the most important factors that enabled quick modernization of the Arabic language lexicon, as well as its expansion through introducing lexemes and terms that denote new concepts. The analysis of examples excerpted from a representative corpus of Arabic sports terminology points out problems that occur during the adaptation of loan words in Modern Standard Arabic in general. The accent of this paper is put on the adaptation of sounds without an equivalent in Arabic – both consonants and vocals, adaptation that is influenced by phonotactic rules of Arabic syllable, adaptation in accordance with Arabic word forms, as well as the role of phonetic assimilation, elision, epenthesis and prosthesis. Since the adaptation of loan words in Standard Arabic is not subject to any particular orthography norms or recommendations, this paper explores the lengths of differences in adaptation in the language use, the fact that contributes to the emergence of doublet terms and burdens the system of sports terminology, as well as other terminology systems and the general lexicon of Standard Arabic language.

ARAPSKI JEZIK – STRUČNA TERMINOLOGIJA

Cilj ovog rada je da pruži uvid u probleme i načine tvorbe termina u modernom standardnom arapskom jeziku (u daljem tekstu MSA). Potreba za organizovanom i sistematičnom tvorbom terminologije počela se javljati krajem XIX veka, kao posledica intenziviranja kontakata arapskog sveta sa Zapadom i pojave mnoštva novih naučno-stručnih pojmova, za koje je trebalo naći adekvatne termine. U radu se ukazuje na to da je tvorba termina u MSA bila prvenstveno sekundarnog karaktera, jer su termini nastajali prevođenjem sa engleskog (ili francuskog) jezika. Rad pokazuje da sa Zapada nisu uvezeni samo pojmovi i termini, nego i neki načini tvorbe termina. Pored teorijskog, rad ima i praktični cilj, a to je sticanje uvida u izvore terminologije u MSA, koji su dostupni na webu.

Ključne reči: arapski jezik, terminologija, prevođenje, arabizacija

Uvod

Krajem XIX veka, zahvaljujući kontaktima sa Zapadom, arapski svet se počeo susretati sa mnogim novim naučno-stručnim pojmovima. Zbog toga se na početku XX veka javila potreba za osnivanjem neke institucije, koja bi se bavila tvorbom terminologije. Sa ciljem rešavanja ovog i drugih problema u MSA, osnovano je više institucija u arapskom svetu. Prvo je, 1919. godine, osnovana Akademija za arapski jezik u Damasku (ar. Mağma‘ al-luğa al-‘arabiyya bi Dimašq; www.arabacademy.gov.sy). Potom je, 1932. godine, osnovana Akademija za arapski jezik u Kairu (ar. Mağma‘ al-luğa al-‘arabiyya bi al-Qāhira; www.arabicacademy.org.eg). Godine 1947. osnovana je i Iračka akademija nauka (ar. al-Mağma‘ al-‘ilmiyy al-‘irāqīyy; www.iraqacademy.iq). Jordanska Akademija za arapski jezik (ar. Mağma‘ al-luğa al-‘arabiyya al-‘urduniyy; www.majma.org.jo)

* Studentski trg 3, 11000 Beograd. ivanamali@fil.bg.ac.rs

otpočela je sa radom 1976. godine, po uzoru na rad akademija u Damasku, Kairu i Bagdadu. Pored ove četiri najpoznatije, slične institucije osnovane su i u drugim arapskim zemljama. Najzaslužnija u oblasti terminološkog rada je, nesumnjivo, kairska Akademija, koja je proizvela više hiljada termina iz različitih oblasti.

Pomenute institucije se i danas bave terminologijom, kao i drugim problemima vezanim za MSA. One već decenijama izdaju časopise koji se bave terminološkim temama, a objavile su i veliki broj dvojezičnih i višejezičnih rečnika naučno-stručne terminologije. Pošto se tvorba termina vrši policentrično, u MSA je nastao veliki broj terminoloških sinonima. To je svojevrsan paradoks, jer što se više radi na rešavanju terminoloških problema, to ih više ima. Da bi se koordinirao rad akademija i uskladili njihovi naponi u tvorbi terminologije, još 1961. godine je osnovan Koordinacioni biro za arabizaciju (ar. Maktab tansīq al-taʿrīb; www.arabization.org.ma). Za razliku od akademija, Biro nije zadužen za tvorbu termina. Uloga Biroa je koordinacija rada akademijâ, što prvenstveno uključuje eliminaciju terminoloških sinonima i prihvatanje samo jednog adekvatnog termina za jedan pojam.

Tvorba naučno-stručnih termina u MSA

Prema kriterijumima Koordinacionog biroa za arabizaciju, najpoželjnije metode tvorbe termina su one koje čuvaju čistotu arapskog jezika (ar. al-faṣāḥa), dok se reči stranog porekla i rogobatne kovanice prihvataju samo u retkim slučajevima. U izboru odgovarajućeg termina, prednost se daje arapskom nasleđu (ar. al-turāt) – najpoželjniji su oni termini koji su već ustaljeni u arapskoj tradiciji. Ukoliko takvi termini ne postoje, prihvataju se i oni koji su nastali izvođenjem (ar. al-tawlīd) pomoću sledećih metoda: figurativna upotreba reči (ar. al-mağāz), derivacija (ar. al-ʾišṭiqāq), arabizacija (ar. al-taʿrīb) i kontaminacija (ar. al-naḥt). (Walad Sayyidiyy Aḥmad, 2008: 74) Biro nije jedina institucija koja zauzima izrazito puristički stav – njega imaju i pomenute akademije. Kairska akademija, kao jedan od najvažnijih izvora terminologije, vidi arapsku tradiciju. U slučaju izvođenja novih termina, Akademija prednost daje terminima arapskog porekla, umesto engleskog ili francuskog. Prema stavu Akademije, ukoliko se termin ne može naći u arapskoj tradiciji, može se

skovati prevođenjem (ar. al-tarğama), derivacijom, kontaminacijom ili figurativnom upotrebom. (al-Haṭīb, 2000: 191)

Na prvi pogled je očigledno da metode tvorbe termina koje predlaže Biro nisu identične onima koje je predložila kairska Akademija, a ako se one uporede sa podelama različitih autora, koji su svoje radove objavljivali u časopisima pomenutih institucija, i tu će se videti određena nepoklapanja. U ovim podelama prevođenje se posmatra kao poseban metod tvorbe termina ili se uopšte ne pominje, iako je većina stručnih termina u MSA nastala upravo prevođenjem. Mada pojedini autori prevođenje smatraju posebnim načinom tvorbe termina, ono nije ravnopravno sa ovim postupcima, nego je njima nadređeno. Tvorba stručnih termina u MSA je prvenstveno sekundarna. Za razliku od primarne tvorbe, gde termini nemaju prethodnika u nekom drugom jeziku i nastaju spontano (prateći nastanak novog pojma u određenoj oblasti), sekundarna tvorba podrazumeva tvorbu termina za već postojeći pojam, za koji već postoji termin na nekom drugom jeziku. (Sager, 1997: 27) U slučaju MSA i naučno-stručne terminologije, taj uticaj dolazi sa engleskog govornog područja, bilo direktno, ili preko francuskog jezika, kao posrednika. Prevođenje se može vršiti pomoću već postojećih reči u arapskom jeziku, ili izvođenjem neologizama. Najčešći načini izvođenja su figurativna upotreba reči i derivacija, a znatno manji broj termina izveden je pomoću kontaminacije i kompozicije. Ostale metode u tvorbi termina u MSA su gotovo zanemarljive.

Figurativna upotreba reči predstavlja nazivanje jednog pojma imenom nekog drugog pojma. Ovaj način tvorbe termina naziva se i *semantičkom ekstenzijom* (jer se semantičko polje jedne reči širi, da bi se njome obuhvatio neki novi pojam), ili *semantičkom promenom* (jer se značenje reči menja). Iako termin *al-mağāz* označava bilo koju stilsku figuru, on se često poistovećuje sa metaforom. Zapravo, *al-mağāz* obuhvata dve stilske figure koje su korišćene za tvorbu termina u arapskom jeziku, a to su *metafora* (ar. al-'isti'āra/al-mağāz al-'isti'āriyy) i *sinegdoha* (ar. al-mağāz al-mursal). Metafora je samo ona vrsta figurativnog prenošenja koja se zasniva na sličnosti, *dok je* sinegdoha podvrsta metonimije izvedena na liniji kvantiteta – na primer, odnos deo-celina. (Zafankiyy, 2010: 86) Za tvorbu termina figurativnim putem sreli smo i termin *otkrivanje* ili *pronalaženje* (ar. al-'istinbāṭ), ali se on vrlo retko javlja u literaturi. (Baker, 1987: 186) Prenesenim značenjem stvoreni su mnogi savremeni termini od starih i

arhaičnih reči, a čestom upotrebom jednog broja ovakvih reči njihova nova značenja prevladala su nad onim prvobitnim. (Halīfa, 1975: 58)

Mnogi govornici arapskog jezika danas ni ne znaju prvobitna značenja nekih reči koje koriste. Na primer, reč *faṣāḥa*, koja danas označava *jezičku čistotu i pravilnost*, prvobitno je označavala *mleko bez pene*. Reč *barīd* (pošta) označavala je *udaljenost između dve (poštanske) stanice na putu*. Reč *hātif* (telefon) značila je *glas koji se čuje, ali dolazi iz nepoznatog izvora*. Reč *‘adasa* (očno ili optičko sočivo) označavala je i jedno zrno istoimene biljke. Reč *qitār* je prvobitno označavala kolonu kamila, da bi kasnije počela da označava *voz*. Pre nego što je počela da označava *novine*, reč *ḡarīda* je označavala *oguljenu granu palme, koja je korišćena za pisanje*. Reč *sayyāra* prvobitno je označavala *karavan*, da bi u savremenom jeziku dobila značenje *automobil*. Neki od termina nastalih na ovaj način se nisu ustalili u arapskom jeziku. Na primer: *ḡammāz* (brzonoga kamila ili magarac), koja je predložena kao termin za *tramvaj*, ili *‘irzīz* (zvuk kiše ili groma), predložena kao termin za *telefon*. (Baker, 1987: 186-187; Emery, 1983: 85; al-Ḥaṭīb, 2001: 169; Muftić, 1997)

Što se tiče *derivacije*, ona označava izvođenje novih reči iz postojećih korena. U arapskom jeziku se izvođenje reči iz konsonantskih korena, koji se uklapaju u tvorbene obrasce, smatra najprirodnijom metodom tvorbe reči. Zahvaljujući ovoj sposobnosti, arapski jezik se naziva *jezikom derivacije* (ar. luḡa al-’išṭiqāq). Derivacija se vrši po principu *analogije* (ar. al-qiyās), tj. po uzoru na već postojeće reči u jeziku. Analogija i derivacija su usko povezane – dok derivacija predstavlja metod izvođenja reči, ta praksa se zasniva na analogiji sa već postojećim rečima u jeziku. Kako je to opisao čuveni arapski lingvista ‘Ibrāhīm ‘Anīs, derivacija predstavlja izvršnu operaciju analogije, jer analogija ima teorijski, a derivacija praktični karakter. (Halīfa, 1975: 55-56; Hafizović, 1990: 109; Stetkevych, 1970: 7) Korišćenje derivacije po principima analogije imalo je široku primenu u MSA. Akademija za arapski jezik u Kairu posebno je zaslužna za podsticanje tvorbe reči po principu analogije i dala je predloge za mnoge načine derivacije. (al-Ḥaṭīb, 2001: 191) Navešćemo neke od njih:

Za označavanje profesija, kairska Akademija je uvela paradigmu *fi‘āla*, po kojoj su skovani termini poput sledećih: *ḥidāda* (kovanje), *sibāka* (livenje) ili *niḡāra* (stolarstvo). Pored toga, usvojena je paradigma *fa‘āl*, da označi profesiju: *ḥaddād* (kovač), *zaḡḡāḡ* (staklar), *sabbāk* (livac)

i slično. Mnogi termini su skovani po obrascima *maḥ'al(a)* i *maḥ'il*, koji označavaju imenice mesta i vremena: *masna'* (fabrika), *maḥba'* (štamparija), *maḡma'* (akademija), *masrah* (pozorište), *maḥār* (aerodrom), *mawqif mahatta* (stanica), *mazra'a* (njiva) i slično. Imenice sa značenjem instrumenata građene su po paradigmatama: *mif'al*, *mif'ala* i *mif'āl*, kao u sledećim primerima: *mirwah/mirwaḥa* (ventilator), *miṣ'ad* (lift), *miṣraṭ* (skalpel), *miknasa* (metla, usisivač), *miḡsala* (lavabo), *miṭyaf* (spektroskop), *miry-āḥ* (anemometar), *miḥrār* (termometar), *misbār* (sonda), *mimṭār* (pluviometar) i mnogi drugi termini. Pored toga, za instrumente se koristila i paradigma *fā'ila*, kao u primeru *rāfi'a* (dizalica); paradigma *fā'ūl*, kao u primeru *sātūr* (mesarski nož, satar); paradigma *fi'āl*, kao u primeru *bizāl* (vadičep) i paradigma *fa'āla*, kao što se vidi u primeru *fattāḥa* (otvarač). Kairska akademija takođe je predložila formiranje infinitiva koji znače *kolebanje* i *nepostojanost*, po paradigmati *fa'alān*, od čega su nastali termini: *ḡalayān* (vrenje, ključanje), *sarayān* (strujanje, cirkulacija), *ḡarayān* (tok, proticanje), *lama'ān* (sijanje, svetlucanje), *ḡayaṣān* (kipljenje, vrenje, uzburkanost) itd. Usvojeno je i izvođenje infinitiva po paradigmati *fu'āl*, da se njome označe nazivi bolesti. Tako su nastale reči poput: *zūkām* (nazeblje), *su'āl* (kašalj), *ṣudā'* (glavobolja), *kusāḥ* (šepavost), *'uṣāb* (nervoza), *mu'ād* (gastritis) i slično. Za bolest je usvojena i paradigma *fa'al*, kao u rečima: *šalal* (uzetost, ukočenost, paraliza), *sadar* (vrtoglavica), *ramad* (upala oka, krmeljivost) i sl. Dozvoljeno je pravljenje odnosnih prideva od množine imenica: *'ummāliyy* (radnički, laburistički), *ḡuzuriyy* (ostrvski), *waṭā'iqiyy* (dokumentaran); kao i od imenica u dvojini kod naučnih termina: *'itnāniyy* (binaran).

Pored toga, usvojen je *sintetički infinitiv* (ar. al-maṣdar al-ṣinā'iyy) koji se gradi dodavanjem sufiksa *-iyy* na različite vrste reči, da označi apstraktne pojmove. Ovaj metod je predložila akademija u Kairu, a ostale Akademije su uvele ovaj princip tvorbe reči, po kome je do danas skovano mnoštvo termina. O tome svedoče sledeći primeri: *'intāḡiyya* (produktivnost), *'insāniyya* (humanizam), *kammiyya* (kvantitet), *kayfiyya* (kvalitet) i mnogi drugi.

Derivacija je moguća i iz reči stranog porekla, pa su tako izvedene sledeće reči: *kahraba* (elektrifikacija) od reči *kahrabā'* (struja, elektricitet), *ta'aksada* (oksidirati) od reči *'uksīd* (oksid), ili *maḡnaṭa* (magnetisanje) od reči *maḡnāṭis* (magnet) i sl. (Emery, 1983: 86; Ḥaqqiyy, 1975:

28; al-Ḥaṭīb, 2001: 191-192; Tanasković i Mitrović, 2005: 62) Najveći nedostatak ovog načina tvorbe termina je taj što može nastati više od jednog termina za isti pojam.

Što se tiče kontaminacije, ona predstavlja način građenja reči skraćivanjem, tačnije sažimanjem dve ili više reči u jednu. Iako pojedini autori ovaj postupak tvorbe reči smatraju jednim vidom derivacije, postoje i oni koji smatraju da kontaminaciju ne treba svrstavati u derivaciju, jer se reči nastale ovim putem osećaju kao neprirodne u arapskom. (al-‘Abbās, 2001: 68; Bilāsiyy, 1999: 275; al-Suwaysiyy, 1975: 13) Akademija u Kairu izdala je dve odredbe koje se tiču kontaminacije. U prvoj se kaže da kontaminaciju treba prihvatati u slučajevima kada je neophodna nauci (ar. al-ḍarūra al-‘ilmiyya), dok se druga odluka odnosi na to da kontaminacija ne sme da narušava arapski jezički ukus (ar. al-ḍawq al-‘arabiyy), pa se zato mora sprovoditi u okviru tvorbenih obrazaca arapskog jezika. (Elmgrab, 2011: 97) Iako neki autori obe pojave nazivaju *kontaminacijom*, pojedini prave razliku između *kontaminacije* i *kompozicije*. Kompozicija (ar. al-tarkīb al-mazḡiyy) se vrši po istom principu, kao i kontaminacija, samo što se reči ne skraćuju.

Ovakva tvorba reči je svojstvena indoevropskim jezicima, dok je u MSA samo mali broj termina nastao na ovaj način. Na primer: *nafsuḡismiyy* (psihosomatski) od *nafsiyy* (psihički) i *ḡismiyy* (somatski, telesni), *kahrūmaḡnātīs/kahraṭīs* (elektromagnet) od *kahrabā’* (struja) i *maḡnātīs* (magnet), *kahraḡarāriyy* (elektrotermički) od *kahrabā’* (struja) i *ḡarara* (temperatura), *barrmā’iyy* (vodozemac, amfibija) od *barr* (kopno) i *mā’* (voda), *ra’smāl* (kapital) od *ra’s* (glava) i *māl* (novac) ili *qablatārīḡiyya* (praistorija) od *qabla* (pre) i *tārīḡ* (istorija). Za većinu ovakvih termina postoje i dubletni oblici, koji nisu skovani na isti način.

Kao predlog za prevodenje stranih negativnih prefiksa *a-* i *an-* iz engleskog jezika, Akademija za arapski jezik u Kairu je uvela kompoziciju pomoću arapske reči *lā*, sa imenskim rečima, ali pod uslovom da se koristi samo u slučaju preke potrebe u nauci i da ne narušava dobar ukus i sluh. (al-Ḥaṭīb, 2001: 192) Najveći broj termina nastalih kompozicijom izveden je upravo na ovaj način. O tome svedoče sledeći primeri: *lā’adriyya* (angosticizam), *lāsīlkiyy* (bežični), *lāmarkaziyy* (decentralizovan), *lā’iḡtimā’iyy* (asocijalan), kao i mnogi drugi.

Sve metode tvorbe termina koje smo prethodno opisali spadaju u arabizaciju – pronalaženje arapskih ekvivalenata za strane termine. Međutim, termin *arabizacija* ima još jedno, potpuno suprotno značenje

– usvajanje stranih termina uz određeni stepen adaptacije. Ova dihotomija se jasno vidi kod Koordinacionog Biroa za arabizaciju. Iako je ovaj Biro zadužen upravo za arabizaciju (u prvom značenju ovog termina), arabizacija (drugo značenje) je manje poželjna metoda u tvorbi termina i vrši se samo u slučaju nužde.

Arabizaciji, kao adaptaciji reči stranog porekla, prethodi jezičko pozajmljivanje (ar. al-ʾiqtirād/al-ʾiqtibās). Pozajmljivanje je metod kojim se vokabular arapskog jezika bogatilo od davnih vremena. Ono se najčešće vrši putem *arabizacije* (ar. al-taʾrīb), ili preuzimanja *nearabizovanih pozajmljenica* (ar. al-daḥīl) – zbog toga se za stranu reč u arapskom jeziku koriste termini *kalima muʿarraba* i *kalima daḥīla*, da označe adaptiranu (arabizovanu) i neadaptiranu (nearabizovanu) pozajmljenicu, respektivno. (Bāsil, 2002: b; ʿUbayd, 2001: 113) Za strane termine koji su se adaptirali na grafološkom/fonološkom nivou, a koji po obliku ne podsećaju na arapske reči, možemo reći da spadaju u neadaptirane pozajmljenice. Ukoliko se termin adaptira na morfološkom nivou i po obliku podseća na arapske reči, on je arabizovan. Primer dobro arabizovane reči je termin je termin *manevār* (eng. maneuver; fr. manœuvre), koji je u arapskom adaptiran kao *munāwara*. Još jedan dobar primer je strani termin, koji u arapskom ima nekoliko oblika, jer se adaptirao na više načina. U pitanju je termin *tehnologija* (eng. technology fr. technologie). U arapskom se koristi ovaj termin, koji je prošao fazu grafološke/fonološke adaptacije – *tiknūlūgiyā*. Međutim, koriste se i termini *taqniyya*, *taqāna* i *tiqāna*, koji su se uspešno uklopili u arapske tvorbenne obrasce, pa se njihovo strano poreklo ne oseća.

Kao pokušaj očuvanja čistote arapskog jezika prevođenjem, s jedne strane, i nastojanje da se dobije ekonomičan termin, pogodan za dalju derivaciju, s druge, u arapskom se javlja i jedan broj hibridnih termina. Ovi termini sastoje se delimično od stranih, a delimično od arapskih tvorbenih elemenata. Na primer, termin *metajezik* (eng. metalanguage; fr. métalangage) je na arapski preveden kao *mītāluga*, termin sociolingvistika (eng. sociolinguistics; fr. sociolinguistique) kao *sūsyūlisāniyyā*, a termin geopolitički (eng. geopolitical; fr. géopolitique) kao *ḡiyūsiyāsīyy*.

Izvori terminologije

Pored objavljivanja rečnika, institucije zadužene za naučno-stručnu terminologiju u novije vreme se uključuju i u projekte kreiranja termino-

loških baza podataka dostupnih na webu. Baze terminoloških podataka na webu možemo klasifikovati prema njihovoj nameni:

1. Baze termina pri velikim institucijama, kao što su baze termina UN i sl. One sadrže terminologiju oblasti kojom se određena institucija bavi i namenjene su poboljšaju prevođenja u okviru date oblasti.
2. Baze termina povezane sa institucijama koje sa bave standardizacijom i unificiranjem arapske naučno-stručne terminologije, kao što je baza Koordinacionog biroa za arabizaciju ili baze arapskih akademija za jezik. One imaju za cilj sprovođenje jezičke politike koja se ogleda u uvođenju arapskog jezika u sve sfere života i nauke.
3. Baze termina izdavačkih kuća, koje neke od svojih publikacija čine dostupnim u elektronskoj formi radi sopstvene promocije, poput izdavačke kuće Maktaba Lubnān nāširun.
4. Ostale baze, obično sam skromnim inventarom, raznih vrsta i namena.

Danas je na webu dostupan veliki broj terminoloških rečnika koji su prvobitno objavljeni u štampanoj formi. Na primer, rečničke publikacije jordanske Akademije mogu se preuzeti sa veb sajta ove institucije, u *doc.* formatu. Ovde se mogu naći: poljoprivredna, vojna, meteorološka, građevinska, automobilska i inženjerska terminologija, potom terminologija upozorenja i zaštite od požara, klimatizacije i hlađenja, bezbednosti, radija i televizije itd. Koordinacioni biro za arabizaciju takođe nudi veb bazu podataka, u kojoj se mogu naći termini odobreni od strane ove institucije. Nastala je na osnovu brojnih terminoloških rečnika koje je Biro objavio i obuhvata čak 39 oblasti sa engleskim, arapskim ili francuskim ekvivalentima termina, među kojima se nalaze: lingvistika, matematika, hemija, biologija, geografija, ekonomija i računovodstvo, obnovljivi izvori energije, filozofija, pravo, mašinstvo, informatika, veterina i mnoge druge oblasti. Sličnu bazu poseduje i egipatska Akademija za arapski jezik. U njoj se nalaze pravna, medicinska, filozofska, geografska, matematička i mnoge druge terminologije.

Što se tiče izdavačkih kuća, koje takođe igraju značajnu ulogu u širenju naučno-stručne terminologije, treba izdvojiti libanskog izdavača

Maktaba Lubnān nāširūn. Ova izdavačka kuća osnovana je 1944. godine, kao distributer publikacija londonske izdavačke kuće *Longman*. Kako profesor Sieny navodi: „This is the most active publisher in the field of dictionaries, especially bilingual ones. It even has a special dictionary department, which is responsible for the production and/of publication of the largest number of scientific dictionaries in the Middle East”. (1985: 157) Među publikacijama ovog izdavača dostupnim na webu, mogu se naći brojni stručni rečnici, iz sledećih oblasti: geografija, pravo, računarstvo i internet, filozofija, medicina, ekonomija i mnogi drugi. Pojedini rečnici su enciklopedijskog tipa, pa sadrže definicije termina.

Jedna od najstarijih i najpoznatijih banaka termina, sa velikim inventarom, je *Saudijska mašinska banka termina* – *BASM* (ar. al-Bank al-āliyy al-sa‘ūdiyy li al-muštalahāt – Bāsm). Banku je osnovao Grad kralja Abdelaziza za nauku i tehnologiju (ar. Mađīna al-malik ‘Abd al-‘Azīz li al-‘ulūm wa al-taqniyya) u Rijadu. Rad na ovoj banci termina počeo je 1983. godine, sa ciljem da se stvori četvorjezični onlajn rečnik enciklopedijskog tipa, pomoću kog bi razni stručni termini bili dostupni korisnicima. Ova banka sadrži termine na arapskom, engleskom, francuskom i nemačkom jeziku. Svi termini su navedeni na arapskom i engleskom jeziku, dok samo neki termini imaju francuski, odnosno nemački ekvivalent. Dostupne su i definicije nekih termina, na engleskom ili arapskom jeziku. Podaci za ovu banku termina uzimani su iz raznih izvora – od arapskih akademija i Koordinacionog biroa za arabizaciju, potom od mnogih drugih arapskih institucija koje se bave arabizacijom, kao i nekih stranih terminoloških baza podataka. (Šīniyy, 1999: 219-220) U stvaranju ove banke korišćena su iskustva poznatih banaka termina u zapadnoj Evropi, posebno iskustva koje imaju Infoterm i ISO. (‘Ubayd: 2001: 119) Banka je dostupna na internet stranici *www.basm.kacst.edu.sa* i sadrži termine iz više od dve stotine oblasti.

Što se tiče novijih projeketa, koji su još u izradi, treba pomenuti *Tehnički rečnik arapskog sveta* – *Arabterm*. Ova baza podataka na webu postoji od maja 2010. godine i nastala je kao rezultat saradnje organizacije ALECSO i Federalnog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj u Nemačkoj (nem. Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung der Bundesrepublik Deutschland – BMZ). Za njegovu implementaciju zaduženi su Koordinacioni biro za arabizaciju i Nemačka

ogranizacija za tehničku saradnju (nem. Deutschen Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit – GIZ), u saradnji sa Geteovim institutom (nem. Goethe-Institut). Cilj ovog projekta je standardizacija arapske tehničke terminologije, koja je odobrena na konferencijama koje održava ALECSO u saradnji sa Koordinacionim biroom za arabizaciju i na kojima prisustvuju predstavnici arapskih jezičkih akademija. Standardizacija termina u okviru ovog projekta vrši se u skladu sa odlukama konferencija za arabizaciju koje povremeno održava ALECSO, uz saradnju brojnih ministarstava obrazovanja i akademija za jezik u zemljama Arapske lige. Cilj projekta je priprema elektronskog rečnika enciklopedijskog tipa koji bi sadržao termine klasifikovane prema tehničkim oblastima i različitim sektorima industrije, na četiri jezika – arapskom, engleskom, nemačkom i francuskom. Trenutno su dostupne sledeće oblasti: automobilska tehnologija, vodotehnologija, obnovljivi izvori energije, elektrotehnika, transport i infrastruktura, tekstilna industrija, kao i terminologija klime i životne sredine. Do kraja 2016. trebalo bi da se pojave i sledeće oblasti: građevina, obrazovanje, informacione tehnologije, poljoprivreda, ekonomija, nano- i biotehnologija. Banci se može pristupiti na adresi www.arabterm.org, preko internet stranice Koordinacionog biroa za arabizaciju ili preko veb sajta jordanske Akademije.

Veliku ulogu u stvaranju višejezičnih terminoloških baza podataka, u kojima se nalazi i arapski jezik, odigrale su Ujedinjene Nacije, kojima je arapski jedan od zvaničnih jezika. Baza Ujedinjenih nacija u Njujorku, *ARABTERM*, je baza Arapskog prevodilačkog servisa pri UN. Sadrži 42 hiljade termina na arapskom, engleskom, francuskom i španskom jeziku. Baza je dostupna na internetu, na adresi www.unterm.un.org/dgaacs/arabterm.nsf. Dok je baza *ARABTERM* specijalizovana za arapski jezik, baza terminoloških podataka – *UNTERM* je opšteg tipa. Ova baza takođe pripada UN u Njujorku i nastajala je godinama, kako bi odgovorila na potrebe za terminima u UN. Ovde se trenutno 85 hiljada termina na šest jezika UN – engleskom, arapskom, francuskom, španskom, ruskom i kineskom. Pored terminoloških ekvivalenata, dostupne su i detaljnije informacije o terminima. Baza je dostupna na adresi: www.unterm.un.org.

Zaključak

Iako je prošao čitav jedan vek napora arapskih institucija u tvorbi terminologije, njihov rad nije bio dovoljan da reši problem nedostatka

naučno-stručnih termina u različitim oblastima. MSA se i dalje suočava sa istim problemima. S jedne strane, potrebno je stvoriti mnoštvo termina i tako pratiti razvoj nauke, a s druge strane, mora se rešiti problem terminološke sinonimije.

Budućnost terminologije leži u bazama podataka na vebu. Laka dostupnost terminologije doprinosi njenoj boljoj diseminaciji na arapskom govornom području. Pored toga, postoji mogućnost stalnog ažuriranja baza podataka, a korisnici mogu besplatno, jednostavno i brzo pristupiti terminološkim podacima, uz lako pretraživanje baze, po različitim kriterijumima. Zbog toga su ovakve baze podataka neozaobilazna stanica svakog istraživača-arabiste koji se bavi proučavanjem terminologije i svakog prevodioca u određenoj naučno-stručnoj oblasti u MSA.

Literatura

- al-‘Abbās, ‘A. al-Ḥ. (2001). ‘An al-naḥt fī al-‘arabiyya al-mu‘ašira. *al-Lisān al-‘arabiyy*, 52, 65-71. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/magazinefiles/52/pdf/65.pdf> [05.05.2015.]
- al-Ḥatīb, A. Š. (2000). al-‘Arabiyya wa mašākiluhā fī maḡāl al-muṣṭalahāt al-‘ilmiyya wa munāqaša ḥāl hadihi al-muṣṭalahāt bayna al-ta‘rīb wa al-waḍ‘. *Maḡalla maḡma‘ al-luḡa al-‘arabiyya bi al-Qāhira*, 87, 203-226.
- al-Ḥatīb, A. Š. (2001). Manḡaḡiyya banā’ al-muṣṭalahāt. *al-Lisān al-‘arabiyy*, 52, 162-195. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/magazinefiles/52/pdf/162.pdf> [05.05.2015.]
- al-Suwaysiyy, M. (1975). Muškila waḍ‘ al-muṣṭalah. *Al-lisān al-‘arabiyy*, 12 (1), 9-15.
- Baker, M. (1987). Review of Methods Used for Coining New Terms in Arabic. *Meta: Journal des traducteurs*, 32 (2), 186-188. [on-line]. Dostupno preko: <http://id.erudit.org/revue/meta/1987/v32/n2/001950ar.pdf> [05.05.2015.]
- Bāsil, G. M. (2002). al-Mu‘arrab wa al-daḥīl fī al-luḡa al-‘arabiyya (Baḥṭ muqaddam li nayl daraḡa al-duktūrā). Islamabad.
- Bilāsiyy, M. al-S. ‘A. (1999). Al-naḥt fī al-luḡa al-‘arabiyya. *Al-lisān al-‘arabiyy*, 47, 275-285. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/magazinefiles/47/pdf/275.pdf> [05.05.2015.]

- Elmgrab, R. A. (2011). Methods of Creating and Introducing New Terms in Arabic. *IPEDR - International Proceedings of Economics Development and Research*, 26, 491-500. [on-line]. Dostupno preko: http://www.researchgate.net/profile/Ramadan_Elmgrab/publication/272431518_Methods_of_Creating_and_Introducing_New_Terms_in_Arabic_Contributions_from_English-Arabic_Translation/links/54e4af5a0cf22703d5bf168b.pdf [05.05.2015.]
- Emery, P. G. (1983). Towards the Creation of a Unified Scientific Terminology in Arabic. In B. Snell (ed.), *Term Banks for Tomorrow's World: Translating and the Computer 4* (pp. 84-88). London: Aslib. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.mt-archive.info/Aslib-1982-Emery.pdf> [05.05.2015.]
- Hafizović, M. T. (1990). *Lingvističko delo Ibrāhīma Anīsa (neobjavljen magistarski rad)*. Beograd.
- Halīfa, 'A. al-K. (1975). Wasā'il al-taṭwīr al-luġa al-'arabiyya al-'ilmiyya. *Al-lisān al-'arabiyy*, 12 (1), 50-62.
- Haqqiyy, H. al-D. (1975). 'Imkāniyyāt al-ta'rīb (ġawānib al-diġqa wa al-ġumūd fī al-muṣṭalaḥ al-'ilmiyy al-'arabiyy al-ġadīd). *Al-lisān al-'arabiyy*, 12 (1), 26-35.
- Muftić, T. (1997). *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Sager, J. C. (1997). Term Formation. In S. E. Wright and G. Budin (eds.), *Handbook of Terminology Management, Volume 1: Basic Aspects of Terminology Management* (pp. 25-41) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Sieny, M. E. (1985). Scientific Terminology in the Arab World: Production, Coordination and Dissemination. *Meta: Journal des traducteurs*, 30 (2), 155-160. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.erudit.org/revue/meta/1985/v30/n2/004142ar.pdf> [05.05.2015.]
- Šīniyy, M. 'I. (1999). Bunūk al-muṣṭalaḥāt al-āliyya (bunūk al-mu'tayāt al-muṣṭalaḥiyya). *al-Lisān al-'arabiyy*, 48, 211-227. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/magazinefiles/48/pdf/211.pdf> [05.05.2015.]
- Stetkevych, J. (1970). *The Modern Arabic Literary Language: Lexical and Stylistic Developments*. Georgetown University Press.
- Tanasković, D. i Mitrović, A. (2005). *Gramatika arapskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- ‘Ubayd, ‘A. al-L. (2001). Dawr al-tawṭīq wa al-’i‘lām al-muṣṭalaḥiyyayn fī taṭwīr al-muṣṭalaḥāt al-‘arabiyya wa ’intiṣārihā. *al-Lisān al-‘arabiyy*, 52, 113-127. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/magazinefiles/52/pdf/113.pdf> [05.05.2015.]
- Walad Sayyidiyy Aḥmad, I. (2008). Tağriba Maktab tansīq al-ta‘rīb fī ’i‘dād al-muṣṭalaḥ al-‘arabiyy wa tawḥīdihi wa našrihi. *al-Lisān al-‘arabiyy*, 61, 72-77. [on-line]. Dostupno preko: <http://www.arabization.org.ma/hsearch.aspx> [05.05.2015.]
- Zafankiyy, Ş. (2010). *Al-manāhiğ al-muṣṭalaḥiyya: muşkilātuhā al-taṭbīqiyya wa nahğ mu‘alağatihā*. Manşūrāt wizāra al-ṭaqāfa, Al-hay’a al-‘amma al-sūriyya li al-kitāb.

Ivana R. Mali

Summary

ARABIC LANGUAGE – PROFESSIONAL TERMINOLOGY

The aim of this paper is to provide insight into the problems and ways of term formation in Modern Standard Arabic (hereinafter MSA). The need for an organized and systematic term formation began to emerge at the end of the nineteenth century, as a result of the frequent contacts of the Arab world with the West. Many new scientific and technical concepts appeared, which created the need to coin new terms. The paper suggests that the term formation in MSA was secondary, because the terms were translated from English (or French). The paper shows that concepts and terms were not the only thing that was imported from the West, but also ways of coining them. The practical goal of this paper is to identify web-based terminology sources in the MSA.

Key words: Arabic language, terminology, translation, Arabization

KONSEKUTIVNO PREVOĐENJE U AKADEMSKOM KONTEKSTU: ISKUSTVO SA SRBOFONIM STUDENTIMA ITALIJANSKOG KAO LS

S obzirom na sve veću potražnju kompetentnih usmenih prevodilaca, tendenciju uslovljenu jezičkom obrazovnom politikom mnogih zemalja i tržišnom dinamikom Evropske unije, otvaraju se višestruke mogućnosti ali i potrebe za dodatnom obukom studenata koji strani jezik uče na univerzitetu. Takva obuka bi, u našem slučaju, predstavljala pragmatičnu komponentu, odnosno dopunu postojećim teorijskim i interdisciplinarnim znanjima iz jezika, književnosti i kulture, koja se stiču tokom četvorogodišnjih studija u okviru osnovnog akademskog programa na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

U nameri da osposobimo studente za predstojeće zahteve tržišta rada, organizovali smo, u okviru jednogodišnjih master studija na Katedri za italijanski jezik i književnost, početni kurs konsekutivnog prevođenja. U radu koji sledi predstavimo istorijski kontekst u kome se razvija konsekutivno prevođenje, daćemo kratak pregled naučnih istraživanja iz ove oblasti i ilustrovati nastavni pristup putem koga smo studentima italijanskog kao stranog jezika (LS) po prvi put predstavili i približili ovaj oblik usmenog prevođenja.

Ključne reči: konsekutivno prevođenje, univerzitetska nastava, metodika nastave, italijanski jezik.

Uvod

Nedostatak uređaja za beleženje usmenog govora kao i viševjekovna tendencija naučnika da u okviru traduktologije na prvom mestu proučavaju pisano prevođenje (staro koliko i sama književnost), uslovlili su nepostojanje proverenih istorijskih podataka o počecima usmenog prevođenja. Ipak, sigurno je da ta disciplina postoji koliko i jezik, i to onaj usmeni koji

* drljevic@gmail.com

je dugo vremena egzistirao pre pojave prve pisane reči (Bidoli, 1999: 4; Pavlović, 2010: 11).

Kako pisano tako, po našem mišljenju, još više usmeno prevođenje proizilaze ponajviše iz potrebe čoveka da komunicira. Ova potreba postala je tokom istorije posebno izražena usled migracija i razvoja trgovine. Brojni autori ove oblasti istraživanja jezika i jezičke upotrebe kao jedan od najstarije zabeleženih primera pojave usmenog prevođenja navode stari Egipat u kome su 3000. p.n.e. stanovnici granične teritorije između Nubije i Egipta često korišćeni, upravo zbog svoje dvojezičnosti, u svrhu usmenog prevođenja (Kurz, 1985: 213–218). Neke druge razvijene civilizacije prehršćanske ere nisu imale toliko poštovanja prema prevodiocima. U staroj Grčkoj je vladalo mišljenje da potčinjeni narodi moraju naučiti grčki jezik koji je smatran univerzalnim jezikom komunikacije tog vremena. U starom Rimu je poznavanje više jezika bilo česta pojava, a posebno je bilo rašireno poznavanje grčkog jezika. I pored toga, na skupovima Senata postojali su zvanični prevodioci koje je rimska država plaćala da po službenoj dužnosti prevode na latinski jezik (Bidoli, 1999: 5). Sa pojavom hrišćanstva jača i prevođenje i to u cilju širenja nove religije, što dostiže svoj vrhunac u srednjem veku. Tada se pojavljuju i prve organizovane grupe prevodilaca koji počinju da zauzimaju istaknuto mesto najpre na istočnim dvorovima, na kojima se i pre XII veka beleži prisustvo tzv. *dragomana*, a potom i na mnogim dvorovima zapadne Evrope (Pavlović, 2010: 13). Počev od perioda poznog srednjeg veka uvećava se broj pisanih svedočanstava o usmenim prevodiocima čija se imena najvećim delom vezuju za osvajanja Novog Sveta, vojne ili naučne ekspedicije ali i državne i diplomatske poslove. Još uvek, doduše, nema reči o profesiji prevodioca, već se ponajviše ovakvo komuniciranje definisalo kao veština, koju su često posedovali pripadnici najrazličitijih slojeva društva. Za razliku od pisanog (književnog ili filozofskog) prevođenja, usmeno prevođenje čak do XX veka nije bilo predmet naučnog izučavanja. Smatralo se da nastaje kao produkt trenutnog zahteva u uslovima neke komunikativne situacije, prekida i produžuje direktnu komunikaciju, padajući u zaborav čim ispuni svoju osnovnu funkciju – prenošenje poruke (Bidoli, 1999: 7–10; Riccardi, 2003: 23–24).

Prvi usmeni prevodioci koji su se krajem XIX i početkom XX veka ovim poslom bavili profesionalno nisu još uvek bili formalno obučavani

za ovaj poziv, već se radilo o izuzetno obrazovanim i uglednim članovima društva, poliglotama, koji su se istovremeno nalazili na različitim visokim funkcijama: ambasadori, lingvisti, direktori instituta, filozofi (Garzone, Santulli i dr., 1992: 16–17; Riccardi, 2003: 102).

Zvaničnim početkom konsekutivnog prevođenja, u današnjem smislu reči, tokom koga prevodilac prevodi tek pošto govornik završi određenu jezičku celinu, smatra se Mirovna konferencija u Parizu 1919. Tom prilikom su parovi prevodilaca, najvećim delom iz redova vojske, konsekutivno prevodili sa i na dva radna jezika: francuski i engleski. Po prvi put engleski jezik, uz francuski, dobija status zvaničnog jezika diplomatskih pregovora; prvi put se organizuje višejezični skup; prvi put usmeni prevodilac dobija ulogu jezičkog i kulturnog medijatora (Baigurri-Jalon, 2005: 987).

Godine pre i posle drugog svetskog rata obeležene su postepenim tehnološkim i tehničkim razvojem koji će omogućiti prelazak na simultano prevođenje. Ova forma prevođenja je do današnjih dana unapredila, pojednostavila i pre svega ubrzala proces usmenog prevođenja, posebno kada je reč o velikim međunarodnim vešjejezičnim skupovima. Ono što treba naglasiti, i čime otvaramo naredno poglavlje našeg rada, jeste da konsekutivno prevođenje, osim što predstavlja „najrašireniji vid usmenog prevođenja“ (Pavlović, 2010: 57), ujedno čini i osnovu, mentalnu pripremu i neophodnu jezičku vežbu za dalje usavršavanje i savladavanje tehnike simultanog prevođenja (Palazzi, 1999: 26–27).

1. Konsekutivno prevođenje - osnovne smernice

Kao što smo pomenuli u uvodnom delu rada, za razliku od simultanog prevođenja koje se organizuje za potrebe višejezičnih skupova, uz obavezno angažovanje stručnog tehničkog kadra i opreme, konsekutivno prevođenje ima široku primenu u uslovima usmenog prevođenja sa i na dva radna jezika. U izuzetnim prilikama, kada intervencije govornika ne prelaze nekoliko minuta izlaganja, konsekutivno prevođenje se može upotrebiti i za više od dva jezika. Ovaj oblik usmenog prevođenja najviše se koristi prilikom zvaničnih susreta delegacija, konferencija za štampu, intervju, ceremonija inauguracije, sastanaka političkih ili ekonomskih radnih grupa, poseta lokalnim, regionalnim ili državnim institucijama, bilateralnim sastancima, pregovorima između preduzeća ali i rezervisanim sastancima iza zatvorenih vrata (Riccardi, 2003: 110–111; Pavlović, 2010: 56).

Prvu teorijsku osnovu, načine funkcionisanja i metodologiju obuke profesionalnih konsekutivnih prevodilaca postavili su pedesetih godina prošlog veka, na osnovu sopstvenog posleratnog radnog iskustva u vodećim međunarodnim institucijama, Žan Herbert (Jean Herbert, 1952) i Žan-Fransoa Rozan (Jean-Francois Rozan, 1956). Na njihov rad će se do devedesetih godina istog veka sistematski nadovezivati brojni drugi autori, na prvom mestu Selesković (Seleskovitch, 1986), Černov (Chernov, 1979), Arkaini (Arcaini, 1986), i Žile (Gile, 1995). Neki od njih su (npr. Gile) u proučavanju procesa usmenog prevođenja zauzeli interdisciplinarni pristup, uključujući u svoje studije saznanja iz drugih, srodnih, nauka kao što su psiholingvistika ili kognitivna psihologija (Pochhacker, 2009: 130–131; Riccardi, 2003: 126–127).

Svi autori se slažu u mišljenju da se konsekutivno prevođenje sastoji od nekoliko faza tokom kojih se odvija pre svega mentalna a tek potom međujezička obrada podataka (Giambagli, 1999: 232). Ove faze predstavljaju, samo naizgled, hronološki sled. U praksi se one prepliću ili dešavaju gotovo istovremeno.

Tokom prve, *receptivne*, faze dešava se nekoliko međusobno uslovljenih podfaza. Prevodilac tokom aktivnosti pažljivog slušanja dobija određenu količinu informacija kojoj, tokom mentalnog procesiranja, mora pristupiti analitički kako bi shvatio i razumeo njen smisao. Dakle, u ovoj prvoj fazi, o kojoj neki autori (Palazzi, 1999: 29–30) govore kao o fazi razotkrivanja „namere“ govornika, dužnost prevodioca jeste da razume smisao poruke, udaljavajući se od striktno jezika, odnosno od pojedinačnih reči. U ovoj fazi značajnu ulogu igra i kratkoročno pamćenje i niz specifičnih (kulturnih) kompetencija od kojih će, u velikoj meri, zavisiti ostale faze (Garzone, Santulli i dr., 1992: 34–36).

U drugoj fazi, koja prema mnogim autorima (Giambagli, 1999: 232–244; Palazzi, 1999: 33; Garzone, Santulli i dr., 1992: 43) predstavlja pravu tehničku stranu konsekutivnog prevođenja, prevodilac koristi *sistem beležaka* koje mu, tokom treće, produktivne, faze mogu biti od koristi, pre svega kao dopuna ili podrška dugoročnom pamćenju. Iako se u okviru brojnih priznatih škola metodika učenja konsekutivnog prevođenja najvećim delom zasniva upravo na učenju i savladavanju sistema beleženja i iako bismo, proučavajući literaturu koja se bavi ovom fazom, mogli opisati neka njegova pravila i zakonitosti, ostaje činjenica da beleženje jeste individual-

ni izraz svakog pojedinačnog prevodioca. Ovaj složeni „jezičko-pojmovni kod“ (Russo, 1999: 245) sastoji se od jezičkih elemenata (često skraćenica i akronima), simbola, crteža i najmaštovitijih, personalizovanih, grafičkih rešenja i nužno se razvija kroz dugu praksu (Giambagli, 1999: 242).

Uspeh *produktivne* faze, tokom koje prevodilac uz tek delimičnu pomoć beležaka, koje tumači, prenosi poruku na ciljni jezik, zavisiće u najvećoj meri od prve faze (pre svega od toga kako je razumeo smisao sadržaja), pamćenja, specifičnih i opštih kulturnih kompetencija i niza drugih faktora: analitičkih veština (uključujući i prevodilačke strategije rezi-miranja, preskakanja, parafraziranja), prosemičkih i kinezičkih elemenata koje prate svaki usmeni diskurs i deo su šire komunikativne kompetencije. Konsekutivni prevod, usled svojih očiglednih tehničkih nedostataka, ne sme biti duži od izlaganja govornika. Prema nekim autorima (Garzone, Santulli i dr., 1992: 21) prevodilac na raspolaganju ima 3/4 ili 2/3 vremena trajanja originalnog teksta.

Možemo da zaključimo da je konsekutivno prevođenje, kao i ostale vrste usmenog ali i pisanog prevođenja, složen proces koji ne predstavlja čisto jezički čin. Mišljenja smo da je u definisanju konsekutivnog prevođenja najprikladnije prihvatiti komunikacijski pristup prema kome prevođenje predstavlja prenošenje poruke koja bi imala jednak efekat u oba jezika, obe kulture, odnosno i na pošiljaoca i na primaoca te poruke (Sibinović, 1990: 112).

2. Filološke studije – od glotodidaktičkog pisanog prevođenja do obrazovanja stručnih prevodilaca

Sve do 2006 godine, kada je na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu izvršena reforma visokog školstva prihvatanjem principa Bolonjske deklaracije, pisano prevođenje je predstavljalo jednu od osnovnih vežbi za učenje stranih jezika, proveravanje znanja i objašnjavanje novih jezičkih sadržaja. Ovakva vrsta prevođenja naziva se još i *školskim*, *pedagoškim* ili *glotodidaktičkim* prevođenjem i u okviru gramatičko-prevodnog metoda bila je dominantno sredstvo u nastavi stranih jezika na filološkim studijama. Međutim, ne treba zaboraviti da pisano prevođenje u okviru filoloških studija, poštujući filološki pristup prema kome prevođenje predstavlja negovanje lepe književnosti i očuvanje umetničke vrednosti izvor-

nog teksta, veoma često jeste i cilj jezičkog obrazovanja za veliki broj studenata. Naime, pored učenja jezika, studenti prirodno otkrivaju i složen prevodilački proces, neminovno stižući veštine neophodne za razvoj i dostizanje prevodilačke kompetencije (Piletić, 2013: 5–8). Iako filološke studije ne treba mešati sa univerzitetskim studijama koje za cilj imaju obrazovanje stručnih prevodilaca¹, smatramo da se, u okviru reformisane univerzitetske nastave stranih jezika, koja uključuje široku interdisciplinarnost u svoj program, i usled zahteva aktuelnog tržišta rada kojima se prednost daje kadru sa praktičnim i primenjivim znanjima, otvara dovoljno prostora za nastavu i usavršavanje dodatnih segmenata u pisanom i usmenom prevodenju. Sa tom namerom smo, u školskoj 2014/2015. godini, u okviru master studija na Katedri za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Beogradu, ponudili kurs konsekutivnog prevodenja na predmetu Jezik struke.

2.1. Metodika nastave konsekutivnog prevodenja – iskustva sa srbofonim studentima italijanskog kao LS

Predmet Jezik struke na petoj godini studija pokrenut je na Katedri za italijanski jezik i književnost školske 2011/2012. godine sa ciljem da se kroz teorijska predavanja, jezičke vežbe, prezentacije i zadatak izrade glosara studenti upoznaju sa pojmom, definicijama, osnovnim osobinama i načinima funkcionisanja jezika struke. Od školske 2014/2015. godine u postojeći program, koji podrazumeva i pisano prevodenje tekstova iz stručnih oblasti² po izboru studenata, uključeni su i časovi jezičkih vežbanja usmenog (konsekutivnog) prevodenja. Tokom nepuna dva mes-

1 Višedecenijsku tradiciju u univerzitetskoj nastavi pisanog i usmenog prevodenja kojom se obučavaju profesionalni prevodioci imaju fakulteti u Trstu (Scuola Superiore di lingue Moderne per Interpreti e Traduttori) i Forliju (Scuola Superiore di lingue Moderne per Interpreti e Traduttori degli Studi di Bologna).

2 Studenti odabiru tekstove iz sledećih stručnih oblasti: ekonomija, elektro i mašinska industrija, energetika, hemijska i naftna industrija, telekomunikacije i informatika, institucije Evropske unije, prevodenje u evropskoj uniji, vojna industrija i vojni savezi, finansije i poreski sistem, međunarodne finansije institucije, investicije i akcionarstvo, političke partije, izbori, društveno uređenje, poljoprivreda i prehrambena industrija, ljudska prava, NGO, industrija lepote, preventivna i zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, trgovina i marketing, obrazovanje, crna hronika, kriminal, sudska hronika.

eca, koliko su trajali časovi, sa nedeljnim fondom od dva časa, osmislili smo i predstavili studentima brojne teorijske i praktične segmente konsekutivnog prevođenja.

Upoznavanje studenata sa teorijskim osnovama usmenog prevođenja prošao je kroz nekoliko nastavnih faza:

1. Predavanje o suštinskim razlikama između pisanog i usmenog prevođenja: faze u prevođenju, korišćenje rečnika i priručnika, shvatanje greške, poimanje i manipulacija pisanim i usmenim tekstom, stil, sintaksa, korišćenje prosemičkih i kinezičkih neverbalnih elemenata.

2. Definisanje različitih vrsta usmenog prevođenja: konsekutivno prevođenje, prevođenje na bilateralnim sastancima, šišotaž (fr. *chuchotage*), simultano prevođenje.

3. Predavanje o fazama konsekutivnog prevođenja: *recepција* (veština slušanja, razumevanje, kratkoročna memorija i načini vežbanja memorije); *teorija beleženja* (struktura i organizacija beležaka na papiru, prikaz mogućih jezičkih, simboličkih, grafičkih i sintaksičkih rešenja (Russo, 1999: 262-272), prikaz video materijala³); *produkcija* (jezičko izražavanje, ton i registar, prevodilačke strategije, ispravljanje grešaka, uticaj i pravila nejezičkog izražavanja).

4. Definisanje figure usmenog prevodioca (jezičke i kulturne kompetencije, analitičke veštine, osobine).

Časovi vežbanja usmenog prevođenja koncipirani su u tri nastavne faze: prevođenje bez beleženja teksta, prevođenje sa selektivnim beleženjem i prevođenje sa beleženjem. Pre slušanja teksta, koji je trebalo prevesti, studentima bismo ukratko predstavili temu i ključne reči ukoliko se radilo o stručnim tekstovima.

U prvoj (pripremnoj) fazi studentima je predložena važnost razvoja veštine aktivnog slušanja i vežbanja memorije. Prva grupa vežbi sastojala se u prepričavanju usmenih tekstova, prvo na maternjem a potom na stranom, italijanskom, jeziku. Već u ovoj fazi naglašeni su osnovni principi i strategije konsekutivnog prevođenja: razumevanje smisla, prenošenje poruke, upotreba elipse, načini kompenzovanja nepoznate leksike. Druga

3 Prikazani video materijal predstavlja primer beleženja za engleski, španski i italijanski jezik i preuzet je sa sledećih internet adresa: <https://www.youtube.com/watch?v=Cz3fjAX5Meg>; <https://www.youtube.com/watch?v=gG65XDLleEU>; <https://www.youtube.com/watch?v=otRzvCqYgDQ>.

grupa vežbi imala je za cilj usmeno prevođenje kraćih tematskih celina bez beleženja. Studenti su prvo prevodili tekstove na L1 a zatim na LS. U narednoj tabeli dajemo primer delova prevedenih tekstova:

1.

Kao što se može zaključiti iz tabele izabrani tekstovi ne sadrže specifične informacije, činjenice ili podatake koji bi mogli „opteretiti“ pamćenje i koje bi obavezno trebalo zapisati (imena, datumi i godine, brojevi i sl.), već spadaju u domen opštih znanja i informisanosti.

Kako bismo pripremili studente za vežbe prevođenja sa beleženjem prošli smo prvo kroz vežbe prevođenja sa selektivnim beleženjem. Cilj ove nastavne faze jeste da se postepeno kod studenata razvije veština aktivnog slušanja i zapisivanja, i to na način koji neće, usled istovremenog obavljanja pomenutih aktivnosti, narušiti koncentraciju. Tekstovi su u ovoj fazi, kao i u prethodnoj, opšteg karaktera, ali sa dodatim podacima koje treba zapisati (brojevi, godine, imena i sl.). U tabeli br. 2 predstavljamo primer delova ovih tekstova:

2.

U trećoj fazi vežbanja studenti razvijaju veštinu beleženja cele poruke sa akcentom na sledećim njenim elementima: izdvajanje glavnih ideja i njihovo povezivanje na gramatičkom i logičkom planu; obavezno beleženje podataka čije bi izostavljanje ili neispravnost mogle ugroziti smisao i tačnost cele poruke (imena, funkcije, brojevi i sl.). Studentima se skreće pažnja da ne treba da beleže sve što čuju jer se u tom slučaju smanjuje aktivnost pažljivog slušanja a, samim tim, i razumevanja teksta. Tekstovi u ovoj fazi (tabela br. 3) su složeni sintaksičke i tematske strukture:

3.

U fazi evaluacije usmenog prevođenja, imajući u vidu ograničen broj časova, usmeno se prevode tekstovi do 200 reči dužine. Tekstovi se čitaju iz dva dela sa maksimalnom dužinom trajanja do 2 minuta. Primetili smo da studenti najviše poteškoća imaju u istovremenom slušanju i hvatanju

beležaka, što ne čudi ako imamo na umu da se stvaranje navika i refleksa u konsekutivi razvija kroz dugu praksu. Zabeležili smo, takođe, i tendenciju da se faza produkcije u nekim slučajevima prekida usled nemogućnosti pronalaženja prave lekseme, što upućuje, prema našem mišljenju, na nedovoljno razvijene leksičke strategije kompenzacije, preskakanja ili parafraziranja ali i na dugogodišnju praksu u pisanom prevođenju koje nužno nameće drugačija pravila i zahteve: pronalaženje prave reči, doterivanje stila i sl. Ono što izdvajamo kao pozitivan utisak ovog početnog i uvodnog kursa konsekutivnog prevođenja jeste visok nivo motivacije studenata, postizanje zadovoljavajućeg nivoa u veštini prenošenja tačne poruke, visok nivo usmene produkcije i razumevanja teksta slušanjem.

3. Zaključak

U radu smo predstavili istorijski razvoj usmenog prevođenja s posebnim osvrtom na oblik konsekutivnog prevođenja i faze koje se tokom njegovog izvođenja smenjuju. Naglasili smo da se te faze prevodilačkog toka podjednako odnose i na mentalno procesiranje sadržaja i na interjezičku obradu teksta, paralelno sa kojima prevodilac treba da razvije i veštinu hvatanja beležaka čije će mu tumačenje pomoći da uspešno prevede, odnosno prenese poruku.

U nameri da približimo ovakav oblik prevođenja i pružimo makar uvid u pravila i načine funkcionisanja, organizovali smo uvodni kurs za studente master studija Katedre za italijanski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Beogradu. Nastavnu metodiku smo koncipirali u vidu teorijskih predavanja i jezičkih vežbi koje su bile podeljene u nekoliko faza: prevođenje bez beleženja, prevođenje sa selektivnim beleženjem i prevođenje sa beleženjem celog sadržaja. Posle dvomesečnog kursa izdajamo sledeće zaključke:

a) Kurs konsekutivnog prevođenja pozitivno utiče na motivaciju kod studenata. Smatramo da je ovakav oblik jezičke vežbe višestruko koristan jer studentima pruža priliku da testiraju znanje stranog jezika (posebno usmenu produkciju i recepciju) na potpuno nov način i otkriju još jednu veštinu, odnosno upotrebu jezika, koju će razvijati u skladu sa svojim interesovanjima.

b) Neophodno bi bilo izdvojiti veći fond časova za vežbe konsekutivnog prevođenja u cilju usavršavanja tehnike hvatanja beležaka, uvežbavanja prevodilačkih strategija i postizanja navika u smislu istovremenog izvođenja zahtevnih kognitivnih i interjezičkih aktivnosti.

c) Studenti kroz kurs konsektivnog prevođenja imaju priliku da spoznaju razliku između pisanog i usmenog prevođenja. Ovde pre svega mislimo na pravila koja su u vezi sa obradom i prezentovanjem usmenog teksta, vodeći računa o parametrima kohezije i koherencije.

Literatura

- Arcaini, E. (1986). *Analisi linguistica e traduzione, le scienze del linguaggio*. Bologna: Pàatron Editore.
- Baigorri-Jalón, J. (2005). Conference Interpreting in the First International Labor Conference (Washington, D. C., 1919). *Meta: Translators' Journal*, vol. 50, 3, 987–996.
- Falbo, C., Russo, M., Straniero Sergio, F. (1999). *Interpretazione simultanea e consecutiva. Problemi teorici e metodologie didattiche*. Milano: Editore Ulrico Hoepli.
- Garzone, G., Santulli, F., Damiani, D. (1992). *La "Terza lingua". Metodo di stesura degli appunti e traduzione consecutiva*. Milano: Cisalpino. Istituto Editoriale Universitario.
- Gile, D. (1995). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Herbert, J. (1952). *Manuel de l'interprète. Comment on devient interprète de conférence*. Genève: Librairie de l'Université Georg.
- Kurz, I. (1985). The rock tombs of the princes of Elephantine, earliest references to interpretation in Pharaonic Egypt. *Babel*, 31(4), 213–218.
- Pavlović, V. (2010). *O prevodilaštvu i prevodiocima*. Beograd: Skripta.
- Piletić, D. (2013). *Prevođenje na univerzitetskim studijama italijanskog jezika i književnosti: od školskog prevoda ka sticanju prevodilačke kompetencije* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore.
- Riccardi, A. (2003). *Dalla traduzione all'interpretazione. Studi d'interpretazione simultanea*. Milano: Edizioni Universitarie di Lettere Economia Diritto.
- Rozan, J-F. (1956). *La prise de notes en interprétation consécutive*. Genève: Librairie de l'Université Georg.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. (1986). *Interpréter pour traduire*. Paris: Didier Erudition.
- Sibinović, M. (1990). *Novi original: uvod u prevođenje*. Beograd: Naučna knjiga.

Prilozi:

LS → L1	L1 →LS
”Per mantenere la pelle sana e prevenire le pieghe della pelle la prima cosa da fare è mangiare sano. Le verdure e la frutta danno le sostanze nutritive giuste per la pelle. Senza una dieta sana la pelle non sarà mai sana e bella”.	”Kada ste na redukovanom načinu ishrane, nije važno samo šta jedete, već i šta pijete, upozoravaju nutricionisti. Voćni sokovi nisu najbolji izbor ako želite da smršate, kao ni velike količine kafe i napitaka bogatih kofeinom”.

Tabela 1: Primer dela teksta za konsekutivno prevođenje bez beleženja

LS → L1	L1 →LS
”Sono 1000 i prodotti del Made in Italy che si attestano i primi posti nell’export mondiale, mostrando, anche in piena crisi, un’Italia che compete sui mercati globali e crea un attivo di 183 miliardi di dollari con un totale di 946 prodotti classificati primi, secondi e terzi nel commercio mondiale”.	”Samo na Univerzitetu u Beogradu krajem osamdesetih godina dvadesetog veka bilo je oko 20000 stranih studenata. Uglavnom su dolazili mladi sa Bliskog istoka i iz Severne Afrike. Danas, na najstarijem srpskom univerzitetu studira oko 1700 stranih studenata, koji najviše dolaze preko studentskih razmena”.

Tabela 2: Primer dela teksta za konsekutivno prevođenje uz selektivno beleženje

LS → L1	L1 →LS
”L’Italia è il paese del vino. Quello che fino ad oggi sembrava essere un dato di fatto circa il nostro Paese, rischia ora di essere messo fortemente in discussione. Nel Bel Paese, infatti, i consumi del “nettare degli dei” sono in fortissimo calo. Lo rivela la Coldiretti in occasione del Vinitaly, che apre domani a Verona. L’associazione quantifica in 22,6 milioni di ettolitri il consumo di vino in Italia nel 2012 con un calo del 2% rispetto all’anno precedente”.	”Te, 1868 godine, kada je osnovano Narodno pozorište u Beogradu, Srbija je jedva imala nešto preko milion i dve stotine hiljada stanovnika. Celokupna srpska prosveta raspolagala je sa 423 učitelja muških i 54 učiteljice ženskih osnovnih škola. Beograd je tek prešao cifru od 25000 žitelja koji su stanovali u 3444 kuće”.

Tabela 3: Primer dela teksta za konsekutivno prevođenje uz beleženje

Jelena R. Drljević

Riassunto

INTERPRETAZIONE CONSECUTIVA NEL CONTESTO ACCADEMICO: ESPERIENZA CON GLI STUDENTI SERBOFONI D'ITALIANO LS

Il presente contributo è stato concepito con lo scopo di illustrare il corso introduttivo di interpretazione consecutiva che abbiamo realizzato al Dipartimento di lingua e letteratura italiana della Facoltà di Filologia a Belgrado. Abbiamo avvicinato gli studenti del quinto anno di studi a varie fasi dell'interpretazione consecutiva e gli abbiamo fatto notare le differenze teoriche e pratiche tra la traduzione e l'interpretazione. Alla fine del corso abbiamo evidenziato alcuni punti rilevanti: il corso d'interpretazione consecutiva influisce positivamente sulla motivazione degli studenti, dà la possibilità di verificare ulteriormente la conoscenza di lingua straniera, favorisce l'esercizio linguistico concernente la manipolazione del testo orale e il rafforzamento delle abilità linguistiche orali.

Jasmina M. Lazić*

Colaboradora externa del Centro
de investigación de la literatura y del arte

UDC

821.163.41:929 Rakić M.

821'25

DOI

<https://doi.org/10.18485/analiff.2016.28.1.15>

LAS IDEAS TRADUCTOLÓGICAS DE MITA RAKIĆ

Our objective in this paper is to present the traductological ideas of Mita Rakić (1846-1890), a member of the Serbian intellectual society, writer, philosopher, translator of several foreign languages, and translator of republican writers such as Victor Hugo and Emilio Castelar in the Serbian culture. In the first part of the paper we present the context in which Mita Rakić works by means of bibliographic references; and then we will expose his traductological ideas given in the preface of the “History of the intellectual development of Europe” of John William Draper.

Key words: critics and theory of translation, Mita Rakić, linguistic *criticasters*, textual gender (scientific, philosophical, literary) in translation.

1. Sobre Mita Rakić: su biografía y su posición filosófica e intelectual

Para acercarnos a la trayectoria biográfica de Mita Rakić, escritor serbio, filósofo, traductor y funcionario estatal, nos ayuda la *Enciclopedia popular serbo-croata-eslovena* [Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka] dirigida por Stanoje Stanojević. La referencia biográfica sobre Mita Rakić está escrita por el famoso historiador serbio del siglo XIX Slobodan Jovanović. Según él (1928:799), Mita Rakić nació el 15 de noviembre de 1846 en Mionica, en la región de Valjevo, y murió el 5 de marzo de 1890 en Belgrado. Fue secretario del Ministerio de Asuntos Interiores bajo el gobierno de Čumić y editor de la revista *Vreme*¹ que defendía las ideas

* jasminalazic75@gmail.com

1 Según la historiadora Milanović (2006:145) la revista *Vreme* empezó su publicación en el año 1874, y terminó el 11 de enero de 1875. La referencia bibliográfica para esta revista se encuentra en: *La bibliografía serbia, hemeroteca 1768-2005*, [Srpska bibliografija, periodika 1768-2005], Beograd, Narodna biblioteka, 2011, p. 375, en la cual figura que Rakić, además de encargarse de la publicación, también fue editor.

políticas de dicho gobierno. En el período desde 1881 hasta 1885 ejerció su trabajo en el Ministerio de Asuntos Exteriores hasta ascender a encargado de departamento. En abril de 1885 regresó al Ministerio de Finanzas como ministro bajo la dirección de Hristić, cargo que ocupó hasta el mes de octubre de 1888. Pese a estos detalles biográficos, la mayor ventaja de Mita Rakić fue su conocimiento de varios idiomas extranjeros. Entre todas sus traducciones se destacan: *La historia del desarrollo intelectual de Europa* [History of the Intellectual Development of Europe] de John William Draper (en dos volúmenes: 1871 y 1873), *Las ideas* [Ideen] de Henrich Heine (1877), y *Los Miserables* [Les Misérables] de Víctor Hugo (1866). Estas primeras obras nos demuestran que al comenzar su carrera de traductor, Mita Rakić traducía desde el inglés, el alemán y el francés.

Además de estas traducciones, la obra que más destaca las traducciones y la filosofía de Mita Rakić ha sido la monografía de Andrija B. Stojković bajo el título *El desarrollo de la filosofía en los serbios* [Razvitak filozofije u Srba (1801-1944)], en la cual dicho autor (1972:177) además de mencionar las convicciones políticas de Rakić (primero socialista, luego progresista) y sus funciones estatales, le presenta como un intelectual, políglota, dedicado plenamente a la labor educacional, y el miembro de la Sociedad intelectual serbia. Por otra parte, esta monografía considera a Rakić como un filósofo que aboga por la corriente del materialismo científico perteneciente a la organización de *Omladina* [Juventud]. Sin embargo, lo que sobresale en la presentación de Rakić, en palabras de Stojković, es que dicha persona contribuyó de modo significativo a la cultura serbia con sus traducciones.

En cuanto a la bibliografía de Rakić, percibimos que no se trata sólo de la bibliografía usual, sino más bien de una forma de pensar y de ver el mundo. Lo que encontramos en el *Apéndice de Homenaje a las personas ilustres en el pueblo serbio de la época más nueva (1888, 1901)* [Dodatak Pomeniku znamenitih ljudi u Srpskoga naroda novijeg doba (1888, 1901)] de Milan Milićević, son los detalles la vida académica de Mita Rakić quien después de terminar el bachillerato y la Escuela de Estudios Superiores [Visoka škola] en Belgrado, prosiguió su formación en Munich, Zurich, Gotinga, y Londres. Regresó a su país en 1871 para ser profesor sustituto en el bachillerato de Šabac. El 30 de enero de 1872 le eligieron como

miembro de la Sociedad intelectual serbia. Milićević expresa el conocimiento de Rakić con respecto a las lenguas extranjeras así como de su obra literaria en su lengua materna:

Rakić aprendía con mucha facilidad las lenguas extranjeras, no tanto para hablar, sino para leer a escritores famosos. Aprendió el inglés para poder traducir a Draper; español para poder leer a Castelar; polaco y ruso por el amor a algunos escritores de esas culturas. Conocía muy bien el espíritu y las leyes de la lengua serbia; su sintaxis y su ortografía, con su determinación y consecuencia, superan a casi todos nuestros escritores actuales. Podría ser errónea alguna regla gramatical de Rakić, pero lo literario en él, siempre se ejercía sin tachadura alguna. (MILIĆEVIĆ, 1901:140)²

Inmediatamente después de su regreso de Londres, Rakić tradujo la *Historia del desarrollo intelectual de Europa [Istorija umnoga razvitka Jevrope]* (1871)³ con la cual consiguió el reconocimiento en los círculos educativos y científicos del Reino de Serbia. El ministro de la educación en esta época, Stojan Novaković, hizo un comentario en el prefacio [Referat] sobre su traducción del inglés:

Mi opinión no puede ser la de un experto. De esto me esconde aquel hecho que el escritor, perteneciendo él mismo a la gente de bellas letras que ejercen una labor estatal, y enriqueciéndonos con la traducción de una de las mejores historias culturales, puede garantizar, ante los más cercanos de esta profesión, su elección. (NOVAKOVIĆ, 1877:VI)

Así que el nombre de Rakić aparece por primera vez a finales del siglo XIX y tiene un gran impacto en los círculos científicos e intelectuales. La traducción al serbio de la *Historia del desarrollo intelectual de Europa* emerge relativamente pronto, después de su publicación en el año de 1863 en Nueva York, edición de Harper and Bazar.⁴ Para entender la

2 Todas las traducciones de las citas son de la autora de este artículo.

3 *History of the intellectual development of Europe*, John William Draper, impresa en la imprenta estatal en Belgrado en 1871 (tomo I), 1874 (tomo II). Publicada por la Sociedad intelectual serbia. Traducción del inglés de Mita Rakić.

4 Se puede anotar que el libro tuvo mucho éxito, en base a las ediciones consecutivas. La casa editorial Bell and Dady lo publica en 1864, luego George Bell and

importancia de Draper en aquella época, nos serviremos de las palabras de Rakić, que tiende a explicar no sólo la relevancia de este libro científico y químico, sino también del contexto histórico:

El período de 1830 hasta 1870 se puede llamar *la época* de la historia de la ciencia. Ésta ha empezado con el descubrimiento de la electricidad y ha terminado con la luz eléctrica. La mitad de la época se caracteriza por la aplicación de la química en la fisiología, una revolución científica que cambió la forma de practicar la medicina. En esta época hay numerosos descubrimientos importantes como: la fotografía, el telégrafo, el transporte ferroviario, y el transporte de ultramar. Estos descubrimientos afectaron tremendamente al desarrollo intelectual y las condiciones sociales. (RAKIĆ, 1874:XVIII)

A la vez, Rakić hizo énfasis a base de la cual se podía intuir el motivo de su traducción posterior del filósofo, escritor, ensayista, y político español Emilio Castelar, puesto que hablando de los cambios intelectuales y sociales, advirtió:

Entre todas [las novedades], la mayor será que gracias al desarrollo y la divulgación de la ciencia, y con la más rápida e incesante comunicación entre los pueblos, se van a determinar las ideas liberales en la política y las elevadas en la religión. (RAKIĆ, 1874:XVIII)

Para Mita Rakić fue muy importante su participación en el movimiento de *Omladina* [Juventud]. Este agrupaba a los intelectuales y otras personas destacadas a finales del siglo XIX que principalmente se ocupaban de la liberación de los pueblos sur-eslavos de la Monarquía Aus

Sons en 1875, 1884, 1881, 1905, y terminando en 1914. Los datos han sido tomados desde el catálogo principal de la Biblioteca Nacional Británica, consultada el 2 de diciembre de 2014:

[http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?dscent=0&scps=scope%3A%28BLCONTENT%29&frbg=&tab=local_tab&dstmp=1417981160654&srt=rank&ct=search&mode=Basic&vl\(488279563UI0\)=any&dum=true&tb=t&indx=11&vl\(freeText0\)=A%20History%20of%20the%20intellectual%20development%20of%20Europe%2C%20Draper%2C%20John%20William&fn=search&vid=BLVU](http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?dscent=0&scps=scope%3A%28BLCONTENT%29&frbg=&tab=local_tab&dstmp=1417981160654&srt=rank&ct=search&mode=Basic&vl(488279563UI0)=any&dum=true&tb=t&indx=11&vl(freeText0)=A%20History%20of%20the%20intellectual%20development%20of%20Europe%2C%20Draper%2C%20John%20William&fn=search&vid=BLVU), Esta consulta no excluye la posibilidad que habrán más publicaciones.

tro-Húngara y del Imperio Otomano. Jovan Skerlić (1906:252), el crítico literario más prestigioso de esta época, describe a Mita Rakić como un prominente miembro de *Omladina* [Juventud], quien traducía a Víctor Hugo, y que publicó su traducción de *Jadnici* [Les Misérables] al serbio en 1872. Sin embargo, la perspectiva de la cual parte Skerlić en cuanto a la traducción de Hugo es la perspectiva “republicana”, es decir la idea que Víctor Hugo era el orgullo de la democracia europea. Con colorido y vivacidad, Skerlić lo explica:

Víctor Hugo, “el gran desterrado”, quien luchó al lado de Jersey contra Napoleón, se proclamaba como el poeta de *Los castigos*, el percusor y el orgullo de la democracia europea. Era el líder natural del romanticismo francés y el profeta de la democracia contando entre sus admiradores los románticos y patrióticos miembros de *Omladina* serbia. Sus novelas traducidas tenían un alto impacto social. En el año de 1862, el diario belgradense de “*Trgovačke novine*” [La prensa comerciante] aporta un artículo de un diario húngaro: Víctor Hugo, un desterrado y educador del pueblo. El mismo diario aporta su *Očajnike*, que no son otra cosa que *Les Misérables*, que aparecieron el mismo año en Bruselas. El diario “*Srbski dnevnik*” [El diario serbio], publica en el año de 1864 “una nota característica según Hugo”, sobre el obispo Myriel y el encarcelado Jean Valjean, un episodio traducido de *Jadnici*. En 1872 Mita Rakić publica la traducción completa de *Jadnici*. (SKERLIĆ, 1906:252)

Por una parte, la importancia de las ideas universales se reconoce entre los pueblos más pequeños. Por otra, la prensa es un trasmisor de ideas universales mientras ayuda a estar al corriente. Sin embargo, lo que se puede anotar de la descripción de Skerlić es que *Očajnici* en el diario belgradense “*Trgovačke novine*” podría contener errores de traducción, por lo menos en el título, pero no en la divulgación de las ideas. Estos hechos fueron estimulantes para que aparecieran las traducciones completas de los pensadores franceses. Skerlić indirectamente señala que la traducción de Rakić es una traducción precisa y distinguida, bajo el título de *Jadnici* en comparación con otros intentos, sin llegar siquiera a mencionar a sus traductores. Esta descripción corresponde con el postulado traductológico “quien traduce”, es decir “de qué autor es la traducción”. Por una parte, la autoría de la traducción, y por otra la idea contenida en dicha traducción. Así, Rakić es distinguido no sólo como traductor sino como republicano francés. Skerlić (1906:253) percibe con audacia que después de la

traducción de Hugo, continúa la lista de sus traducciones “de los escritores republicanos”: Jules Simon: *Škola* [*L'École*] en la revista *Vila* (1886), *Domaća sloboda* [*La Liberté*], en la revista *Srbija* (1867), *Parnica braće Neila* [*L’Affaire Naylor*] en la revista *Danica* (1869-1870), *Nešto o slobodi* [*La Liberté de conscience*] en la revista *Radnik* (1871). Rakić también traduce a Eugenio Pelletan: *Matí* [*La mère*] en la revista *Danica* (1869) y *Pogled na svezu između nauke*, [*Un regard sur la connexion entre les sciences*] lo que hizo Dimitrije Matić en la revista *Glasnik Društva Srbske Slovesnosti*. Como vemos, Rakić traduce las ideas que deben influir en las tendencias educativas y científicas no sólo en la literatura sino también en la cultura serbia. Éste es el ambiente en el cual, como lo revela Skerlić, Rakić traduce a Emilio Castelar. Pese a la influencia ideológica alemana en las bellas letras durante la cumbre de las ideas románticas, especialmente la del poeta Henrich Heine, se destaca Emilio Castelar. De ahí proviene el comienzo de la traducción de obra de Castelar en cultura serbia, tanto por Rakić como por Savković.

Atenta tanto al movimiento de los republicanos italianos como al de los franceses, la organización *Omladina* siguió también a las luchas de los republicanos españoles, en particular a su gran orador Emilio Castelar. Su discurso célebre *De los derechos de hombre*, celebrado en la sesión de las cortes constitucionales del 13 de junio de 1869, en la revista *Zastava* (traducidas por Svetozar Savković). En la misma revista, Savković tradujo *El discurso de la libertad de la coincidencia* y el *Catecismo republicano* (1872), impreso en la edición especial. En la revista *Radnik* (1870-1871) se encuentra *El discurso de la libertad religiosa*. La oratoria de Castelar y su alto idealismo parecen creados para nuestra generación, a la cual le gusta la política literaria y la literatura política. (SKERLIĆ, 1906:253)

Skrelić concluye:

Los revolucionarios italianos, especialmente Mazzini, los liberales franceses, y los republicanos ideológicos del fin del segundo imperio, entre ellos Eduardo Laboulaye, Víctor Hugo, y el republicano español Emilio Castelar han sido los maestros democráticos de nuestra Omladina. (SKERLIĆ, 1906:254)

En 1869, Rakić terminó su traducción de la Población Republicana [*Narodni ljudi*] de Emilio Castelar, publicada en 1870. La advertencia

de Skrelić de que Rakić pertenecía a una generación que “le gustaba la política literaria y la literatura política” es pertinente a Skrelić mismo y a su labor crítica, que proviene de su tesis doctoral en la cual trató el tema de lo socio-político en la literatura.⁵ Creemos que Rakić como filósofo y escritor, traducía a Castelar porque en su obra encontraba ideas similares y contemporáneas de lo que ocurría en su entorno de trabajo. Gracias a sus traducciones, Rakić quiso contribuir al desarrollo intelectual en su comunidad, que apoyaba una orientación democrática y liberal en la sociedad serbia.

Cuando Milićević cita todo lo que Rakić tradujo, nos muestra un abanico de sus intereses, que tienen, además del carácter literario, un reto científico-educativo y socio-ideológico. Milićević (1901:140) indica que el 24 de enero de 1887 el presidente del Consejo de educación del Ministerio de Educación le preguntó a Rakić en una carta cuáles fueron sus obras literarias. Rakić le respondió el 27 del mismo mes con otra carta clasificándolas de manera temporal:

- 1864 El disparo del fusil – un cuento, la traducción del inglés
- 1864 La crítica sobre Eva, la bella – una novela de Meri
- 1865 Kaldarija – un cuento del mauro Joakije, traducción
- 1865 Veinte millones – un cuento de M. Hatman, traducción
- 1866 Karan, un cuento de M. Joakije, traducción
- 1866 Sobre la educación femenina, de Virchow
- 1866 Sobre Santo Atos y Hilandar, traducción del ruso
- 1867 La nariz, un cuento de Gogol
- 1867 Angela de Zagor, una novela, traducción del polaco
- 1868 La fuerza y la materia, de Luis Büchner (en *Matica*)
- 1868 De la economía política, de Keri, traducción del inglés
- 1868 La ciencia y su método, de Keri
- 1870 La historia del desarrollo intelectual de Europa, de Dreper, el volumen primero; y en
- 1873 el volumen segundo de la obra misma.
- 1873 El movimiento republicano en Europa, de Emilio Castelar, traducción del español
- 1874 Vreme, el diario político

5 Según Ković (2014:467) la tesis doctoral de Skerlić se titula *La opinión pública en Francia hacia la poesía social y política desde 1830 hasta 1848*, defendida en francés en 1901.

- 1875 Impuestos, una serie de estudios de finanzas
- 1876 El camino serbio de Mac-Yver, traducción del inglés
- 1876 Por Serbia, de Víctor Hugo
- 1877 Ideas de Henrich Heine
- 1877 Una hoja de la física social
- 1879 Ataman Kunicki, de Czajkowski, del polaco
- 1879 Termolama, de Czajkowski, del polaco
- 1879 Dede-Sultan, un cuento histórico de Jovan Šer
- 1879 La población republicana, de Emilio Castelar, del español
- 1879 De Inglaterra, de Henrich Heine
- 1879 La historia verdadera, de Víctor Hugo
- 1879 De Nueva Serbia, 16 estudios geopolíticos, etnográficos e históricos
- 1880 De Italia, de Heine
- 1880 El arte y la ciencia, de Víctor Hugo
- 1880 La reina de Saba, un cuento, del francés
- 1880 Los aforismos políticos
- Dos apartados nuevos de Solomón
- 1881 Contra los estafadores políticos
- 1881 Para un soldado, de Víctor Hugo
- 1881 La libertad de la prensa, un estudio político
- 1881 La religión y la ciencia, los aforismos en el *Vesnik* cristiano
- 1881 La ley de la prensa libre⁶
- 1882 El parlamento y el presupuesto
- 1886 Los miserables, la novela de Víctor Hugo en elveinte cuadernos.

En base a esta bibliografía de traducción se puede anotar que Mita Rakić tiende a introducir ideas progresistas. La orientación filosófica de Rakić se interpreta como científico-positivista. Uno de los libros clave de este ámbito es su obra *Una hoja de la física social* (1877).

En este libro, Rakić sigue al científico positivista belga Adolphe

6 Es interesante el comentario mismo de Rakić en cuanto a la ley de la libertad de la prensa, como lo cita Milićević (1901:141): “Se hace muy evidente – dice Rakić – en la carta: que añadido la ley sobre la libertad de la prensa del 12 de marzo de 1881a mi obra [literaria y de traducción]. El señor presidente, cuando era necesario ser orgulloso por ello, todos los ministros y todas las cabezas se apropiaron de la ley; sin embargo, hoy cuando ésta se anula, cuando cada uno se escapa de ella, cuando toda la miseria se echó a su redactor, es conveniente que lo abraza como si fuera mi niño, puesto que la ley lo es, de veras, de al pie de la letra, excepto una palabra sabía de los dos abogados relevantes de aquel tiempo.

Quételet y su libro *La física social o el desarrollo de las facultades del hombre* en dos tomos (*Physique Sociale, ou essai sur le développement des facultés de l'homme*, 2 vol.), luego *La estadística moral de Inglaterra comparada con la estadística moral de Francia* (*Statistique morale de l'Angleterre comparée avec la Statistique morale de la France*, París, 1864) de André Michel Guerry, el *El tratamiento de la fisiología humana, estática y dinámica* (*A Treatise on Human Physiology, Statical and Dynamical*, 3 vol.) de Draper y los autores alemanes, entre los cuales destacan Büchner, Vogt, Moleschott, los que difundían ideas “positivistas y mecanicistas de Comte sobre la sociedad”, según Stojković (1972:177). Es evidente que Rakić fue un divulgador de las conceptualizaciones del mecanicismo y determinismo absolutista en cultura serbia. De la estadística y la demografía decía: “es un tránsito natural hacia la física social, que reduce la sociedad libre al mecanismo que regula las leyes mecánicas”. Por lo tanto, la voluntad es sólo una expresión necesaria de la condición cerebral, que nace bajo la influencia externa del libre albedrío y de la acción voluntaria independiente de sus influencias, este tipo de voluntad no hay. Stojković (1972:177) se pregunta “si todo es necesario, según las leyes naturales, si el hombre hace todo según la influencia de algunos estímulos que están fuera de su libre albedrío”, ¿eso quiere decir que todo en nuestra vida es determinado de forma fatal? Rakić responde negativamente sobre esta cuestión, porque cree que el hombre, pese a todo, puede elegir entre “aceptar o rechazar todo lo que le atrae y le provoca”.

Sobre este tema, Rakić dio una ponencia en *Gradska kasina* el 10 de febrero de 1876, inmediatamente después de publicar el libro. Novaković hizo un comentario sobre la importancia del empeño de Rakić y su contribución al desarrollo de la ciencia en los serbios:

Esta ponencia no se parece a una ponencia simple. Se trata de un libro completamente terminado, en el cual se expone qué piensan los filósofos y escritores progresistas sobre la sociedad humana como una totalidad orgánica; cómo nació la ciencia, cómo se ha desarrollado hasta hoy, y cómo la humanidad ha ido elaborando e indagando sobre los acontecimientos sociales; y cómo se ha desprendido su importancia y su amplio impacto en nuestro tiempo, alcanzando a cada europeo educado. (NOVAKOVIĆ, 1977:VI)

2. Los criticastros lingüísticos de Mita Rakić

Después de contextualizar la posición filosófica e intelectual de Mita Rakić, nuestro siguiente propósito es analizar sus ideas sobre la traducción. Como traductor y teórico de la traducción, Rakić intenta defender la posición de la lengua serbia, así que su acercamiento traductológico a la vez abarca varios aspectos de la lengua meta, al cual se traducen los textos. Desde su punto de vista, se trata de la lengua en formación a finales del siglo XIX. Por eso, aparece el problema de las traducciones de nuevos ítems, conceptos, y términos. Rakić denomina “criticastros lingüísticos”, a los críticos que le reprochan, es decir, a todos los que piensan que tienen pleno derecho de criticarle sin respaldo. La nota preliminar de Rakić en *la Historia del desarrollo intelectual de Europa*, se puede leer como una fuente de la indagación crítico-teórica sobre sus traducciones.

En primer lugar, con el uso del término “criticastro,” Rakić retoma de la tradición lingüística alemana en la cual él se educó. Con la elección de este término, Rakić sugiere que aun los calcos extranjeros reflejan mejor el significado de la traducción adaptada del término. Por ejemplo, ¿qué sería, si hubiera utilizado el término “criticón”? Éste se referiría más bien a la crítica no constructiva, al reproche, y no al hecho de “no tener el apoyo, ni fundamento, ni doctrina al censurar y criticar la obra de un ingenio,” lo denota este término según la RAE.⁷ En segundo lugar, pero no menos importante, Rakić introduce el aparato terminológico que le va a servir para definir su área y su objeto de la investigación gracias a las traducciones “palabra por palabra” de los términos extranjeros. En este caso, se trata tanto de la ciencia de la traducción (o traductología y su subrama que podría ser la crítica traductológica) como de la ciencia de la lengua, en la cual los calcos funcionan como un tipo de nomenclatura para establecer nuevos campos científicos. A la vez, nos puede servir de apoyo el pensamiento de Meschonnic (2004:83) según el cual: “la defensa y la extensión del préstamo no son solamente del ámbito de la lingüística”, sino que la poética de la traducción también se funda en su renovación. Según el pensador teórico francés, la poética de traducción es literalmente entendida como una teoría de traducción, es decir, una traductología. Por lo tanto, es entendida como una ciencia en sí misma, separada de la lingüística. La

7 RAE, *Diccionario de la lengua española*, tomo I, vigésima primera edición, p.598

traducción es siempre una labor sobre la lengua y sobre los préstamos, en la cual, estos últimos (fraseológicos y sintácticos, no sólo léxicos) tienen su lugar en una indagación teórica.

El término “los criticastros lingüísticos” también se puede interpretar como una metáfora, es decir una forma de pensar sobre la lengua en la que Rakić tiende a establecer su terminología crítico-traductológica. Su terminología es un argumento a favor, desde el punto de vista de Ortega y Gasset (2010:213). Según el filósofo español, la metáfora no es sólo una transposición simple del nombre sino que tiene gran revelancia en la ciencia. Es decir, el término nuevo obtiene su significado por medio del significado antiguo, sin rechazarlo. Por consiguiente, la metáfora, no sólo en la poesía, sino también en la ciencia, representa un elemento constitutivo del pensamiento científico. De esta forma, la metáfora de Rakić de “criticastros lingüísticos” no sólo conduce hacia la denominación de los críticos no competententes respecto a la traducción, sino que también es un término culturológico-traductológico, en base al cual define sus postulados teóricos de traducción y sus cuestiones lingüísticas.

En la nota preliminar de la traducción de la *Historia del desarrollo intelectual de Europa*; Rakić expuso sus observaciones traductológicas sobre la posibilidad de la lengua serbia, en aquel entonces todavía no normativa, de adquirir y aceptar nuevos términos tanto científicos como filosóficos.

Utilizaba los préstamos donde era obligatorio y con intención. Por eso, muchos me podían criticar. Pero, todos ellos designan *los términos puramente filosóficos y técnicos*; y que nuestro idioma, en sentido filosófico, no está bien elaborado, no posee denominaciones para ciertos conceptos. El lector de este libro lo va a percibir. (RAKIĆ, 1871:VI, en cursiva J.L.)

Contra la idea de la naturalización, es decir, contra la adaptación de la terminología a la lengua serbia, que en aquel momento todavía se estaba estandarizando, Rakić aboga por las normas, según las cuales, el término debe adecuarse a su denominación de la lengua fuente y no a aceptabilizarse a su denominación de la lengua meta:

Que intente la misma lengua serbia expresar el término en la traducción, pero no aproximadamente, sino con precisión. Y si hubiera algunas expresiones serbias para los términos y conceptos científicos, yo preferiría

utilizar expresiones prestadas. Porque las denominaciones para los conceptos científicos y los términos técnicos no son una riqueza común de todas las lenguas. Y lo que es común en todas las lenguas, nosotros tampoco lo podemos rechazar. Es más fácil aprender los términos científicos ya hechos, precisamente elaborados que hacer calcos en serbio – ¡y a donde llegaríamos si se pudieran hacer calcos! (RAKIĆ, 1871:VI).

En cuanto a los calcos, que hacen acceptable el concepto y el sentido de una palabra o una expresión extranjera en la lengua, cultura, ciencia y filosofía meta, Rakić destacó la importancia de encontrar una palabra adecuada. Según él, a veces, mediante la estrategia de naturalización, no se consigue el sentido original del término. Incluso se puede llegar a una confusión sobre el objeto de traducción:

Con hacer calcos no se consigue todo. La denominación serbia necesita ser explicada. Tomemos un ejemplo: mi amigo Kujundžić⁸ denomina *inducción* con la palabra de *espiaje*. Sin embargo, si él no explica qué significa dicha palabra, nadie se enteraría que eso es *la inducción* sino que se refiere al *espiaje*. Pese que Kujundžić dice que en la inducción actúa de la misma manera que el espiaje, es decir *se induce a ciegas*, él como filósofo no debe permitir que, tanto la inducción como el espiaje, signifiquen lo mismo en serbio. De misma manera nuestros profesores pensaban que cada niño sabía que significaba *kačestvo*, puesto que se trata de un término esloveno-serbio. No obstante, cuando uno de ellos le pregunta a un estudiante: ¿qué significa *kačestvo*? – éste le responde: ¡*kačestvo* es cuando estoy colgado sobre un árbol!⁹ (RAKIĆ, 1871:VI, en cursiva J.L.)

En una pregunta retórica: “¿no es más práctico evitar tanto esfuerzo y tomar las expresiones ya hechas y definir las?” revela un grado de la dificultad y de la complejidad del oficio de traducción en cuanto a la incorporación de

8 Milan Kujundžić es el creador de la psicología en los serbios; uno de los primeros profesores en la Escuela Superior hasta el año de 1884, según Stojković (1972:149). Luego le sigue Ljubomir Nedić. Stojković explica que Kujundžić enseñaba según los psicólogos positivistas ingleses, según Lluís, compartiendo este punto de vista con Mita Rakić.

9 Rakić, a través de juego de palabras, utiliza el término ruso “kačestvo” cuyo sentido original es “cualidad” y lo pone en relación fonológica con el verbo serbio “kačiti” cuyo sentido es colgar. De hecho, *kačestvo* es un buen ejemplo de una expresión idiomática que significa “amigos falsos” entre el ruso y el serbio.

la nueva terminología filosófica y científica. Él da prioridad a la estrategia de adecuación al texto fuente si se trata de los conceptos y términos filosóficos y técnicos. Desde la perspectiva actual de la traductología, Rakić representa un punto de vista muy moderno y que corresponde al concepto de la internacionalización de la terminología científica. Sin embargo, se resiste a la elaboración de diccionarios o glosarios en los cuales nuevos términos podrían ser explicados a un público menos experto en dicha materia. Esta actitud no pertenece a la idea positivista de la ciencia por la cual abogaba. Por otra parte, Rakić tampoco es un filólogo, y este hecho puede influir en su excusa. Pese a que manifestó no tener el tiempo, su público debería haber alcanzado un nivel que les permitiría entender las novedades en la ciencia y su nueva terminología.

Me decían que era bueno añadir un diccionario de todos los préstamos a este libro. Pero yo no tuve tiempo, tampoco pensaba que sería posible hacerlo simplemente en forma de diccionario. Es decir, interpretar una palabra por otra, o por lo menos, por otras tres palabras. Hay tantos términos, que pese a toda la explicación, quedarían sin ser entendidos a todos aquellos que no hubieran aprendido, por ejemplo, astronomía, química, física, etc. Este libro no ha sido escrito para la gente llana, sino para un público más educado. Lo van a leer aquellos que han terminado la escuela superior. Y si nuestras escuelas superiores no han podido dar, en estos treinta años, tanto conocimiento a sus aprendices para que lean *un libro científico* – no es mi culpa. (RAKIĆ, 1871:VI, en cursiva J.L.)

Rakić formula su principio traductológico, respecto a la dicotomía traductológica, tan desprendida en el pensamiento teórico; especialmente en la teoría de Schleiermacher, relacionada con la fidelidad de la palabra del texto fuente (es decir, que se trata de la estrategia de extranjerización) o de la fidelidad del sentido del texto meta (que se refiere a la estrategia de domesticación):

Todavía me queda por decir que era un gran honor traducir esta obra. Pero, tenía cuidado de no perjudicar a la lengua serbia, teniendo en cuenta lo de Gogol¹⁰: ‘En la traducción es importante que nos dirijamos, ante todo, a los pensamientos, y en menor grado a la palabra, aunque las consecuencias sean insólitas’. (RAKIĆ, 1871:VII).

10 Para la traducción del ruso al serbio expreso mi agradecimiento a la investigadora Aleksandra Mančić.

Por concluir, retomando la idea de Schleiermacher, según la cual cada traductor está ante un problema dialéctico: o va a traer al escritor a una lengua extranjera o va a llevar el lector a un viaje fuera de su lengua, es decir de su hogar. Siguiendo esta orientación estratégica, Rakić optó por traer a Draper a la lengua serbia, de alguna forma domesticarlo, pese al hecho que “traicionó” el texto original en inglés.

3. El hereje ortográfico de Mita Rakić

Rakić cuestiona la ortografía, que es uno de los aspectos fundamentales, especialmente en la época de establecer las normas lingüísticas. La ortografía de cada lengua representa un marco al cual el texto traducido se adopta y se encaja. En este respecto, nuestro intento es demostrar que tanto la historicidad de la lengua como las normas ortográficas están en relación con la teoría de la traducción y que, por consiguiente, su valoración es adecuada. Ivić, el historiador de la lengua serbia, describe el período del siglo XIX respecto a la lengua serbia con las siguientes palabras:

El período entre los años cincuenta hasta los años setenta, fue no sólo el de la normatividad gramatical, sino también la época de la elaboración de las posibilidades expresivas de la lengua literaria. Al alcanzar un idioma que no les encorsetaba, los escritores empezaron a investigar con pasión el campo que se extendía ante ellos. (IVIĆ, 1998:239)

En Rakić, la práctica de la traducción es inseparable de la teoría de traducción, como lo menciona Hurtado Albir (1996). Mientras traducía a Gogol, a la vez asimilaba sus observaciones teóricas sobre la traducción. A pesar de su nota preliminar en la traducción de la *Historia del desarrollo intelectual*, Rakić cambió el tratamiento del lenguaje filosófico y científico al literario. Esto representa una justificación al aporte de Ivić que aseguraba que tanto los escritores como los traductores a finales del siglo XIX contribuían al desarrollo de la lengua literaria serbia. Por esta razón Rakić (1871:IV) dice: “Ante todo, yo no creo en ninguna ortodoxia. Tampoco creo que en cuestion de ortografía en nuestro idioma está determinado para siempre, en todos sus aspectos.” Desde una posición crítico-teórica, de alguien que principalmente pertenece a las bellas letras, Rakić hace un

aporte a las normas, tanto gramaticales como fonéticas, en la lengua serbia durante el período de su estandarización.

La letra “h” es peculiar. No soy un experto en el asunto sólo un simple súbdito en la jerarquía literaria. Siendo eso, me importan directamente todas sus doctrinas; y yo tengo derecho a protestar y rebelar contra todo lo que me parece injusto e inadecuado. Yo protesto contra la imposición de la letra “h”. Digo la imposición, porque su sonido no existe en serbio. Admito que [la letra h] estaba en el proto-serbio, pero no acepto su restauración hoy en día, sólo porque existía en antaño, y por que se utilizaba por allí y por allá. Si nuestros filólogos, a los cuales brindo un homenaje, al mismo tiempo fueran los ‘filólogos de la lengua’¹¹, ellos se encargarían de esta restauración. Ellos mismos admiten que en el habla del este de nuestro pueblo, el sonido “h” no se oye, y que en otros lugares no se pronuncia puramente, sino que se dice “v”, en otro lado “k”, y en el tercer lugar como “j”, y en el cuatro como “g”. Los maestros se empeñan en que los niños pronuncien el sonido “h” – así que éste es extraño en nuestro idioma – y muchos no lo pueden pronunciar como se debería, salvo los que nos entrenamos en esto. No es natural concluir que el sonido “h” está desapareciendo ligeramente en la lengua serbia. ¿Cuándo se va a perder por completo? Y, entonces, ¿no es raro que en vez de los términos bellos y fáciles, se construyan unas palabras insólitas, escribiendo: *udahnuti* [respirar], *truhnuti* [podrir], *kihati* [estornudar], *buzdohan* [cabezote], *buha* [pulga], *muha* [mosca], *kuhati* [cocinar], *kuhina* [cocina], *duhnuti* [soplar], etc.¹² ¿No se respeta el postulado básico de la ortografía fonética, según el cual: escribe como hablas, es decir, ¿tantas letras, cuantas voces pronunciadas? Tanto los italianos como nosotros tenemos una ortografía fonética. Ellos no tienen la letra “h”, así que no la escriben en ningún lugar, salvo en algunas ocasiones – y ahí, se sobreentiende sin ninguna razón - simplemente por su importancia histórica. Por lo menos su gramática enseña que la letra “h” no se debe pronunciar; la nuestra, al contrario, tiende a que esforcemos la garganta, y que la pronunciemos como si fuéramos árabes – como *ch*. Aunque permitimos que el sonido “h” se pronuncie precisamente en

11 él usa: ‘filólogos de la lengua’, pero hoy en día nos referimos a los lingüistas.

12 Adjuntamos la norma gramáticamente correcta y normativa de estos términos hoy en día, en *ekavica*: *udahnuti*, *trunuti*, *kijati*, *buzdovan*, *buva*, *muva*, *kuvati*, *kujna* y *kuhinja*, *duvnuti*.

todas las ocasiones en una parte de nuestro pueblo, no podemos dejar que entre en la lengua literaria. Puesto que, en la lengua literaria, hay que elegir aquel dialecto, que resulta más fácil, más redondeado, más elástico, en el cual hay menos voces duras y ásperas. En resumen, aquel dialecto más estético. Por supuesto, el dialecto más bello es el de nuestra habla del este. Ahora si la mayoría o la minoría habla en este dialecto (lo segundo afirman unos pocos que están a favor del habla del sur) – les da igual. El dialecto florentino es el más pequeño, pero es la base de la lengua literaria italiana. ¿Por qué? ¡Porque es más fácil! París, según la población, es una vigésima parte de Francia. Sin embargo el habla parisiense es un modelo para cada francés – porque es más bello. Por último: los proteccionistas de la “h” escriben con esta letra las palabras Hrist (Christ) y Hohenloha (Hohenlohe). La “H” o es “h” o “ch”, pero no pueden ser las dos. Si dicen que sí, entonces, que borren la regla: ¡para cada sonido una letra! Y pongámonos de acuerdo. (RAKIĆ, 1871:IV-V).

Defendiendo su regla de no pronunciar, y por lo tanto, no escribir la letra “h”, Rakić apela a los ejemplos positivos de la tradición lingüística occidental, por lo menos a aquellos que no pronuncian esta voz. A la vez intenta dar un lugar significativo a estas reglas en cuanto a la normatividad de la lengua serbia. A pesar que entre los escritores se glorificaba la reforma de Vuk Karadžić, Ivić destaca:

[que] en su idioma literario, Vuk Karadžić, hizo más arcaizante con la introducción de la “h” (luego el grupo de “tj” y “dj” en los ejemplos como *tjerati* [echar], *djevojka* [chica] y las peculiaridades menores como *mnogo* [mucho] y *sumnja* [duda] en vez de *mlogo* y *sumlja*), mientras los modelos del habla que encontraba, en mayoría de los casos, fuera de este territorio (en Dubrovnik, en la parte del oeste del antiguo Montenegro y la costa adriática). Eso no significa que él tomó todo esta habla como una base de la lengua literaria; él sacaba prestado dos o tres peculiaridades que le permitieron acercar su idioma a la tradición serbia, y que con esto, la hizo más aceptable para el público serbio. (IVIĆ, 1998:224).

Aunque Rakić es un ejemplo de la tradición serbia que no usa y no escribe la letra “h”, la reforma de Vuk Karadžić tenía un gran impacto en el Reino de Serbia en aquel entonces. Gracias a ella, se hizo la estandarización

de la lengua que fue adoptada por la mayoría de los sueslavos sin importar donde vivían (Imperio Austro-Húngaro o Imperio Otomano). No se debe perder de vista que Rakić escribió su nota preliminar e imprimió su traducción del libro de Draper en 1871, cuando la norma ortográfica estaba establecida y estandarizada, pero no aceptada por completo. A pesar que en el año 1847 fue publicado *Rat za srpski jezik i pravopis* [La lucha por la lengua y la ortografía serbia] de Vuk Karadžić, en Budapest, todavía existía la resistencia a ese tipo de normatividad. Al establecer *ekavica* (el habla del este) en vez de *ijekavica* (habla del oeste) como las normas estandarizadas en el Reino de Serbia en 1847 y aceptarlas por completo en 1898¹³ el proceso tuvo oponentes, lo que se puede ver en la obra de Vuk Karadžić *Skupljeni gramatički i polemički spisi I-III, 1894-96*. [Los escritos gramaticales y polémicos recolectados I-III].

Rakić destaca la importancia de las expresiones y los términos arcaicos, diciendo que se perdieron con la reforma de Vuk Karadžić. ¿Cómo? La reforma de Vuk fue novedosa y revolucionaria para su tiempo, pero tenía sus defensores y sus opositores. Rakić fue su defensor, como lo confirma Ivić (1998:248). No obstante, él exponía sus desacuerdos respecto a algunos aspectos de la reforma. Sus desacuerdos se refieren al uso de las expresiones y términos arcaicos:

En cuanto a los términos arcaicos, los utilicé por obligación, por no tener los términos serbios puros para algunos conceptos, o como expresiones peculiares con el fin de conseguir el colorido bíblico y teológico. Estas formas arcaicas las utilizamos, en verdad, muy pocas veces, pero siempre a la fuerza. Hay que estar muy atentos al “limpiar” la lengua, llegamos hasta tal punto en que hemos borrado todas las categorías de los términos, y ahora nos parece difícil y complicado sin ellos. En vez de una palabra o una forma de decir, estamos dando círculos y estamos describiendo lo mismo, con tres o cuatro palabras, y de nuevo no hemos dicho lo que se debería haber dicho. Entre los numerosos ejemplos, menciono sólo el participio activo que no se permite cambiar según los casos, en muchas ocasiones, no es tan fácil evitarlo. Yo lo utilicé sólo en aquel momento, cuando me veía obligado. (RAKIĆ, 1871:V-VI).

13 Nejlor, Kenet, *Sociolingvistički problemi medju jezicima Južnih Slovena*, preveo i priredio Mirosljub Joković, Prosveta, Beograd, 1996, p.150

Ivić apunta que en el período entre los años cincuenta y setenta del siglo XIX se llegó a cambiar el contenido léxico de la lengua serbia, lo que no favoreció a la terminología teológica y eclesiástica. Respecto a la aceptación de los avances en las ideas positivistas del pensamiento contemporáneo de aquella época, las cuales tenían una procedencia culturológica, se consiguió una apertura de la lengua misma, es decir una transformación del léxico en la traducción. Luego vino la época de la propulsión de la lengua serbia hacia las influencias extranjeras, que no fueron principalmente de carácter ruso. Por consiguiente, no es de sorprender que Rakić utilice el término “criticastro“, un calco de la lengua alemana.

El cambio de la lengua literaria, realizado como una parte del cambio sustancial en la orientación de la cultura serbia, en la época de Vuk e inmediatamente después de él, se refirió al cambio léxico. Las novedades se relacionaban, ante todo, a los préstamos, mientras las palabras domésticas se quedaban, en general, sin influencia. El cambio impactó más al léxico desprendido y retomado de la redacción rusa del antiguo eslavo. La mayoría de estas palabras desapareció de la lengua literaria serbia. No obstante, algunas lexemas inalteradas han sobrevivido la limpieza, o rechazadas por una temporada, y han vuelto poco a poco a escondidas cuando la presión de los filólogos puristas disminuyó. Lo que es muy evidente es que este tipo de palabras pertenecen a la esfera religiosa y eclesiástica como: *žrec* [sacerdote], *molepstvije* [oración] *ili dveri* [puerta]; o a la esfera moral y psicológica como *bodar* [alegre], *revnost* [aplicación], *roptati* [sufrir], *pravedan* [justo], *nužda* [necesidad].... Los ejemplos de estos dos grupos se han usado en dicha forma o alguna similar desde la época de la redacción rusa y serbia del antiguo eslavo hasta la lengua moderna. Sin embargo, hay algunos ejemplos cuando los términos de la lengua eclesiástica no son reconocibles por sus características principales, sino que han sido adoptados a las posibilidades de la lengua serbia: *prosvetitelj* [educador], *zastupnik* [representante], *žrtva* [víctima], *beskonačan* [infinito], *presto* [trono], *ljubazan* [amable], *nastavnik* [maestro], *vaspita-ti* [educar], *podvig* [proeza], *podoban* [adecuado]. (IVIĆ, 1998:250-251)

4. Conclusión

Todo lo analizado en este trabajo presupone que no se puede indagar sobre la ciencia sin pensar la lengua. No hay desarrollo de la ciencia, ni

de las ideas científicas, sin el desarrollo de la lengua a la cual las mismas se traducen. El pensamiento de Rakić refleja esta realidad. La internacionalización del universo científico es a la vez una internacionalización de la lengua y del léxico lingüístico. Sin embargo, aquellas reglas que son válidas para la formación del léxico científico y el léxico terminológico, a veces no son por completo aplicables a la lengua literaria. Cuando Rakić pone en tela de juicio la estructura de la lengua serbia, él establece una modernidad en la interpretación de la traducción, como lo advierte Meschonnic (2004:85). Las interpretaciones y premisas sobre la traducción y el aspecto funcional de la lengua, la significancia de la ortografía, y el contenido léxico de Rakić son observaciones teóricas muy modernas y contemporáneas.

Desde el comienzo, Rakić trata dos vertientes importantes en la teoría de la traducción: la que se traduce y la que se somete a la interpretación del tipo de género textual. Rakić diferencia el texto que posee mayor grado de especialización científica en comparación con el texto de carácter literario. Entendido de esta manera, el cambio lingüístico (o léxico) puede ser una ventaja o una desventaja dependiendo del género textual. La abundancia del léxico ruso es constitutivo para la riqueza de la lengua literaria o eclesiástica, pero en el ámbito de la lengua científica no es relevante. De esta manera, Rakić indica que las relaciones funcionales pueden ser discriminatorias en la traducción (especialmente si se trata de traducción literaria)¹⁴. A la vez Rakić, de manera indirecta, ofrece una imagen del desarrollo de la lengua serbia, incluyendo su fase de la redacción rusa del antiguo eslavo, de la redacción serbia del antiguo eslavo hasta llegar a la época moderna que incluye la influencia alemana, en la cual él escribe y traduce. Este acercamiento a la influencia de las lenguas mediadoras o terceras lenguas en la formación de la lengua propia se asemeja a la visión de Toury en los períodos de la rusificación, alemanización y al final de la anglicización de la lengua hebrea hasta llegar su aspecto contemporáneo. Estas influencias a veces rellenan las lagunas en la lengua meta, y se demuestran

14 Subrayamos que Toury (2004:130) en su interpretación del término equivalencia no insiste en la equivalencia literal entre el texto fuente y el texto meta. Al contrario, se trata del concepto funcional-relacional; es decir de un conjunto de las relaciones que han sido identificadas como discriminatorias para las maneras adecuadas o no-ade cuadas de traducción en el entorno cultural al cual se aplican.

muy constitutivas no sólo para el nivel léxico de la lengua, sino también para la forma de algunos géneros literarios. Según Toury (2004:193), incluso las pseudotraducciones tienen un papel importante en la formación no sólo de la literatura nacional, y por consiguiente, las lenguas nacionales, sino en la cultura en general.

El texto mismo traducido por Rakić es un campo del cruce de las correlaciones sistémicas e históricas de las normas, todavía no determinadas, lo que se demuestra a través de su omisión en el uso de la letra “h” al comienzo de las palabras o de las formas deícticas. Así, la lingüística y la estética de la traducción de Rakić es inseparable de su indagar teórico, y a la vez existe paralelamente con la continuidad histórica de la lengua a la cual traduce. Mencionaremos sólo unos ejemplos:

- “ipokrizija” en vez de “hipokriziju” [hipocresía] (1874, p.229)
- “idraulika” en vez de “hidrauliku” [hidráulica] (1874, p. 240).
- “ipoteza zemljine rotacije” en vez de “hipotezu zemljine rotacije” [hipótesis de la rotación de la tierra] (1874, p. 240).
- “pa uzeti gotovo izrađene izraze i definisati ih?” en vez de “pa uzeti gotovo izrađene izraze i definisati ih?” “[¿y tomar las expresiones ya hechas y definirlas?] (1871, p. IV)
- “manastirski” en vez de “manastirskih” [monasterial] (1871, p.366)

Estos ejemplos de los textos traducidos por Mita Rakić son *belle infidèle* a la manera serbia, que han aparecido más en la ortografía que en el campo semántico de las palabras. Entre la norma de aceptabilidad (en el texto meta) y de adecuación (en el texto fuente), Rakić llevó a cabo su idea de *belle infidèle* respecto a la reforma de Vuk Karadžić y su regla normativa de establecer el habla del este.

Toda la nota preliminar de Rakić en la traducción de la *Historia del desarrollo intelectual de Europa* se puede entender como un texto traductológico que establece principios importantes en cuanto a las normas de traducción, al léxico del texto traducido, a las peculiaridades culturalológico-históricas relevantes para el desarrollo de una lengua, a las posibilidades de recibir las influencias extranjeras, al tipo de género textual (literario, eclesiástico, científico), y en base a estos aspectos, a la aplicación adecuada de la terminología.

Bibliografía

- DREPER, DŽ.V. (1871): *Istorija umnoga razvića Jevrope*, sa ingliskog preveo Mita Rakić, Državna štamparija, Beograd, vol.1.
- DREPER, DŽ.V. (1874): *Istorija umnoga razvića Jevrope*, sa ingliskog preveo Mita Rakić, Državna štamparija, Beograd, vol.2.
- HURTADO, ALBIR, A. (1996): *Didáctica de la traducción*, Publicaciones de la Universidad de Jaume I, Castellón de la Plana.
- HURTADO, ALBIR, A. (2011): *Traducción y traductología. Introducción a la traductología*, 5 ed., Ed. Cátedra, Madrid.
- IVIĆ, P. (1998): *Pregled istorije srpskog jezika*, priredio Aleksandar Mladenović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad.
- KASTELAR, E. (1879): *Narodni ljudi*, s espanjolskog preveo Mita Rakić, Državna štamparija, Beograd.
- KASTELAR, E. (1870): *Beseda Emilija Kastelara o slobodi savesti španskih kortesa 23. aprila 1869*, prevod Svetozar Savković, Platonova štamparija, Novi Sad.
- KOVIĆ, M. (2014): *Političke ideje Jovana Skrelića: pogled iz 2014. godine*, Letopis matice srpske, libro 494, cuaderno 4, pp.465-472
- MEŠONIK, A. (2004): *Od lingvistike prevođenja do poetike prevođenja*, prevele Bojana Anđelković i Zorana Đaković, dvojezično izdanje, AAOM/RAD, Beograd.
- MILANOVIĆ, J. (2007): *Ćim Ćumić: 1836-1901*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- MILIĆEVIĆ, M. Đ. (1901): *Dodatak pomeniku do 1888. godine*, Ćupićeva zadužbina, Beograd.
- STANOJEVIĆ, ST. (ed.) (1928): *Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke*, vol.3. (N-R), Bibliografski zavod, Zagreb. Odrednica: „Rakić Mita“, p.799
- NEJLOR, K.E.(1996): *Sociolingvistički problemi među jezicima Južnih Slovena*, preveo i priredio Miroljub Joković, Prosveta, Beograd.
- NOVAKOVIĆ, S. *Referati* (predgovor u vidu referata) (1877) en: RAKIĆ, M.: *Jedan list iz socijalne fizike*, Državna štamparija, Beograd, pp.V-XI
- ORTEGA I GASET, H. (2010): „Dve velike metafore“, prevela Jasmina Lazić, *Mostovi*, núm. 147, cuaderno 1, Beograd, pp.212-222
- RAE, (2001): *Diccionario de la lengua española*, tomo I, vigésima primera edición, Espasa Calpe, Madrid.

- RAKIĆ, M. „Predgovor“ (1871): en: DREPER, DŽ. V. *Istorija umnoga razvitka Jevrope*, Državna štamparija, Beograd, vol.1, p. I-VII
- RAKIĆ, M. „Štamparske pogreške“ (1871) en: DREPER, DŽ. V. *Istorija umnoga razvitka Jevrope*, Državna štamparija, Beograd, vol.1, p. 364-369.
- RAKIĆ, M. (1877): *Jedan list iz socijalne fizike*, Državna štamparija, Beograd.
- SKERLIĆ, J. (1906): *Omladina i njena književnost (1848-1871), izučavanje o nacionalnom i književnom romantizmu kod Srba*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.
- TOURY, G. (2004): *Los estudios descriptivos de traducción y más allá. Metodología de la investigación en estudios de traducción*, Madrid, Cátedra.
- VV.AA. (2011): *Srpska bibliografija: Periodika 1768-2005*, Narodna biblioteka Srbije, Beograd.

Jasmina Lazić

Summary

TRADUCTOLOGICAL IDEAS OF MITA RAKIĆ

Our objective in this paper is to present the traductological ideas of Mita Rakić (1846-1890), a member of the Serbian intellectual society, writer, philosopher, translator of several foreign languages, and translator of republican writers such as Victor Hugo and Emilio Castelar in the Serbian culture. In the first part of the paper we present the bibliographic references related to the life of Mita Rakić as well as his ideological and intellectual position at the end of XIX century. In the second part of the paper, we expose his traductological ideas given in the preface of the “History of the intellectual development of Europe” of John William Draper as an example of modern thought related to key themes in the contemporary translation theory such as: the authority of translation texts, the ideas that are needed to be translated from one culture to another, a connection between language (and its stadium of development) and translation; a critical attitudes towards incompetent translators, a textual gender of translated texts, an importance of translated texts to the development of language itself and at the same time establishing translation norms. Therefore, there are two sides of the importance of Mita Rakić’s work: one is a historical-cultural perspective of introducing Emilio Castelar and Victor Hugo in Serbian culture which coincide with the period of establishing governmental institution such as a parliament during Obrenović’s monarchy and the other is rethinking some important issue regarding fundamental translation postulates.

Key words: critics and theory of translation, Mita Rakić, linguistic *criticasters*, textual gender (scientific, philosophical, literary) in translation.

SUPROTSTAVLJANJE I PRIBLIŽAVANJE ZNAČENJA FRAZNIH GLAGOLA SA PARTIKULAMA SUPROTNOG ZNAČENJA *IN-OUT* I *ON-OFF* U SAVREMENOM ENGLESKOM JEZIKU

Rad je posvećen engleskim fraznim glagolima sa partikulama suprotnog značenja *in-out* i *on-off*. Konkretnije, u radu se ispituju složeni međusobni značenjski odnosi koji se uspostavljaju između posmatranih jezičkih jedinica. Podsticajni okvir za ovo istraživanje pruža kognitivna semantika na osnovu čijih teorijsko-metodoloških postulata moguće je objasniti motivisanost osnovnih značenja kao i dalja nadovezivanja značenja unutar polisemičke strukture fraznih glagola. Na tim osnovama opisuju se različite vrste suprotstavljanja i približavanja značenja između fraznih glagola sa partikulama *in*, *out*, *on* i *off* i utvrđuju se vrste motivisanosti značenja koje su posledica delovanja različitih kognitivnih mehanizama: slikovnošhematskih transformacija, pojmovne metonimije i pojmovne metafore.

Ključne reči: frazni glagoli, partikule suprotnog značenja *in-out* i *on-off*, suprotstavljanje značenja (antonimija), približavanje značenja (sinonimija), motivisanost značenja, kognitivni mehanizmi, slikovne sheme SADRŽAVANJA I NOŠENJA

1. Uvod

Predmet ovog rada jesu značenjski odnosi fraznih glagola u savremenom engleskom jeziku koji sadrže partikule suprotnog značenja, na primeru fraznih glagola sa partikulama *in-out* i *on-off*. Naime, većina govornika engleskog jezika uzima zdravo za gotovo činjenicu da leksička jedinica *in* ima suprotno značenje od *out*, i leksička jedinica *on* suprotno značenje od *off*, kao što je to slučaj u sledećim primerima: *He threw the ball in, but the lady immediately threw it out; We turned the lights on, but the father turned them off*. Međutim, kako Lindner (1982: 305) ističe, ovako

postavljeni odnosi između gore navedenih leksičkih jedinica predstavljaju isuviše pojednostavljeno tumačenje. Ako, na primer, *in* i *out* imaju suprotno značenje u svim jezičkim upotrebama, bilo bi očekivano da i frazni glagoli *turn in* i *turn out* u rečenicama, *They turned in their homework papers* i *Everything turned out okay*, takođe imaju suprotno značenje, nego se, štaviše, čini da značenja fraznih glagola u prethodnim primerima ne samo da nisu suprotna, već izgledaju prilično nepovezana. Da stvar bude još složenija, postoje slučajevi gde ovi navodni parovi partikula suprotnog značenja (*in-out*, *on-off*) kao sastavni delovi fraznih glagola imaju gotovo isto značenje, te u nekom smislu možemo smatrati da stoje u sinonimijskom odnosu (*He filled in an application form*, *He filled out an application form* i *When I was a student, I lived off bread and cheese*, *She was living on fruit and raw vegetables*). Ovi slučajevi su već dovoljno indikativni pokazatelji tvrdnje da frazni glagoli koji sadrže partikule suprotnog značenja ispoljavaju veoma složene međusobne značenjske odnose, što je, kao što ćemo kasnije videti, u direktnoj korelaciji sa transformacijama slikovnih shema i vrstom motivisanosti nadovezivanja značenja u polisemičnoj strukturi fraznog glagola. Drugim rečima, zahvaljujući *polisemičnoj strukturi* posmatranih fraznih glagola koja presudno izvire iz pojmovno-značenjske strukture sastavnih partikula (*in*, *out*, *on* i *off*), frazni glagoli koji sadrže partikule suprotnog značenja ispoljavaju složene međusobne značenjske odnose, u zavisnosti od vrste motivisanosti nadovezivanja značenja koja leži u osnovi polisemične strukture fraznih glagola. Što se tiče vrste značenjskih odnosa koji se ispituju, u ovom radu naglasak je stavljen na dva tipa značenjskih odnosa: *antonimiju*, odnosno, *suprotstavljanje značenja*, i *sinonimiju*, to jest, *približavanje značenja* posmatranih fraznih glagola.

Građa za ovo istraživanje zasniva se na dva ključna izvora, specijalizovanom rečniku, *Oxford Phrasal Verbs, Dictionary for Learners of English, 2nd edition (2006)* i elektronskom korpusu engleskog jezika *British National Corpus (BNC)*¹. Korpus na kome je izvršeno ovo istraživanje obuhvata 1112 fraznih glagola sa partikulama *in*, *out*, *on* i *off*, zabeleženih u gore navedenom rečniku, sa ukupno 2393 značenja. Zbog obima i prirode

1 Iza primera preuzetih iz rečnika (*Oxford Phrasal Verbs, Dictionary for Learners of English*) navodimo skraćenicu OXD, dok se iza primera preuzetih iz elektronskog korpusa engleskog jezika (*British National Corpus*) nalazi skraćeni BNC.

naše analize, primeri su u radu navođeni selektivno sa ciljem adekvatnog ilustrovanja opisanih vrsta značenjskih odnosa između posmatranih fraznih glagola.

2. Teorijsko-metodološki okvir

Teorijsku osnovu ovog rada predstavlja kognitivna semantika koja je potekla iz sada već klasičnih studija Lakoff/Johnson (1980), Talmy (1983), Lakoff (1987), Langacker (1987), Johnson (1987) i Taylor ([1989] 2003). Jedno od važnijih stanovišta na kojima počiva kognitivna semantika, a u neposrednoj vezi sa značenjskom strukturom polisemičkih leksičkih jedinica, predstavlja pojam *motivisanosti značenja* – pravci proširivanja značenja su pojmovno i iskustveno motivisani, pri čemu se motivisanost ne može predvideti, ali se može objasniti. Drugim rečima, značenja leksema, posmatrana kroz teorijsko-metodološki okvir kognitivne semantike, nisu proizvoljna, već su motivisana. Kao što smo u uvodu ovog izlaganja implicitno naglasili, frazni glagoli predstavljaju jezičke jedinice koje ispoljavaju visok stepen polisemičnosti, pri čemu se motivisanost njihove polisemičke strukture može objasniti uz pomoć teorijskog aparata kognitivne semantike. U slučaju fraznih glagola sa partikulama suprotnog značenja *in-out* i *on-off*, na motivisanost njihovih osnovnih značenja presudno utiču slikovne sheme SADRŽAVANJA (*in* i *out*) i NOŠENJA (*on* i *off*) koje leže u osnovi njihovih pojmovno-značenjskih struktura². Da se podsetimo, *slikovne sheme (image schemata)* predstavljaju organizovanje čovekovog iskustva u mentalne obrasce, o čemu temeljito svedoči Johnson (1987). One predstavljaju iskustvene, utemeljene i prepojemne strukture koje postoje i u jeziku i u mišljenju. Stoga, i u slučaju shema SADRŽAVANJA i NOŠENJA možemo govoriti o specifičnim pojmovno-jezičkim strukturama iz kojih izviru značenja fraznih glagola sa partikulama *in* i *out* sa jedne strane, i *on* i *off* sa druge. Različita prostorna i neprostorna značenja ovih fraznih glagola mogu se delimično objasniti pomoću pojma *profilisanja* – deskriptivnog sredstva koje podrazumeva naglašavanja odnosa između određenog pojma i pojmovnog domena na osnovu koga se taj pojam ra-

2 U našoj kognitivističkoj praksi, shemama SADRŽAVANJA i NOŠENJA bave se sledeće studije: Klikovac (2000) – SADRŽAVANJE, Klikovac (2007) – NOŠENJE i Radenković (2011) – NOŠENJE.

zume (Langacker, 1987), odnosno, na osnovu pojmova *trajektora* (primarnog objekta izdvojenog za primarni fokus) i *orijentira* (referentnog pojma) u okviru različitih prostornih scena (Talmy, 1983). S obzirom na činjenicu da se u našem radu bavimo shemama SADRŽAVANJA i NOŠENJA, mi ćemo, umesto termina trajektor i orijentir, koristiti termine SADRŽANI OBJEKAT (SO) i SADRŽATELJ (S) i NOŠENI OBJEKAT (NO) i NOSITELJ (N). Dalje nadovezivanje i ulančavanje značenja u okviru polisemičke strukture posmatranih fraznih glagola može se objasniti delovanjem brojnih kognitivnih mehanizmima koji leže u osnovi proširenja značenja kao što su: transformacije slikovnih shema, pojmovna metafora i pojmovna metonimija. Sa druge strane, motivisanost značenja fraznih glagola može biti posledica semantičke interakcije između sastavnog glagola i sastavne partikule.

Što se tiče proučavanja značenjske strukture partikula u engleskom jeziku na teorijskim osnovama kognitivne semantike, koja u prvi plan ističe motivisanost polisemije ovih jezičkih jedinica, možemo izdvojiti veliki doprinos sledećih studija: Brugman (1981) – proučava značenjsku strukturu leksičke jedinice *over*, Lindner (1981) – ispituje značenja engleskih fraznih glagola sa partikulama *out* i *up*, Yeagle (1983) – utvrđuje semantikču strukturu leksičke jedinice *off*, i konačno, Lakoff (1987: 416-461) – ispituje polisemičnu strukturu engleske lekseme *over* predstavljajući je kao zrakastu kategoriju prototipske strukture. U kontekstu značenjskih odnosa fraznih glagola koji sadrže partikule suprotnih značenja, istraživanje koje sprovodi Lindner (1982) na primerima partikula suprotnog značenja *in-out* i *up-down*, predstavlja dragocenu studiju i za naše istraživanje, pošto, na svojevrstan način, čini osnovu za ispitivanje značenjskih odnosa partikula i njihovih sastavnih fraznih glagola u ovom radu. Ova autorka ističe činjenicu da značenja partikula *in* i *out*, kao i partikula *up* i *down*, ne samo da nisu uvek suprotna, kao što misli većina govornika engleskog jezika, već ponekad mogu imati i sasvim ista značenja (npr. *He filled in his registartion card*, *He filled out his registartion card*). Štaviše, u radu se potvrđuju slučajevi kada ista partikula nosi suprotna značenja (npr. *The stars are out and the lights are out*), gde prvi primer ima značenje 'vidljivosti', dok drugi primer podrazumeva 'nevidljivost'. Kao još jednu potvrdu složenih odnosa između partikula, Lindner navodi primere gde *out* i *up* imaju suprotno značenje (npr. *Roll out the carpet and then roll it up*).

Ovakav zamršeni splet odnosa u okviru pojmovno-značenjske strukture fraznih glagola sa partikulama *in-out* i *on-off*, čiji je osnovni produkt

višeznačnost, predstavlja plodno tle za pojavu najrazličitijih značenjskih odnosa kojima se posmatrani frazni glagoli odlikuju i koje u jezičkoj realizaciji ispoljavaju. Što je stepen višeznačnosti unutar nekog jezika segmenta veći, to su odnosi između jezičkih jedinica kojima se ona ispoljava složeniji i raznovrsniji.

3. Značenjski odnosi između fraznih glagola sa partikulama *in-out* i *on-off*

Ispitivanjem različitih značenjskih odnosa koji se uspostavljaju između fraznih glagola sa partikulama *in-out* i *on-off*, ustanovili smo da značenjski odnosi koji podrazumevaju približavanje i suprotstavljanje značenja između posmatranih leksičkih jedinica u značajnoj meri zavise od delovanja različitih kognitivnih mehanizama: slikovnošematskih transformacija koje leže u osnovi sastavnih komponenata (na prvom mestu partikula), pojmovne metafore i pojmovne metonimije. Konkretnije rečeno, različita značenja posmatranih fraznih glagola koja izviru iz različitih shematskih struktura koje leže u osnovi njihovih sastavnih partikula imaju za posledicu složene međusobne značenjske odnose. Na taj način uvideli smo da posmatrani frazni glagoli koji sadrže a) iste partikule, a različite glagole, b) različite glagole, a iste partikule, ili, c) različite glagole i različite partikule, ispoljavaju najraznovrsnije značenjske odnose u vidu približavanja i suprotstavljanja značenja, odnosno, razvijaju veoma složene sinonimijske i antonimijske odnose.

3.1. Antonimija – suprotstavljanje značenja

Kada je reč o antonimijskim odnosima koje posmatrani frazni glagoli sa partikulama *in*, *out*, *on* i *off* ispoljavaju, naše istraživanje je ustanovilo sledeća četiri slučaja: a) isti glagol, partikula suprotnog značenja, b) različiti glagoli, partikule suprotnog značenja, c) različiti glagoli, ista partikula i d) isti glagol, ista partikula.

a) Isti glagol partikula suprotnog značenja

Prvi slučaj obuhvata posmatrane frazne glagole koji se sastoje od istog sastavnog glagola i sastavne partikule suprotnog značenja. Tipično,

sastavni glagol odnosi se na aktivnost ili radnju koja je neutralnog karaktera, dok suprotna značenja izviru isključivo iz sastavnih partikula, što za posledicu ima *dominantno ili izrazito* značenje partikule u ukupnom značenju celovitog fraznog glagola. Ta suprotna značenja rezultat su postojanja komplementarnih *slikovno-shematskih transformacija* u okviru temeljnih slikovnih shema (SADRŽAVANJA i NOŠENJA), koje profilišu suprotne procese. Drugim rečima, radi se o *podshemama* unutar semantičkih struktura dve partikule suprotnog značenja (*in-out* i *on-off*) koje imaju identičan pojmovni sadržaj, osim u jednom segmentu, smeru u kome se takvo profilisanje vrši – *ulaženju/nalažnju so u s (in)* nasuprot *izlaženju/nalaženju so izvan s (out)*, ili, *nošenju/osloncu NO (on)* nasuprot *odvajanju NO od N (off)*. Kao rezultat ovakvog pojmovnog odnosa, suprotstavljenost značenja fraznih glagola koji se sastoje od istog glagola i partikule suprotnog značenja temelji se na suprotnim značenjima sastavnih partikula.

• Primeri sa partikulama *in* i *out*

Tipičan primer prethodno opisanog pojmovnog odnosa sa istim glagolom i pojmovno-značenjski dominantnom partikulom predstavljaju kontrarni antonimi iz prostornog domena, *get in : get out*.

1) He ran to the car, *got in* and drove off. (OXD)

The car door opened and a tall man *got out*. (OXD)

Kao ilustracija ovog slučaja koji se realizuje u neprostornim (apstraktnim) domenima mogu poslužiti brojni kontrarni antonimi čija suprotstavljenost značenja izvire iz pojmovnih korelacija UKLJUČIVANJE U AKTIVNOST i ISKLJUČIVANJE IZ AKTIVNOSTI: *leave in : leave out*, *count in : count out*, *cut in : cut out*, *deal in : deal out*, *opt in : opt out*, *rule in : rule out*, i sl.

2) If you are going to the theatre, you can *count me in*. (OXD)

You can enjoy those games, but you can *count me out*. (OXD)

• Primeri sa partikulama *on* i *off*

Naročito produktivnu grupu čine antonimijski parovi čije značenje izvire iz suprotstavljenih prostornih odnosa POKRIVANJA (ON) i OTKRIVANJA (OFF). U tipične primere spadaju brojni frazni glagoli kojima se označava aktivnost oblačenja i svlačenja odevnih predmeta: *get on : get off*, *throw on : throw off*, *fling on : fling off*, *slip on : slip off* i *pull on : pull off*.

3) Hold on, I'll *slip* my coat *on*, then I'll be ready. (OXD)
Slip off your coat and I'll make some tea. (OXD)

b) Različiti glagoli partikule suprotnog značenja

Za razliku od antonimijskog odnosa uspostavljenog između fraznih glagola u čijem sastavu se nalaze isti sastavni glagoli i partikule suprotnog značenja, gde partikula ima dominantno značenje u odnosu na glagol, u ovom slučaju i sastavni glagol i sastavna partikula imaju, u najvećem broju slučajeva, podjednako značajan uticaj na motivisanost značenja fraznih glagola. Drugim rečima, obe sastavne komponente (i glagol i partikula) *izrazito su dominante* u procesu motivisanosti značenja jezičke jedinice koju sačinjavaju. Naime, semantička struktura obe sastavne komponente (i glagola i partikule), sadrži izražena slikovnoshematska obeležja koja podjednako profilišu ukupno značenje celovitog fraznog glagola. U tom smislu, dolazi do neke vrste *pojmovnog preklapanja (conceptual overlap)*³ između unutrašnjih semantičkih struktura sastavnog glagola i sastavne partikule, pri čemu je semantička struktura fraznog glagola rezultat međusobne pojmovno-semantičke interakcije pomenutih sastavnih komponenti. Na osnovu vrste antonimijskog odnosa koji frazni glagoli u ovom odeljku ispoljavaju, možemo ih svrstati u *relacione antonime (directional opposites)*, o kojima svedoče Lyons (1977: 281-282), Cruse (1986: 223-233) i Murphy (2003: 197).

• Primeri sa partikulama *in* i *out*

U domenu prostora, frazni glagoli *put in* i *take out* imaju suprotno značenje u velikom broju primera u kojima su *so* i *s* konkretni/prostorni entiteti (tipično predmeti). Semantičke strukture sastavnih delova prvog fraznog glagola, *to put in*, pojmovno se preklapaju i profilišu korelaciju *stavljanje jednog entiteta (so) u drugi (s)*; sa druge strane, sastavni delovi drugog fraznog glagola, *to take out*, takođe se pojmovno preklapaju u kodiranju korelacije *izvlačenje jednog entiteta (so) iz drugog (s)*.

3 Na moguću pojavu pojmovno-značenjskog preklapanja između sastavnog glagola i sastavne partikule unutar semantičke strukture fraznih glagola ukazuje Hampe (2005: 120) koji navodi sledeće: 'From a cognitive perspective, this purported semantic redundancy can be conceived of as a heightened amount of conceptual overlap since the particles serve to make explicit image-schematic dimensions already inherent in the event domains specified by the verbs and their respective complements.'

4) 'No, I'm sure I *put it in* my apron pocket, but I can't have done it.' (BNC)
Jack felt in his pocket and *took out* his keys. (OXD)

• Primeri sa partikulama *on* i *off*

Kao što to dole navedeni primeri sa relacionim antonimima *put on* i *take off* ilustruju, u semantičkoj strukturi partikule *on* i glagola *to put* sadržane su semantičke komponente sheme NOŠENJA, ili preciznije, podsheme POKRIVANJA. Drugim rečima, i glagol *to put* i partikula *on* impliciraju ostvarivanje kontakta između NO (kaputa – *coat*) i N (čoveka koji ga nosi). Sa druge strane, i iz sastavnog glagola *to take* i iz partikule *off* izvire značenje *odvajanja* NO od N, odnosno, obe komponente doprinose ukupnom utisku gubitka kontakta i oslonca između NO i N, što implicira suprotan proces koji je iskazan fraznim glagolom *put on*.

5) Aren't you going *to put* your coat *on*? (OXD)
She *took* her coat *off* and hung it up. (OXD)

c) Različiti glagoli ista partikula

Treći slučaj koji nedvosmisleno potvrđuje složenost značenjskih odnosa koje ispoljavaju posmatrani frazni glagoli jesu frazni glagoli suprotnog značenja koji sadrže istu partikulu, a različite sastavne glagole. U našem korpusu posvedočeni su brojni takvi slučajevi sa partikulama *out* i *off*. Sa druge strane, čini se da frazni glagoli sa partikulama *in* i *on* ne kodiraju takve međusobne značenjske odnose, na osnovu činjenice da u korpusu nismo zabeležili nijedan slučaj koji bi to potkrepio.

• Primeri sa partikulom *out*

Na osnovu činjenice da se pojmovno-značenjski suprotne kategorije DOSTUPNOSTI i NEDOSTUPNOSTI mogu konceptualizovati kao S, frazni glagoli *come out* i *go out* mogu ispoljiti visok stepen suprotnosti značenja. U prvom slučaju, so (*stars*) koji izlazi iz s (nedostupnosti) postaje dostupan posmatraču. U drugom slučaju, so (*the last star*) koji izlazi iz s (dostupnosti) postaje nedostupan posmatraču⁴. U profilisanju ovakvih po-

4 O ovoj pojmovno-jezičkoj pojavi koja podrazumeva mogućnost da partikula *out* ujedno kodira značenje i *dostupnosti* i *nedostupnosti* nekog entiteta pogledu posmatrača, u zavisnosti od njegovog položaja u odnosu na sadržatelja, prvobitno svedoči Lindner (1981: 121-122).

jmovnih odnosa učestvuju i sastavni glagoli čija se semantička struktura – deiktičko *to come* (*doći*) implicira *dostupnost*, dok deiktičko *to go* (*otići*) implicira *nedostupnost* – poklapa sa pojmovnim scenama DOSTUPNOSTI SO posmatraču i NEDOSTUPNOSTI SO posmatraču⁵.

6) One evening the stars *came out* and the whole sky shone as clear as polished jet. (BNC)

Even the last star *went out*. (BNC)

• Primeri sa partikulom *off*

U svim zabeleženim pimerima sa partikulom *off*, frazni glagoli sa istom partikulom profilisu dva suprotna temeljna principa: *početak* i *završetak/prekidanje* aktivnosti, radnje ili događaja. Ilustracije radi, pogledajmo sledeći slučaj. U okviru pojmovnog domena DOGAĐAJA, frazni glagol *kick off* kodira značenje početka, dok frazni glagol *finish off* kodira značenje završetka.

7) The tour *kicks off* with a concert in Nottingham. (OXD)

The concert *finished off* with the band's latest hit. (OXD)

d) Isti glagol ista partikula

Konačno, u korpusu je zabeležen jedan, na prvi pogled, neobičan slučaj u kome dva različita značenja jednog istog fraznog glagola kodiraju suprotno značenje, što predstavlja primer jezičkog fenomena 'autoautonimije': *throw out*. Ovaj slučaj se temelji na postojanju pojmovno-značenjske opozicije između pojmova DOSTUPNOSTI i NEDOSTUPNOSTI koja izvire iz složene pojmovno-značenjske strukture partikule *out*. U prvom primeru, SO (*a few ideas*) postaje dostupan posmatraču, dok u drugom so (*ideas*) prestaje da bude dostupan posmatraču.

• Primeri sa partikulom *out*

8) She *threw out* a few ideas for us to consider. (BNC)

The institute is building a pilot coal pipeline at the Kuzbas coal fields, and *is throwing out* ideas such as container transport by pipeline for the future. (BNC)

5 Drugim rečima, sematičke strukture ovih sastavnih glagola upućuju na pojmove adlativnosti (*to come*) i ablativnosti (*to go*).

3.2. Sinonimija – približavanje značenja

Što se tiče približavanja značenja koje se uspostavlja između posmatranih fraznih glagola sa partikulama *in*, *out*, *on* i *off*, naša analiza je utvrdila sledeća tri slučaja: a) različiti glagoli, ista partikula, b) isti glagol, partikula suprotnog značenja i c) isti glagol, različita partikula nesuprotnog značenja.

a) Različiti glagoli ista partikula

Frazni glagoli koji spadaju u ovu grupu mogu se označiti kao *kognitivni sinonimi* koji podrazumevaju da je odnos između dve lekseme definisan iz perspektive iskaza u kojima se javljaju *istinosni uslovi* (*truth conditions*). Naime, kako Cruse (1986: 88) navodi, dve lekseme (X i Y) mogu se smatrati kognitivnim sinonimima ako (i) su X i Y sintaksički identični i (ii) ako bilo koja gramatička, deklarativna rečenica koja sadrži X ima ekvivalentne istinosne uslove kao i neka druga rečenica koja je identična prvoj rečenici sa jednim izuzetkom, a to je da je X zamenjen sa Y. Na primer, u kognitivne sinonime možemo ubrojati par *violin* i *fiddle* jer ove lekseme ne mogu da sadrže različite istinosne uslove – *He plays the violin very well* i *He plays the fiddle very well*, i podrazumevaju da je jedan (*sinonim*) nužna logička posledica drugog i obrnuto (*mutual entailment*). Kako rezultati naše analize potvrđuju, jedan frazni glagol najčešće ima jedan kognitivni sinonim (npr. *deal in* $\approx$ *cut in*, *keep out* $\approx$ *stay out*, *turn on* $\approx$ *switch on*, *nod off* $\approx$ *doze off*, itd.). Međutim, izvestan broj fraznih glagola, u svojim različitim značenjima, može imati dva, tri, čak i više kognitivnih sinonima, što je rezultat postojanja različitih slikovnoschematskih transformacija (podshema) i različitih neprostornih pojmovnih domena koje te podsheme strukturiraju unutar semantičke strukture partikule *on*.

• Primeri sa partikulom *on*

U cilju ilustrovanja prethodne tvrdnje, navešćemo primer fraznog glagola *put on* koji, na osnovu primera posvedočenih u našem korpusu, čak u svojim sedam različitih značenja koja izviru iz različitih podshema slikovne sheme NOŠENJA koja leži u osnovi semantičke strukture ovog fraznog glagola, ima različite kognitivne sinonime⁶. U prvom pri-

6 Naglasimo da su svi primeri sa fraznim glagolom *put on* originalno preuzeti iz korpusa, dok rečenice sa preostalim sinonimnim fraznim glagolima (npr. *get on*,

meru, imamo značenje *pokrivanja* u značenju 'oblačenja odevnog predmeta' (*put on* $\approx$ *get on*); u drugom slučaju imamo značenje 'aktiviranje električnih uređaja' koje izvire iz podsheme *dostupnosti* (*put on* $\approx$ *switch on* $\approx$ *turn on*); u trećem i četvrtom takođe imamo značenje *dostupnosti* koje se nadovezuje na prethodno u okviru apstraktnih domena MUZIKE i (*put on* $\approx$ *stick on*) i KUVANJA (*put on* $\approx$ *get on* $\approx$ *stick on*) kojima se opisuju aktivnosti 'puštanja muzike' i 'pripremanja obroka'; u petom slučaju, u ulozi N nalazi se apstraktni domen RASPOREDA/REDA VOŽNJE, pri čemu se, tipično, neko prevozno sredstvo konceptualizuje kao NO (*put on* $\approx$ *lay on*); u šestom primeru imamo značenje *dodavanja dela na celinu* (*put on* $\approx$ *stick on*) u apstraktnom domenu PLAĆANJA (tipično se radi o *cenama*, *računima* i sl.); sedmo značenje beležimo u pojmovnom domenu KLAĐENJA (*put on* $\approx$ *bet on*), pri čemu se potencijalni dobitak ili pobeda one opcije na koju je klađenje izvršeno konceptualizuje kao oslonac.

- 9) Aren't you going *to put* your coat *on*? (OXD)
 Aren't you going *to get* your coat *on*?
- 10) Shall I *put* the light *on*? (OXD)
 Shall I *turn* the light *on*?
 Shall I *switch* the light *on*?
- 11) Do you mind if I *put* some music *on*? (OXD)
 Do you mind if I *stick* some music *on*?
- 12) I need to get home and *put* the dinner *on*. (OXD)
 I need to get home and *get* the dinner *on*.
 I need to get home and *stick* the dinner *on*.
- 13) They *put on* extra trains during the holiday period. (OXD)
 They *lay on* extra trains during the holiday period.
- 14) They can't just *put* an extra 20p *on* the price of cigarettes! (OXD)
 They can't just *stick* an extra 20p *on* the price of cigarettes!

turn on i sl.) nisu originalno preuzete iz korpusa, već su navedene u cilju ilustriranja kognitivnih sinonima, što podrazumeva iskaze sa istinosnim uslovima.

- 15) I've *put* £10 *on* Sultan's Promise (= a horse) in the next race. (OXD)
 I've *bet* £10 *on* Sultan's Promise (= a horse) in the next race.

b) Isti glagol partikula suprotnog značenja

Ovaj slučaj obuhvata značenjske odnose uspostavljene između fraznih glagola koji sadrže isti sastavni glagol i partikulu suprotnog značenja (*in* : *out* i *on* : *off*) iz ugla sinonimije, što, u najmanju ruku, predstavlja, neobičnu jezičku pojavu. Kao što smo već posvedočili u odeljku o antonimiji gde smo analizirali frazne glagole sa istim sastavnim glagolom i različitom partikulom (npr. *live in* : *live out*, *turn on* : *turn off*, itd.), izvestan broj ovakvih primera formira antonimijske parove, što predstavlja uobičajenu jezičku pojavu, ako se u obzir uzme činjenica da se u njihovoj leksičkoj strukturi nalaze partikule suprotnog značenja. Međutim, parovi fraznih glagola poput *live on* i *live off* u primerima, *She was living on fruit and raw vegetables*. (OXD) i *When I was a student I lived off bread and cheese*. (OXD), ili *tap in* i *tap out* u primerima, *Tap in your password*. (OXD) i *I picked up the phone and tapped out Joe's number*. (OXD), ne samo da ne ukazuju na suprotno značenje, već, štaviše, označavaju gotovo isto značenje – 'živeti/preživljavati zahvaljujući nečemu', u prvom slučaju, i 'uneti/ukucati podatke u neki uređaj', u drugom slučaju – samim tim ističući činjenicu da se ovde radi o sinonimijskom značenjskom odnosu između pomenutih fraznih glagola. Na ovu pojavu upućuje Lindner (1982: 305) ilustrujući je sledećim primerima: *They closed up the theater* u odnosu na *They closed down the theater*, i, *He filled in his registration card* nasuprot *He filled out his registration card*. Dalje u tekstu (1982: 315–316), ova autorka objašnjava razloge zbog kojih, na primer, leksički par *fill in* : *fill out*, stoji u sinonimijskom odnosu. Naime, ovo je moguće ako se iste ili uporedive pojmovne scene mogu tumačiti dvojako, iz ugla pojmovne strukture partikule *in* ili iz ugla pojmovne strukture partikule *out*. Stoga, kada je u pitanju *fill in*, radi se o *ubacivanju* pisanog materijala (tipično reči) na neko prazno mesto, što je sadrženo u partikuli *in*, a u slučaju *fill out*, dodavanje pisanog materijala dovodi orijentir (*registartion card*) do *potpunog, ispunjenog kanoničkog oblika/stanja*, što profilise partikula *out*.

- Primeri sa partikulama *in* i *out*

U slučaju frazних glagola *tap in* i *tap out*, koji znače 'unošenje informacija/podataka u neki elektronski uređaj pritiskom na dugme', približavanje značenja izvire iz sledećih pojmovnih odnosa: partikula *in* kodira značenje 'unošenja/ubacivanja podataka' pomoću prostorne scene *ubacivanja so u s*, pri čemu se podaci (so) pojavljuju na ekranu/displeju tog uređaja; sa druge strane partikula *out* profilise značenje 'vidljivosti/dostupnosti podataka' koja je posledica prostorne scene *izbacivanja so u s*, pri čemu se kao s konceptualizuje pojam NEVIDLJIVOST/NEDOSTUPNOSTI. Značenje oba frazna glagola dodatno motiviše pojmovna metonimija NAČIN ZA RADNJU koja izvire iz semantičke strukture sastavnog glagola (*to tap*).

16) He *tapped in* the code, then waited, knowing the signal was being scrambled through as many as a dozen sub-routes before it got to its destination. (BNC)

He knocked quickly, *tapping out* the code Madam Lundy had given him. (BNC)

• Primeri sa partikulama *on* i *off*

Značenjski odnos sledećeg para sinonima *feed on* $\approx$ *feed off* rezultat je sledećeg pojmovnog odnosa: u slučaju prvog fraznog glagola, partikula *on*, označava 'izvor energije' (što je u metonimijskoj vezi sa hranom – glagol *to feed*) koju NO crpi iz N razume se kao *oslonac*, dok se u slučaju drugog, partikula *off* se odnosi na 'crpljenje energije' razume kao 'odvajanja dela od celine' sa naglaskom na 'stalnost izviranja i toka energije'.

17) This bat *feeds on* fruit. (OXD)

The fleas' eggs are laid in the nest and once hatched the fleas *feed off* the young rabbits. (BNC)

c) Isti glagol partikula nesuprotnog značenja

Naša analiza potvrdila je postojanja približnih značenja između frazних glagola čije je značenje u osnovi motivisano različitim slikovnim shemama – SADRŽAVANJA i NOŠENJA. Konkretnije rečeno, u sinonimijskom odnosu mogu se naći frazni glagoli sa partikulama *out* i *off* sa jedne strane – npr. *log out (of a computer sytem)* i *log off (a computer system)*, i partikulama *in* i *on* sa druge – npr. *log in* i *log on*. Napomenimo da je broj prim-

era fraznih glagola sa partikulama *out* i *off* koji se nalaze u odnosu sinonimije daleko brojniji od primera sa *in* i *on* (zabeležena su samo dva primera). Ova brojčana prevaga može se objasniti daleko zastupljenijim preklapanjem pojmovno-semantičke strukture partikula *out* i *off* u odnosu na tek neznatno preklapanje pojmovno-semantičke strukture partikula *in* i *on*.

- Primeri sa partikulama *out* i *off*

Približavanje značenja fraznih glagola *vote out* $\approx$ *vote off* izvire iz činjenice da se institucije mogu konceptualizovati kao S ili kao N, pri čemu se članovi razumeju kao SO ili NO. Pomoću sadejstva metafora INSTITUCIJE SU S i INSTITUCIJE SU N sa jedne strane i metonimije ČLAN-GRUPA (konkretizacije opštije metonimije DEO-CELINA) sa druge, semantička komponenta 'isključivanja čoveka/osobe iz članstva u instituciji' razume se kao *izdvajanje/vađenje dela (so) iz celine (s)* – u slučaju partikule *out*, ili *odvajanje dela (no) od celine (n)* – u slučaju partikule *off*.

18) What will he do if he gets *voted out*? (OXD)

Parsons was *voted off* the Board. (OXD)

- Primeri sa partikulama *in* i *on*

Frazni glagoli *clock in* $\approx$ *clock on*, koji stoje u sinonimijskom odnosu, označavaju radnju/čin 'evidentiranja vremena otpočinjanja radnog procesa'. Prvi frazni glagol crpi značenje iz sadejstva metafore RADNO MESTO JE S (u kojoj je sadržana i metonimija UREĐAJ ZA KUCANJE KARTICA ZA RADNO MESTO), i metonimije POSEDNIK ZA POSEDOVANO (radnik za katicu). Sa druge strane, u profilisanju značenja drugog fraznog glagola učestvuju metafore PRISUSTVO JE KONTAKT i AKTIVNOSTI SU PUTANJE (Silvestre 2009: 233).

19) From the start there was no such thing as *clocking in*; Bernard would usually arrive at 7.30 am, sometimes earlier, and everyone else would be there by 8 am. (BNC)

We arrived and *clocked on* for the night shift. (OXD)

- Primeri sa partikulama *in* i *off*

Zahvaljujući raznovrsnosti slikovnoshematskih transformacija slikovnih shema SADRŽAVANJA i NOŠENJA, moguće je da različite podsheme unutar semantičke strukture različitih partikula motivišu približno ista

značenja. Takvi slučajevi, a u vezi sa značenjem *izolovanja*, zabeleženi su i u našem korpusu, pri čemu jezičke realizacije pomenutog značenja izolovanja predstavljaju frazni glagolima sa partikulama *in* i *off*. (npr. *fence in* $\approx$ *fence off* i *wall in* $\approx$ *wall off*). Drugim rečima, veoma visok stepen približavanja značenja izvesnih fraznih glagola sa partikulama *in* i *off* potiče iz dve različite podsheme koje leže u osnovi sematičke strukture pomenutih partikula na koje se nadovezuje neprostorno značenje *izolovanja*. U prvoj podshemi, partikula *in* profiliše *izolovanje so izvan s* koje izvire iz prostornog odnosa *okruživanja so fizičkom preprekom*, dok u drugoj partikula *off* profiliše *izolovanje NO od N*, što izvire iz prostorne scene *izolovanja NO fizičkom preprekom*. Naravno, različite podsheme profililišu veoma različite procese i načine izolovanja jednog entiteta od drugog. U primerima sa *in*, naglašava se *ostajanje so unutar granica s*, sa eksplicitnim naglaskom na nemogućnost prvog entiteta da se 'oslobodi' i 'izađe' izvan granica S. U primerima sa *off*, izolovanje se profiliše kroz proces 'odvajanja' jednog dela entiteta (NO) od drugog (N) fizičkom preprekom, pri čemu se prvom entitetu onemogućava 'kontakt' sa drugim.

- 20) The grounds *are fenced in* by barbed wire. (OXD)
We've *fenced off* the vegetable patch to stop rabbits from getting in. (OXD)
- 21) Apartment blocks *wall in* the playground completely. (OXD)
Part of the yard *had been walled off*. (OXD)

4. Zaključak

Kao što nalazi naše analize potvrđuju, engleski frazni glagoli sa partikulama suprotnog značenja *in-out* i *on-off* ispoljavaju složene antonimijske i sinonimijske odnose zavisno od vrste motivisanosti značenje u okviru njihove polisemične strukture. Tako složeni odnosi suprotstavljanja i približavanja značenja posledica su delovanja različitih slikovnih transformacija unutar shema SADRŽAVANJA (*in-out*) i NOŠENJA (*on-off*) koje presudno utiču na na motivisanost osnovnih značenja posmatranih fraznih glagola u sadejstvu sa pojmovnom metonimijom i metaforom sa jedne strane, i semantičke interakcije između sastavnog glagola i partikule unutar celo-

vitog fraznog glagola sa druge. Naša analiza je potvrdila da se različite vrste suprotstavljanja značenja između posmatranih fraznih glagola mogu ispoljiti u sledećim slučajevima: a) isti glagol, partikula suprotnog značenja (npr. *get in* : *get out*) b) različiti glagoli, partikule suprotnog značenja (npr. *put on* : *take off*) c) različiti glagoli, ista partikula (npr. *kick off* : *finish off*) i d) isti glagol, ista partikula (*throw out* : *throw out*). Takođe, približavanje značenja zabeležili smo u sledećim slučajevima: a) različiti glagoli, ista partikula (npr. *put on* $\approx$ *stick on* $\approx$ *get on*) b) isti glagol, partikula suprotnog značenja (npr. *live on* $\approx$ *live off*) i c) isti glagol, različita partikula nesuprotnog značenja (npr. *fence in* $\approx$ *fence off*). Na kraju, na osnovu rezultata naše analize, koja je izvršena na primeru fraznih glagola sa partikulama suprotnog značenja *in-out* i *on-off*, možemo istaći značajan doprinos kognitivne semantike na polju ispitivanja semantičke strukture i utvrđivanja raznovrsnih međusobnih značenjskih odnosa fraznih glagola sa partikulama suprotnog značenja, što može predstavljati polazno stanovište za dalja semantička istraživanja ovih jezičkih jedinica u domenu različitih međusobnih značenjskih odnosa.

Literatura

- Brugman, C. (1981). *Story of Over*. M.A. Thesis, University of California, Berkeley.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hampe, B. (2005). When *down* is not bad, and *up* not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image-schema theory. *Cognitive Linguistics* 16 – 1, 115–146.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Reason and Imagination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Klikovac, D. (2007). Predložka značenja u nastavi srpskog jezika kao stranog: slučaj predloga *u* i *na*. U zborniku: *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi*. Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 47–63.

- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, G./Johnson, M. ([1980] 2003). *Metaphors We Live By*. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Lindner, S. (1981). *A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with UP and Out*. Ph.D. Thesis, University of California, San Diego.
- Lindner, S. (1982). What goes up doesn't necessarily come down: The ins and outs of opposites. *CLS* 8: 305–323.
- Lindstromberg, S. (2010). *English Prepositions Explained*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, Vol.I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic relations and the lexicon: antonymy, synonymy, and other paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nerlich, B., Todd, Z., Herman, V. and Clarke, D. D. (eds) (2003). *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Oxford Phrasal Verbs, Dictionary for Learners of English*, 2nd edition (2006), Oxford University Press.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radenković, J. (2011). *Predložka realizacija slikovne sheme NOŠENJA u srpskom jeziku*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet.
- Silvestre Lopez, A. J. (2009). *Particle Semantics in English Phrasal and Prepositional Verbs: The Case of In and On*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Talmy, L. (1983). How Language Structures Space. In: Pick/Acredolo (eds.), 1983, 225–282.
- Taylor, J. ([1989] 2003). *Linguistic Categorization*, 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Yeagle, R. (1983). *The Syntax and Semantics of English Verb-Particle Constructions with OFF: A Space Grammar Analysis*. M.A. Thesis, Southern Illinois University, Carbondale.

Ivan T. Milošević

Summary

THE ANTONYMOUS AND SYNONYMOUS SEMANTIC RELATIONS BETWEEN THE PHRASAL VERBS CONTAINING OPPOSITE MEANING PARTICLES *IN-OUT* AND *ON-OFF* IN THE CONTEMPORARY ENGLISH LANGUAGE

This paper is focused on the English phrasal verbs containing particles with opposite meaning, *in-out* and *on-off*. In particular, this paper investigates the complexity of interdependent semantic relations which are formed between the linguistic units under examination. The theoretical framework for this research is provided by Cognitive Semantics whose theoretical and methodological postulates form the basis for the explanation of both the basic and extended meanings within the polysemic structure of the phrasal verbs. This framework provides the grounding for the description of different types of antonymous and synonymous semantic relations between the phrasal verbs containing particles *in*, *out*, *on* and *off*, as well as for the determination of different types of semantic motivation which result from various cognitive mechanisms: image schemas, the conceptual metonymy and the conceptual metaphor.

Key words: phrasal verbs, opposite meaning particles *in-out* and *on-off*, antonymous relations, synonymous relations, semantic motivation, cognitive mechanisms, containment and support image schemas

ИНТРАЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП У ИЗУЧАВАЊУ ИМПЕРФЕКАТСКИХ ОБЛИКА У КЛАСИЧНОМ И МОДЕРНОМ ГРЧКОМ ЈЕЗИКУ¹

Употреба аугмента и у класичном и модерном грчком језику је истоветна. Као деиктичку партикулу –е, која се јавља као секундарни показатељ прошлих времена трајних и тренутних глагола, у раду ћемо приказати врсте аугмента у оба језика. Наше истраживање указује да се највећа подударност у употреби аугмента између класичног и модерног грчког налази управо код *силабичког* аугмента *ε*-. Контрастирање одређених граматичких форми и прављење корелације између класичног и модерног грчког језика, доприноси успешнијем савладавању фундаменталних језичких процеса у савременом грчком језику. Опште је место да контрастирањем језичких система постижемо боље разумевање и савладавање одређених граматичких категорија неког циљног језика. Стога је битно указати на важност прављења корелације језичких феномена у домену интра- и интерлингвистичких истраживања. Контрастирање језичких феномена истовремено унапређује когнитивне способности самих студената и представља значајан мотивациони фактор у процесу учења, посебно на пољу екстринзичке мотивације. Као предлог за наше истраживање, анализирали смо основне карактеристике имперфекатских облика класичног и савременог грчког језика и њихово превођење на српски језик.

Кључне речи: контрастивна анализа, имперфекат, класични грчки језик, модерни грчки језик, аугмент.

* Филолошки факултет БУ, Катедра за неохеленске студије, Студентски трг 3, 11000 Београд. [Mailto: vojkans@hotmail.com](mailto:vojkans@hotmail.com).

** Филолошки факултет БУ, Катедра за неохеленске студије, Студентски трг 3, 11000 Београд. [Mailto: aelakovic@yahoo.com](mailto:aelakovic@yahoo.com).

*** Овај рад израђен је у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору*, број 178002, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 Рад изложен на Петом међународном конгресу *Примењена лингвистика данас – нове тенденције у теорији и пракси*, који је одржан на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду од 27-29. новембра 2015. године.

1. Уводна разматрања

У нашем раду бавићемо се контрастирањем имперфекатских облика и њихове употребе у класичном и модерном грчком језику. Наша анализа ће обухватити следеће аспекте истраживања:

- основне карактеристике у грађењу и употреби имперфекта у класичном и модерном грчком;
- изучавање античког наслеђа које се очувало у модерном грчком језику, пре свега, у погледу силабичког и темпоралног аугмента, као и неких класичних имперфекатских облика који су присутни и у данашњем говорном језику;
- контрастирање одређеног корпуса класичних и савремених облика глагола у имперфекту и њихово адекватно превођење на српски језик;
- значај контрастивних језичких истраживања и њихов доринос бољем разумевању и савладавању одређених граматичких категорија у савременој језичкој едукацији.

Имајући у виду сличности које се појављују унутар имперфекатских облика, морамо напоменути да оне представљају директно наслеђе преузето из класичног грчког језика у модерном грчком. И класични и модерни грчки језик творе ово време од презентске основе и одређених глаголских наставака, уз додавање аугмента, било силабичког, било темпоралног. Имперфекат се са класичног и модерног грчког језика на српски, преводи нашим пређашњим несвршеним временом или глаголима трајног значења у прошлом времену и означава радњу која је трајала, или се понављала у прошлости (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 121; Тријандафилидис, 1995: 181).

Аугмент представља показну (деиктичку) партикулу –е, која се у класичном грчком језику јавља у свим лицима индикатива историјских времена² (Meillet, 1950; Rix, 1976). У модерном грчком, аугмент представља директно наслеђе из класичног грчког језика (Mackridge, 1985; Thomson, 1989). Функција овог наглашеног префикса била је да означи темпоралну или локалну удаљеност. У локалној

2 Аугмент се не јавља ни у српском ни у латинском језику, док је поред грчког, посведочен још и у индоиранском, јерменском и фригијском (грч. ἔφερε, стинд. ábharat, јерм. eber, фриг. ἔδαες).

функцији појављује се код оних показних заменица које показују просторну удаљеност: ἐ-κεῖνος „онај“ (уп. срп. е-то, е-во, е-но) а у темпоралној функцији јавља се код аугмента који показује временску удаљеност. Некада је функција аугмента била јако важна тако да је он носио главни тон, док је сами глаголски облик био ненаглашен, па су се тако аугмент и глаголски облик стопили у једну реч, нпр. ἔλεγον „говорах“ од λέγω „говорим“ (Будимир, Црепајац, 1979: 117).

2. Аугмент у класичном и модерном грчком језику

Употреба аугмента и у класичном и модерном грчком је истоветна, дакле, аугмент је деиктичка партикула –е, која се јавља као секундарни показатељ прошлих времена трајних и тренутних глагола. Зависно од почетног гласа глаголске основе у класичном грчком, он може бити силабички или темпорални. Аугмент се у класичном језику задржава у свим лицима индикатива имперфекта, аориста и плусквамперфекта, док се у модерном грчком аугмент јавља само када је наглашен и то у 1, 2. и 3. лицу сингулара и 3. лицу плурала (Тријандафилидис, 1995: 186, Warburton, 1973). Дакле, поштујући правило по којем је акценат у облицима имперфекта увек на трећем слогу од краја, као и правило да се аугмент увек задржава када је наглашен (Warburton, 1973), аугмент је сувишан у 1. и 2. лицу плурала (1. л. сг. ἐύραφα, али 1. л. пл. ὑράφαε). Овде је важно напоменути да аугмент и у класичном грчком повлачи акценат што даље од краја речи, али за разлику од модерног грчког, он задржава аугмент у свим облицима, без обзира на број слогова унутар основе или наставка. Такође, употреба аугмента је била факултативна у индоевропском језику, а та слобода у његовој употреби датира још из времена пре Хомера, код ког такође, уочавамо ту појаву. У класичном периоду аугмент се често изоставља код плусквамперфекта. У којни се, међутим, аугмент јавља чак и у конјунктиву (Будимир, Црепајац, 1979: 120).

3. Силабички аугмент

У класичном грчком језику имамо поделу аугмента на *силабички* и *темпорални*, док у модерном грчком језику, постоје три врсте

аугмента: *силабички*, *темпорални* (који се још назива и *фонетским*) и *унуирашњи* аугмент. Слоготворно *ê-* се јавља у функцији аугмента код глаголских основа које почињу консонантом. Највећа подударност у употреби аугмента између класичног и модерног грчког налази се управо код *силабичког* аугмента *ε-* нпр. кл. *ἔγραφον*, нг. *ἐγραφα*. У модерном грчком, глаголи који почињу сугласником у индикативу имперфекта и аориста, такође, добијају испред основе једно *ε-*, које се у одређеним случајевима задржава или изоставља. У класичном грчком, овај аугмент се јавља поред имперфекта и аориста, још и у плусквамперфекту и то, у свим лицима индикатива ових времена, без обзира на број слогова унутар једног облика, док у модерном грчком аугмент изостаје у првом и другом лицу плурала индикатива аориста и имперфекта актива. Иако је основно правило у употреби силабичког аугмента да он долази код глагола који почињу консонантом, ипак и у класичном и модерном грчком постоје неки изузеци у његовој употреби. Тако на пример, класични грчки бележи појаву темпоралног аугмента уместо силабичког, и то код глагола: *μέλλω* – импф. *ἤμελλον*, *βούλομαι* – импф. *ἤβουλόμην* и *δύναμαι* – импф. *ἤδυνάμην*, што није случај када су новогрчки глаголи у питању. С друге стране, у модерном грчком такође, постоје неки изузеци у употреби силабичког аугмента, напр. када желимо да избегнемо неку нејасноћу, као и због ритма или еуфоније: *τοὺς ἐστρώναμε*³ (Τριανταφυλλίδης, 2002: 320), потом следи једна мања група глагола која уместо *ε-* добијају аугмент *η-*, као што је глагол *πίνω* – *έπινα* – *ήπια*. Изузетак представља глагол „знати“ који има исти облик и за аорист и за имперфекат: *ξέρω* – *ήξερα* – *ήξερα*. Посебну пажњу треба обратити на глагол „желети“, с обзиром на то да ненативни говорници модерног грчког често мешају облике индикатива аориста актива и имперфекта актива: *θέλω* – *θέλησα* – *ήθελα* (Τριανταφυλλίδης, 2002: 320, 321). Силабички аугмент се по правилу јавља код двосложних глагола, тј. код оних глагола код којих су и основа и наставак једносложни. Међутим, постоји и неколицина једносложних глагола која у аористу немају аугмент, као што је: *βγαίνω* – аор. *βγήκα*, али импф. *έβγαίνα*, затим: *μπαίνω* – аор. *μπήκα*, импф. *έμπαίνα*, као и: *παίρνω* – аор. *πήρα*, импф. *έπαίρνα*, док глагол *πηγαίνω*

3 Овакве облике је могуће и данас сусрести у неким дијалектима новогрчког језика.

нема аугмент ни у имперфекту ни у аористу: аор. πῆγα, импф. πῆγαῖνα (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 152). Постоје случајеви када овај аугмент није наглашен и то у облицима индикатива пасивног аориста: ε-λέχθη, ε-στάλη, ε-ρρίφθη (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 152). Овде је реч о изразима који представљају директно наслеђе из катаревусе (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 152). У класичном грчком не постоје одступања у правилима када су у питању наведени глаголи и грађење њихових имперфекатских облика.

Подударност у употреби силабичког аугмента и у класичном и у модерном грчком јавља се и код глагола који су почињали спирантом. Тај се спирант налазио, после додавања аугмента, у интервокалском положају, па се стога губио, а аугмент се према фонетским правилима контраховао са радикалним вокалом, нпр. кл. ἔχω, основа **σεχ-** импф. εἶχον од εσεχ-ον; нг. εἶχα; кл. ἔλκω, импф. εἶλκον од ἐσελκ-ον, нг. ἐλκῶ, импф. εἶλκυα⁴ (као и облик ἐλκυα).

4. Темпорални аугмент

Темпорални аугмент у класичном грчком имају сви глаголи који почињу кратким вокалом или дифтонгом, без обзира да ли имају *spiritus asper* или *lenis*. Почетни вокал се сажима са аугментом у нов дуги вокал и то према одређеним правилима сажимања, тако што вокали: **ε, α, ο, ει, αι, ευ, αυ, οι** дају **η, η, ω, η, η, ηυ, ηυ, ω**, нпр. ἄγω - ἥγον, αἰσχύνω - ἥσχυον. У модерном грчком темпорални аугмент имају одређени глаголи који почињу са ε, α, αι и они почетку имају η- као аугмент и задржавају га у свим временима. Два најчешћа примера ових глагола, који имају темпорални аугмент у индикативу имперфекта актива и аориста су: ἐλπίζω – импф. ἤλπιζα али и ἐλπίζα, аор. ἤλπισα али и ἐλπισα, и глагол ἐλέγχω који у имперфекту може имати облике ἤλεγχα или ἐλεγχα, односно ἐλεγξα и ἤλεγξα у аористу. У првом и другом лицу плурала индикатива имперфекта, као и индикатива аориста, глагол ἐλπίζω увек има облике ἐλπίζαμε, ἐλπίζατε, односно ἐλπίσαμε, ἐλπίσατε (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 152). У већи-

4 Код ових глаголских облика, губљењем интервокалске сигме у радикалном делу, према одговарајућем правилу, долази до контраховања силабичког аугмента у ει- са почетним ε испред кога је испало –σ.

ни случајева, глаголи који почињу вокалом или дифтонгом задржавају га у свим временима: ἀκούω – импф. ἀκούα; ὀρίζω – импф. ὀρίζα. У класичном грчком једино дуги вокали као и дифтонг ου остају непромењени, нпр. ἥδομαι – импф. ἡδόμην, οὐτάζω – импф. οὔταζον, док сви остали почетни кратки вокали постају дуги у облицима са аугментом. Изузетак у модерном језику, такође, представљају и већ поменути глагол ἔχω – εἶχα, потом глагол ἐρχομαι – ἦρθα (кл. ἦλθον), εἶμαι – ἤμουν (кл. ἦν). (Тријандафилидис 1995: 187), као и глаголи које смо претходно поменули, а који уместо силабичког имају темпорални аугмент: πίνω (ἐπίνα) – ἤπια, ξέρω (ἡξερα), θέλω (ἡθела) – θέλησα (Τριανταφυλλίδης, 2002: 320, 321). Ови глаголи у класичном грчком имају силабички аугмент.

5. Унутрашњи аугмент

У граматикама новогрчког језика као трећи, засебан облик аугмента наводи се *унутрашњи аугмент* (εσωτερική αύξηση). У класичном грчком овај трећи облик не постоји као посебна категорија аугмента. Заједничко код оба језика је што унутрашњи аугмент може бити силабички или темпорални, у зависности од тога да ли основа главног глагола почиње консонантом или вокалом, тј. дифтонгом. Овај аугмент долази код глагола који имају један или више предлога који служе у творби глагола као префикс. Оно што би требало посебно истаћи је чињеница, да ови префикси представљају директно наслеђе из античког грчког, иако се један број њих данас више не користе као предлози у модерном грчком. То су следећи предлози: ἀμφι-, ἀνα-, ἀντι-, ἀπο-, δια-, εἰς-, ἐκ-, (εξ пред вокалом) ἐν- (εμ – испред лабијалног консоната, εγ – испред велара), ἐπι-, ката-, μετα-, παρα-, περi-, про-, прос-, συν-, (сум- испред лабијалног консоната, συγ- испред велара, συλ- испред λ), ὑπερ-, ὑπο-. Предлози који се завршавају на вокал, губе тај вокал испред аугмента, осим περi- и про- (протеίνω, импф. πρότεινα. υποβάλλω, импф. υπ-έβαλλ-α). Исто правило се може применити у класичном грчком, где се завршни вокал предлога сложених глагола губи спред аугментом, осим код предлога περi и πρό: παρα-βάλλω – импф. παρ-έβαλλον али περi-βάλλω περi-έβαλλον.

У модерном грчком, уколико аугмент није наглашен, онда се он изоставља, нпр. υποβάλλαμε, што није случај у класичном грчком,

где он остаје током читаве промене: υπεβάλλομεν. Код неких глагола аугмент се никад не јавља, нпр. протείνω, импф. πρότεινα. Ако постоје два предложна префикса, онда аугмент долази између другог предлога и основе глагола, нпр. συμπεριλαμβάνω – συμπεριέλαβα (Holton, Mackridge, Warburton 2004: 153). У класичном такође вреди исто правило, нпр. προεισῆγον од глагола προεισάγω. Постоје примери глагола са предложним префиксом који мењају свој унутрашњи вокал основе у –η–, нпр. υπάρχω, импф. υπήρχα (кл. υπῆρχον). Унутрашњи вокалски аугмент се јавља и код глагола απεργώ, импф. απεργούσα, аор. απέργησα или απήρηγησα (уп. кл. εἰσάγω – импф. εἰσῆγον „уводити“). Код неких глагола јављају се оба облика: παραγγέλλω аор. παρήγγειλα или παράγγειλα (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 153).

6. Имперфекат у класичном и модерном грчком језику

Главна обележја савременог грчког језика формирала су се већ пре петнаестог века. По Р. Браунингу, „из периода турске владавине нема фонолошких промена које би се могле уочити, мада су се оне несумњиво одигравале у процесу дијалекатске диференцијације“ (Браунинг, 2005: 115). Иако је у току развоја грчког језика било много промена у морфолошким обрасцима, они нису значајно умањили континуитет грчког језика, чији је глаголски систем у основи сачувао своју структуру и морфолошка обележја, за разлику од именског система који је претрпео многе промене (Браунинг, 2005: 11). Када је имперфекат у питању, постојала је узајамна интеракција између индикатива имперфекта и индикатива слабог аориста: ἔγραψες „написао си“ и ἔγραφες једнако се срећу као аналошке творбе: ἔγραφαν замењује ἔγραφον у 3. л. пл итд, -σαν, које је само по пореклу атичка иновација у атематским аористима, нагло се проширује у 3. л. пл. и тако имамо облик εὔραφσαν (Браунинг, 2005: 41) .

Имперфекат се у класичном грчком гради од презентске основе, тематског вокала (ο, ε), секундарних личних наставака (актив: -ν, -ς, -, -μεν, -τε, -ν; медиопасив: -μην, -σο, -το, -μεθα, -σθε, -ντο) и аугмента који може бити *силабички* или *шемјорални*, у зависности од тога да ли основа глагола почиње са вокалом или консонантом. У модерном грчком, имперфекатски облици глагола 1. конјугације актива се граде

такође од презентске основе, личних наставака за актив и аугмента који може бити *силабички, шемјорални (фонетски) или унујирашњи* у зависности од тога да ли основа глагола почиње вокалом или консонантом⁵. Имперфект глагола 2. конјугације се гради од презентске основе и личних глаголских наставака ούσα, -ούσες, -ούσε, -ούσαμε, -ούσατε, -ούσαν⁶. Код ових глагола изостаје аугмент, док се акценат налази на првом слогу наставка: ρωτούσα. Имперфекат пасива глагола 1. конјугације на -ομαι и 2. конјугације на -αμαι граде имперфекат пасива од презентске основе и наставака (-ομουν(α), -οσουν(α), -οταν(ε), -ομαστε, -οσαστε, -ονταν, -ομασταν, -οσασταν, -ονταν). За разлику од модерног грчког, имперфекат у класичном грчком гради своје облике правилно. Разлика у творби имперфекатских глаголских облика је и у томе што се класични грчки глаголи деле на две групе: глаголи ω и ιι конјугације, док модерни грчки језик дели глаголске облике на 1. и 2. конјугацију (*A συζυγία* и *B συζυγία*, у оквиру које, такође, постоје две поделе - *B συζυγία* – *α' τάξη* и *β' τάξη*).

Ако поредимо употребу имперфекатских облика у класичном и модерном грчком и њихово адекватно преводјење на српски језик, могу се уочити велике подударности у оба сегмента нашег истраживања. Имперфекат казује прошлу, несвршену радњу, која је трајала или се понављала у прошлости (Holton, Mackridge, Warburton, 2004: 121; Τριανταφυλλίδης, 1995: 181). Имперфектом се у грчком језику

- 5 Имперфект глагола како 1. конјугације, тако и 2. конјугације гради се од презентске основе и личних глаголских наставака, специфичних не само за обе конјугације, већ и за два прошла времена, аорист и имперфекат (-α, -εξ, -ε, -αμε, -ατε, -αν(ε)). Акценат се у облицима имперфекта увек налази на трећем слогу од краја (пропарокситона). Код двосложних глагола 1. конјугације јавља се аугмент, као ознака за прошлу, свршену или несвршену радњу, напр. *έ-γραφ-α* (од *γράφω*). Код тросложних и вишесложних глагола прве конјугације, као што смо рекли, не долази до појаве аугмента, већ се на презентску основу додају наведени наставци: *διασκεδάζ-α* (од *διασκεδάζω*). Треба нагласити да изузетак представљају глаголи *ακούω*, *τρώω*, *λέω*, *κλαίω*, *φταίω* и *καίω*, чији су облици имперфекта нпр. *έφταιγα*, *άκουγα*, *έκλαγα*, *έκαγα*.
- 6 Код глагола друге конјугације, без обзира на број слогова, имперфекат се гради од презентске основе и личних глаголских наставака -α, -εξ, -ε, -αμε, -ατε, -αν(ε), за оба реда (*α' και β' τάξη*) = *μιλούσα* / *οδηγούσα*, односно презентска основа и лични глаголски наставци -α, -εξ, -ε, -αμε, -ατε, -αν(ε), само за други ред (*β' τάξη*) = *μίλαγα*.

може изразити и радња која је трајала у прошлости и која је била прекинута неком другом, неочекиваном радњом која је у аористу. Такође, имперфектом можемо изразити две или више паралелних радњи у прошлости које су дуже или краће трајале. Користи се као:

а) *imperfectum descriptivum*, којим се описује неки прошли догађај:

класични	Ἦρχον τότε πάντων τῶν Ἑλλήνων οἱ Λακεδαιμόνιοι.	Лакедемоњани су <i>тада</i> владали (владаху) свим Грцима.
модерни	Όταν ήταν μικρός, συνέχεια παραπονιόταν για το παραμικρό.	Када је био мали, <i>сијално</i> се бунио за сваку <i>сијницу</i> .

б) *imperfectum iterativum*, тзв. итеративни имперфект, којим се казује понављање радње у прошлости:

класични	Λακεδαιμόνιοι κατ' ἀρχὰς τοῦ πολέμου ὅσου λάβοιεν ἐν τῇ θαλάττῃ ὡς πολεμίους διέφθειρον.	Лакедемоњани су, на <i>почејку</i> <i>рајџа</i> , свакоја <i>која</i> би на мору <i>ухвајили</i> <i>убијали</i> као <i>нејрија-ишеља</i> .
модерни	Όλοι όσοι δεν φορούσαν φούστες, δεν έμπαιναν στα μοναστήρια τῶν Μετεώρων.	Сви <i>који</i> нису носили <i>сукње</i> , нису <i>могли</i> <i>улазији</i> у <i>манасијире</i> на <i>Мејсеорима</i> .

в) *imperfectum de conatu*, којим се казује учестало започињање неке радње:

класични	Ἐκαστος ἔπειθεν αὐτὸν ὑποστῆναι τὴν ἀρχήν.	Сваки <i>ја</i> је <i>покушавао</i> <i>да</i> <i>најовори</i> <i>да</i> <i>преузме</i> <i>власиј</i> .
модерни	Όλοι προσπάθούσαν να τον πείσουν να έρθει, αλλά τελικά δεν πείστηκε.	Сви су <i>покушавали</i> <i>да</i> <i>ја</i> <i>убеде</i> <i>да</i> <i>дође</i> , али се на крају <i>није</i> <i>дао</i> <i>убедији</i> .

Грчке облике имперфекта обично преводимо перфектом наших глагола трајног значења, нпр.:

класични	Όρφεὺς ἄδων ἐκίνει λίθους.	Орфеј <i>је</i> <i>певајући</i> <i>покретао</i> <i>камење</i> .
модерни	Όταν ο Ορφέας τραγουδούσε, ζωντάνευαν οι πέτρες και τα δέντρα.	Када је Орфеј певао, <i>камење</i> и <i>дрвеће</i> су <i>оживљавали</i> .

7. Уместо закључка

Имајући у виду све што је претходно наведено, потребно је још једном истаћи значај спровођења интралингвистичких истраживања и њихове примене унутар процеса језичке едукације. Контрастирање одређених граматичких форми и прављење корелације између класичног и модерног грчког језика, доприноси успешнијем савладавању фундаменталних језичких процеса у савременом грчком језику. Бројне анкете које смо спроводили на различитим годинама студија, потврђују нашу хипотезу да, усвајањем дела градива које се односи на имперфекат, студенти боље сагледавају облике и функцију овог времена у савременом грчком језику. Такође, уколико је објашњење одређених језичких феномена захтевало да они буду осветљени и са дијахронијског становишта, јављала се потреба да у сама предавања буду укључени и елементи историјске граматике грчког језика (Jovanović, 2012: 381).

Наша истраживања су показала да највећу корисност у савладавању грчког имперфекта студенти виде управо у делу градива које се односи на силабички и темпорални аугмент, стога смо највећу пажњу у раду посветили управо овом сегменту грађења грчког имперфекта⁷. Овакав начин успостављања корелације у настави класичног и модерног грчког, у исто време представља проверу језичке компетенције наших студената и њихових когнитивних способности стечених у оквиру наставе модерног грчког језика (Brewster, 2004: 26-28). Поред методолошког, овакав приступ настави, укључује и мотивацијски аспект у оквиру наставног процеса, тим пре, што у складу са савременим тенденцијама у креирању мотивационих стратегија унутар наставног процеса, фактор мотивације представља један од кључних задатака поучавања (Vulfolk, Hјuz, Volkap, 2014: 321).

7 У настави модерног грчког језика, унутрашњи аугмент се обрађује на другој години студија, што се подудара са планом и програмом на класичном грчком језику, где се студенти упознавају са имперфекатским облицима, такође на другој години.

Ana Elaković Nenadović
Vojkan Stojičić

Summary

THE CONTRASTIVE ANALYSIS OF IMPERFECT FORMS IN CLASSICAL AND MODERN GREEK LANGUAGE – AN INTRALINGUISTIC APPROACH

When it comes to teaching foreign languages, contrasting language systems achieve better understanding and mastering of certain grammatical categories. Therefore, it is important to point out the importance of making the correlation of linguistic phenomena in the field of phonetics, morphology, syntax and semantics, which simultaneously improves the cognitive abilities of the students and presents the motivating factor in the learning process. In our paper, we shall pay special attention to the ancient heritage that is preserved in the Modern Greek language. Contrasting certain corpus of classical and contemporary forms of verbs in the imperfect tense, we will analyze the similarities and differences in the construction and use of imperfect, as well as its adequate translation in Serbian language.

Key words: contrastive analysis, Classical Greek language, Modern Greek language, imperfect.

ARTIKULACIONE BAZE U KONTAKTU: SOCIOFONOLOŠKI ASPEKTI

Osobine govornih segmenata i elementi prozodije u albanskom jeziku posmatraju se u radu u arealnom kontekstu, pre svega u poređenju sa štokavskom akcentuacijom i srodnim pojavama u štokavskim govorima, sa kojima, u određenim aspektima, dele niz zajedničkih arealnih obeležja, čije izoglose presecaju i podvajaju jezike tradicionalno shvaćenog balkanskog saveza.

Ključne reči: palatalne afrikate, glotalni frikativ, retrakcija akcenta, kvantitet i kvalitet vokala, albanski jezik, balkanski jezički savez.

1. Uvod

U albanskome su veoma dobro posvedočeni različiti jezički kontakti na Balkanu, od antike do savremenog doba. Albanski jezik je u nekoliko talasa bio izložen ekstenzivnoj romanizaciji, kao i kontaktima s grčkim jezikom, a od srednjega veka je u bliskim etnolingvističkim vezama s južnoslovenskim jezicima i, kasnije, sa turskim (Demiraj 1989: 105–130). Albanski, otuda, predstavlja i jedan od centralnih jezika balkanskog jezičkog saveza (Çabej 1987; Ismajli 2012), iako nisu svi balkanizmi – fonološki, gramatički, leksički i frazeološki – jednako zastupljeni u obama njegovim dijalektima. Južni ili toskijski dijalekat albanskoga više je balkanizovan od severnoga, gegijskog dijalekta; tj. i u fonološkom, i u gramatičkom pogledu, arealno se približava makedonskome i drugim centralnim jezicima balkanskoga jezičkog saveza, za razliku od gegijskoga, koji je po tome arealno bliži susednim štokavskim dijalektima, o čemu će i ovde u radu biti više reči iz fonološke perspektive.

1 Studentski trg 3, Beograd, djordje.bozovic@fil.bg.ac.rs

Dijalekatsko raslojavanje albanskoga jezika na dva velika narečja, severno i južno, prethodi dolasku Slovena na Balkan, budući da karakteristične dijalekatske glasovne promene u toskijskome, rotacizam $n > r$ uz denazalizaciju vokala, prema očuvanome međuvokalskom n i fonološkim opozicijama po dužini i nazalizovanosti kod vokala u gegijskome, nisu sprovedene u kasnijim pozajmljenicama, slavizmima i turcizmima u albanskom jeziku, već se njihovi refleksi pojavljuju u autohtonom leksičkom fondu i starijim grecizmima i latinizmima. Uz njih, snopu fonoloških izoglosa koje razdvajaju albanska narečja pridružuju se i inicijalna grupa *vo-* na severu : *va-* na jugu, diftong *ue* na severu, ukoliko nije monoftongizovan : *ua* na jugu, *nj, q, gj > j* u međuvokalskom i finalnom položaju na severu : *nj, q, gj* na jugu, opozicija po zvučnosti kod opstruenata i u kodi na severu, prema desonorizaciji na jugu, prelaz finalnog $h > f$ i konsonantski klaster $ht > ft$ na severu : h, ht u toskijskim govorima, te retrakcija akcenta s otvorene ultime u turcizmima u gegijskome (*káfe, bábë ~ bá:b*), prema oksitonezi na jugu (*kafë* ‘kafa’, *babá* ‘otac’); dok refleksi konsonantskih grupa *kl, gl, tj, dj* i palatala *q, gj*, kao i artikulacija palatalnih afrikata *ç, xh*, prenazalizovanih ploziva *mb, nd, ngj, ng* i glotalnog fiktiva *h*, te refleksi laterala *l* u konsonantskim grupama *pl, bl, fl*, uz delabijalizaciju vokala *y, o* i labijalizacije vokala *i, e, a*, različite vokalske redukcije ili poziciona duljenja, kao i monoftongizacije diftonga *ie, ye, ue ~ ua* ili diftongizacije monoftonga, u različitim arealima i fonetskim kontekstima divergiraju u gegijskim i toskijskim poddijalektima odnosno grupama govora (cf. Beci 1978; 2002; Desnickaja 1968; Elezović 1949/50; Gjinar 1970; Gjinar & Shkurtaj 2003: 151–244) – v. i niže.

U velikom delu albanske jezičke oblasti, posebno na severu, prisutni su u značajnoj meri bilingvizam, okazono i trilingvizam, te diglosija. Iako novije društvenopolitičke prilike u većoj meri doprinose stvaranju monolingvalnih zajednica, istorijski uzajamni albansko-južnoslovenski odnosi predstavljaju jednu od okosnica snažnog bilingvizma i diglosije na albanskom severu, od srednjeg veka do najnovijeg doba (iz referentne literature, cf. Ajeti 1972; Bojović 1991; Curtis 2012; Miklosich 1870; Omari 2012; Popović 1958; Skok 1924; Stanišić 1995). U svakom slučaju, ukupna sociolingvistička situacija na severu albanske, dakle gegijske jezičke oblasti, s dugom istorijom društvenojezičkih kontakata koja je obeležila i poslednji vek, nije bez veze i sa njenim dijalekatskim raslojavanjem; o čemu će nešto više reći, iz arealnolingvističke perspektive, biti i niže u radu.

2. Artikulaciona baza

Osnov svih fonetskih i fonoloških istraživanja svakoga govornog izraza predstavlja artikulaciona baza, sistem automatizovanih artikulacionih navika izvornih govornika datoga jezika. Artikulacionu bazu predstavlja osnovni položaj artikulacionih organa i celokupnost artikulacionih pokreta i izgovornih karakteristika specifičnog jezika, koje svi izvorni govornici usvajaju i automatizuju u ranom detinjstvu kao sistem spontanih izgovornih navika u maternjem jeziku (L1), karakterističnih za konkretni jezički izraz u celini (Bugarski 1996: 125; Kristal 1988: 28; Laver 1978; Malmberg 1974: 76; Miletić 1952: 103). Osnovni izgovorni segment artikulacione baze jeste slog, univerzalna fonetska i fonološka jedinica koja objedinjuje glasovne obrasce u konkretnom jezičkom izrazu i najmanja artikulaciona jedinica, čijim se kombinacijama u govornom nizu konstruišu izgovorne reči, i varijacijama u okviru koje se realizuju suprasegmentna (prozodijska) obeležja govornog niza. Prema tome, osnovu sistema automatizovanih artikulacionih navika izvornih govornika u L1 predstavlja produkcija i organizacija slogova, koji su i domen realizacije svih segmentnih i suprasegmentnih obeležja govornog izraza, kako materijalnih realizacija fonema u artikulacionoj bazi datoga jezika, tako i prozodijskih obeležja jezičkog izraza (Kašić 2000).

Artikulacionu bazu standardnoga albanskog jezika, prema tradicionalnom pristupu fonologiji ovoga jezika (Beci 2004; Dodi 2004), karakteriše 36 fonema. Dijalekatske razlike u odnosu na standard u manjoj meri se tiču fonemskog sastava – gegijskome je poznata i nazalizacija i kvantitet kod vokala kao distinktivno fonološko obeležje, kao i konsonantska fonema /ŋ/ < ng, ali su mahom potrte razlike između parova palatalnih okluziva q, gj i afrikata ç, xh, diftonzi ie, ye i ue su uglavnom monoftongizovani tako da se realizuju kao dugi vokali i:, y:, u:, okaziono je izgubljena i fonetska razlika između velarizovanog dentalnog frikativa dh i velarizovanog dentalnog laterala ll, a poziciono je izgubljena i fonemičnost globalnog frikativa h (> Ø, f), i sl.; s druge strane, dužina vokala je poznata i govorima južnotoskijskog poddijalekta, dok nazalizovanim visokim i prednjim vokalima u toskijskome odgovaraju nenazalizovani vokali i, y (ako nije delabijalizovano), e, u (gjû ~ gju ‘koleno’), a nevisokim zadnjim â, ô, i okaziono nevisokom prednjem vokalu ê, odgovara nenazalizovani

centralni vokal *ĕ* (*vĕnd* ~ *vĕnd* ‘mesto’; *gjâ* ~ *gjĕ* ‘stvar’), dok diftongu *ue* odgovara diftong *ua* (*grue* ~ *grua* ‘žena’) i češće se sistemski gubi glotal *h* u svim pozicijama. U većoj meri se, zapravo, dijalekatske razlike u (mor)fonologiji albanskoga tiču distribucionih karakteristika fonema – poput toskijskog rotacizma, koji je u dijahronijskom pogledu povezan sa denazalizacijom i kod vokala (*vĕnĕ* ~ *verĕ* ‘vino’; *rânĕ* ~ *rĕrĕ* ‘pesak’), ili promene *nj*, *q*, *gj* > *j* u finalnoj i međuvokalskoj poziciji (*bâj* ~ *bĕnj* ‘činim, radim’) u gegijskom dijalektu, odnosno refleksa različitih konsonantskih grupa s palatalizacijom i prenazalizacijom, kao *kl*, *gl*, *tj*, *dj* i sl. (tosk. *klumĕsht* ~ *qumĕsht* ‘mleko’; geg. *tjetĕr* ~ *qetĕr* ‘drugi’), odnosno *mb* ~ *m*, *nd* ~ *n* i sl. (*pas* : *mbas* ~ *mas* ‘posle’) itd., neutralizacije obeležja zvučnosti okluziva u kodi u toskijskim govorima (*i madh* ~ *i math* ‘veliki’), depalatalizacije *nj* > *n*, *q* > *k* i sl. ispred prednjeg vokala u gegijskom (*njĕ* ~ *ni* ‘jedan’; *qe* ~ *kie* ‘beše’), prelaza *l* > *j* iza labijala (*fle* ~ *fje* ‘spavam’ i sl.), te domena različitih morfonoloških alternacija vokala i konsonanata u fleksiji i derivaciji (poput alternacije *i* : *u* u padežnim oblicima određenog vida singulara imenica maskulinuma guturalnih osnova, kao *zog-u* ~ *zog-i* ‘ptica’; alternacije *n* : Ø u oblicima singulara indikativa prezenta aktiva, kao *bie* ~ *bjen* ‘padam’ i sl.); – cf. iznad navedenu literaturu.

Eksperimentalna fonetska istraživanja (Moosmüller & Granser 2006) pokazuju pak da se varijacije u vokalizmu artikulacione baze savremenog albanskog jezika udaljuju u novije vreme od tradicionalne dijalekatske podele, pod uticajem standardnog jezika i sociolingvističkih praksi njegove regionalne apropijacije. Značajne razlike ne nalaze se danas u velikoj meri između tradicionalnog gegijskog i toskijskog vokalizma, koji podvaja teritoriju Albanije i približava govornike gegijskog dijalekta severne Albanije govornicima gegijskog dijalekta na Kosovu, već značajnije razlike danas leže između artikulacionih baza predstavnika jezičkog standarda na Kosovu i u Albaniji, dok je u samoj Albaniji primećena konvergencija između artikulacionih baza na gegijskoj i na toskijskoj osnovici, tako što obrazovani govornici obaju narečja unose karakteristične odlike drugog dijalekta.

2.1. Vokalizam i prozodijska obeležja

Imajući u vidu napred opisane varijacije, u vokalizmu artikulacione baze albanskog jezika nalazi se sedam osnovnih fonema – *i*, *y*, *e*, *ĕ*, *a*, *o*, *u*. Prema kriteriju otvorenosti usne duplje i pokreta tela jezika naviše-naniže,

visoki odnosno zatvoreni vokali su *i*, *y*, *u*, vokali srednje otvorenosti *e*, *ě*, *o*, a nizak odnosno otvoreni vokal *a*. Prema kriteriju položaja tela jezika u odnosu na nepca, pokretima napred-nazad, vokali prednjeg reda jesu *i*, *y*, *e*, srednjeg je reda (centralizovan) neutralni vokal *ě*, zadnjeg su reda *o*, *u*, dok je vokal *a* fonološki indiferenciran po ovome kriteriju. Uz to, kod vokala zadnjeg reda labijalizovanost je redundantno fonološko obeležje, dok je distinktivna u paru visokih vokala prednjeg reda *i* : *y* (Beci, op. cit.: 23–31; Dodi, op. cit.: 37–66).

Pored sedam monoftonga, artikulaciona baza albanskog jezika poznaje i diftonške sekvence koje nastaju na dodiru dvaju osnovnih vokala u hijatu (cf. Beci, op. cit.: 32; Dodi, op. cit.: 70–72). Ti su diftonzi, međutim, pozicione prirode i nemaju fonološku vrednost kao integralne jedinice u sistemu (ibid.). S funkcionalnog aspekta, albanski poseduje jedino morfonološki uslovljene („istorijske“) diftonge *ie*, *ye*, *ue* ~ *ua* (~ *uo*) kao morfoneme, koji čine klasu alternanata u određenim morfološkim kategorijama u fleksiji i derivaciji (cf. alternacije *ie* : *i* u *ndiej* ‘osećam’ : *ndihem* ‘osećam se’; *e* : *ye* u *kthej* ‘vratim, okrenem’ : *kthyer* ‘vraćeno’; *o* : *ua* u *dorë* ‘ruka’ : *duar* ‘ruke’ i sl.). Svi ovi diftonzi su silaznog karaktera, što znači da nose slogovni akcenat na prvome delu; izuzev diftongoidne sekvence *je*, koja je u istorijskoj vezi s *ie*, ali je njihova varijacija nejasna (Orel 2000: 4), i takođe učestvuje u morfonološkim alternacijama (cf. *je* : *i* : *o* u *pjek* ‘pečem’ : *piqja* ‘pecijah’ : *poqa* ‘pekoh’). Kao takvi, oni predstavljaju poseban slučaj i u sistemu akcentuacije albanskoga, budući da prevlače akcenat dalje za jednu moru od desnog kraja osnove reči, gde on teži da se pozicionira, u skladu sa opštim pravilima albanske prozodije (cf. *grúa* ‘žena’ : *kuádër* ‘kadar’; gde se u prvoj reči nalazi „istorijski“, a u drugoj pozicioni fonetski diftong). S druge strane, pojedini inovativniji govori znaju i za sekundarne diftongizacije akcentovanih vokala *i* > *ěi*, *e* > *ie* i dr. (*mirë* ~ *mëir* ‘dobro’; *qe* ~ *kie* ‘beše’), ali i tu je reč o poziciono uslovljenim i ograničenim pojavama pre svega distribucionog karaktera (pod akcentom, iza palatala i sl.).

Slogovni akcenat u albanskom jeziku je dinamičkog tipa, senzitiivan na morfološki sastav reči i metričku strukturu leksičke (gramatičke) osnove. Akcenat je u reči vezan za pretfinalnu moru osnove, tj. za ultimnu osnove ako je ona metrički teška (jaka), bilo da sadrži istorijski dug vokal ili diftong, bilo da je zatvorena konsonantskom kodom; odnosno za penultimu osnove reči, ako je ultima metrički laka (slaba). Svi su flektivni na-

stavci ekstrametrični, i akcenat reči je paradigmatiski nepomičan u fleksiji. Prefiksi takođe ne menjaju akcenatsku strukturu osnove; dok se metrička pravila dodeljivanja slogovnog akcenta ciklički primenjuju iza svake sufiksacije (Bozhoviq 2012; Canalis 2007).

2.2. Arealni kontekst

Gegijski dijalekat, kao što je napomenuto, poseduje i kvantitet i nazalizovanost kao distinktivna obeležja kod svih vokala, osim *ě*. Minimalni parovi između dugih oralnih i dugih nazalizovanih vokala postoje (*me ftue* > *ftu*: ‘pozvati’ : *ftû*: ‘dunja’), ali su svi nazalizovani vokali redundantno i dugi, a najčešće nose i slogovni akcenat, u čemu se ogleda povezanost obeležja nazalizacije kod vokala u gegijskom sa suprasegmentnom organizacijom govornog niza – kao arealna karakteristika, ona se javlja i u kontaktnim štokavskim govorima zetsko-sandžačkog dijalekta, gde vokalski kvantitet takođe teži redundantnoj nazalizaciji (Stanišić 1995: 49; 2004: 107; v. i tamo citiranu literaturu); dok joj u širem tipološkom i dijahronijskom kontekstu odgovara i paralela s razvojem opšteslovenskih nazalnih vokala (jusova), koja je u vezi s kvantitetskim opozicijama u vokalizmu različitih slovenskih dijalekata (Stanišić 2010: 161).

Pored fonološki dugih vokala u gegijskome, i otvoreni i akcentovani slogovi imaju fonetski bitno duže trajanje od kratkih, zatvorenih i neakcentovanih slogova, ali kraće od sloga s dugim vokalom (*shōk* ‘drug’ : *shó·ku* ‘taj drug’ : *sho:k* ‘drugovi’). Njihova poludužina, međutim, nema i fonološki status (Ismajli 1975), te je neosnovana tvrdnja o razlikovanju tri stepena dužine vokala u gegijskom dijalektu, kao i teze o arealnom karakteru pretpostavljene gegijske politonije u vezi sa štokavskom prozodijom (Polák 1957; Stanišić 1995: 48; 2004: 106) – v. niže (§3.2).

Dugi i nazalizovani vokali u gegijskome teže i zatvaranju artikulacije, što vredi i za diftonge *ie*, *ye*, *ue*, koji se monoftongizuju redukcijom nevisokog dela diftonga (*diell* ~ *di:ll* ‘sunce’ i sl.). Zatvaranjem artikulacije dugih i nazalizovanih vokala gotovo se i eliminiše niski dugi nazalizovani vokal *â* u gegijskom (> *â°*, *ô*) – labijalizacija vokala *a* kao arealno obeležje široko je rasprostranjena i u kontaktnim štokavskim govorima (Stanišić 1995: 50; sa literaturom); a u istom kontekstu se može posmatrati i ikavizam u refleksu dugoga jata u istočnocrnogorskim muslimanskim govorima (Stanišić 1995: 49–50; 2010: 163; v. i tamo navedenu literaturu).

Artikulacija vokala *y* izrazito je nestabilna u većini govora, kao što je iznad rečeno, budući da teži delabijalizaciji *y > i*, uz okazujuću diftongizaciju *y > ei* i dalje otvaranje *y > e* (*yll ~ ell* ‘zvezda’); s obzirom na neveliku funkcionalnu opterećenost ove distinkcije u vokalizmu albanskoga jezika. S druge strane, u pojedinima inovativnijim govorima, ta je sistemska nestabilnost razrešena funkcionalnim proširenjem opozicije prema labijalizovanosti kod vokala prednjega reda, tako da se ograničeno pojavljuje i labijalizovani parnjak nevisokog vokala prednjeg reda *e : /ø/* (*ve ~ v/ø/* ‘jaje’), čime se obezbeđuje i simetričnost u vokalskom trouglu albanskoga, a nije nepoznata ni poziciona labijalizacija *i > y* kraj labijala (*kripë ~ krypë* ‘so’ i sl.) – s tim u vezi, na stabilnost artikulacije i fonemičnost vokala *y* u znatnoj meri utiče arealni kontekst, tj. stepen međujezičkih kontakata i interferencije, u prvom redu s turskim jezikom, čiji se vokalizam, zahvaljujući zakonu vokalske harmonije, odlikuje i visoko funkcionalnom opozicijom prema labijalizovanosti. To je i razlog pojave ovoga vokala i u turcizmima u kontaktnim srpskohrvatskim govorima na Kosovu (cf. Remetić 2004; Stanišić 1995: 52; 2005; 2010: 168–169; s tamo navedenom bibliografijom). Prema Stanišiću (2004: 108; 2010: 161–162), tipološki razvoj i ovoga vokala u albanskome (i rumunskome) i opšteslovenskog jerija (**y*) u široj arealnoj i dijahronijskoj perspektivi takođe se može posmatrati i u vezi sa nazalizacijom i kvantitetskim opozicijama u vokalizmu.

Pored toga, vrlo je nestabilna i artikulacija centralizovanog vokala srednjeg reda *ē* (*schwa*), koja u različitim govorima ide od poluotvorenog vokala prednjeg reda [ɛ] do poluotvorenih vokala srednjega reda [ɜ] i zadnjega reda [ʌ], dok u otvorenom slogu i u finalnom položaju, kada je nenaglašen, gotovo uvek podleže sinkopi odnosno eliziji s kompenzacionim duljenjem (*këpucë > kpu:c* ‘cipela’ i sl.) – cf. kao moguću arealnu i dijahronijsku paralelu refleksu štokavskog poluglasnika (**ʊ*), koji uključuju otvoreni vokal prednjeg reda /æ/ u govorima zetsko-sandžačkog dijalekta, kao i otvoreni vokal srednjeg odnosno zadnjega reda /a/ u ostatku štokavskog narečja; prizrensko-timočki dijalekti čuvaju i refleks tipa *schwa*; dok su opšteslovenski poluglasnici u tzv. slabom položaju elidirani, uz kompenzaciono duljenje (**brōdb > brōd* i sl.), što predstavlja i širu tipološku paralelu (Stanišić 1995: 49; 2004: 106–107; 2010: 161, 163). Na sličan način varira i artikulacija niskog vokala *a*, od otvorenog vokala prednjeg reda [æ], do poluotvorenih vokala zadnjeg reda [ɑ] i [ɒ] sa labijalizacijom.

Nestabilnosti u artikulaciji vokala *ě*, međutim, prvenstveno su fonet-skog karaktera, dok se u fonološkom smislu tiču jedino distribucionih karakteristika ovoga vokala. On ima znatno rašireniju distribuciju u toskijskom dijalektu, budući da, kao što je rečeno, tu odgovara gegijskim nazalizovanim nevisokim vokalima, primarno zadnjeg odnosno srednjeg reda (Gjinari 1981). Distribucionoga je karaktera i vokalizacija *ě* > *e* pred sonantima u gegijskom dijalektu (*moter* ~ *motěr* ‘sestra’; *i âmel* ~ *i ěmběl* ‘sladak’), a kao distribuciona ograničenja, takođe pretežno u gegijskom, treba razumeti i sinkopu i eliziju vokala *ě* u nenaglašenom položaju, ali i generalnu ulogu koju taj vokal ima uz slogovni akcenat u morfonologiji albanskoga, o čemu je više reči dalje u radu (§3.2) – pretežno gegijska tendencija sužavanja distribucije vokala *ě* može se sagledati i u širem arealnom kontekstu u svetlu konvergencije sa južnoslovenskim dijalektima u kojima ovaj vokal nema fonemski status (Stanišić 1995: 49; 2004: 112); kao posledica sinkope, u gegijskom se javlja i silabičko *r* (*mōt̥s* < *motrēs* ‘sestri’), koje po Stanišiću (ibid.; 2010: 169) najbližu arealnu paralelu ima upravo u srpskohrvatskome, mada ni ovde, međutim, nije zaista reč o fonološkoj pojavi *sensu stricto*, već se zapravo radi o fonetskoj, pozicionoj silabičnosti, pa je utoliko i ova arealna paralela u izvesnoj meri upitna, posebno kada se uzme u obzir to što, u kontekstu značajnijeg multilingvizma i međujezičke interferencije, dolazi upravo do gubljenja silabičnosti i fonemičnosti kod *ɾ* (dekomponovanjem > /ər/) u kontaktnim srpskohrvatskim govorima, kakav je srpski prizrenski govor (ibid.; Remetić, op. cit.; s citiranom literaturom).

2.3. Konsonantizam

U konsonantizmu artikulacione baze albanskoga jezika nalazi se oko 29 fonema – imajući u vidu dijalekatske razlike. Seriju ploziva predstavlja ju bilabijali *p* : *b*, dentali odnosno alveolari *t* : *d*, palatali *q* : *gj*, i velari *k* : *g*, kod kojih je distinktivno i obeležje zvučnosti. Seriju nazala čine bilabijal *m*, dental ili alveolar *n*, i palatal *ñj*, dok pojedini govori, pretežno gegijski, poznaju i velarni nazal /ŋ/ (uprošćavanjem konsonantskog klastera < *ng*). Frikativni konsonanti su labiodentali *f* : *v*, interdentali *th* : *dh*, alveolari *s* : *z*, palatali *sh* : *zh*, i glotal *h*, bez parnjaka po zvučnosti. Alveolarne afrikate su *c* /ts/ : *x* /dz/, a palatalne *ç* /tʃ/ : *xh* /dʒ/. Albanski razlikuje i dve serije likvida, velarizovani dental *ll* i (post)alveolarno *l* u seriji laterala, odnosno par rotičkih fonema, alveolarni vibrant *rr* i alveolarni jednoudarnik *r*. Fo-

nemski status ima i poluvokal *j*, iako je dosta ograničene distribucije (Beci, op. cit.: 33–44, 103; Dodi, op. cit.: 72–108).

Nestabilnosti u artikulaciji prisutne su u najvećoj meri kod palatalnih konsonanata, afrikata i glotala *h*. Gegijski govori poznaju veća distribuciona ograničenja palatalnih konsonanata, što uključuje depalatalizaciju *nj* > *n*, *q* > *k* i sl., kao i pozicione promene *nj*, *q*, *gj* > *j* u međuvokalskom i finalnom položaju. S tim u vezi jesu i nestabilnosti u artikulaciji palatalnih ploziva *q*, *gj* i afrikata *ç*, *xh*, koji teže približavanju afrikatskom paru štokavskoga tipa *ć*, *đ* u gegijskim govorima. Slično konfesionalnim markerima u bosanskohercegovačkim govorima (cf. diskusiju u Šipka 1974: 107–112; Peco 1999), i ovde je uklanjanje palatalnih ploziva i nazala iz sistema i umekšavanje artikulacije *ç*, *xh*, uz afrikatizaciju *sh* > *ç*, *zh* > *xh*, kao i pomeranje artikulacije lateralnog para *l*, *lj* u kontaktnim srpskohrvatskim govorima prema albanskom modelu, u korelaciji s većim stepenom arealne i međujezičke interferencije u opštem sociolingvističkom kontekstu.

Prema Stanišiću (1995: 50–55; 2004: 110–114; 2006; 2007; 2010: 163–168, 170–173; s bibliografijom), severnoalbanski konsonantizam se u ovome pogledu odvaja od kompleksa perifernih srpskohrvatskih i zapadnomakedonskih dijalekata, koje arealno povezuje iščezli slovenski supstrat gegijskoga dijalekta u severnoj Albaniji, dok se u širem kontekstu uklapa i u tipologiju fonoloških sistema balkanskih jezika. Međutim, ovde se radi o relativno skorim tendencijama u konsonantizmu, pa je pitanje u kolikoj meri one odgovaraju supstratskim arealnim odnosima. U tom svetlu, indikativno je da paralele između severnoalbanskog i bosanskohercegovačkog konsonantizma, s druge strane, uključuju i artikulaciju glotala *h*, koji je, opet, u gegijskome očuvaniji nego u južnoalbanskim govorima; osim u kodi, gde je *h* > *f* (*njoh* ~ *njof* ‘znam’). U arealnoj perspektivi, tome odgovara tendencija ka očuvanju artikulacije *h* i u srpskohrvatskim urbanim varijetetima u ovoj zoni, kao i makedonsko finalno *h* > *v* (Stanišić 1995: 55–56; 2010: 169–170). Odnos između čuvanja glotalne artikulacije glasa *h*, urbanizacije i kontakta s turskim jezikom i ovde je, dakle, najbliži onom u bosanskohercegovačkim govorima (cf. Peco 1974: 57–58; kao i iznad citiranu diskusiju). Prema tome, opisane tendencije u konsonantizmu artikulacione baze severnoalbanskih govora, uključujući i njihove razlike u odnosu na kontaktne srpskohrvatske i zapadnomakedonske govore, trebalo bi radije razumeti unutar recentnijeg sociolingvističkog konteksta, kao markere urbaniteta i konfesionalne markere, formirane prema turskom

jeziku – u tome pogledu, razumljiva je i paralela koju južnoslovenski i gegijski konsonantizam u ovoj zoni, s inače visokim stepenom bilingvizma, imaju upravo u bosanskohercegovačkim govorima. Supstratsko-adstratski arealni odnosi, s druge strane, pre bi se mogli videti u poziciono uslovljenim varijacijama distribucionog karaktera, poput prelaza $l > j$ (q, gj) iza labijala ($pl, bl, fl \sim pj, bj, fj$) u severnogegejskim i centralnogegejskim govorima, koji jasnu paralelu ima u nejotovanim labijalima, tj. izostanku epentetskog l , i u susednim makedonskim i starocrnogorskim govorima, uz „sklonost ka afrikatama“ (Pižurica 1984: 90; Stanišić 1995: 51–52; 2010: 165 sqq.), kao i pojedine druge fonotaktičke i morfonološke paralele.

3. Prozodijski sistem

Budući da albanski jezik poznaje samo jednu vrstu slogovnog akcenta, bez fonoloških razlika u tonalitetu ili trajanju između akcentovanih slogova u različitim pozicijama i rečima, u fonološkom pogledu slogovni akcenat u albanskome može se smatrati dinamičkim, pre nego tonskim odnosno visinskim, kao što su to, recimo, silazni i uzlazni konturni tonovi u štokavskome. Da albanski akcenat u fonološkom smislu zna samo za jednu, silaznu intonaciju, pokazuju i kontakti govori zetsko-sandžačkog i kosovsko-resavskog dijalekta sa metataksom i duljenjem kratkog silaznog akcenta, kao i kontakti prizrensko-timočki govori s duljenjem ekspiratornog akcenta, koji su nesumnjivo posledica bilingvizma (Stanišić 1995: 47–48; 2010: 159–160; v. i tamo navedenu literaturu).

Slično stoji i za mesto akcenta u albanskome. Akcenat u albanskome je, uz malobrojne izuzetke, u pravilu nepokretan u paradigmi i metrički fiksiran na pretfinalnoj mori flektivne osnove reči. I kontakti govori u zonomama s višim stepenom bilingvizma takođe pokazuju da postoji tendencija ka fiksiranju mesta akcenta u albanskome, budući da poznaju karakteristične neetimološke baritoneze (Stanišić, loc. cit.; cf. i Mladenović 2000). Pozicioniranje akcenta u reči u albanskome i susednim južnoslovenskim govorima predstavlja i arealno obeležje koje vredi detaljnije razmotriti (cf. i Ivić 1998a).

3.1. Baritoneza i paroksitoneza u arealnom kontekstu

Određeni aspekti akcenatskog sistema albanskoga jezika imaju značajne paralele upravo u susednim južnoslovenskim dijalektima i širem

arealnom kontekstu. Pre svega je reč o morfološkom fiksiranju akcenta na osnovi reči (baritonezi), tendenciji ka metričkom fiksiranju akcenta na penultimi (paroksitonezi), kao i retrakciji akcenta na penultimu sa otvorene ultime u turcizmima, uz postojanje kvantitetskih opozicija u vokalizmu, u gegijskom dijalektu.

Gledano u arealnom kontekstu, akcenatski sistem albanskoga u celine ulazi u jedan širi fonološki areal u centralnom i zapadnom delu Balkana, koji uključuje i srpskohrvatske dijalekte na severu i severozapadu; pre svega jugozapadne prizrensko-timočke govore, kao i starije i mlađe štokavske dijalekte sa tonskim i kvantitetskim opozicijama u akcentuaciji. Pri tome, gegijski dijalekat albanskoga jezika predstavlja posebnu inovativnu zonu u središtu ovoga areala, koja povezuje jezike tradicionalno shvaćenog balkanskog jezičkoga saveza na jugoistoku sa akcenatski najinovativnijim kompleksom novoštokavskih govora u Bosni i Hercegovini.

Pri tome, važnu i oštru liniju razgraničenja između dva tipa akcenatskih sistema na zapadnom Balkanu predstavlja izoglosa koja razdvaja akcenatske sisteme štokavskih dijalekata s postojanjem tonalnih opozicija od akcenatskih sistema svih jugoistočnih balkanskih dijalekata, u kojima je slogovni akcenat tzv. dinamičkoga tipa; uključujući prizrensko-timočku dijalekatsku zonu, makedonske govore i albanski jezik. Drugačije se ta izoglosa može razumeti i razlikovanjem mesta akcenta i iktusa (v. način na koji je u okviru istraživanja prizrensko-timočkog akcenatskog sistema formulisana u Alexander 1975: 48–49) – u novoštokavskim dijalektima iktus i akcenat se ne poklapaju nužno na istom slogu, zahvaljujući metatonijskoj retrakciji iktusa na slog pred akcenatskim (tonskim) vrhuncem, što proizvodi disilabičke uzlazne konturne tonove (cf. Babić 1988; Babić & Josipović 1991; Ivić & Lehiste 2002; Lehiste & Ivić 1996); s druge strane, u dijalektima dalje na jugoistok od novoštokavskih, iktus i akcenat se u pravilu redovno poklapaju na istom slogu.

Mada je ovde reč o dvema formulacijama iste pojave, treba primećivati i bitne razlike između njih. Dok prva formulacija, koju nalazimo u tradicionalnoj dijalektologiji i akcentologiji, implicira arhaičnost štokavskih tonskih opozicija prema ekspiratornom akcentu u prizrensko-timočkim dijalektima kao balkanskoj inovaciji, u drugoj je formulaciji fokus upravo na inovativnom karakteru novoštokavske metatonije, u odnosu na konzervativnije akcenatske sisteme s fonološki redundantnim tonalitetom i u dvoakcenatskim govorima zetsko-sandžačkoga i kosovskim govorima

kosovsko-resavskog dijalekta (cf. Simić & Ostojić 1996: 136), uz prizrensko-timočke dijalekte i druge balkanske jezike, uključujući albanski, dalje na jugu i istoku.

Pored toga, važnu izoglosu predstavljaju i kvantitetske opozicije u vokalizmu, koje poznaju štokavski dijalekti i gegijski dijalekat albanskoga, kao i neki periferni južnotoskijski govori; dok takve opozicije izostaju u fonološkom sistemu prizrensko-timočke dijalekatske zone i drugih balkanskih jezika dalje na jugoistok, uključujući tu i većinu toskijskih govora albanskog jezika. Prema tome, ova izoglosa je za nas važna i utoliko što predvaja oblast albanskoga jezika na arhaičnije periferije, koje se slažu sa štokavskim dijalektima na severozapadu, i inovativnu centralnu zonu, koja ide skupa s jezicima tradicionalno shvaćenog balkanskog jezičkog saveza (cf. Stanišić 2004: 106; 2010: 160–161).

Kako Stanišić (2004: 110; 2010: 162), međutim, primećuje, postojanje kvantitetskih opozicija nije i jedina arealna paralela albanskoga sa štokavskim vokalizmom; ovamo jednako ide i retrakcija akcenta sa otvorene ultime u turcizmima u gegijskom dijalektu, kao i u makedonskim govorima. Paroksitoneza je i uopšte najprominentnije arealno obeležje koje možemo postupno pratiti na širem terenu centralnog i zapadnog Balkana, počev od albanskoga i makedonskog jezika na jugu, prema prizrensko-timočkim, kosovsko-resavskim, zetsko-sandžackim i dalje k novoštokavskim dijalektima na severozapadu. Samo, ovde sada nije reč o arhaizmu, već o inovaciji koja povezuje albanski sa celinom štokavskih govora, bez obzira na tonsku i kvantitetsku izoglosu. Albanski jezik u celini u tome pogledu predstavlja jugoistočni ogranak ovoga areala, sa svojim metričkim fiksiranjem akcenta na pretfinalnoj mori osnove, o čemu je iznad bilo reči. Sa zapadnomakedonskim i većinom srpskohrvatskih dijalekata, on čini deo velikog akcenatskog areala na središnjem i zapadnom Balkanu, koji predvaja i jezike tradicionalno shvaćenog balkanskog jezičkog saveza u dve zone (Stanišić, op. cit.).

Paroksitoneza, pri tome, postaje sve slobodnija dalje ka severozapadu. I u samom albanskome; dok je u toskijskom ona ograničena metrički na pretfinalnu moru osnove, u gegijskom joj možemo pridružiti i pomenutu retrakciju akcenta s otvorene ultime. Zapadnomakedonski govori, poput albanskoga, periferno se pridružuju ovome arealu, budući da poznaju paroksitonezu utoliko što finalni slog nikada nije akcentovan; dok se etimološka oksitoneza čuva u istočnomakedonskim i zapadnobugarskim govorima (cf. Alexander, op. cit.: 522). Idući dalje na sever, nailazimo na

značajno slobodnije neetimološke paroksitoneze u prizrensko-timočkim i kosovsko-resavskim dijalektima. Paroksitoneza je u prizrensko-timočkim dijalektima veća što se više ide ka jugoistoku ove zone (ibid.: 50–51), dakle ka žarištu kontaktne zone sa albanskim i makedonskim jezikom, i uz to predstavlja i značajan sociolingvistički marker, budući da je povezana s „kontaktom sa urbanom civilizacijom“ (ibid.: 53, 547–552), što takođe nije nevažan arealolingvistički pokazatelj. Uz to, kao i u kosovsko-resavskom dijalektu, češće su retrakcije akcenta s otvorene nego sa zatvorene ultime, što predstavlja metričko ograničenje poput onoga u albanskome, ali još nisu i sasvim nezavisne od morfološke strukture reči. S druge strane, u kosovsko-resavskom, paroksitoneza je gramatički sasvim nezavisna i fonološki uzrokovana – ovde su sasvim fonologizovane retrakcije akcenta s kratke otvorene ultime; i uopšte, paroksitoneza postaje „redovno obeležje u dijalektima jugozapadno, zapadno i severozapadno“ od prizrensko-timočke zone (ibid.: 521), uključujući zetsko-sandžačke govore. A odatle na zapad, nalazimo već i novoštokavsku metatoniju, koja je u ovim govorima u potpunosti automatska, u svim pozicijama.

Paralelno sa širenjem fonološke retrakcije akcenta s ultime, i dalje ka početku reči, na isti način se ovim arealom prostiru i metrička i morfološka prozodijska obeležja, poput osetljivosti na slogovni kvantitet i morfološku strukturu reči. Albanski akcenat je, kako smo istakli iznad, bariton i u potpunosti osetljiv na morfološku strukturu reči, unutar koje je imobilno vezan za određeni slog (moru) osnove; kao i makedonski, koji je takođe imobilno vezan za granicu reči, budući da se uvek realizuje na penultimi ili antepenultimi, izuzev istočnomakedonskih govora, gde nailazimo i na paradigmatiski mobilan akcenat. Dalje ka severozapadu, srećemo metrički ograničene paroksitoneze i u prizrensko-timočkim, kosovsko-resavskim i zetsko-sandžačkim govorima (češće sa otvorene i kratke nego sa metrički teške ultime, i sl.); a jednako i morfološki osetljive akcentatske obrasce, koji se postepeno gube u prelazu ka novoštokavskim dijalektima.

Prizrensko-timočki slogovni akcenat je, naime, u značajno većoj meri vezan za morfološke klase nego što je to slučaj u zapadnijim štokavskim govorima (cf. ibid.: 519, 528 sqq., 541 sqq., 547, 552 sqq.); a u jugozapadnome delu ove dijalekatske zone baritoneza je široko rasprostranjeno obeležje – gotovo svi imenski i glagolski oblici su akcentovani na osnovi reči, dok su u istočnom tipu prizrensko-timočkih govora i u centralnom, južnomoravskom dijalektu, češći i etimološki akcenti na nastavcima

(ibid.: 517–518). No, uopšte je, u mnogim gramatičkim kategorijama, u gotovo celoj prizrensko-timočkoj dijalekatskoj zoni, akcenat povučen sa etimološkog mesta na nastavku na osnovu reči (ibid.). I, ponovo kao u albanskom, pri tome postoje jasni znaci kvantitetske senzitivnosti slogovnog akcenta u jugoistočnom delu prizrensko-timočke zone, o čemu svedoče ustaljene etimološke oksitoneze na nastavcima dativa singulara animatnih imenica femininuma (*sestré, snaé*) i singulara aorista (*idó, idé, nosí, pisá*), koje se zapravo svode bilo na inicijalno dug slog (kao u kosovsko-resavskom, *sestrê* i sl.), bilo na slog zatvoren kodom sa $h > \emptyset$ (ibid.: 518–519).

3.2. Jampsko-trohejski zakon i *schwa albanicum*

Još jedno pitanje povezano s metričkom strukturom reči u albansko-me predstavljaju i vokalske redukcije u neakcentovanim slogovima, te s njima povezan fonološki status vokala *ë* i tzv. jampsko-trohejski metrički zakon (Hayes 1985; 1995). Prema ovome zakonu, metrička organizacija akcenatskog kontrasta u dve univerzalne binarne stope, jamb (. *) i trohej (* .), u artikulacionim bazama različitih jezika, ima za posledicu i razlike u segmentnoj organizaciji govornog izraza, tako što su jezici s jampskom metričkom stopom u principu skloni i duljenju akcentovanih i skraćivanju neakcentovanih slogova (tzv. jampsko duljenje), što nije slučaj i u jezicima s trohejskom metričkom stopom. Takve razlike, kako se smatra, proizilaze iz ekstralingvističkih ritmičkih principa, i mogu se, u vidu metričkog zakona, formulisati na sledeći način (ibid.: 80 sqq.):

a. Elementi koji se kontrastiraju intenzitetom prirodno formiraju grupe sa inicijalnom istaknutošću.

b. Elementi koji se kontrastiraju trajanjem prirodno formiraju grupe sa finalnom istaknutošću.

Drugim rečima, u trohejskim stopama ne postoje temporalni kontrasti, već oba dela ove binarne stope, bez obzira na njihovu relativnu istaknutost, imaju jednako trajanje. Trohej je, dakle, sa stanovišta euritmije, uvek simetrična stopa, jer se njegovi elementi ne kontrastiraju trajanjem; dok su jambovi, s druge strane, budući da se njihovi delovi upravo kontrastiraju varijacijama u trajanju, inherentno asimetrični. Albanski slogovni akcenat se, principijelno, slaže s ovako formulisanim jampsko-trohejskim zakonom, budući da se akcenatski kontrast u albanskome ostvaruje prvenstveno razlikama u intenzitetu, i prema opštem pravilu metričke organi-

zacije reči u albanskome, zaista se u njemu i formiraju trohejske binarne stope, sa inicijalnom istaknutošću ($\acute{\sim}$ ili $\acute{\sim}$ ili $\acute{\sim}$) na moraičkom nivou strukture ($\mu^* \mu$), počev od desnog kraja osnove reči (Canalis, op. cit.). Međutim, albanski trohej jednako pokazuje i efekte duljenja i redukcije na segmentnoj ravni (v. u §2), koji su, prema iznad formulisanome zakonu, rezervisani za jampske stope.

U tom pogledu, uostalom, albanski ne predstavlja nikakav izuzetak. Kroslingvistički duljenje i skraćivanje, naime, nisu nepoznati segmentni procesi niti u tipološki različitim trohejskim sistemima (v. Revithiadou 2004), te bi klasični jampsko-trohejski zakon trebalo preformulisati tako da bolje odgovara jezičkoj empiriji (Crowhurst & Olivares 2014). Nas ovde pak zanima to na koji način se odvijaju vokalske redukcije u albanskome trohejskom sistemu.

Stanišić (2004: 109; 2010: 162) razlikuje dve vrste vokalskih redukcija u jezicima balkanskog saveza, gde je redukcija vokala u albanskom $> \tilde{e}$ pretežno „fiksirana“, tj. istorijska. Njeni efekti su danas vidljivi u segmentnoj strukturi, ali je njeno delovanje ograničeno; izuzev elizije finalnoga $\tilde{e} > \emptyset$ s kompenzacionim duljenjem. Međutim, to važi pre svega za toskijski dijalekat albanskoga, koji ne poznaje kvantitetske opozicije i sinkope neakcentovanog vokala $\tilde{e}$ kakve karakterišu gotovo sve gegijske govore (v. iznad). Prema tome, „albansko-rumunski“ tip redukcije, koji je i u skladu s jampsko-trohejskim zakonom, predstavlja zapravo toskijsko-rumunsku arealnu paralelu, dok se u centralnome delu Balkana, u gegijskoj dijalekatskoj oblasti, s njom ne može na isti način računati. Gegijsko fonetsko duljenje akcentovanih vokala i distribuciona ograničenja vokalskog segmenta $\tilde{e}$ najbliže paralele imaju ne u rumunskom vokalizmu i u perifernim štokavskim govorima s istoka i sa zapada (Stanišić, ibid.), već upravo u, s jedne strane, vokalizmima centralnih balkanskih jezika i, s druge strane, vokalizmu centralnih štokavskih dijalekata koji poznaju isti tip akcenatski uslovljenih vokalskih redukcija (tipa $v\tilde{e}lk\tilde{e}$, $k\tilde{o}sca$) – a s kojima gegijski dijalekat albanskoga, kao što je iznad rečeno, deli i neka zajednička obeležja i u konsonantizmu.

Albanski dijalekti se, prema tome, znatno razlikuju u pogledu prozodijskih sistema međusobno, i te se razlike ne iscrpljuju samo u vidu obeležja dužine i nazalizovanosti kod vokala; već u izvesnoj meri uključuju i samu prirodu slogovnog akcenta u dvama kompleksima dijalekata, način metričke organizacije reči i ritmička svojstva. Gegijski dijalekat albansko-

ga pri tome predstavlja svojevrsan arealni „most“ između, s jedne strane, jezika tradicionalno shvaćenog balkanskoga jezičkog saveza na jugoistoku i, sa druge strane, štokavskih dijalekata, posebno onih u središnjoj (novo) štokavskoj zoni. Ovakav arealni položaj gegijskoga na Balkanu, svakako, nije i bez veze sa istorijskim okolnostima u široj društvenoj perspektivi; s time da upravo tuda prolazi nekadašnja osovina Otomanske imperije na Balkanu, s geografskim položajem Kosova, s time da se upravo ovde i u Bosni i Hercegovini Osmansko carstvo i najduže zadržalo, i sl.

4. Zaključak

Razmatrajući arealni kontekst baritoneze i paroksitoneze u jezicima centralnog i zapadnog Balkana, istaknuto je kako se i tradicionalni dijalekti albanskoga, u celini ili pojedinačno, odnose prema drugim balkanskim jezicima i štokavskome. U tom smislu, istaknut je centralni karakter gegijskog dijalekta albanskoga na Balkanu; koji usled specifičnog geografskog položaja i društvenoistorijskih okolnosti, i arealno predstavlja svojevrsnu sponu između jezika balkanskoga saveza na jugoistoku, kojima se pridružuje i toskijski dijalekat albanskoga, i srpskohrvatskih dijalekata na severu i severozapadu, sve do kompleksa bosanskohercegovačkih govora.

Pri tome, reč je o inovacijama na nivou segmentne ili suprasegmentne organizacije govora koje u različitoj meri zahvataju štokavsku i gegijsku albansku jezičku oblast, a sve od njih pokazuju najinovativniji razvoj u (novo)štokavskim dijalektima u Bosni i Hercegovini, s postepenim opadanjem k jugoistoku, do perifernih zona ovoga širokog zapadnobalkanskog fonološkog areala u toskijskome dijalektu i zapadnomakedonskim dijalektima, a uz ponovno nešto veći stepen inovativnosti u gegijskoj zoni, kao manjoj sekundarnoj žarišnoj oblasti:

1) svođenje palatalnih afrikatskih, odnosno eksplozivnih i afrikatskih, parova $\acute{c} : \acute{d}, \acute{c} : \acute{d}\acute{z}$, odnosno $q : g\acute{j}, \acute{c} : xh$, na jedan afrikatski par srednje umekšanosti;

2) „konfesionalni apsurd“ u artikulaciji velarnog odnosno glotalnog frikativa h i njegovom funkcionalnom statusu u konsonantskom sistemu;

3) morfološka baritoneza, fonološka paroksitoneza, odnosno retrakcija akcenta sa otvorene ultime reči u turcizmima u gegijskome i novoštokavska metatonija;

4) sistem vokalskih redukcija u neakcentovanim slogovima, pove-

zan s ritmičkom organizacijom i statusom vokalskog segmenta *schwa* u fonološkom sistemu;

i dr.

Neki su aspekti ovoga paralelizma (npr. sudbina palatala *gj* > *j* između vokala) i ranije primećeni u albanološkim studijama, ali su pogrešno tumačeni kao čakavizmi u albanskome (v. Barić 1923). Reč je, međutim, o recentnijim pojavama u artikulacionoj bazi gegijskoga dijalekta, a ne o supstratsko-adstratskim arealnim odnosima – bilo da se, pri tome, tumače hipotezom o čakavskome ili štokavsko-makedonskom supstratu; koje najpre predstavljaju, kako izgleda, opšalebalkanske sociolingvističke markere, relativno skorije formirane prema turskome kao zajedničkom sociolingvističkom superstratu (cf. i Ivić 1998b). U slučaju retrakcije i metričkog fiksiranja akcenta, odnosno vokalskih redukcija i ritmičke organizacije slogova, reč je ujedno i o istorijski „dubokome“ gegijsko-srpskohrvatskom arealu koji, nezavisno od balkanizacije s jugoistoka, svedoči o bliskim jezičkim kontaktima ovih dveju govornih zajednica u dugom istorijskom periodu – od poznoantičkog metričkog fiksiranja akcenta u albanskome do i danas aktivne novoštokavske metatonije.

Literatura

- AJETI, Idriz. „Për historinë e marrëdhënieve të hershme gjuhësore shqiptare-sllave.“ *Studime filologjike* 4 (1972): 83–94.
- ALEXANDER, Ronelle. *Torlak Accentuation*. München: Otto Sagner, 1975.
- BABIĆ, Zrinka & Višnja Josipović. „U potrazi za sustavnim prikazom hrvatskih naglasaka.“ *Suvremena lingvistika* 31/32 (1991): 37–58.
- BABIĆ, Zrinka. „Accent Systems in Croatian Dialects.“ *Autosegmental Studies on Pitch Accent*. Ed. Harry van der Hulst & Norval Smith, Dordrecht: Foris, 1988. 1–10.
- BARIĆ, Henrik. „Ima li čakavskih pozajmica u arbanaskom?“ *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* 1 (1923): 205–206.
- BECI, Bahri. *Fonetika e gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA, 2004.
- BECI, Bahri. *Dialektet e shqipes dhe historia e formimit të tyre*. Tiranë: Dituria, 2002.
- BECI, Bahri. „Rreth tipareve karakteristike të dy dialekteve të shqipes.“ *Studime filologjike* 4 (1978): 53–87.

- BOJOVIĆ, Jovan (ur.). *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji*. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore, 1991.
- BOZHVIQ, Gjorgje. „Theksi i fjalës në morfonologji të shqipes: teoria metrike dhe e optimalitetit.“ *Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare* 31:1 (2012): 143–152.
- BUGARSKI, Ranko. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja – XX vek, 1996.
- ÇABEJ, Eqrem. „Kontributi i shqipes në formimin e lidhjes gjuhësore ballkanike.“ *Studime gjuhësore* IV. Prishtinë: Rilindja, 1987. 335–349.
- CANALIS, Stefano. “To What Extent is Albanian Word Stress Predictable?” *Proceedings of the XXXIII Incontro di grammatica generativa*. Ed. Antonietta Bisetto & Francesco Barbieri, Bologna: Università di Bologna, 2007. 1–14.
- CROWHURST, Megan & Amador Teodocio Olivares. “Beyond the Iambic-Trochaic Law: The Joint Influence of Duration and Intensity on the Perception of Rhythmic Speech.” *Phonology* 31 (2014): 51–94.
- CURTIS, Michael. *Slavic-Albanian Language Contact, Convergence, and Coexistence*. Diss. Ohio State University, 2012.
- DEMIRAJ, Shaban. *Gjuha shqipe dhe historia e saj*. Prishtinë: Rilindja, 1989.
- DESNICKAJA, Agnija. *Albanskij jazyk i ego dialekty*. Leningrad: Nauka, 1968.
- DODI, Anastas. *Fonetika dhe fonologjia e gjuhës shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë – Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2004.
- ELEZOVIĆ, Gligorije. „Znatnije razlike između dve grupe govora u arbanaškom jeziku: gegiske i toskiske.“ *Južnoslovenski filolog* 18 (1949/50): 107–122.
- GJINARI, Jorgji & Gjovalin Shurtaj. *Dialektologji*. Tiranë: Universiteti i Tiranës – Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë, 2003.
- GJINARI, Jorgji. „Zanoret hundore të gegërishtes dhe ë-ja e theksuar e toskërishtes.“ *Studime filologjike* 3 (1981): 49–62.
- GJINARI, Jorgji. *Dialektologjia shqiptare*. Prishtinë: Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i Krahinës Socialiste Autonome të Kosovës, 1970.
- HAYES, Bruce. *Metrical Stress Theory: Principles and Case Studies*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

- HAYES, Bruce. "Iambic and Trochaic Rhythm in Stress Rules." *Proceedings of BLS 11: Parasesion on Poetics, Metrics, and Prosody*. Ed. Mary Niepokuj et al., Berkeley: Berkeley Linguistic Society, 1985. 429–446.
- ISMAJLI, Rexhep (red.). *Shqipja dhe gjuhët e Ballkanit*. Prishtinë: Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës – Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2012.
- ISMAJLI, Rexhep. „Rreth kuantitetit të zanoreve të theksuara të sistemit fonetik të shqipes.“ *Gjurmime albanologjike* 3 (1975): 57–61.
- IVIĆ, Pavle & Ilse Lehiste. *O srpskohrvatskim akcentima*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2002.
- IVIĆ, Pavle. „O fonološkim bliskostima između jezika i dijalekata na severnim obalama Mediterana.“ *Rasprave, studije, članci: 1. O fonologiji*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998a. 224–233.
- IVIĆ, Pavle. „Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku.“ *Rasprave, studije, članci: 1. O fonologiji*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1998b. 309–335.
- KAŠIĆ, Zorka. „Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora.“ *Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora i poremećaji fluentnosti*. Ur. Slavica Golubović i Zorka Kašić, Beograd: Društvo defektologa Jugoslavije, 2000. 9–62.
- KRISTAL, Dejvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: No-lit, 1988.
- LAVER, John. "The Concept of Articulatory Settings: An Historical Survey." *Historiographia Linguistica* 5:1/2 (1978): 1–14.
- LEHISTE, Ilse & Pavle Ivić. *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996.
- MALMBERG, Bertil. *Fonetika*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.
- MIKLOSICH, Franz. *Albanische Forschungen I*. Wien: Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1870.
- MILETIĆ, Branko. *Osnovi fonetike srpskoga jezika*. Beograd: Znanje, 1952.
- MLADENović, Radivoje. „Mesto akcenta imenica na jugozapadu Kosova i Metohije.“ *Južnoslovenski filolog* 56 (2000): 699–725.

- MOOSMÜLLER, Sylvia & Theodor Granser. "The Spread of Standard Albanian: An Illustration Based on an Analysis of Vowels." *Language Variation and Change* 18 (2006): 121–140.
- OMARI, Anila. *Marrëdhëniet gjuhësore shqiptaro-serbe*. Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike – Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2012.
- OREL, Vladimir. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language: Reconstruction of Proto-Albanian*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 2000.
- PECO, Asim. „Izgovor afrikata u bosansko-hercegovačkim govorima.“ *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 42 (1999): 356–382.
- PECO, Asim. „Jedan pogled na ikavsko-šćakavske govore zapadne Bosne.“ *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora: dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*. Ur. Milan Šipka, Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1974. 49–58.
- PIŽURICA, Mato. „Tragovi međujezičkih dodira u govorima Crne Gore.“ *Crnogorski govori: rezultati dosadašnjih ispitivanja i dalji rad na njihovom proučavanju*. Ur. Jevto Milović, Titograd: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1984. 83–95.
- POLÁK, Václav. „Albánci a Slované (vznik a počáty dnešních nářečných variant albánských).“ *Časopis pro moderní filologii* 39:2/3 (1957): 85–89.
- POPOVIĆ, Ivan. „Slaven und Albaner in Albanien und Montenegro: Zum Problem der slavisch-albanischen Sprachchronologie.“ *Zeitschrift für slavische Philologie* 26 (1958): 301–324.
- REMETIĆ, Slobodan. „Srpski narodni govori Kosova i Metohije u svetlu međujezičke i međudijalekatske interferencije.“ *Južnoslovenski filolog* 60 (2004): 113–123.
- REVITHIADOU, Anthi. "The Iambic/Trochaic Law Revisited: Lengthening and Shortening in Trochaic Systems." *Leiden Papers in Linguistics* 1:1 (2004): 37–62.
- SIMIĆ, Radoje & Branislav Ostojić. *Osnovi fonologije srpskog književnog jezika*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1996.
- SKOK, Petar. "Slave et albanais." *Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju* 2 (1924): 107–126.
- STANIŠIĆ, Vanja. „Srpsko-albanski fonološki odnosi između uticaja i areal-

- nog jedinstva.“ *Teorija dijahronijske lingvistike i proučavanje slovenskih jezika*. Ur. Jasmina Grković-Mejdžor & Milorad Radovanić, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2010. 159–176.
- STANIŠIĆ, Vanja. „O emancipaciji mekoće u slovenskim i balkanskim jezicima.“ *Probleme de filologie slavă* 15 (2007): 319–329.
- STANIŠIĆ, Vanja. „O palatalnoj korelaciji suglasnika u slovenskim i balkanskim jezicima.“ *Probleme de filologie slavă* 14 (2006): 175–188.
- STANIŠIĆ, Vanja. „Povodom foneme /ü/ u srpskim govorima na Kosovu i Metohiji.“ *Kosovsko-metohijski zbornik* 3 (2005): 21–32.
- STANIŠIĆ, Vanja. „Srpsko-albanski jezički dodiri i dva tipa fonoloških sistema u balkanskim jezicima.“ *Balkanica* 34 (2004): 105–117.
- STANIŠIĆ, Vanja. *Srpsko-albanski jezički odnosi*. Beograd: Balkanološki institut SANU, 1995.
- ŠIPKA, Milan (ur.). *Proučavanje bosansko-hercegovačkih govora: dosadašnji rezultati, potrebe i perspektive*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1974.

Dorđe Božović

Summary

ARTICULATORY SETTINGS IN CONTACT: SOCIOPHONOLOGICAL ASPECTS

The paper details an analysis of the Albanian phonemics, prosody and metrics in an areal perspective, with a special emphasis on its relations with South Slavic, and Serbo-Croatian in particular. In addition to an extensive previous research on the Albanian-Slavic contacts in phonetics and dialectology, a novel series of common phonological features in Geg Albanian and the Serbo-Croatian dialects of Bosnia and Herzegovina is identified, both in the segmental as well as the suprasegmental domains: 1) the realization of palatal affricates; 2) the realization of the glottal fricative; 3) the position of stress, with retraction from the word boundary and formation of trochaic metrical feet; 4) the principles of unstressed vowel reduction, resulting from the aforementioned system of word prosody. Contrary to the existing hypotheses, which relate the Albanian-South Slavic phonological contacts to the early medieval period, when a Slavic substrate or adstrate existed in Northern Albanian, it is argued that these areal features span the entire common historical period of the two languages, to this day. Additionally, it is argued that Turkish has had to have an important rôle in the articulatory setting of

palatal affricates and the glottal fricative in the urban vernaculars of Geg Albanian and of the Bosnian Muslims during the 19th century, given its high social status as the prestige idiom and its sociolinguistic functions in the process of identity construction during the era of Nationalism.

Keywords: palatal affricates, glottal fricative, stress retraction, vowel quantity and quality, Albanian language, Balkan Sprachbund.

IMENICE SA ZNAČENJEM ARGUMENTA DOGAĐAJA U SAVREMENOM SRPSKOM JEZIKU*

Rad se bavi osobinama imenica sa značenjem argumenta događaja u savremenom srpskom jeziku. U pitanju su imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja (*lovac, birač, vladar..*) i imenice sa značenjem internog argumenta događaja (*osuđenik, ranjenik...*). Puput glagola iz kojih su izvedene i imenica sa značenjem događaja, ove imenice imaju argumentsku strukturu i mogu da imaju negaciju (putem prefiksa *ne-*). Za razliku od imenica sa značenjem događaja, imenice sa značenjem argumenta događaja ne mogu se modifikovati priložima, već isključivo pridevima. Značajna karakteristika ovih imenica jeste i to što se argument uz ovakve imenice koje su nastale od glagola koji zahtevaju indirektni objekat u obliku imeničke fraze u dativu (NP_{DAT}) ili imeničke fraze u instrumentalu (NP_{INST}) realizuje kao imenička fraza u genitivu (NP_{GEN}), a ne kao NP_{DAT} ili NP_{INST} (što je slučaj sa imenicama koje označavaju događaj).

Ključne reči: imenice sa značenjem argumenta događaja, eksterni argument, interni argument, srpski jezik

Uvod

Imenice sa značenjem argumenta događaja su klasa glagolskih imenica koje označavaju argument događaja, a ne sam događaj koji je obeležen glagolom iz kojeg je imenica izvedena. Tako je od glagola *čitati* izvedena imenica sa značenjem događaja *čitanje*, ali i imenica sa značenjem argumenta događaja *čitalac*. Ove imenice označavaju ili eksterni argument događaja, ili interni argument događaja.

* Rad je nastao u okviru projekta *Savremeni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja* (br. 178004) Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i Filološkog fakulteta u Beogradu, koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije.

Brojni su primeri imenica sa značenjem eksternog argumenta događaja u srpskom jeziku: *lovac, birač, vladar, izdajica, iseljenik, pletilja, mislilac, luralica, gundalo, prolaznik, pratnja, obezbeđenje, istražitelj, torokuša...*¹ Ove imenice treba razlikovati od imenica sa značenjem profesije, titule, ili zanimanja. Dok imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja imaju obeležje +događaj i argumentsku strukturu, imenice sa značenjem profesije, titule, ili zanimanja su imenice sa obeležjem –događaj i nemaju argumentsku strukturu (Alexiadou i Schäfer 2007).² Na primer ako je neko *učitelj*, to ne znači nužno da je on bilo kada bilo koga zaista *učio*. To može biti neko ko je samo završio određenu učiteljsku školu. Ova imenica karakterizuje nekoga kao učitelja – imenice sa značenjem profesije ili titule imaju značenje karakterizovanja, generičko značenje. Ukoliko se uz neku od ovih imenica upotrebi interni argument, to znači da je u pitanju formalno identična imenica, ali imenica sa značenjem eksternog argumenta događaja, a ne imenica sa značenjem profesije, titule ili zanimanja. Imenica *zidar* (koja je dvosmislena između značenja eksternog argumenta događaja i referencijalnog značenja zanimanja) upotrebljena u primeru *zidari Vavilonske kule* ne odnosi se generalno na zidarsku profesiju, već na ljude koji su zaista učestvovali u procesu *zidanja* Vavilonske kule. Da se radi o različitim klasama imenica potvrđuje i to što imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja dopuštaju dodavanje odričnog prefiksa *ne-*, kao što pokazuju sledeći primeri: *plivač – neplivač, pušač – nepušač, poznavalac – nepoznavalac, radnik – neradnik*. Sa druge strane, (referencijalne) imenice sa značenjem profesije, titule, ili zanimanja to ne dopuštaju: *učitelj – *neučitelj, sudac – *nesudac, narednik – *nenarednik, strugar – *nestrugar*.

Prema *generalizaciji eksternog argumenta* (*external argument generalization* (Schäfer 2008: 173)) imenice sa značenjem eksternog argumenta mogu se odnositi i na druge tematske uloge, a ne samo na agens. Većina ovakvih imenica označava agens, ali postoje i imenice koje označavaju druge tematske uloge. Značenje *uzročnika* (*causer*) na primer ima imenica *rastvarač*. Imenice *obožavatelj* i *ljubitelj* nosioci su uloge *doživljavača* (*experiencer*). Značenje *imaoca* (*holder*) imaju imenice *posednik* i *imalac*.

1 Ovde se navodi po jedan primer imenica sa različitim sufiksima.

2 V. takode Schäfer (2008) i Marchis (2008).

Manji je broj imenica koje označavaju interni argument događaja. Takve su imenice *osuđenik*, *ranjenik*, *izaslanik*, *izgnanik*... Razlog zbog kojeg je broj imenica sa značenjem internog argumenta u srpskom jeziku veoma mali (u poređenju recimo sa engleskim ili nemačkim jezikom) jeste to što se u srpskom ređe upotrebljava pasiv.³ Izgleda da postoji korelacija između broja ovakvih imenica u određenom jeziku i učestalosti upotrebe pasiva u tom jeziku: što je pasiv razvijeniji, to je i broj imenica sa značenjem internog argumenta veći.⁴

Argumentaska struktura

Imenice koje označavaju argument događaja imaju argumentsku strukturu. Uz imenice koje označavaju eksterni argument događaja može se realizovati interni argument, dok se uz imenice koje označavaju interni argument događaja može realizovati eksterni argument.

U ulozi teme uz imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja mogu se naći imenička fraza u genitivu (NP_{GEN}) u postnominalnom položaju i prisvojni pridev/prisvojna zamenica ispred imenice.

Naredni primeri ilustruju realizaciju internog argumenta u obliku NP_{GEN}.⁵

Nisu samo **pisci** *Biblije* logoreični.

Svako može da bude **čistač ulice**, ali pevač, glumac, pisac - ne može!

Tako **istraživač prirode** zamišlja početke hrišćanstva.

... odgajivač i učesnik na brojnim priredbama u kasačkom sportu

Srbije, Mališa Vujčić iz Kasidola, uspešni odgajivač i **jahač rasnih galopskih grla** i pokretač konjičkog sporta u seoskim naseljima.

Sada se jedini ulaz zatvara po tradicionalnom rasporedu, a **čuvar**

3 Ovo se konstatuje i u Kovačević (2012a).

4 Ovo je i očekivano ukoliko pasiv posmatramo kao gramatičko sredstvo za (komunikativnu) funkciju *isticanja* (Siewierska 1984; Carlee 2004; Toyota 2008, 2009). Ukoliko u nekom jeziku nije uobičajeno isticanje teme njenim stavljanjem na početak rečenice, na poziciju subjekta, onda nije uobičajeno ni posvećivanje pažnje temi tako što bi se gradile imenice sa značenjem teme (internog argumenta događaja).

5 Svi primeri koji se navode u ovom radu dati su i Kovačević (2012a), a ekscerpirani su iz *Korpusa savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu u Beogradu*.

ključa je muslimanska porodica kojoj veruju međusobno sumnjičavi hrišćani.

Da ne govorimo o bezrečju Kainovih potomaka i obezrečenosti graditelja - **zidara** *Vavilonske kule*.

Dok je on to dokazivao a priori, brod se razbi i sve se podavi osim Panglosa, Kandida i onog **ubojice** *mornara* zbog koga se beše utopio plemeniti anabaptist.

Galijski **goniči** *magaraca* i mazgari Estramadure - to su ljudi koji treba da paze na njih i da ih uče pameti.

Bio sam redovni dobrovoljni **davalac** *krvi*, do sada sam dao krv ukupno 75 puta.

U mleko mogu dospeti i razne druge klice među kojima može biti i zaraznih, te na taj način mleko postaje **prenosilac** *zaraznih bolesti*.

Radio je to s takvom zadivljujućom veštinom i brzinom da bi mu pozavidele i naše **tkalje** *čuvenih pirotskih ćilima*.

Dobili smo obećanje predsednika Putina da će **predstavnik** *Rusije* u Pariskom klubu podržati naš zahtev.

Naša je obaveza da na svaki način pomognemo deci **branitelja** *domovine*.

U sledećim primerima interni argument uz imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja realizovan je kao prisvojni pridev, odnosno prisvojna zamenica:

Ovom svojevrsnom hepeningu prisustvovali su i brojni gosti iz cele Srbije, a među njima su bili i **dramski pisac** Dušan Kovačević, glumci Bora Todorović i Branislav Lečić, kao i novinar Marko Janković. **Jamski kopači** su među onima koji imaju dužu ekspoziciju na ovim poslovima u jami.

Njen osnivač je Samjuel Haneman prvi lekar koji je ispitivao delovanje lekova na zdravim osobama.

Ovde treba da odgovaraju oni koji su Plećiću uneli mržnju prema Draškoviću - izjavio je u završnoj reči **Draškovićev** **branilac** Momčilo Bulatović.

“Opijen” grčkom kulturom i Aristotelovom filozofijom, **Aleksandrov** **naslednik**, Ptolomej I Soter odlučuje da od Aleksandrije napravi novu Atinu.

Naša nesreća je što su sa padom Beograda, 1521. godine, nestali i *njegovi graditelji*.

Kad god pročitam neki napis protivnika uvođenja veronauke, nevoljno mi izađe slika tog *školskog upravitelja* pred oči.

Eksterni argument se uz imenice sa značenjem (internog) argumenta događaja može realizovati u obliku NP_{GEN}, kao prisvojni pridev/prisvojna zamenica, ili kao grupni pridev.

Realizaciju eksternog argumenta u obliku NP_{GEN} ilustruju sledeći primeri:

Izabranik Sladaninog srca je poznati harmonikaš Dragan Dmitrović koji će, kako stvari stoje, morati da se naoruža strpljenjem.

Naime, dok su me u For-de-Fransu smatrali jevrejskim masonom, *plaćenikom Amerikanaca*, u SAD sam dobio prilično gorku satisfakciju kad sam ustanovio da sam, s njihovog stanovišta, po svoj ...

Naklapao je, uz kafu, sa majorom Boškom Todorovićem, koji je, kao specijalni *izaslanik pukovnika Mihailovića*, prethodnog dana, iz Foče, stigao u Hercegovinu.

Ovde se oni koji upravljaju državom smatraju *opunomoćenicima naroda*, i to na osnovu ugovora koji obavezuje obe strane.

No, niko od njih nije imao smelosti da se zauzme za *uhapšenika Kontraobaveštajne službe*, plašeći se sumnje za saučesništvo, te su se usluge svele na obaveštenja, dobijena preko ...

U narednim primerima eksterni argument je realizovan kao prisvojni pridev/prisvojna zamenica:

Reagovao je onda advokat našeg siromaška i objasnio da je sve bilo baš tako kako stoji u spisima, ali da *njegov branjenik* nije imao nimalo loše namere. ... žena pa i republikanaca, a otvoreno je nagovestio da se distancira od Bila Klintona u moralnom pogledu, jer je *njegov odabranik* prvi u Senatu, septembra 1998. godine, izgovorio kako je aktuelni šef države aferom s Monikom Levinski naneo tešku ...

... političkog tela bilo je oličeno u fikciji o dva kraljeva tela, kao i u odgovarajućim ritualima: monarh je bio *Božji izabranik* na zemlji.

Crteže za kurs radio je jedan mladi slikar, *Kličkeov zatvorenik*.

Najmalobrojniji su primeri u kojima se eksterni argument uz imenice sa značenjem internog argumenta događaja realizuje kao grupni pridev:⁶

“On je **nemački plaćenik**“, citira francuska agencija isti izvor, koji je želeo da ostane anonimn.

Američki izaslanik Džejms Perđu i emisar EU Fransoa Leotar preselili su se u međuvremenu u Skoplje kako bi reanimirali politički dijalog ...

Osim argumentske strukture, imenice sa značenjem argumenta događaja, tačnije imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja, imaju još neke specifičnosti.

Specifičnosti klase

Imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja u srpskom jeziku poseduju mogućnost dodavanja odričnog prefiksa *ne-*. Ovo je bitno jer Baker i Vinokurova (2009) kao jednu od razlika između imenica sa značenjem (eksternog) argumenta događaja i imenica sa značenjem događaja (*čitanje, dolazak ...*), navode da je negacija moguća samo u slučaju druge klase.⁷ Prema njima, imenice sa značenjem argumenta događaja ne mogu da imaju negaciju. Međutim, naredni primeri pokazuju da se u srpskom jeziku, na imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja može dodati odrični prefiks *ne-*:

Naime, svi borci dobrovoljci dobili su pet hektara obradive površine, plac za izgradnju kuće i okućnicu (**neborci** su dobili tri hektara) i 1921. godine započeli naseljavanje na vojvođanskim napuštenim salašima.

... iz redova birača, trošenje najvećeg dela državnih prihoda na činovništvo, i uopšte žrtvovanje interesa većeg broja **nebirača** interesima manjeg broja birača.

6 Prema Alexiadou i Stavrou (2002) pod grupnim pridevima podrazumevaju se pridevi koji se odnose na nacionalnost, etnicitet, poreklo, ili bilo koju grupu pojedinaca koji dele neku zajedničku karakteristiku (ideološku, sociološku, geografsku). Takvi su na primer pridevi *srpski, francuski, komunistički, demokratski...* O grupnim pridevima u srpskom jeziku v. Kovačević (2012b).

7 Autori koriste termine *agentivne imenice* (*agent nominalizations*) i *događajne imenice* (*event nominalizations*).

... su dvadeset i dva bibliofila u istoriji američkog predsednikovanja dobila znatno bolje ocene od ostalih koji su važili za **nečitače**.

Tragično preminuli istražni sudija Okružnog suda u Beogradu bio je **neplivač** i plašio se vode.

... je dva puta generalni sekretar partije i svima simpatičan kao sportista, **nepušač** i jedan od retko uvek nasmejanih japanskih političara.

... duboko se otisnuvši u more metafizike, stiže do priča o sveizvesnosti Boga; o egzistenciji apsoluta u kome su sadržani **nebiće**, biće i svebiće, i to nebiće kao uzrok, a svebiće kao razlog bića; do poimanja nepostojanja kao negativnog ...

Istovremeno ova naredba na najbolji način objašnjava i demantuje pojedinene **nepoznavaoce** odnosa između MUP-a i VJ.

... znalci i **neznalci** polazili su - samo u različitim pravcima - od toga da se Tigana ne deklinira kao obično srpsko ime, i niko se nije ...

... mogu biti istraživanja koja su sproveli agencija "Stratedžik marketing" i Institut G-17 plus o tome šta korisnici i **nekorisnici** mobilnih telefona u Srbiji misle o pruženim uslugama, cenama, kvalitetu i uopšte fenomenu mobilnih telefona.

... znači da su ateisti nemoralni, što je stereotip po kome su svi crnci **neradnici**, Jevreji prevaranti a homoseksualci pristalice promiskuiteta.

Jedino što u ovakvim slučajevima može da uradi jeste da na adrese **neplatiša** šalje opomene.

Značajna karakteristika ovih imenica jeste i to što se argument uz ovakve imenice koje su nastale od glagola koji zahtevaju indirektni objekat u obliku imeničke fraze u dativu (NP_{DAT}) ili imeničke fraze u instrumentalu (NP_{INST}) realizuje kao NP_{GEN}, a ne kao NP_{DAT} ili NP_{INST} (što je slučaj sa imenicama koje označavaju događaj). To ilustruju sledeći primeri:

Pravi inspirator i **rukovodilac radova** na tom gradilištu bio je upravo onaj po kome je kanal opravdano i dobio ime - Josif Staljin.

Dobro se sećam kako je **upravitelj moje osnovne škole** u strogom centru Beograda, negde 1946. godine, pošto su tadašnje vlasti baš bile definitivno ...

... od nas napisane, prateći njegov život iz godine u godinu, od vremena kada je posle despota Stefana Lazarevića sam postao **vladar Srbije**, pa do njegove smrti u dubokoj starosti, više puta sam se pitao zašto despot nije proglašen za svetitelja.

Vladao je kao pravi despot, što znači neograničeni **gospodar država i svih podanika**.

Po ovome se imenice sa značenjem (eksternog) argumenta događaja razlikuju od imenica sa značenjem događaja. Kao što pokazuju naredni primeri, uz imenice sa značenjem događaja indirektni objekat se realizuje u obliku NP_{DAT} ili NP_{INST} (kao i uz glagole iz kojih su imenice izvedene):

To ne dozvoljavaju važeći propisi kojih moraju da se pridržavaju svi nadležni za komandovanje i **rukovođenje oružanim snagama**.

Ako neko želi na put preko granice automobilom koji nije njegovo vlasništvo, mora da pribavi i dozvolu za **upravljanje tuđim vozilom**.

Vrlo dobro smo razumeli, dodao je on, da to nije mandat za **vlađanje Srbijom**, nego je to mandat za promene unutar Srbije.

Planeta se opasno, globalno, razbolela od bezumlja i monomanih želja **gospdarenja narodom, državom, prirodom i planetom**.

Ovakvi primeri pokazuju da su imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja, kao klasa glagolskih imenica, bliže *prototipičnim* imenicama u poređenju sa imenicama koje označavaju događaj. Imenice koje označavaju događaj su više *glagolske* imenice u tom pogledu, nego imenice sa značenjem eksternog argumenta događaja, budući da se uz njih, kao i uz glagole, indirektni objekat realizuje u istom padežu.

O tome da su imenice sa značenjem argumenta događaja manje slične glagolima nego imenice sa značenjem događaja svedoči i mogućnost modifikacije prilozima, koji su tipično glagolski modifikatori, za razliku od prideva koji su tipično imenički modifikatori. Imenice sa značenjem događaja mogu se modifikovati prilogom (*čuvanje noću*), što nije slučaj sa imenicama sa značenjem argumenta događaja, koje se poput *prototipičnih* imenica moraju modifikovati pridevom (*noćni čuvar*, a ne i **čuvar noću*).⁸

Zaključak

Imenice sa značenjem argumenta događaja, poput glagola iz kojih su izvedene, i poput imenica sa značenjem događaja, imaju argumentsku strukturu. Ono što ove imenice u savremenom srpskom jeziku povezuje sa glagolima, kao i sa imenicama sa značenjem događaja, jeste i mogućnost negacije (putem dodavanja prefiksa *ne-*). S obzirom da u drugim ispitivanim jezicima, prema Baker i Vinokurova (2009) ovo nije moguće, po-

8 O ovome se govori i u Kovačević (2012a).

javu bi trebalo do kraja ispitati. Detaljno proučavanje prirode prefiksa *ne-* dosta bi toga razjasnilo. Potrebno je videti u kojim sve kontekstima, odnosno uz koje se reči ovaj prefiks može koristiti, kao i kakva su njegova značenja. Temeljnije ispitivanje svojstava glagolskih imenica uz koje se ovaj prefiks može upotrebiti dodatno bi rasvetlilo pomenutu pojavu.

Za razliku od imenica sa značenjem događaja, uz imenice sa značenjem argumenta događaja koje su nastale od glagola koji zahtevaju indirektni objekat u obliku NP_{DAT} ili NP_{INST} taj indirektni objekat se realizuje kao NP_{GEN}, a ne kao NP_{DAT} ili NP_{INST} (što je slučaj sa imenicama koje označavaju događaj). Imenice sa značenjem argumenta događaja ne mogu se ni modifikovati prilogom, što je moguće kod imenica sa značenjem događaja (i glagola), već se isključivo modifikuju pridevima.

Sve navedene osobine imenica sa značenjem argumenta događaja svrstavaju ove imenice negde između *pravih* glagolskih imenica (imenica sa značenjem događaja) i *prototipičnih* referencijalnih imenica. Otvoreno pitanje na koje bi trebalo dati odgovor u nekim budućim istraživanjima jesu potklase ovih glagolskih imenica. Preciznija potklasifikacija imenica sa značenjem argumenta događaja dala bi još bolji uvid u njihovu prirodu.

Literatura

- Alexiadou, A. & Schäfer, F. 2007. "Decomposing –er nominalizations". *Workshop: Nominalization across languages*. <http://www.linguistics.ucla.edu/faciliti/wpl/issues/wccfl27/papers/alexiadouetal.pdf>
- Alexiadou, A. & Stavrou, M. 2002. "Group Adjectives as pseudo-adjectives: a case study in syntax-morphology interaction". http://www.uclm.es/congresos/cgg/abstracts/abstract_alexiadou_stravou.pdf
- Baker, M. C. & Vinokurova, N. 2009. "On agent nominalizations and why they are not like event nominalizations". *Language*, 85/3, 517-556. <http://www.rci.rutgers.edu/~mabaker/agent-nominals-web.pdf>
- Carlee, A. 2004. *A Cognitive Approach to the Semantics of the German Passive*. New York: Edwin Mellen Press.
- Kovačević, B. 2012a. *Sintaksičko-semantičke kategorije glagolskih imenica*. Doktorska disertacija. Filološki fakultet u Beogradu.

- Kovačević, B. 2012b. "Group adjectives in Serbian". *Anali Filološkog fakulteta* XXIV/1, 209-217.
- Marchis, M. 2008. "The internal structure of the –or nominalization in Romanian". Iz: F. Schäfer (ed.) *SinSpeC (01), Working Papers of the SFB 732*, 103-117. University of Stuttgart. http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2008/3551/pdf/SinSpeC_1_7_Marchis.pdf
- Schäfer, F. 2008. "Event denoting –er nominalizations in German" Iz: F. Schäfer (ed.) *SinSpeC (01), Working Papers of the SFB 732*, 173-187. University of Stuttgart. http://elib.uni-stuttgart.de/opus/volltexte/2008/3554/pdf/SinSpeC1_10_Schaefer.pdf
- Siewierska, A. 1984. *Passive: a comparative linguistic analysis*. London: Croom Helm.
- Toyota, J. 2008. *Diachronic changes in the English passive*. Baingstoke: Palgrave.
- Toyota, J. 2009. "Passive as a tense-aspectual construction revisited: a case of Germanic languages". *Groninger arbeiten zur germanistischen linguistik, spezial issue: the passive in germanic languages*, 200-214.

Borko Kovačević

Summary

ARGUMENT-DENOTING NOUNS IN SERBIAN

The paper examines characteristics of argument-denoting nouns in Serbian. There are two groups of these nouns: external argument-denoting nouns (*lovac, birač, vladar.*) and internal argument-denoting nouns (*osuđenik, ranjenik...*). These nouns have argument structure and negation (by the *ne-* prefix). Argument denoting nouns can not be modified by adverbs. They are modified by adjectives. Important characteristic of argument denoting nouns is the fact that argument with these nouns that are derived from the verbs that demand indirect object in NP_{DAT} or NP_{INST} is realized as NP_{GEN}, and not as NP_{DAT} or NP_{INST} (what is the case with event-denoting nouns).

Key words: argument-denoting nouns, external argument, internal argument, Serbian

O KORELATIVNIM KONSTRUKCIJAMA U JUŽNOSLOVENSKOJ LINGVISTICI (I)

Osnovni cilj ovog rada je da pruži delimičan pregled istraživanja korelacije, korelativnih veznika i korelativnih konstrukcija u južnoslovenskoj lingvistici s kraja 19. i tokom 20. veka. Iako se ovi termini javljaju vrlo rano – prisutni su već u gramatikama iz 19. veka, oni ni do danas nisu jednoznačno i precizno definisani, kao što nema ni saglasnosti oko funkcija koje klauze sa korelativom vrše u okviru složene rečenice.

Ključne reči: *složena rečenica, zavisna klauza, korelativne konstrukcije, korelativi, južnoslovenska lingvistika*

1. Uvod

U lingvistici se termin *korelativ* upotrebljava u više različitih i međusobno nezavisnih značenja. U fonologiji Praške strukturalističke škole njime se označava „sistemski odnos između dve serije glasova“ (Kristal 1988:133), dok ga Martine, u skladu sa svojim funkcionalističkim pristupom, upotrebljava u nešto izmenjenom značenju određujući fonološki sistem kao „paradigme integrisanih strukturnih jedinica koje su bazirane na *funkcionalnim korelativima distinktivnih obeležja* (Martinet 1939a,b). U sintaksi tradicija upotrebe izraza korelativ seže sve do antičkih vremena – korelativni veznici pominju se još u Aristotelovoj *Retorici*. Na početku pete glave trećeg dela kao prvi od pet uslova od kojih zavisi pravilnost govora navodi se pravilna upotreba veznika, odnosno da korelativni veznici moraju biti uzajamno usklađeni i „razmešteni kao što po svojoj prirodi treba da budu razmešteni“, kao i da „ne valja da između dva veznika postoji veliki razmak“, kako bi se slušalac još sećao prvog u trenutku kad čuje drugi.³

* Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd, jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs.

** Rad autora ovog članka podržan je u okviru projekta „Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja“ (178004), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

3 Navedeno prema Householder (1995: 94); up. i Aristotel (1987: 218).

Enciklopedije, rečnici i gramatike sa južnoslovenskih prostora iz druge polovine 19., kao i one iz prošlog veka, gotovo uvek sadrže i odrednicu o korelativima i korelativnoj vezi među rečenicama. Korelativ se najčešće definiše kao „onaj jezični element u rečenici, koji nužno upućuje na drugi“;¹ odn. navodi se da je korelacija „suprotstavljanje ili zbližavanje jedinica jezika po određenim svojstvima“. Slično ovome (i podjednako neodređeno), u Matičnom rečniku i Rečniku SANU stoji da je korelacija „međusobni odnos, uzajamna zavisnost, povezanost u harmoničnu celinu“, korelat je „ono što stoji u uzajamnom odnosu sa nečim drugim“, a korelativ „(gram.) je reč ili izraz koji stoji u uzajamnom odnosu sa drugom reči“.²

Specijalizovani rečnici lingvističkih termina nešto su određeniji. U *Enciklopedijskom leksikonu srpskohrvatskog jezika* navodi se da je korelativ „... jezički element, reč ili grupa reči koja stoji u suodnosu s drugom rečju ili grupom reči i nužno upućuje na njih“³, dok *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* sadrži više različitih odrednica koje se odnose na korelaciju i korelative (Simeon 1969, knj. II: 707–709). U ovom rečniku korelacija se objašnjava kao „uzajamna uvjetovanost, semiološka zavisnost dviju ili više jezičnih jedinica; ... koja „nastaje kada se kao jedan priložni izraz i sa jednim značenjem upotrebljavaju po dva priloga u korelaciji“. U nastavku teksta sledi: „u korelaciju (riječi) pripada ... uzajamna zavisnost, ... kao i ponovno prihvatanje i ponovno spominjanje nekog dijela rečenice u drugoj rečenici; ... ti slučajevi pripadaju ujedno i u korelaciju rečenica, budući da tu korelativne riječi služe ujedno kao korelativi rečenica, tvoreći korelativnu rečeničnu svezu“. Korelat je „riječ koja stoji unutar sintaksnog polja na mjestu jednog člana rečenice koji u stražnjem polju zastupa zavisna rečenica; time korelat najavljuje tu zavisnu rečenicu“. I na kraju, tu je i definicija suodnosnosti u kojoj se ova određuje kao „vrsta sintaksne sveze koja se ustanovljuje između odnosnih zamjenica i njihovih antecedenata“ (*ibid.*: 554).

2. Korelativni veznici i konstrukcije u starijim južnoslovenskim gramatikama i jezičkim studijama

Korelativni veznici i konstrukcije pominju se i u najstarijim gramatikama sa južnoslovenskih prostora. U *Ilirskoj slovnici* V. Babukića korela-

1 *Enciklopedija leksikografskog zavoda* 4, 1959: 362.

2 *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* 10: 246; *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* 2: 851.

3 Grupa autora (1972: 196).

tivnost je bitna odrednica rečenične zavisnosti. Govoreći o zavisnom odnosu među rečenicama, odnosno o „stavačnoj sglobi“, on kaže: „Pobočni stavak mora se vavek pretežati na glavni stavak. Pretezanje (odnošenje) pobočnoga na glavni stavak sglobe stavačne naznačuje se podrednim veznicima. Svaki podredni veznik je upravo govoreći dvoudan i sastoji se iz pokaznoga i odnosnoga veznika. Pokazni veznik stoji u glavnom stavku, a odnosni u pobočnom“ (Babukić 1854: 410). Zanimljivo je da se i u nekim savremenim hrvatskim gramatikama polazi od vrlo sličnog stava da je svaki veznik zavisnih rečenica zapravo složen i sastoji se od dva segmenta (v. u drugom delu rada).

I A. Weber Tkalčević u *Skladnji ilirskoga jezika* (1862) uočava korelaciju kao moguću jezičku pojavu u nekim tipovima zavisnih rečenica. Dok govori o upotrebi vremenskog veznika *kad*, navodi da se „u sledećoj izreci, koja se na onu odnosi, metje (se) često veznik *onda*“ (*ibid.*: 126). Pišući nešto kasnije o „prisposobnim“ (poredbenim) rečenicama, on beleži: „Pred drugu reč ili izreku, metju se za prisposobnim veznicima, osim za *nego, nego što*, veznici: *tako, ovako, onako*“ (*ibid.*: 132). Pri tome se složene rečenice sa zavisnom klauzom adverbijalnog značenja prema kojima se u strukturi upravne klauze nalazi korelativ ni na koji način ne izdvajaju od rečenica bez korelativa u upravnoj klauzi.

U studiji o relativnim rečenicama A. Musić razlikuje dve različite kategorije ovih rečenica: „U jednim se relativ proteže na supstantiv, a zameniti se može anaforičkim ili demonstrativnim pronomenom (adjektivom ili adverbom) ...“ (Musić 1899: 70). Primer koji navodi za ovaj tip rečenica je *No ne fala mojoj staroj majci, koja svoje iskobi dijete* i objašnjava da se „koja proteže na supstantiv „majka“, a zameniti se može anaforičkim pronomenom *ona*: *No ne fala mojoj staroj majci, ona svoje iskobi dijete*“ (*ibid.*). U drugi tip svrstava rečenice u kojima se „relativ proteže na korelativni demonstrativni ili anaforički pronomen (adjektiv ili adverb), koji se veoma često i izostavlja“ (*ibid.*: 72). Među primerima koje navodi, mahom iz Vukovog i jezika narodnih umotvorina, nalaze se: *Kakvo sjeme posiješ, onako ćeš i žito vrći; De ko nikne, tu se i obikne, Ko zna bolje, široko mu polje* i sl. Ovakav odabir primera nedvosmisleno ilustruje da je Musić sve rečenice sa korelativima, kako one atributskog i nominalnog, tako i one adverbijalnog značenja svrstavao u istu kategoriju – kategoriju relativnih rečenica. Dalje u radu, objašnjavajući prirodu rečenica sa korelativima on uspostavlja vezu prvo između korelativnih i konjunktivnih, a potom i između korelativnih i koncesivnih rečenica, da bi na kraju zaključio da „u relativnim rečenicama II kategorije relativ uvek ima značenje kao gener-

alni indefinitum; relativ se u njima može zameniti makar kojim individualnim pojmom iste kategorije, ali uz hipotetičku konjunkciju, t. j. *tko = ako x, ako y, ako z ...*“ (*ibid.*: 84), odnosno, da su „relativne rečenice druge kategorije zapravo hipotetičke rečenice“ (*ibid.*: 92).⁴ Musićev pokušaj da objasni i argumentuje svoj stav o prirodi korelativnih konstrukcija i njihovom odnosu prema drugim tipovima zavisnosloženih rečenica jedini je pokušaj te vrste u južnoslovenskoj lingvistici 19. i prve polovine 20. veka.

T. Maretić je u *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, u poglavlju posvećenom veznicima, uz svaki veznik, veznički spoj i prilog u vezničkoj službi naveo ne samo tip zavisne rečenice u kojoj se on javlja, već i potencijalne korelativne parnjake datog veznika (1899/1963: 533–552). Tako, na primer, kaže: „Za korelaciju takvome *dok (dokle)* može služiti *a to, tada ...* Za korelaciju vremenskome *kada (kad)* mogu služiti riječi: *a, a ono, a to, ali, dok, kadli, no, onda, pa, tada, te, tu* (i samo *tu* znači *katkad*) ... U korelaciji s veznikom *kako* mogu biti riječi: *a, ta* (veoma rijetko), *tako ...* U korelaciji prema *pošto* mogu biti riječi *a, no, onda ...* U korelaciji (prema *tek*) može biti *a, ali, i ...* Veoma su obični u korelaciji adverbni: *onako, tako, : kako ...* Prema *budući da* mogu biti u korelaciji riječi *tako, to, zato ...* Obično prema posljedičnom *da* stoji u glavnoj rečenici korelativno *tako ...*“ (*ibid.*). A sam pojam „korelacija“ definisao je na sledeći način: „Rečenice se često vežu dvojako veznicima (ili riječma koje služe kao veznici), tj. prema vezniku (ili prilogu) zavisne rečenice stoji i u glavnoj kakva riječca koja mu odgovara, tako npr. imamo u zavisnoj i u glavnoj rečenici često: *kada – tada, kako – tako, da – onda, ako – to* itd. To se zove *k o r e l a c i j a*. Ali često se grade rečenice bez korelacije, tj. često u glavnoj rečenici nema nikakve riječi koja bi odgovarala vezniku (ili prilogu) zavisne rečenice“ (*ibid.*: 533).

Iz navedene definicije jasno je da Maretić, kao i Weber (a suprotno od Musića), ne smatra da prisustvo (ili odsustvo) korelativa u strukturi upravne klauze na bilo koji način utiče na funkcionalno-sintaksički status zavisne klauze – zavisna adverbijalna klauza ostaje zavisna adverbijalna klauza bez obzira na to da li je u strukturu nadređene klauze uključen korelativni adverb (ili neki njegov funkcionalni ekvivalent). Uz to, Maretić je među korelative uključio i prave veznike (*a, ali, i, pa ...*).

4 Zanimljivo je da je sto deset godina kasnije do istog zaključka došao i Arsenijević (2009:153): “Building on this proposal, correlative clauses were analyzed as conditionals with topical extreme non-specific arguments.”

U „Srpskoj gramatici“ S. Novakovića (1902) termin korelativ uopšte se ne pojavljuje, ali on u okviru razmatranja pridevskih, načinskih, vremenskih, mesnih i uzročno-posledičnih rečenica navodi i primere složenih rečenica u kojima se unutar upravne klauze pojavljuje i korelativ. Kako ih ni na koji način ne izdvaja, jasno je da su i za njega korelativne strukture samo jedan strukturni podtip odgovarajućeg funkcionalno determinisanog tipa zavisne klauze.

U one koji korelaciju ne izdvajaju kao poseban vid pripajanja zavisne rečenice upravnoj spada i Lalević (1951). On sve zavisne rečenice razvrstava u deset kategorija: temporalne, finalne, modalne i komparativne, deklarativne, kauzalne, konsektivne, koncesivne, relativne, kondicionalne, a u poslednju kategoriju rečenica uvrstio je indirektna pitanja. Govoreći potom detaljnije o svakoj od pobrojanih kategorija, naveo je i one reči i skupove reči koji se mogu pojaviti kao njihovi korelativi. Među njih je, kao i Maretić, uključio i prave veznike. Ni u njegovoj klasifikaciji prisustvo, odn. odsustvo korelativa u upravnoj klauzi ne igra nikakvu ulogu kad je reč o određivanju kategorije kojoj zavisna rečenica pripada (Lalević, 1951).

Klasifikaciju koja je donekle slična Lalevićevoj, a i većini prethodno navedenih (bar kad je o statusu korelativnih struktura reč), predložili su i Brabec, Hraste i Živković (1965). Njihova podela je, međutim, znatno drugačija kad je reč o osnovnim kriterijumima za klasifikaciju zavisnih rečenica. Dok Lalević parametre razvrstavanja odabire u sferi rečeničnog značenja, odn. prema sadržaju koji zavisne klauze iskazuju i preko koga određuju i preciziraju značenje upravne rečenice, dotle Brabec, Hraste i Živković za polaznu tačku svoje klasifikacije uzimaju sintaksičke funkcije koje zavisne klauze vrše u okviru složene rečenice. Oni skup zavisnih rečenica u prvom koraku razvrstavaju na podskupove subjekatskih, predikatskih, atributskih, objekatskih i adverbijalnih rečenica, da bi potom u okviru adverbijalnih rečenica izdvojili sledeće podtipove zavisnih klauza: a) načinske, b) poredbene, c) mesne, d) vremenske, e) uzročne, f) posledične, g) namerne, h) pogodbene i i) dopusne rečenice. Kad je o korelativnim strukturama reč, Brabec, Hraste i Živković u istu grupu – odnosnih subjekatskih rečenica – svrstavaju sledeće primere, uprkos očitim razlikama u njihovoj strukturi: *Tko nije pelin gutao, ne zna šta je sladost; Koji ne može čekati, doći će sutra; Tko se ne namuči, on se ne nauči; Tko se dima ne nadimi, taj se ognja ne nagrija*. Za poslednja dva primera, odnosno za rečenice sa korelativom u upravnoj klauzi, oni kažu:

„U takvim rečenicama vidimo dva subjekta: rečenicu i pokaznu zamenicu. U prvome primjeru je subjekt glavne rečenice *on* i *Tko se ne namuč*i. Pravi subjekt je rečenica, jer ona nam kazuje tko se ne nauči. Zamjenica sama ne kazuje ništa određeno, nego samo ističe pravi subjekt i daje rečenici više živosti“ (*ibid.*: 204). Korelativne konstrukcije tako se izdvajaju kao konstrukcije sa dva subjekta, od kojih je jedan „pravi“, a drugi formalni, ali sa određenom stilskom vrednošću („daje rečenici više živosti“).

U nastavku teksta Brabec, Hraste i Živković u atributske relativne rečenice svrstavaju, između ostalih, i „rečenice koje se vežu odnosnim prilozi-*ma gdje, kamo kuda, otkuda, kad* itd: *Upisao se u onu školu gdje će se najbolje osposobiti za život. Zar niste čuli za onaj Ilindan kada je počeo ustanak?*, ali nešto kasnije, u poglavljima o različitim tipovima adverbijalnih rečenica, ponovo navode rečenice uvedene istim prilozi-*ma, ovaj put kao ilustraciju za različite tipove adverbijalnih klauza: Gdje je nekad slab potočić žuborio, tu se danas Tuškanac prostire. Otkud sam se nadao suncu, odonud me led bije. Kad ujutro ustanem, a to vuci došli te zaklali mog pčelca* (*ibid.*: 205–208).

Kako ovi autori ne upotrebljavaju termin korelativ (mada su korelativi pojavljuju u primerima kojima ilustruju pojedine tipove rečenica), a i ne navode kriterijume na osnovu kojih vrše razlikovanje relativnih atributskih i adverbijalnih klauza uvedenih prilozi-*ma, ostaje nejasno kako uspostavljaju distinkciju među ovim tipovima klauza, kao i koja bi bila uloga i status korelativnih konstrukcija u njihovom gramatičkom sistemu.*

Kad je o starijim gramatikama reč, korelaciji i korelativnim konstrukcijama najviše pažnje posvetio je Stevanović (1979). On sve zavisne rečenice prvo deli na odredbene i dopunske: „I nesumnjivo će najtačnija definicija zavisnih rečenica biti ako se o njima kaže da su to uvek odredbe ili dopune rečenica ili pojedinih delova rečenica od kojih zavise. Zato je zavisne rečenice i potrebno prvo podeliti na dve kategorije: na kategoriju dopunskih i kategoriju odredbenih rečenica . . .“ (*ibid.*: 819). U kategoriju dopunskih svrstavaju se izrične (u širem smislu) i namerne rečenice, a u kategoriju odredbenih odnosne, vremenske, mesne, poredbene i načinske, uzročne, posledične, pogodbene i dopusne rečenice.

Prisustvo (odnosno mogućnost prisustva) korelativa u strukturi nadređene rečenice za Stevanovića je jedan od testova za razlikovanje atributskih i apozitivnih relativnih rečenica: „prema odnosnim atributskim rečenicama, kao njihovi korelativi uz upravne reči, obično dolaze ili mogu doći (mada ne uvek) pokazne zamenice: *onaj (ona, ono), taj (ta, to), takav*

(*takva, takvo*) (*ibid.* : 852). Kada govori o odnosnim rečenicama sa *što*, on ističe: „Kada se *što* na početku odnosnih rečenica odnosi na neku zamenicu, ne neodređenu imeničku zamenicu *nešto*, recimo, ali i na *ovo, to, ono*, ili *sve* – samo naravno ne nikada na te reči upotrebljene u funkciji pridevske zamenice – relativna reč toga korelativa je isključivo zamenica-veznik *što*...“. Potom navodi strukturno različite primere koji pokazuju da je za njega kategorija korelativnih konstrukcija vrlo široka: *Što se ne htje u lance vezati, to se zbježa u ove planine. Zaboravlja na ono što je bilo i sve manje misli na ono što će biti. Jeste u meni nešto čvrsto što se lomi. Obrati pažnju na nešto što nije vidjela. Ovo što se noćas desilo, to je već skovan plan* (*ibid.*: 860).⁵

Ono što je međutim posebno značajno u Stevanovićevom pristupu korelativima i korelativnim konstrukcijama jeste da je on prvi sintaksičar koji ukazuje na promenu sintaksičke funkcije zavisne klauze u zavisnosti od prisustva/odsustva korelativa u nadređenoj klauzi: „još ćemo nešto reći o posebnim funkcijama rečenica s relativnim veznikom *što*, prema kome uvek u glavnoj (odn. upravnoj) rečenici kao korelative imamo neodređene i sl. zamenice srednjeg roda (*nešto, ovo, to, ono* i *sve*). Zajedno s tim korelativima one mogu biti u različnim jezičkim funkcijama. One ... mogu biti subjekti ... jedan deo predikata. Još ponajviše navedenih primera, kad bi bili oslobođeni korelative zamenice, imali bi funkciju objekta ...“ (*ibid.*: 862).

Držeći se istog, formalnog kriterijuma, on kao relativne klasifikuje i sve rečenice adverbijalnog značenja prema kojima se u strukturi upravne rečenice nalazi korelativ. Među njih ubraja odnosne rečenice „za određivanje mesta, odn. prostora, koje se za glavne vezuju priložima *kud, otkud* i *kamo*, prema kojima, kao korelativ, u glavnoj rečenici stoji opet kakva reč ili sintagma mesnog značenja. ... U odnosne isto tako idu i rečenice za iskazivanje načinske odredbe već izrečene nekom rečju ili sintagmom glavne rečenice, koja u ovoj stoji kao korelativ odnosnom prilogu ili priloškom izrazu *kako* ili *kao što*, kojima se takve odnosne rečenice vezuju za glavne. ... Nešto su češće odnosne rečenice sličnoga tipa za bliže određivanje neke vremenske odredbe već izrečene, bilo jednom rečju bilo sintagmom koja kao korelativ stoji u upravnoj rečenici. ... I ovde, kao i u slučaju s odnosnim rečenicama u funkciji određivanja mesta i načina, u glavnoj rečenici, kao korelativ odnosnoj, stoji reč ili sintagma na koju se ova rečenica odnosi.“ (*ibid.*: 867–868).

5 Među primerima se našla čak i jedna rečenica u kojoj uopšte nema korelativa: *Te tako on posta što ni u snu nije mogao sanjati*.

Stevanović insistira na klasifikaciji ovakvih rečenica kao odnosnih i u onim slučajevima kad je, unutar istog rečeničnog tipa, pojava rečenica sa korelativom mnogo češća nego pojava rečenica bez korelativa: „...zavisne mesne rečenice češće posredno, preko nekog priloga ili priloškog izraza, određuju mesto vršenja radnje (stanja ili zbivanja) upravne rečenice nego što tu službu vrše neposredno, kao prave zavisne mesne rečenice. ... Mi ovde, kao i u još ponekom slučaju, navodimo primere zavisnih rečenica i za posredno i neposredno određivanje mesta zajedno, iako i ovde samo druge idu u prave mesne rečenice, koje bez ikakvog korelativa određuju mesto onoga što se kazuje predikatom upravne rečenice, i iako prve, kao i u drugim takvim slučajevima, njihov korelativ u istoj funkciji čini odnosnim rečenicama“ (*ibid.*: 882–885).

Kao relativne Stevanović određuje i uzročne rečenice s vezničkim skupovima *zbog toga što*, *usled toga što*, *zahvaljujući tome što* i *zato što* tvrdeći da raščanjavanje ovih skupova pokazuje da je „samo poslednja reč, *što* – pravi veznik ...dok su delovi ispred *što* u stvari korelativni delovi upravnih rečenica“ (*ibid.*: 890). Jedino pri razmatranju strukture pogodbenih i dopusnih rečenica Stevanović ne pominje mogućnost pojave korelativa mada se u brojnim primerima koje navodi mogu izdvojiti i oni sa korelativima, kao što se i u propratnom tekstu kojim objašnjava date primere mogu pronaći njegove sopstvene rečenice u kojima je kondicionalna ili dopusna rečenica pripojena upravnoj uz pomoć korelacije. Da je i kod ovih rečenica dosledno sprovedeno izdvajanje rečenica sa korelativima i njihovo priključenje relativnim rečenicama, klasifikaciona dihotomija bila bi potpuna – unutar sistema relativnih rečenica postojale bi mesne, vremenske, načinske... kondicionalne, a naspram njih bi postojao izdvojen sistem „pravih“ mesnih, vremenskih, načinskih ... kondicionalnih rečenica. Mada je predloženim rešenjima Stevanović ovakvu podelu implicitno nagovestio, on je nije i sproveo, kao što nigde nije ponudio ni argumente i/ili objašnjenje zašto je klasifikaciju korelativnih konstrukcija izvršio baš na način kako je to učinio.

3. Završne napomene

Pregled i analiza jezičkih studija i gramatika predstavljenih u ovom radu svedoče o tome u kojoj meri su korelacija, korelativi i korelativne konstrukcije bili istovremeno i prisutan i nedovoljno ispitan i razjašnjen

problem u južnoslovenskoj lingvistici 19. i većeg dela 20. veka. Između ostalog, ni same granice problema nisu jasno omeđene, pa različiti autori na različit način određuju koje se konstrukcije ubrajaju u korelativne, a koje ne. Podele su još veće i odgovori još nejasniji kada je reč o funkcionalnom statusu zavisne klauze – da li i na koji način prisustvo korelativa u upravnoj klauzi menja funkcionalni status zavisne klauze? Da li je korelativ u korelaciji samo sa relativom ili sa čitavom zavisnom klauzom? Da li je korelativno povezivanje poseban, izdvojen tip rečeničnog povezivanja koji predstavlja prelazni oblik između naporednog i zavisnog vezivanja, ili ne?

Nabrojana, i još čitav niz drugih pitanja na koja nisu pruženi precizni, argumentovani i teorijski utemeljeni odgovori upućuju na zaključak da je, kad je o korelaciji i korelativnim konstrukcijama reč, još mnogo toga neispitano i nepoznato. A da je reč o važnom jezičkom fenomenu, vidi se i po tome što se razlika u strukturi između zavisnosložene rečenice sa korelativom i one u čijoj strukturi on nije prisutan, ne iscrpljuje samo u postojanju jednog vezničkog elementa više u strukturi rečenice sa korelativom, već se proširuje i na samu prirodu odnosa koji vladaju unutar složene rečenice – više nije samo zavisna klauza podređena upravnoj, već i upravna klauza postaje značenjski nepotpuna bez zavisne. Tako se umesto odnosa jednostrane determinisanosti razvija odnos međuzavisnosti, što nužno menja ne samo prirodu međusobnog odnosa klauza unutar složene rečenice, već bi moralo da vodi i ka drugačijem teorijskom određenju i objašnjenju ovog odnosa.

Literatura

- Aristotel (1987): *Retorika 1/2/3*. Pevod: Marko Višić. Beograd: nezavisno izdanje.
- Arsenijević, B. (2009): „{Relative {conditional {correlative clauses}}}\" Iz : Liptak, A. (ed.), *Correlatives Cross-Linguistically*. Amsterdam: John Benjamins, 131–156.
- Babukić, V. (1854): *Ilirska slovnica*. Zagreb: Bérzotiskom nar. tiskarnice dra. L. Gaja.
- Brabec, I. – Hraste, M. – Živković, S. (1968⁸): *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Grupa autora (1972): *Enciklopedijski leksikon “Mozaik znanja – srpskohrvatski jezik”*. Beograd: Interpres.
- Householder, F. W. (1995): „Aristotle and the Stoics on Language“. Iz: Ko-

- erner, E. F. K. i Asher, R. E., *Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to the Cognitivists*. Oxford: Elsevier, 93–99.
- Lalević, M. S. (1951): *Sintaksa srpskog jezika*. Beograd: VPŠ.
- Maretić, T. (1899/1963): *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Martinet A. (1939a): „La Phonologie synchronique et diachronique“, *Revue des Cours et Conférences*, XL, 332-40.
- Martinet A. (1939b): „Rôle de la corrélation dans la phonologie diachronique“, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, VIII, 273-88.
- Musić, A. (1899): „Relativne rečenice u hrvatskom jeziku“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 138, 70-117.
- Musić, August (1900): „Rečenice s konjunkcijom *da* u hrvatskom jeziku“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 142, 1-125.
- Novaković, S. (1902): *Srpska gramatika*. Beograd: Državna štamparija.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, knj. 2. Novi Sad : Matica srpska.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, knj. 10. Beograd: SANU i Institut za srpski jezik.
- Simeon, R. (1969): *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I, II*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Stevanović, M. (1979³): *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga.
- Weber Tkalčević, A. (1859/1862): *Skladnja ilirskoga jezika, za niže gimnazije*. Beč.

Jasmina Moskovljević Popović

Summary

ON CORRELATIVE CONSTRUCTIONS IN SOUTH-SLAVIC LINGUISTICS (I)

The major objective of this paper is to present a partial survey of the research on correlation, correlative subordinators and correlative constructions in South-Slavic linguistics at the end of the 19th and during the 20th century. Even though these concepts are already present in the 19th-century grammar books, they have not been precisely and uniquely defined to this day. The same applies to the syntactic functions which the clauses with correlatives perform in a complex sentence – an agreement regarding their functional status has not been reached among the grammarians yet.

Mr Laura Fekonja

Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani

Sto let slovenistiky na Univerzite Karlove v Praze: pedagogove a vedci ve stinu dejin = Sto let slovenistike na Karlovi univerzi v Pragi: pedagogi in znanstveniki v senci zgodovinskih sprememb. – Vyd. 1 – Praha: Filozofická fakulteta Univerzity Karlovy (ur. A. Jensterle-Doležalova, J. Honzak-Jahić, A. Šurla), 570 str.

ISBN 978-80-7308-543-8

378.4*80(= 163.6)+908(497.4)*316.72/75*(437.3)*(497.4)*(437.311)

**STOGODIŠNJICA SLOVENISTIKE
NA KARLOVOM UNIVERZITETU U PRAGU
Pedagozi i naučnici u senci istorijskih promena**

U monografiji pod navedenim naslovom sakupljeni su referati sa međunarodne naučne konferencije održane u novembru 2014. godine u Pragu. Na konferenciji su učestvovali naučnici iz Slovenije, Češke, Srbije i Poljske.

Lektorat za slovenački jezik na Karlovom univerzitetu u Pragu ima, poput slovenistike u Beogradu, vrlo dugu tradiciju. Godine 2014. lektorat za slovenački jezik u Pragu proslavio je 100 godina postojanja. Ovom prilikom su kolege iz Praga, dr Alenka Jensterle – Doležal, dr Jasna Honzak Jahić i dr Andrej Šurla, organizovali naučnu konferenciju, uz izdavanje kolektivne monografije, koja ukazuje na izuzetno bogatstvo i vitalnost evropskih slovenističkih naučnih i kulturnih veza.

U uvodu su organizatori konferencije (istovremeno i urednici monografije) zapisali da 1914. godina, kad je bio osnovan lektorat za slovenistiku na Karlovom univerzitetu u Pragu, ne predstavlja značajnu prekretnicu u naučnim kontaktima Slovenaca i Čeha, nego da je u pitanju »nastavak i posledica« dobrih i bogatih veza između ova dva naroda, koje su bile posebno intenzivne na prelasku vekova, u poslednjoj fazi monarhije. Autori navode da je istorija praške slovenistike slična istoriji drugih grana slavistike na Filozofskom fakultetu (sa izuzetkom rusistike), naglašavajući značaj ključnih pojedinaca, koji su omogućili širenje slovenačkog jezika i književnosti na najstarijem univerzitetu u srednjoj Evropi,¹ a reč je prvom

1 Karlov univerzitet je bio osnovan 1348. godine.

lektoru za slovenački jezik Jožefu Skrbinšku, profesoru i slavisti Matiji Murku, istoričaru književnosti Otonu Berkopecu i profesoru Janu Petru.

Zajednička naučna monografija koju je objavio Filozofski fakultet Karlovog univerziteta u Pragu, obuhvata 570 stranica, a u njenoj izradi je učestvovalo 40 autora evropskih zemalja. Monografija obuhvata šest tematskih celina.

U prvoj celini pod naslovom Istorija slovenistike i slavistike na Filozofskom fakultetu Karlovog univerziteta u Pragu, sakupljeno je sedam radova u kojima je predstavljen doprinos i značaj Jožefa Skrbinška, Matije Murka i Jana Petra za prašku slovenistiku. Druga celina obuhvata radove posvećene istoriji slovenačko-čeških kontakata u oblasti jezičkih istraživanja, a obrađene su, između ostalog, teme koje se bave praškim funkcionalističkim strukturalizmom (Ada Vidovič Muha), uticajem češke lingvistike na određene sintaksičke pojave u slovenačkom jeziku (Andreja Žele), uticajem praške škole na slovenačku lingvistiku (Monika Kalin Golob i Hotimir Tivadar) itd. Treća celina se takođe bavi istorijom slovenačko-čeških kontakata: prilozi osvetljavaju teme iz oblasti književnosti (npr. Jonatan Vinkler, Marijan Dović, Andraž Jež, Milena Mileva Blažić, Mateja Pezdirc Bartol, Alojzija Zupan Sosič) i muzike (Matjaž Barbo, Jernej Weiss). Četvrta celina predstavlja tri slovenistike u evropskom prostoru: predstavljene su slovenistike u Katovicama (Monika Gavlak), Beogradu (Maja Đukanović) i Bratislavi (Saša Poklač). Peta celina sadrži tri priloga autora sa multikulturalnim identitetima. Osvetljeno je naučno i književno stvaralaštvo Alenke Jensterle – Doležal (Irena Novak Popov), jezik i prostor u romanu *Temni angel pozabe* Maje Haderlap (Mana Mžourkova) dvo- i multikulturalnost u savremenoj slovenačkoj književnosti (Silvija Borovnik). Šestu celinu čine pre svega sećanja lektora, koji konkretizuju stogodišnju tradiciju nastave slovenačkog jezika u Pragu (Andrej Šurla, Nives Vidrih), kao i predstavljanje sva tri lektorata za slovenački jezik u Češkoj (Mojca Nidorfer Šiškovič) i čeških učesnika na Seminaru slovenačkog jezika, književnosti i kulture (Damjan Huber).

Prilog Maje Đukanović predstavlja izuzetno zanimljivu i dugu tradiciju nastave slovenačkog jezika na univerzitetskom nivou u Srbiji. Autorka navodi da počeci beogradske slovenistike sežu do početka 20. veka, kad je profesor srpske književnosti Pavle Popović 1905. godine, posle uspešnog stručnog usavršavanja u Ljubljani, na *Velikoj školi* u Beogradu organizovao prvi tečaj slovačke književnosti, a dve godien kasnije,

1907. godine i prvi tečaj slovenačkog jezika za buduće prevodioce. Posle Drugog svetskog rata, od 1947. naovamo, slovenački jezik i književnost predavali su se na Katedri za srpski jezik i Katedri za srpsku književnost, a nastavu su držali i domaći stručnjaci i gostujući predavači iz Slovenije. Kako autorka priloga tvrdi, interes za intenzivnim učenjem slovenačkog jezika posebno se razvio posle 2000. godine, a kao pozitivno ocenjuje to što interes za slovenački jezik u Srbiji neprekidno raste, jer se »otvaraju nova područja istraživanja u vezi sa međusobnim uticajem i preplitanjem oba jezika«, što povoljno utiče na razvoj same nastave slovenačkog jezika i interesovanja za njega.

Prilozi u monografiji *Sto let slovenistike na Karlovi univerzi v Pragi* dobro osvetljavaju istoriju lektorata slovenačkog jezika na praškom Filozofskom fakultetu, veliku raznolikost, kontinuitet i bogatstvo slovenačko-čeških lingvističkih, književnih i širih kulturnih veza, kao i značaj postojanja slovenistika u evropskom prostoru.

Срђан Р. Петровић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

БИБЛИОГРАФИЈА МАГИСТАРСКИХ РАДОВА О РУСКОМ ЈЕЗИКУ ОДБРАЊЕНИХ НА ФИЛОЛОШКОМ ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ ОД 1960. ДО 2015. ГОДИНЕ

Постдипломске студије, независно од комплекса наука које се у њеном центру на-лазе, представљају један од најзначајнијих периода за конституисање научноистраживачке мисли и потенцијала сваке земље. Студије филологије у том погледу нису изузе-так. Постдипломци током студија виших степена подробније и свеобухватније проничу у области које ће бити предмет њихове уже специјалности, а један од начина за сти-цање кумулативног увида у истраживачку тематику и добијене резултате у том погледу могу представљати библиографије.

Циљ овог прилога јесте пружање целовитог прегледа у магистарске радове из области науке о руском језику¹ одбрањене на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Почетни оквир представља 1960. година, када је Филолошки факултет постао засебна и самостална високошколска институција. Како су на основу члана 29 Закона о изменама о допунама Закона и високом образовању (Закон 2010: 10–11) и члана 165 Статута Универзитета у Београду (Статут 2011: 104–105) закључно са 30. септембром 2014. године одбрањени и последњи магистарски радови према старом систему студија на Универзитету у Београду, магистарски радови у овој библиографији могу се сматрати описаним у целости. Подаци које ћемо предочити проверени су и усклађени са званичном документацијом Центра за постдипломске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду.

* srdjan09@mail.ru

1 Наука о руском језику поима се у ужем смислу, стога су из библиографије изузети магистарски радови из области методике наставе руског језика. Њихов преглед и комплетан библиографски опис за период до 2015. године в. у: Петровић, 2015.

Магистарски радови су наведени према хронолошком критеријуму на основу године одбране. Допунски податак унет је у библиографски опис искључиво у случаје-вима када се година одбране разликовала од године наведене на самој публикацији. У грађу смо уврстили магистарске радове који у целости или конфронтативно расветља-вају неко од релевантних подручја науке о руском језику. У циљу достизања вишег степена прегледности након библиографског описа налази се и предметни регистар.

1969.

1. ЦВЕТКОВИЋ, Десанка

Једночлане реченице у руском и српскохрватском језику / Десанка Цветковић. – 208 листова.

1972.

2. АНЂЕЛКОВИЋ, Ивана

Разлике у употреби глаголског вида у руском и српскохрватском језику / Ивана Анђелковић. – 214 листова.

Одбрањен 1973.

3. ВОЈНОВИЋ, Олга

Безличне реченице у руском језику у поређењу са истим реченицама у српскохр-ватском језику / Олга Војновић. – 61 лист.

1974.

4. КАРАНФИЛОВСКИ, Максим

Изражавање прошлог времена у руском и македонском језику : како се преводи руско прошло време на македонски језик / Максим Каранфиловски. – 117 листова.

1976.

5. АЛЕКСИЋ, Богданка

Слоговни сонанти у руском и српскохрватском језику на материјалу речника про-фесора Радована Кошутића уз „Руске примере“ / Богданка Алексић. – 118 листова.

6. ВЛАТКОВИЋ, Драгица

Сложенице у поемама В. В. Мајаковског / Драгица Влатковић.

– 43 листа.

Одбрањен 1977.

7. МАРОЈЕВИЋ, Милена

Значење и употреба кратког и дугог придевског облика у предикативној функцији у руском језику у поређењу са српскохрватским / Милена Маројевић. – 98 ли-стова.

8. МЕДВЕДЕВ, Никола

Идиомски изрази у језику А. П. Чехова : на материјалу приповедака од средине 80-тих година / Никола Медведев. – 109 + 379 ли-стова.

1979.

9. АЛАБУРИЋ, Јелица

Значење инструментала у руском и српскохрватском језику на материјалу народних бајки / Јелица Алабурић. – 108 листова.

10. МИЛИНКОВИЋ, Љубо

Изражавање временских односа у руском и српскохрватском језику предлошко-падежним конструкцијама / Љубо Р. Милинковић. – 137 листова.

1980.

11. ЋИРКОВИЋ, Милорад

Инфинитивске конструкције у руском и српскохрватском књижевном језику : Је-зик књижевних дела / Милорад Ћирковић. – 160 листова.

Одбрањен 1981.

12. СТОЈАНОВИЋ, Андреј

Нека питања фонолошке и морфолошке адаптације руских топонима у српскохрватском језику / Андреј Стојановић. – 235 листова.

1981.

13. БОГДАНОВИЋ, Стојче

Род именица са значењем лица у руском и српскохрватском језику / Стојче Богдановић. – 106 листова.

Одбрањен 1983.

1982.

14. СТЕВАНОВИЋ, Милун

Именице са хипокористичким суфиксима у руском језику и начини њихове тран-спозиције на српскохрватски језик / Милун Стевановић. – 92 листа.

Одбраћен 1983.

1983.

15. МУШОВИЋ, Абдулах

Изражавање временских односа прилошким изразима у савременом руском и савременом српскохрватском језику / Абдулах Мушовић. – 86 листова.

16. ПОЈАТИЋ, Дурија

Економско-политичка терминологија и лексика у Лењиновом делу и проблеми њиховог превођења на српскохрватски језик : на материјалу изабраног корпуса Лењинових текстова и објављених српскохрватских превода / Дурија Појатић. – 158 листова.

17. ТРАЈКОВИЋ, Живојин

Прилози са суфиксима субјективне оцене у руском и њихови српскохрватски еквиваленти / Живојин Трајковић. – 94 листа.

1984.

18. ЧАМПАР, Драгован

Именички аугментативи у руском и српскохрватском језику / Драгован Чампар. – 242 листа.

1986.

19. БОШКОВИЋ, Бошко

Именице *pluralia tantum* у руском и српскохрватском језику / Бошко Бошковић. – 76 листова.

20. ШЕВО, Александар

Лексичка спојивост кретања у руском језику у поређењу са српскохрватским : на лексикографском материјалу / Александар Шево. – 106 листова.

1987.

21. КАТНИЋ, Марина

Категорија лица у књижевноуметничком и публицистичком стилу руског и срп-скохрватског језика / Марина Катнић. – 137 листова.

22. ТРАЈКОВИЋ, Радован

Упитне реченице у руском и српскохрватском језику / Радован Трајковић. – 102 листа.

1989.

23. КОНДИЋ, Снежана

Придјиви изведени префиксима страног поријекла са негативним значењем у савременом српскохрватском, пољском и руском језику / Снежана Кондић. – 126 листова.

24. СТАНКОВИЋ, Бранка

Руска терминологија у области васпитања и образовања и српскохрватски еквиваленти / Бранка Станковић. – 91 лист.

1991.

25. БЕЛОКАПИЋ, Вера

Савремена економска терминологија у руском и српскохрватском језику / Вера Белокапић. – 120 листова.

26. ДАМЉАНОВИЋ, Дара

Исказивање реципрочности у руском и српскохрватском језику / Дара Дамљановић. – 119 листова.

Одбраћен 1992.

27. МИРКОВ ВУКОВИЋ, Милутин

Начин изражавања заповијести у руском и српскохрватском језику / Милутин Мирков Вуковић. – 226 листова.

Одбраћен 1992.

28. ПОПОВИЋ, Људмила

Семантички потенцијал назива за боје у руском, украјинском и српскохрватском језику : на материјалу фолклора XIX века / Људмила Поповић. – 158 листова.

1992.

29. МИЛЕНКОВИЋ, Андријана М.

Лексичко-граматички проблеми превођења научне и стручне литературе са руског на српски језик / Андријана М. Миленковић. –

147 листова.

Одбраћен 1993.

30. ПАНТЕЛИЋ МЛАДЕНОВИЋ, Јелена

Партикуларизатори у савременом руском језику у поређењу са српскохрватским на примерима из књижевних текстова / Јелена Пантелић-Младеновић. – 105 ли-стова.

Одбраћен 1993.

31. РЕЉИЋ, Митра

Социолингвистичка утемељеност, стилистичка вредност и могућност превођења руских неологизама из 80-тих година / Митра Рељић. – 216 листова.

Одбраћен 1994.

1993.

32. ПЕТРОВИЋ, Марија

Категорија аниматности / инаниматности у савременом руском и српскохрват-ском књижевном језику / Марија Ј. Петровић. – 120 листова.

Одбраћен 1994.

33. ПРИЈИЋ НИСЕТЕО, Ивана

Фразеолошки проблеми превођења с руског језика на српски / Ивана С. Пријић-Нисетео. – 243 листа.

Одбраћен 1994.

1994.

34. СТОЈКОВИЋ, Смиљка

Синтагматске особености руског језика у области пословног дописивања и про-блеми превођења на српски језик / Смиљка Стојковић. – 148 листова.

1996.

35. АЈДУКОВИЋ, Јован

Речи са лексикографском напоменом „русизам“ у речницима савременог српско-хрватског књижевног језика / Јован Ајдуковић. – 303 листа.

36. ВАСИЋ, Саша

Лексичка антонимија у руским пословицама / Саша Васић. – 163 листа.

Одбрањен 1997.

37. КЕРКЕЗ, Драгана

Беспредлошки перифрастични предикати са семикопулативним глаголима у савременом руском језику у поређењу са српским / Драгана Керкез. – 198 листова.

Одбрањен 1997.

1998.

38. МИХАЈЛОВИЋ, Јелена

Именска рекција у руском и српском језику / Јелена Михајловић. – 167 листова.

2001.

39. ВИЋЕНТИЋ, Биљана

Карактеристике синтаксе у прозним делима Људмиле Петрушевске / Биљана Вићентић. – 115 листова.

40. ТЕРЗИЋ, Светлана

Nomina agentis са суфиксом –ац и његовим дериватима у српском језику и њихови руски еквиваленти / Светлана В. Терзић. – 189 листова.

41. ТРНАВАЦ, Радослава

Концепт „наде“ у савременом руском и српском језику / Радослава М. Трнавац. – 131 лист.

2003.

42. ВУЈИСИЋ, Благоје

Неодређеноличне и уопштеноличне реченице у руском језику у поређењу са српским : на материјалу „Живих и мртвих“ К. Симонова и „Пролома“ Б. Ђопића / Благоје Вујисић. – 161 лист.

Одбрањен 2004.

2005.

43. ПЕЈАНОВИЋ, Ана

Устаљена поређења човјек – предмет као лингвокултуролошке јединице у руском и српском језику / Ана Пејановић. – 110 листова.

2006.

44. ГИНИЋ, Јелена

Промене у нормативној фонетици савременог руског књижевног језика / Јелена Гинић. – 261 лист.

2007.

45. БАБИЋ, Здравко

Имперсоналност у савременом руском, пољском и српском језику / Здравко Ба-бић. – 201 листова.

46. ГАЕВ, Тања

Семантика бројева у руском, украјинском и српском језику : на материјалу фол-клора XIX века / Тања Гаев. – 166 листова.

47. ЂАПА ИВЕТИЋ, Вукосава

Терминологија у билатералним официјелним документима на српском и руском језику / Вукосава Ђапа-Иветић. – 262 листа.

2008.

48. РАДОЈЧИЋ, Ружица

Категорија теличности у руском језику у поређењу са српским / Ружица Д. Радојчић. – 201 лист.

Одбраћен 2009.

2009.

49. ВЕЉКОВИЋ, Маја

Посесивне реченице у руском језику и њихови еквиваленти у српском / Маја З. Вељковић. – 152 листа.

Одбраћен 2010.

50. ЛЕПОЈЕВИЋ, Јелена

Двотематске творенице у руском језику и њихови српски еквиваленти / Јелена Ле-појевић. – 162 стр.

Одбраћен 2010.

51. ПАВЛОВИЋ ШАЈТИНАЦ, Маја

Русизми у извештајима новинских извештача / Маја В. Павловић-Шајтинац. – 173 листа.

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

<i>Фонетика и фонологија</i>	5, 12, 44
<i>Дескриптивна и нормативна граматика</i>	
<i>Морфологија</i>	2, 12, 13, 19
<i>Деривациологија</i>	6, 14, 17, 18, 23, 40, 50
<i>Синтакса</i>	1, 3, 7, 9, 11, 22, 30, 34, 37, 38, 39, 42, 49
<i>Функционална граматика</i>	4, 9, 10, 15, 21, 26, 27, 32, 45, 48
<i>Лексикологија и лексикографија</i>	20, 28, 31, 35, 36, 51
<i>Терминологија</i>	16, 24, 25, 47
<i>Семантика</i>	28, 46
<i>Фразеологија</i>	8, 33, 43
<i>Паремиологија</i>	36
<i>Стилистика</i>	21, 29, 31, 34, 39, 51
<i>Нормативистика</i>	12, 44
<i>Теорија преводњења и преводачкилошка права</i>	4, 16, 29, 31, 33, 34, 51
<i>Коинитивна лингвистика</i>	41
<i>Лингвокултурологија</i>	43

Литература

- Закон о изменама и допунама Закона о високом образовању // Службени гласник Републике Србије бр. 44 од 30.06.2010. године.
- Петровић, С. (2015). Библиографија кандидатских дисертација по методике пре-подавања руског језика, заштитених на филолошко-математичком факултету Београдског универзитета, *Руски језик као инославјански*, 7, 253–258.
- Статут Универзитета у Београду : Пречишћени текст. Београд: Гласник Универзитета у Београду, 2011, 162.

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, ред. проф.
Филолошки факултет у Београду

Издавач
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
anali@fil.bg.ac.rs;
anali.filoloski@gmail.com

Лектор
Јован Чудомировић

Коректор
Секретар уредништва

Штампа
БЕЛПАК, Београд
Садика Рамиза 49
011/311-74-37

Тираж: 300 примерака

2016